

PERSIAN HISTORICAL TEXTS, Vol. IV

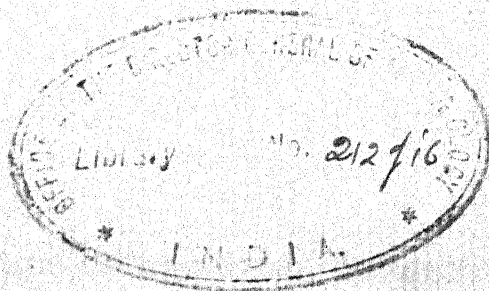
MUHAMMAD 'AWFĪ'S
LUBĀBU 'L-ALBĀB
(PART I)

EDITED BY

EDWARD G. BROWNE, M.A., MB., F.B.A.

AND

MĪRZĀ MUHAMMAD IBN 'ABDU 'L-WAHHĀB
OF QAZWĪN.

PART I OF
THE
LUBĀBU 'L-ALBĀB
OF
11974
MUḤAMMAD 'AWFĪ

EDITED IN THE ORIGINAL PERSIAN, WITH INDICES,
PERSIAN AND ENGLISH PREFACES, AND
NOTES, CRITICAL AND HISTORICAL, IN PERSIAN,

BY

EDWARD G. BROWNE, M.A., MB., F.B.A., etc.

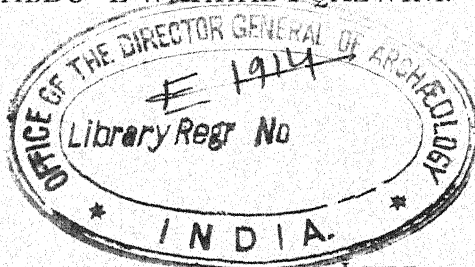
*Sir Thomas Adams' Professor of Arabic and Fellow of Pembroke College
in the University of Cambridge,*

AND

MIRZĀ MUHAMMAD
IBN 'ABDU 'L-WAHHĀB-I-QAZWĪNĪ.

28.91551
Jub/Bro

LONDON:
46, Great Russell Street,
LUZAC & Co.

LEIDE:
LIBRAIRIE ET IMPRIMERIE
ci-devant
E. J. BRILL.

1906.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No. 11974.....

Date 28.12.62.....

Call No. 928.91551/Muh/Bro

PREFACE.

In this fourth volume of my Persian Historical Texts I complete the publication of the most ancient systematic work on the Persian poets known to exist, the *Lubābu 'l-Albāb* of Muḥammad 'Awfi, composed in the first quarter of the seventh century of the *hijra* (thirteenth century of our era), of which the second half, forming the second volume of the series, was published by me three years ago. Why the second part of this work was published before the first is a matter fully explained in the Preface prefixed to that volume, of which I shall not repeat the substance, assuming that all who read this will have access to that also.

Although the enquiries instituted by myself and my friend and collaborator Mīrzā Muḥammad of Qazwīn have failed to trace the manuscript presumably used by Rīdā-qulī Khān in the compilation of his *Majma'u 'sh-Shu'arā'*¹, the Mīrzā in the course of his researches in the Library of the British Museum discovered what practically constitutes a third codex of the work in the shape of a book entitled the *Basm-ārā* (OR. 3389). This book was ostensibly compiled in the reign of Jalālu 'd-Dīn Akbar Shāh, the celebrated Emperor of India, in the year A.H. 1000 (= A.D. 1591—2), by Sayyid 'Alī b. Maḥmūd al-Ḥusaynī. In reality it is for the most

1) See p. iv (ج) of the Persian Preface.

part a mere copy of 'Awfī's work, transcribed without acknowledgement by the unscrupulous Sayyid, who contented himself with abridging certain parts, and omitting what he had difficulty in understanding, as well as all mention of 'Awfī's name, and all references to times, places, persons and events which might furnish some indication of the true authorship of the work. Not only, in speaking of his predecessors in this field, does he confine himself to the mention of Dawlatsháh, Sám Mírzá, and other modern biographers, but in cases where 'Awfī uses such expressions as "I heard from So-and-so", "So-and-so told me in Níshápúr", and the like, he substitutes, "a certain historian relates", or some similar expression. Hardly anywhere does he improve on 'Awfī's text, and indeed so closely does he copy even the errors of the two extant codices of the *Lubáb* that Mírzá Muḥammad thinks it very probable that one of these two manuscripts was actually the original on which he worked. A more shameless case of plagiarism it would be hard to find, but at least it has practically supplied us with a third copy of 'Awfī's work, and since Mírzá Muḥammad discovered it in January, 1905, he has collated it in all doubtful passages, as abundantly appears from the frequent references which he makes to it in the Notes¹).

Not only has the text of this volume had the advantage of Mírzá Muḥammad's careful revision throughout, but it owes to him also, besides the critical and historical notes above mentioned and the Persian Preface, an illuminating biography of the author, chiefly compiled from data furnished by himself in this work and in that vast collection of stories and anecdotes entitled *Ṣawámi'u 'l-Hikáyát wa Larámi'u 'r-Riwáyát*.

¹) See pp. v—vi (3—9) of the Persian Preface. About 5 sheets (80 pages) of the text had been passed for press when Mírzá Muḥammad made this discovery.

In the Persian Preface Mírzá Muḥammad, after speaking of his own share in the preparation of this volume for publication, and of his discovery of the *Bazm-drá*, expresses a doubt whether any older biography of poets than this exists or ever existed in Persian. To two other earlier works, one of which, the *Chahár Maqála* ("Four Discourses"), is extant, while the other, the *Manáqibu 'sh-Shu'ará*, is known to us only by name, I had elsewhere ascribed this character; but, as Mírzá Muḥammad points out, the first is rather a collection of anecdotes, some of which refer to poets, than a systematic biography, although it furnishes us with some of the most valuable and authentic information which we possess about certain of the older poets; while the second, for reasons set forth by the Mírzá, was probably similar in character.

Coming now to the *Lubábu 'l-Albáb* itself, the Mírzá severely criticizes the author's negligence in omitting almost all dates and biographical particulars — matters which must have been in many cases within his knowledge, and in most cases easily ascertainable at the time when he wrote, and the omission of which is in no way atoned for by the elaborate but tasteless word-plays wherein he loves to indulge —, and also his lack of judgement in the choice of verses, even the best poets being often represented by their most mediocre productions. From the historical point of view, on the other hand, he does full justice to the unique value and importance of 'Awfi's work, without which, as he says, we should be ignorant of the very names of many, or even most, of the earliest Persian poets.

The date at which the *Lubábu 'l-Albáb* was composed is next discussed, and is shown to have been in all probability A.H. 618 (= A.D. 1221—2), since the previous year (A.H. 617) is twice mentioned on p. 115 in such a way as to imply that it was a past year at the time of writing, while

Yamínu 'd-Dawla Bahrámskháh b. Táju 'd-Dín Ḥarb, who ruled over Sístán from A.H. 616 until A.H. 618 (A.D. 1219—1222), is spoken of on p. 50 as still reigning over that province. Finally, certain grammatical peculiarities, common, in most cases, to Persian works of this date, are briefly noticed.

Mírzá Muḥammad next passes to the biography of the author, whose full name appears to have been Núru'd-Dín Muḥammad b. Muḥammad b. Yaḥya b. Ṭáhir b. 'Uthmán al-'Awfí al-Bukhári al-Ḥanafí. Brief notices of him are given in the *Ta'rikh-i-Guzida* of Ḥamdu'lláh Mustawfí, the *Ḥabibu 's-Siyar* of Khwándamír, the *Ta'rikh-i-Firishta*, and the *Majma'u 'l-Fuṣṣalá* of Ridá-qulí Khán, but in the main we are dependent on such pieces of information as are incidentally given by the author himself in his own works, the sum of which is briefly as follows.

He claimed descent from one of the most eminent "Companions" of the Prophet, 'Abdu 'r-Raḥmán b. 'Awf, from whom he derived his *nisba*, or cognomen, of "al-'Awfí". His grandfather, Abú Ṭáhir Yaḥyá b. Ṭáhir, was an eminent traditionist and man of learning in Transoxiana. His maternal uncle, Majdu 'd-Dín Muḥammad b. Ḍiyá'u 'd-Dín 'Adnán as-Surkhakatí (whose biography is given on pp. 179—181 of this volume), was in the service of Qilij Tamgháj Khán Ibráhím b. al-Ḥusayn, the last but one of the Khániyya dynasty of Transoxiana. He himself was born and passed his youth in Bukhárá, but later travelled widely in search of knowledge through Khurásán, Transoxiana and parts of India, visiting Samarqand, Khwárazm (Khiva), Merv, Herát, Nishápúr, Isfizar, Isfará'in, Shahr-i-Naw, Sístán, Farah, Ghazna, Lahore, Dihlí (Delhi), etc., and making acquaintance with many princes, amírs and men of letters and learning, one of the most notable of whom was the eminent Ṣúfí Sháikh Majdu 'd-Dín al-Baghdádí, the disciple of the martyred Shaykh Najmu 'd-Dín Kubrá.

Mírzá Muḥammad traces ʿAwfī's wanderings in detail. He visited Samarqand in A.H. 597 (A.D. 1200—1), and was patronised by the Crown-Prince Qilij Arslán Kháqán Nuṣratu 'd-Dín ʿUthmán b. Ibráhím. In A.H. 600 he was in Khurásán, first at Nasá, then (in A.H. 603) at Níshápúr, then (in A.H. 607) at Isfizár. In A.H. 607, alarmed, probably, by the impending Mongol invasion, he passed into India, and attached himself to Náṣiru 'd-Dín Qubácha, originally a slave of Shihábu 'd-Dín (or Muʿizzu 'd-Dín) Ghúrí, who reigned over Sind and Multán from A.H. 602 until A.H. 625 (= A.D. 1205—1228), and in whose service ʿAwfī remained at any rate from A.H. 617 until this prince, having suffered defeat at the hands of Sultán Shamsu 'd-Dín Íltatmish, destroyed himself on the eve of Saturday, the 19th of Jumáda II, A.H. 625 (May 26, A.D. 1228). ʿAwfī, who had at this date completed the *Lubábu 'l-Albáb*, and was engaged on the *ʿAwámiʿu 'l-Hikáyat*, passed with other men of learning into the service of the conqueror, to whose *wazír*, Nidhámú 'l-Mulk Muḥammad b. Abí Saʿd al-Junaydí, he dedicated the latter work, which was apparently completed about the year A.H. 630 (A.D. 1232—3). This work, manuscripts of which are comparatively common, is much more celebrated than the *Lubáb*, and it is in connection with it only that ʿAwfī's name is recorded by all the older biographers. Besides these two works, ʿAwfī published a Persian version of at-Tanúkhí's *al-Faraj baʿda 'sh-Shidda*, another well-known collection of anecdotes, of which he made copious use in compiling his *ʿAwámiʿu 'l-Hikáyat*.

So much for Mírzá Muḥammad's Persian Preface. Of his notes I need say little: they speak for themselves, and will be appreciated by every competent student alike for the wealth of material which they embody, the wide reading of rare manuscripts and books which they display, and the critical acumen which they manifest throughout. In all these

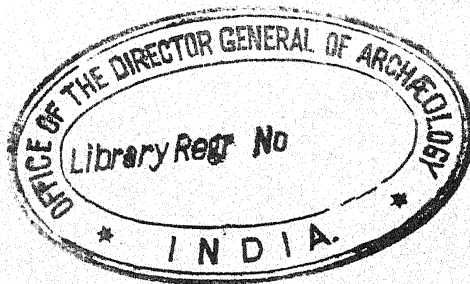
respects, to wit, the accuracy of the text, the introductory matter, and the critical notes, this volume, thanks to the profound learning and indefatigable industry of Mírzá Muḥammad, is, I feel convinced, immeasurably superior to the other. In one respect, however, it is, I will not say inferior, but less formally complete; for I have decided, after mature consideration, to omit the variants. My chief reasons for this step, which, as I am well aware, is likely to meet with some disapproval from many of those whose opinion I most value, are: — (1) the large amount of time and labour (and that labour of the most uninteresting and distasteful kind) involved in drawing up either a complete or a selected list of variants; (2) the fact that neither of the manuscripts on which the text is based is of so high an antiquity or of so scholarly and accurate a character as to merit so much consideration; (3) the fact that most of the more important variants are already mentioned in Mírzá Muḥammad's notes; and (4) that in many cases the difficulty has been not to select the better reading but to read a word or a sentence at all, owing to worm-holes or water-stains in one or other manuscript. Notwithstanding all these reasons, I confess that I am by no means sure that I have done right in omitting the variants, for unquestionably a text with variants is better than one without; but one has also to bear in mind that the amount of work which can be done in a life-time is limited, a fact that comes more clearly into sight as the years advance; and I feel that the time which would be required to compile a list of the variants can be more usefully expended on other work, already too long postponed, which I have in view.

One word in conclusion. Thanks to the establishment of the Gibb Memorial Trust, it seems unlikely that, for many years to come, any valuable Arabic, Persian or Turkish text need remain unpublished for want of funds, if a competent

editor can be found. This being so, the *raison d'être* of this Series of mine no longer exists, and I intend to close it with the next volume, the fifth of the Series, which will contain the second half of Mr. R. A. Nicholson's edition of the *Tadhkiratu 'l-Awliyá* of Shaykh Farídu 'd-Dín 'Aṭṭár.

EDWARD G. BROWNE.

CAMBRIDGE, October 19, 1906.

لباب الألباب، ٩، ٢٩٠، ٢٩٤، ٢٢٥، ٢٤٤، ٢٥٥، ٢٥٦،
لغات اسدى، ٢٠٥،

مجالس المؤمنين (للقاضى نور الله الششتري)، ٢٤٩،
مجلس آراى شهابى (لجمال الدين محمد بن نصير)، ١١٧،
مجمع البحرين (لشمس الدين محمد السجزي)، ٢٥١،
مجمع الفصحا (لرضا قليخان)، ٢٨٨،
مرزبان نامه (للسعد الراونى)، ٢٤٤،
مروج الذهب (للمسعودى)، ٢٩٢،
المعجم فى معاير اشعار العجم (لشمس الدين محمد بن القيس)، ٢٢٠، ٢٢٢، ٢٥١،
المعلقات السبع، ٧،
مقامات الحريرى، ٢٤٤،
مقامات حميدى، ١٩٨، ١٩٩، ٢١٢، ٢٤٤،
مئة الراجى فى جوهر التاجى، (لحميد الدين البلخى)، ١٩٩،
نصاب الصبيان، ٢٥٢،
نفحات الأنس (للجامى)، ٢٥٠،
نفير نامه اسراء روم، ٧٧، ٢٠٩-٢١٧،

وسيلة العفاة الى اكفى الكفاة (لحميد الدين البلخى)، ١٩٩،
وفيات الأعيان (لابن خلّكان)، ٢٨٨،

بنيمة الدهر (للتعالى)، ١٠، ٢٩، ٢٢، ٦٢، ٢٩١، ٢٩٢، ٢٠٦، ٢٠٩،
بىنى، تاريخ - (للعنبي)، ٢٤، ٦٢، ١٤٢، ٢٩٢، ٢٠٦، ٢٢٢،

طبقات الشعراء، ١٠،

طبقات ناصري، ٢٨٨، ٢٦٢، ٢٦٣،

طرب نامه (للباخري)، ٧٠،

عبرات الكتبة (لمنتجب الدين الجويني)، ٧٨، (و الصبح عتبة الكتبة او غنية الكتبة، ص ٢٧٤)

عين المعاني في تفسير السبع المثاني (لمحمد بن طيفور السجّاوندي)، ٢٦٢،

غرر و سير (للتعالبي)، ٢٨١، ٢٩٢،

فائق الزمخشري، ١٧٠،

الفهرست (لابن التديم)، ٢٩٠،

قدح البغفي في مدح المعنى (لحميد الدين البلخي)، ١٩٩، ٢٤٤،

قرائن شمس المعالي، ٢٩٧،

قرآن، ٧، ٨، ١٢، ١٥، ١٨، ٤٢، ٢١٩، ٢٢٩،

قصّة يوسف (لرکن الدين مسعود بن محمد امام زاده)، ١٨٢،

کارنامه (لشرف الدين محمد الفراهي)، ٢٥٩،

کامل التواريخ (لابن الأثير)، ٢٨٨، ٢٤٤،

کتاب الأغاني، ٢٩٠، ٢٠٩،

کشف الظنون عن اسامي الكتب والفنون، ٢٨٨،

کلیله و دمنه (لنصر الله بن عبد الحميد)، ٩٢، ٢٠٧،

کمال البلاغة (للأمير قابوس بن وشمگیر)، ٢١، ٢٩٧،

راحة الصدور (لابي بكر الراوندى)، ٢٤٩، رجوع كن به تأريخ السلجوقية،
 راي [جهان] آراي (نغز الدين محمد التيسابورى)، ٢٨١، ٢٦٢،
 رسالة الاستغاثة الى الأخوان الثلاثة (الحميد الدين البلخي)، ١٩٩،
 الرسالة الحبسية (لبهاء الدين البغدادي)، ٢٣٠،
 رقية القلم (لمنتجب الدين الجويني)، ٧٨،
 روضات الجنات في اوصاف مدينة هراة (لمعين الدين الأسفزاری)، ٢٢٧،
 روضة الرضا في مدح أبي الرضا (الحميد الدين البلخي)، ١٩٩،
 رياض الشعراء (لعليقل خان الداغستاني المختص بواله)، ٢٢١، ٢٥٨، ٢٥٩،
 رياض العارفين (لرضا قليخان)، ٢٥٠،

زبور، ٢٥٠،

زند، ٨٣،

زيچ گوشيار، ٢٤١،

زينة الزمان (لشمس الدين الأندخودی)، ١٠، ٢٠٨، ٢٩٠،

سبع المثاني، ٧،

سفينة الأولياء (لمحمد دارا شكوه)، ٢٥٠،

سمع الظهير في جمع الظهير (لظهير الدين السمرقندی)، ٩١،

سندباد نامه (له او لشمس الدين الدقائقي)، ٩١، ٢١٢، ٢٠١، ٢١٨،

٢٤٧، ٢١٩،

سيرة جلال الدين منكبرني (لمحمد بن احمد النسوي)، ٢٠٤، ٢٢٥، ٢٥١،

شاهنامه فردوسي، ٢٤،

صحيفة الأقبال (لنغز الدين محمد التيسابورى)، ٢٨١،

نثار القلوب (للنعماني)، ٢٢٣، ٢٢٤،

جامع التواريخ (لرشيد الدين فضل الله الوزير)، ٢٨٨،
جامع صغير (للشيباني)، ٢٥٢،
جوامع المحكايات (للعوفي)، ٢٠١، ٢٠٩، ٢١٠، ٢٢٣، ٢٢٤، ٢٢٧، ٢٢٩،
جهان آرا (للقاضي احمد الغفاري)، ٢٨٨، ٢٠١،
جهان گشاي (لعطا ملك الجويني)، ٢٨٨، ٢٢٨، ٢٢١، ٢٢٨،

چهار مقاله، ٢٠٧، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٢٤، ٢٤٤،

حبيب السیر، ٢٠٩،
حنين الأوطان (لشمس الدين الدفائي)، ٢١٢،
حنين المستجير الى حضرة المجير (لحميد الدين البلخي)، ١٩٩،
ابن حوقل، جغرافي - ، ٢٥١،

خالصة الحقائق (لابي القاسم محمود بن احمد الفاريابي)، ٢٢٦،
خواص اشياء (لمجد الدين محمد بن عدنان)، ٢٢٧،

دستور الوزراء (لغياث الدين خواند امير)، ٢٠٦، ٢٠٩، ٢٢٩،
دُمية القصر (للباخري)، ١٠، ٦٦، ٦٨، ٢٠٨، ٢٤٠، ٢٤١،
ديوان شرف الدين شفرو، ٢٥٦،

ذخائر نثار، ذخائر نثار (لمجد الدين احمد السجاولدي)، ٢٨٢، ٢٦٢،
الذخيرة البرهانية، ذخيرة الفتاوى (لبرهان الدين محمود بن احمد البخاري)،
٢٢٤،

- تأريخ بيهقي، ٢٩٤، ٢٩٦، ٢٩٧، ٢٠٦،
 تأريخ تركستان، (لمجد الدين محمد بن عدنان)، ٢٢٧،
 تأريخ خوارزمشاهي (للسيد صدر الدين النيسابوري)، ١٤٢، ١٤٣،
 تأريخ سلاجقة كرمان (لمحمد بن ابراهيم)، ٢٠٤،
 تأريخ السلجوقية الموسوم براحة الصدور (لأبي بكر الراوندي)، ٢٤٩،
 تأريخ السلجوقية (لعماد الدين الكاتب مختصر البنداري)، ٢٠٢، ٢٠٩، ٢١٧،
 ٢٢٢، ٢٥٥،
 تأريخ سلاطين غور (لفخر الدين مبارکشاه المروزي)، ٢٢٧،
 تأريخ سلطان سكندر، رجوع كن به تأريخ خوارزمشاهي،
 تأريخ طبرستان (لابن اسفنديار)، ٢٩٧،
 تأريخ فرشته، ٢٨٩، ٢٩٠،
 تأريخ گريه، ٢٩٤، ٢٠٦، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٥٤، ٢٥٨، ٢٦٠،
 تأريخ ملوك خانيه (لمجد الدين محمد بن عدنان)، ٢٠١، ٢٢٧، رجوع كن
 به تأريخ تركستان،
 تأريخ ناصري، ٢٧، ٢٩٦، رجوع كن به تأريخ بيهقي،
 تأويلات اهل السنة (لأبي منصور الماتريدي)، ١٨، ٢٩٢،
 تحفة سامي (لسام ميزرا بن شاه اسمعيل الصفوي)، ٢٩٠،
 تحفة المؤمنين، ٢٤٢،
 تذكرة تقي الدين كاشاني، ٢٢٢، ٢٥٦، ٢٥٨،
 تذكرة دولتشاه، ٢٩٠، ٢٥٥، ٢٦١،
 تذكرة الأولياء (للعطار)، ٢٤٩،
 ترجمة حال قاضي منهاج سراج صاحب طبقات ناصري (لضياء الدين احمد
 المتخلص بيبر)، ٢٦٢،
 التوسل الى التوسل (لبهاء الدين الكاتب البغدادي)، ١٢٩، ٢٢٩،
 تهذيب اللغة (للأزهري)، ٢١١، ٢٤٦،

(فائت الفهرست)

بهرامچ، ١١٤، ١١٥،

غزنه (غزنین)، ٢٠٠،

فهرست الكتب،

آتشکۀ آذر، ٢٥٦، ٢٥٨،

آثار الوزراء (لسيف الدّين العقيلي)، ٢٠٦، ٢٠٩، ٢١٠، ٢٢٩،

الأحسن في شعر عليّ بن الحسن [الباخرزي]، ٦٩،

استغاثت نامه (لمحمود بن ابی توبة)، ٧٥،

اصطخری، جغرافي - ، ٢٥١،

اعراض الرّیاسة في اغراض السّیاسة (لظاهر الدّين السمرقندي)، ٩١، ٢١٩،

الأنساب (للشّيعاني)، ٢٩١، ٢٩٢،

انسان عين المعاني (لمجد الدّين احمد السّجّاوندي)، ٢٨٢، ٢٦٢،

مختيار نامه (لشمس الدّين الدّفائقي)، ٢١٢،

برهان قاطع، ٢٩٣، ٢٤١،

بزم آرای (للسّيد عليّ بن محمود الحسيني)، ٢٨٨، ٢٩٠، ٢٩٤،

بصائر يميني { لغفر الدّين محمد التّيسابوري)، ٢٨١، ٢٦٢،
البصائر في التفسير

ناج العروس، ٢٩٢،

تأريخ بخارا (للنّشقي)، ٢٢٢، ٢٢٤،

تأريخ بيهقي (لابي الحسن عليّ بن زيد بن محمد الأوسي المعروف بابن

فندق)، ٢٩٦،

مكة، ١٧، ١٨،

ملاحده، ٤٩، ٢٢٩، ٢٥٢، ٢٦١،

موصل، ٢٥٥،

ميافارقين، ٧٧، ٢١٠، ٢١٦، ٢١٧،

مينا (نزديك نسا)، ٢٤٤،

نخشب، ١٨٢، ٢٠٠،

نسا، ٢٢٥، ٢٢٦، ٢٤٠، ٢٤٢، ٢٤٤، ٢٥٠،

نظامية، مدرسة - ، ٢٥٥،

نیشاپور، ٤٢، ٧٨، ١١٢، ١٢١، ١٤٢، ١٤٣، ١٤٩، ١٥٦، ٢١٠،

٢١٩، ٢٢٨، ٢٥٠، ٢٦٩، ٢٩٦، ٢٠٧، ٢٢٩، ٢٢٠، ٢٤٠،

٢٤١، ٢٤٨، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٥١،

نمروز، ١٢٣، ١٦٤، ٢٥٢،

وخش، ٢٠٤،

هرات (هری)، ٢٤، ٥٠، ٢٤٦، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٨٠، ٢٢١،

هندو، ٤، ٩٠، ١٨٥، ٢٥٢، ٢٦٩،

هندوستان، ١٦، ١٨، ٢٤، ٢٦، ٢٤، ٢٩، ٥٦، ٦٥، ٧٢، ٧٣، ٧٤،

١١٢، ١١٤، ١١٥، ١١٦، ١١٨، ١٧٩، ١٨٨، ٢٨٤، ٢١٦،

٢٢١، ٢٢٥، ٢٢٠،

يأجوج، ١٨٧، ٢٤٠،

يانگی، ٢٢١،

يثرب (المدينة)، ٢٧٨، ٢١٥،

يغا، ١٤١، ٢٤٥،

يمن، ١٦، ٥٧، ٦٩، ٢٤٢،

کرمان، ۶۵، ۱۴۶، ۲۰۴،
 کعبہ، ۷، ۷۳،
 کوبان، ۱۴۳،
 کوثر، ۴، ۸۵، ۱۴۴،
 کوی بالوی، مسجد - ، ۲۱۲،
 گرجستان، ۲۰۷،

لاہور، ۲۴۲، ۲۴۹، رجوع کن بہ لوهور،
 لوهور، ۷۱، ۷۳، ۱۰۶، ۲۴۲، ۲۸۱، ۲۸۴،
 لہوکر (غزنین)، ۲۶۲،

مأثریت، مأثرید، ۲۹۲،
 مأجوج، ۲۴۰،
 ماچین، ۲۱۶،
 مادیں، ۲۰۴،

مازندران، ۶۵، ۲۴۰،
 ماوراء النہر، ۲۲، ۶۵، ۶۶، ۱۱۱، ۱۴۴، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۸۲، ۲۱۰،
 ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۱۴، ۲۱۶، ۲۱۸، ۲۲۲، ۲۴۰،
 ۲۴۲، ۲۴۴، ۲۴۹، ۲۴۱، ۲۴۳، ۲۵۲، ۲۵۴،

مرغینان، ۵۲، ۵۵،
 مرو، ۲۱، ۴۰، ۱۷۶، ۲۰۹، ۲۱۱، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۵۴،
 مشهد (طوس)، ۷۹، ۲۰۹،
 مصر، ۹۶، ۱۰۶، ۱۸۲، ۲۵۷، ۲۱۶،
 مغول، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۴، ۲۲۲، ۲۴۵، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱،
 مکران، ۵۹، ۱۱۴، ۲۰۴، ۲۶۴،

غور، ۱۱۲، ۱۲۹، ۱۳۳، ۳۰۰، ۳۰۳، ۳۳۱، رجوع کن به غوریان
در فهرست اوّل،

فاراب، ۳۵۹،

فارس، ۱۹، ۳۰، ۵۹،

فارسی (زبان)، ۲۱، ۴۱۸،

فرخار، ۶۸،

فرس، ۱۹، ۳۰، رجوع کن به عجم،

فرغانه، ۱۸۹، ۳۵۱،

فروه، ۳۵۳، ۳۵۹، ۳۰۳، ۳۵۳،

فیروز کوه، ۴۸، ۴۹، ۱۱۳، ۱۲۲، ۱۳۵، ۱۳۴، ۱۴۸، ۳۰۳، ۳۴۱،

قاهره، ۳۶۲،

قراخا، ۳۰۵، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۵۳،

قزلق، ۳۲۳،

قسطنطینیه، ۳۱۷،

قطنان، ۳۲۳،

قندهار، ۸۲، ۱۲۷، ۳۵۴،

قنوج، ۲۵، ۱۱۴،

قهبستان، ۳۵۳، ۳۵۳،

قبروان، ۸۲،

کاریز، ۳۰۹،

کاشان (ماوراء النهر)، ۵۲، ۳۰۵، ۳۲۹،

کاشغر، ۴۸،

کرکویه، ۳۰۹،

طراز، ٩٥، ١١٢، ٢٦٥، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٤١،
طوی، ٨٥،

طور، جبل - ، ٥٤، ٢٠١، ٢٢٦،
طوس، ٧٩، ٢٠٩، ٢٢١، ٢٥٩،

عاد، بنو - ، ١٩،

عبرانی (زبان)، ١٨،

عجم، ٩، ١٠، ١١، ٢٠، ٦٢، ٧٢، ٩٦، ١٦٢، ١٨٢، ٢٧٥، ٢١٦،
٢٤٩، ٢٥٥،

عدن، ٥٨،

عراق، ١١، ٢٤، ٤١، ٦٦، ١٦٤، ٢٦٥، ٢٦٩، ٢٧٤، ٢٧٥، ٢٧٦،
٢٧٧، ٢٧٨، ٢٩٥، ٢٩٦، ٢٢٤، ٢٢٥، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٤٠، ٢٥٦، ٢٦٠،

عراقین، ٦٥،

عرب، ٧، ٨، ١٠، ١٦، ١٨، ١٩، ٢٠، ٤٥، ٧٢، ٩٦، ١٧٨، ١٨٢،
٢١٥، ٢١٦، ٢٢٢، ٢٢٥، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٤٠، ٢٤٩، ٢٥٥،

عربستان، ١٦،

عسکر [مکرم]، ١٢٤،

عمان، ٥٩، ١٢٦،

عمد، خانقاه - (لوهور)، ٧١،

عمیدی، خانقاه - (لوهور)، ٢٠٨،

غانفر، ١٦٠،

غُرّ، ٤٠، ١٧٩، ٢٠٠، ٢٤٥، ٢٤٩،

غزنه (غزنین)، ٢٥، ٢٦، ٢٨، ٢٩، ٦٥، ٩٦، ١١٠، ١١٦، ١٦٤،
١٨٧، ٢٨١، ٢٨٢، ٢٢٦، ٢٦٢،

۲۱۱، ۲۸۴، ۲۹۱، ۲۹۲، ۴۰۲، ۴۰۵، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۳۴،

۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۴۶، ۴۴۸،

سمیتن، ۲۵۸،

سند، ۶۵، ۴۱۶، ۴۲۱، ۴۳۰،

سند، آب —، ۲۸۹،

سیجون، ۴۲۱، ۴۵۱،

سیستان، ۴۹، ۱۱۳، ۱۲۰، ۱۴۳، ۲۴۶، ۲۵۱، ۴۲۱، ۴۲۸، ۴۵۲،

۴۶۲ رجوع کن به سجستان،

سیستان { ۴۲۱، ۱۱۲،
سیوستان

شادیاخ، ۴۴۸،

شاش، ۴۵۱،

شام، ۱۱، ۶۶، ۲۷۸، ۴۱۵، ۴۱۶،

شبتقان (۹)، ۴۳،

شبرقان (۹)، ۴۳،

شُستر، ۱۸۴، ۲۸۵،

شَقَرْدِه، شَقَر (اصفهان)، ۴۵۹،

شهرستانه خوارزم، ۲۴۶،

شهر نو، شهرک نو، ۵۱، ۴۰۴،

شیبان، ۶۲،

صَبَّین، ۲۸۹،

طبرستان، ۲۹۵،

طخارستان، ۴۲۱،

روذك، ۲۹۱،
 روم، ۴۴، ۵۷، ۶۶، ۷۷، ۱۱۸، ۱۷۹، ۲۵۴، ۲۸۵، ۳۰۹، ۴۱۴،
 ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷،
 روی، ۲۹، ۳۵۰،
 ری، ۱۶۸، ۲۷۶، ۲۷۸، ۲۹۶، ۳۵۴، ۳۶۰، ۳۶۱،

زابه، {
 زاوه، { ۳۵۰،

زنجان، ۲۹۵،

زنگ، ۲۳۵،

زنگبار، ۲۴۳، ۲۷۹،

زواره، ۳۴۱،

زوزن، ۳۰۴،

ساوه، ۳۵۸،

سبزوار، ۱۴۳،

سجاوند (غزنین)، ۳۶۳،

سجستان، ۵۰، ۶۵، ۱۱۴، ۳۰۴، ۳۰۹، ۳۴۰،

سد یا جوج و مأجوج، ۳۴۰،

سرپل یا سرپل وزیران (بخارا)، ۱۹، ۱۸۰، ۲۱۱، ۳۴۸،

سرخس، ۱۱۲، ۱۴۵، ۲۹۶، ۳۴۱،

سُرُخَكْت، ۱۷۹، ۳۴۷، ۳۴۸،

سرد و آبدار، کتابخانه - (سمرقند)، ۳۸،

سرنديي، کتابخانه - (بخارا)، ۷۰،

سمرقند، ۳۸، ۴۲، ۴۴، ۱۶۵، ۱۷۱، ۱۹۰، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۵، ۲۱۰،

ختن، ٥٧، ٢٠٧، ٢٤٢، ٢٦٢،

تُجند، ٢٥٤،

خراسان، ٢٢، ٢٤، ٤٢، ٤٦، ٦٣، ٦٥، ٦٦، ٩٦، ١١٠، ١١١، ١١٢،

١٤٢، ١٤٤، ١٤٥، ١٥١، ١٥٤، ١٥٨، ١٥٩، ١٦٢، ١٦٤،

١٨٢، ١٩٨، ٢٠١، ٢٤٠، ٢٤٤، ٢٤٦، ٢٥٠، ٢٧٧، ٢٨٦،

٢٩١، ٢٩٥، ٣١٥، ٣٢٠، ٣٢٦، ٣٤٥، ٣٥٠،

خزر، بحر - ، ٢٠٤،

خطا، ٤٠، ٩٥، ١١١، ١٩٤، ١٩٦، ٢٠٠، ٢٠٢، ٢٥٨، ٢٢٢،

٣٣٥، ٣٤١، ٣٤٢، ٣٤٤، ٣٤٥،

خطي (نيزه های -)، ٥٦،

خنجاق، ١٠٢،

خَلِصَاء، ١،

خوارزم، ٣٦، ٣٧، ٤٠، ٤٢، ٦٥، ١٤٢، ١٤٨، ١٥١، ٢٠٩، ٢٢٠،

٢٣٥، ٢٣٦، ٢٠٢، ٢٠٤، ٢٢١، ٢٢٩، ٢٣٥، ٢٤٩، ٢٥٠،

خورنق، ١٤٥،

خوزستان، ١٢٤،

دجله، ١٨٢،

دستگرد، ١٥٢، ٢٢١،

دوغاباد (نیشابور)، { ٢٤١ - ٢٤٠،

دوغاباد

دهلی، ١١١، ١١٢، ١١٦، ٢٢٢،

ديه ملوك، ١٧١،

رُنج، ٢٠٠،

توران، ۵۴، ۲۷۵،

ثود، ۲۱۹،

ٹھلان، ۲۱۴،

جاجنگر، ۱۱۴، ۱۱۴،

جبال، ۱۱۷، ۱۶۳، ۱۶۴، ۲۸۱،

جبال، ملوک - ، ۶،

جرجان، ۷۸، ۲۹۵، ۳۰۲،

جرُم، بنو - ، ۱۹،

جرائر، ۶۶،

جند، ۱۳۹،

جودی، جبل - ، ۲۷۱،

جوزجان، ۲۵،

جوین، ۲۲۸،

چیال، ۴۴،

چیون، ۲۴۲، ۳۰۹، ۳۱۴، ۳۱۶،

چین، ۶۸، ۷۴، ۸۶، ۱۸۳، ۱۹۶، ۲۰۷، ۲۵۰،

حجاز، ۱۴، ۴۴،

حلوان، ۲۹۵،

خاتون، مدرسہ - (نیشاپور)، ۲۹۶،

خبوشان، ۱۴۴،

بُسْت (سجستان)، ۶۴، ۲۸۷، ۳۴۰،

بُسْت { (نیشابور) ۳۴۰، ۳۴۱،
بُسْت

بصره، ۱۴۶،

بغداد، ۱۸۳، ۳۳۵، ۳۵۰، ۳۶۳،

بغدادك (خوارزم)، ۳۴۹،

بلاساغون، ۱۱۱،

بلخ، ۱۹۸، ۲۰۱، ۳۴۱، ۳۴۳، ۳۴۵،

بلخشان، ۲۰۵،

بلغار، ۳۶۰،

بنارس، ۱۱۴، ۱۱۶،

پارس، ۱۱۳، رجوع کن به فارس،

پژوه (اصفهان)، ۳۵۹،

پهلوی، زبان —، ۳۱۸،

ناتار، ۱۶۶، ۱۸۹، ۲۰۲،

نازی، ۲۵۰، رجوع کن به عرب،

نرشیز، ۴۹،

ترك، ۱۱، ۳۴، ۴۰، ۵۲، ۸۶، ۸۸، ۱۷۳، ۱۷۹، ۱۸۷، ۲۴۸، ۲۵۳،

۲۷۳، ۲۷۵، ۳۱۶، ۳۴۳،

تركستان ۶۵، ۳۱۶، ۳۲۱، ۳۴۹،

تركمان، ۱۷۹،

تكيناباد، ۲۸۱، ۲۸۷، ۳۰۰،

نمران (غور)، ۳۰۳، ۳۰۴،

- اردلان گٹ، ۳۵۱،
 ارم، ۱۲۷،
 ارمن، ۴۱،
 اُزْبَك، ۳۲۱،
 اسپجیاب، ۳۲۱،
 استراباد، ۳۰۴،
 اسفراین، ۱۴۳، ۱۴۷، ۱۵۱،
 اسفرار، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۵۵، ۱۵۹،
 اسکندرانى، جامهٔ -، ۳۵۰،
 اشك، كوه -، ۳۰۳،
 اصفهان، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۸، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۹،
 الموت، ۳۶۱،
 اندخود، ۳۰۲،
 اوش، ۱۸۸،
 ايران، ۵۴، ۲۷۵، ۲۷۷، ۳۴۵، ۳۵۷، ۳۵۹،
 باتكرو (قلعه)، ۷۵، ۷۷، ۳۰۹،
 بامیان، ۳۲۲، ۳۰۴، ۳۰۶، ۳۲۱،
 بچسك (?)، ۳۵۳،
 بخارا، ۱۹، ۲۲، ۷۰، ۱۱۲، ۱۴۴، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۸۳، ۱۹۰، ۲۱۱،
 ۲۱۲، ۲۲۲، ۲۹۳، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۸،
 ۳۳۹، ۳۴۴،
 بناؤن، ۱۱۴،
 بدخشان، ۳۵، ۳۵۸،
 برم (?)، ۲۴۶،

- يزدادى، أبو الحسن علي بن محمد - ، ٢٩٧،
 يزدگرد بزه گر، ١٨٠،
 يزيد بن معاوية، ١٧٩،
 يعرب بن فحطان، ١٨،
 يعقوب، ٨٤، ١٠٧، ١٢٤، ٢١٦،
 يلدز، ملك تاج الدين - ، ١١٤،
 يمين الدولة محمود، ٢٢، ٢٣-٢٥، ٢٢، ٢٤، ٢٥، ٢٦، ٢٩٢، ٢٠٦، رجوع كن
 به محمود بن سبكتگين،
 يمين الدين بهرام شاه (ملك سيستان)، ٥٠، ٢٠٢، ٢٥٢،
 بنال (كنيزك مؤيد الملك)، ٦٨،
 يوسف، ٤٤، ٥٧، ٧٤، ٧٧، ٨٤، ١٠٧، ١٠٨، ١٢٤، ١٢٥، ١٨٢،
 ٢٠١، ٢١٦، ٢٧٢،
 يوسف بن محمد الدريندى، ١٠٦-١٠٨،
 يوسف بن نصر الكاتب، جمال الدين أبو المحاسن - ، ٩٦-١٠١،

فهرست الأماكن و القبائل،

- آبه، ٢٥٨،
 آمد، ٧٧، ٢١٠، ٢١٦، ٢١٧،
 آموى، ١٧٦، ٢٢٦،
 انجاز، ٦٩ (و الصحيح الحان، رجوع كن بص ٢٠٧)، ٢١٥،
 ازان، ٤١،
 ارتنگ (ارزنگ) مانى، ٧٣، ١٤٥،

نظامی عروضی سمرقندی، ١٤، ٢٩٥، ٢٩٩، ٢٢١، ٢٤٤،

نعمان (ابو حنیفة)، ٢٠٩،

أبو نواس، ٧٦، ١٩٩، ٢٩١،

نوح بن منصور سامانی، ٢٢، ٢١٨،

نوح بن نصر سامانی، ٢٢، ٢٢٤،

نور الدّین محمد عوفی، رجوع کن به عوفی، محمد بن محمد - ،

نور الله ششتری، قاضی - ، ٢٤٩،

نوشیروان، ١٢،

نیر، رجوع کن به ضیاء الدّین احمد،

وامق، ٢٠١،

وزّان، صدر الدّین (محمد بن -)، ٢٧٦، ٢٧٧، ٢٦٠ - ٢٦١،

وطواط، رشید الدّین - ، رجوع کن به رشید الدّین محمد بن عبد الجلیل،

ولواجی، شمس الدّین - - ، ٤٢،

هابیل، ١٧، ١٨،

هاروٹ، ١٠٤،

هامان، ٢١٩،

هبة الله، ابو نصر الفارسی، ٧١ - ٧٢، ٢٠٧ - ٢٠٨، رجوع کن به

قوام الملک،

هندوخان (بن مکشاه بن تکش)، ٤٢، ٢٠١،

یحیی بن طاهر بن عثمان العوفی، رجوع کن به شرف الدّین،

یحیی بن محمد بن یحیی، رجوع کن به محیی الدّین، (و الصّحیح محمد بن یحیی،

رجوع کن بص ٢٤٩)

- ابن التديم (صاحب الفهرست)، ٢٩٠،
 نصر بن احمد ساماني، ٢٢، ٢٩٢، ٢٩٥،
 نصر السموري، ظهير الدين -، ١٢٣-١٢٧،
 نصر الله بن عبد الحميد، ٩٢-٩٣، ٢٠٧،
 ابو نصر احمد بن محمد بن نصر قباوي، ٢٢٤،
 أبو النصر العتبي، رجوع كن به عتبي،
 ابو نصر فارابي، ٢٥٩،
 ابو نصر فراهي (بدر الدين محمود) صاحب نصاب، ٢٥٢،
 أبو نصر هبة الله الفارسي، نظام الدين -، ٧١-٧٢، ٢٠٧-٢٠٨،
 رجوع كن به قوام الملك،
 نصرة الدين قلم ارسلان خاقان، رجوع كن به عثمان بن ابراهيم،
 نصرة الدين كبود جامه، ٥١-٥٢، ٢٠٤،
 نصرة الدين بن محمد انز (صاحب زوزن)، ٢٠٤،
 نصير الدين اسفزاری، ١٨٨،
 نصير الدين طوسي، ٢٥٩،
 نصير الدين ابو القاسم محمود بن المظفر بن أبي توبة، ٧٥-٧٧، ٢٠٩،
 نصير الملك، صدر كبير ملك النواب -، ٦٩،
 نظام الدين الجامي الكاتب، ١٤٩-١٥١، ٢٢١،
 نظام الدين محمد بن عمر [بن] مسعود، ١٧٥-١٧٨، ٢٢٦،
 نظام الدين أبو نصر، رجوع كن به ابو نصر هبة الله الفارسي،
 نظام الملك، رجوع كن به نصير الدين محمود،
 نظام الملك شمس الدين مسعود بن علي هروي، ٢٢٩،
 نظام الملك صدر الدين (محمد بن محمد) وزير سمرقند، ٢٠٥، ٢٤٦،
 نظام الملك ابو علي الحسن بن علي بن اسحق (الطوسي)، ١٧، ٦٥-٦٧،
 ٢٠٦-٢٠٧، ٢٤٦، ٢٥٤،

أبو موسى الأشعري، ٤، ٢٨٩،
 مؤيد، ملك -، (٩)، ٤١،
 مؤيد (أى ابه)، ملك -، ٢٢٨، ٢٠٠، ٢٠٢، ٢٢٧، ٢٣٩،
 مؤيد الدين، رجوع كن به أبو بكر عمر الترمذى،
 مؤيد الملك أبو بكر بن نظام الملك، ٦٧-٦٨،
 مهذب الدين، رجوع كن به منصور بن على الاسفزاری،
 مهلب بن ابى صفرة، ٢٥٤،
 میانجو (از امراء تکتش خوارزمشاه)، ٢٦٠،
 میمون بن مهران، ١٧،

ناصر، آل -، ٩، ٢٢، ٢٩٦، رجوع كن به غزنویان،
 ناصر، شمس الملك امیر -، ١٠٨، ١٠٩، ٢٢٠،
 ناصر الدين، ٢٥٥،
 ناصر الدين سبکتگین، ٦٤، ٢٩٦،
 ناصر الدين عثمان بن حرب السجزي، ٤٩-٥٠، ١٢٢، ٢٠٢، ٢٢٧-٢٢٨،
 ناصر الدين قباچه، ١١٥، ١١٦، ٢٨٩، ٢٢٢، ٢٢٥، ٢٢٠،
 ناصر الدين بن قطب الدين سرخسی، ٢١١،
 ناصر الدين ملكشاه بن تکتش، ٢٠١،
 الناصر لدين الله (الخليفة)، ١١٦، ١٢١، ٢٢٥، ٢٢٥، ٢٦٢،
 الناصرین، ١١٦، ٢٢٥،
 ناکوک، رجوع كن به أبو العلاء عطاء بن يعقوب،
 نجم الدين كبرى، ٢٢٠، ٢٤٩،
 نجم وراق، ٢١٩،
 نجيب الدين الأبيوردی، ١٤٧،
 نجيب الملك شرف الخواص أبو طاهر المطهر، ٢٨٥،

منتجب الدین بدیع انابک الخوئی (۱) ۷۸-۸۰،

منتجب الدین بن مؤید الدین الترمذی، ۱۱۰،

المنتصر، الامیر -، ۲۹۲،

مغیک، ۲۹۵،

منصور، قاضی -، رجوع کن به شمس الدین منصور بن محمود،

منصور بن علی الأسفراری، ۱۵۸-۱۵۹،

منصور بن محمد عاصی، رجوع کن به عاصی،

منصور بن محمود الأوزجندی، رجوع کن به شمس الدین،

منصور بن نوح بن منصور سامانی، ۲۲-۲۳، (و الصّحیح المنتصر، رجوع

کن به ص ۲۹۳)

منصور بن نوح بن نصر سامانی، ۲۲،

أبو منصور [احمد بن ابی الحارث محمد] فریغونی، ۲۵، (و الصّحیح أبو

نصر، ص ۲۹۴)،

أبو منصور ازهری، رجوع کن به ازهری،

أبو منصور الثعالبی، ۱۰، ۲۳،

أبو منصور محمد بن عبد الجبار، رجوع کن به عتبی، (و الصّحیح أبو النصر:

رجوع کن به ص ۲۹۳)،

أبو منصور [محمد بن محمد] ماتریدی، ۱۸، ۲۹۲،

منگلی بیگ، ۱۴۲، ۲۲۹-۲۳۰، ۴۴۸، ۴۴۹،

منهاج الدین عثمان بن سراج الدین الجوزجانی (صاحب طبقات ناصری)،

قاضی -، ۲۸۹، ۳۰۳، ۳۶۳، ۳۶۴،

منهاج سراج، رجوع کن به منهاج الدین عثمان،

موسی (کلیم الله)، ۵۴، ۷۴، ۹۸، ۹۹، ۱۰۷، ۱۴۵، ۲۰۱، ۲۳۶، ۴۴۴،

(۱) و الصّحیح الجوبینی، وی خال جدّ پدر عطا ملک جوبینی است بنصریح خود او در

جهانکشی در تاریخ انسر خوارزمشاه،

- أبو المعالي، رجوع كن به حسن نكين، ٢٠٥،
 ابن المعتز، ١٠، ١٦٢،
 معز الدين سنجر، رجوع كن به سنجر،
 معز الدين غوري، سلطان -، رجوع كن به شهاب الدين، (هردولقي بك
 شخص است)،
 معزیه، ملكه -، ٢٠٤،
 معن زائنه، ١١١، ٢٥٥،
 معين الدين اسفزاری، ٢٢٧،
 معين الدين اصم، ٢٠٩،
 معين الملك الحسين بن علي الأصم، ٧٧-٧٨، ٢٠٩، (والصحيح معين الدين)،
 مغول، سلاطين و دولت -، ٢٠١، ٢٠٢، ٢٠٤،
 ابو المفاخر رازی، ٢٦١،
 ابن مقبل، ١١٥، ٢٢٢، ٢٢٤،
 ابن مقلّة، ٤٤، ١٢٢،
 ملك الاسلام، ٢٢٥،
 ملك الأطباء، رجوع كن به محمد الدين محمد بن عدنان،
 ملك الأطباء جلال الدين مسعود (بن محمد بن عدنان)، ٤٤، ١٨٠،
 ملك الجبال (لقب)، ٢٢١،
 ملكشاه بن الپ ارسلان سلجوقي، ٢٢-٢٤، ٦٦، ١٤٦، ٢١٧،
 ملكشاه بن تكش، ٢٠١،
 ملكشاه بن محمود بن محمد بن ملكشاه السلجوقي، ٢٥٥،
 ملك الشعراء (شرف الدين شفروه؟)، ٢٥٨،
 ملك الثواب نصير الملك، ٦٩،
 أبو الملوك، ٢٢٠، رجوع كن به خسرو ملك،
 مليح سربلي، ١٨٠،

محمود بن عبد اللطيف النجدي، جمال الدين - ، ٢٥٥،
 محمود بن عبد اللطيف النجدي، صدر الدين - ، ٢٥٥،
 محمود، آل - ، ٢٠٠، رجوع كن به ناصر، آل - ،
 محبي الدين يحيى بن محمد بن يحيى النيسابوري، الامام - ، ٢٢٩-٢٢٠،
 (و الصحيح محبي الدين محمد بن يحيى ص ٢٤٩)،
 مرم، ٢٦٩،

مسعود بن ابراهيم، رجوع كن به علاء الدولة،
 مسعود بن دولتيار، ١٧٨، ٢٢٧،
 مسعود سعد سلمان، ٢٠٧، ٢٠٨، ٢٢٠،
 مسعود بن علي هروي، نظام الملك شمس الدين - ، ٢٢٩،
 مسعود بن محمد امام زاده، ركن الدين - ، ١٨١-١٨٢، ٢٢٩،
 مسعود بن محمد، سلطان - ، ١٥٢، ٢٢١، ٢٥٥،
 مسعود بن محمد بن عدنان، رجوع كن به جلال الدين وملك الاطباء،
 مسعود بن محمد بن علي الأندخودي، رجوع كن به علاء الدين،
 مسعود بن محمود غزنوي، ٢٠٦، ٢٠٨،
 مسعود بن ابي اليمين الكرماني، ٥٩-٦٠،

مسبح، رجوع كن به عيسى،
 مظفر، آل - ، (چغانيان)، ٢٩٥،
 مظفر، آل - ، (فارس)، ٢٦٠،
 أبو المظفر ابراهيم، سلطان رضى - ، رجوع كن به ابراهيم،
 أبو المظفر انسر، رجوع كن به انسر،
 أبو المظفر ارسلان بن طغرل، رجوع كن به ارسلان بن طغرل،
 أبو المظفر طاهر بن الفضل بن محمد محتاج چغانى، ٢٧-٢٩، ٢٩٥،
 أبو المظفر بن محمد بن ثابت النجدي، ٢٥٤،
 معاذ بن مسلم، ٢٢٤، ٢٢٥،

- محمد بن المظفر، رجوع کن به مبارز الدین،
 محمد بن المظفر بن محتاج چغانی، ۲۷، ۲۹۵،
 محمد بن ملکشاه سلجوقی، ۲۹۴، ۲۶۱،
 محمد منوکه النسوی، ۱۵۸-۱۵۶،
 محمد بن المنهاج اللوهوری، رجوع کن به سراج الدین،
 محمد بن المؤید البغدادی، رجوع کن به بهاء الدین،
 محمد بن ابی نصر بن ابی شهید الغزنوی، ۲۸۴-۲۸۳،
 محمد بن نصیر، افتخار الملک جمال الدین -، ۱۱۷-۱۲۰، ۱۲۱،
 محمد بن نصیر السجری، شمس الدین -، ۲۵۱-۲۵۲،
 محمد بن نوشتگین خوارزمشاه، ۲۲۸،
 محمد بن الوزان، رجوع کن به صدر الدین،
 محمد بن هام، شهاب الدین فخر الکتاب -، ۱۵۴-۱۵۶،
 محمد بن یحیی النیسابوری، محیی الدین -، ۲۲۹-۲۳۰، ۲۴۹،
 ابو محمد خازن، ۱۲، ۲۰۹،
 ابو محمد دوغبادی، ۲۴۰،
 ابو محمد بن یمین الدولة محمود غزنوی، ۲۵-۲۷، (و الصّحیح أبو أحمد
 محمد، ص ۲۹۴)،
 محمدی (ملت)، ۲،
 محمود بن ابی بکر بن الحسین الفراهی، ابو نصر -، (صاحب نصاب)، ۲۵۳،
 محمود بن احمد بن ابی الحسن الفاریابی، ابو القاسم -، ۲۳۶،
 محمود (بن احمد) النیسابوری، امام بیان الحق -، ۲۸۱،
 محمود بن البشار الهروی، ۲۴۸-۲۵۰،
 محمود بن ابی توبه، رجوع کن به نظام الملک،
 محمود بن سبکتگین غزنوی، یمین الدوله -، ۱۴، ۲۲، ۲۳-۲۵، ۲۴،
 ۶۲، ۲۹۳، ۲۰۶، ۲۴۰،

محمد بن عبد الجبار، رجوع كن به عتي،
 محمد بن عبد العزيز رجوع كن به سيف الدين صدر جهان،
 محمد بن عبد العزيز الكوفي، رجوع كن به برهان الدين،
 محمد بن عبد الله السرخسي، ابو بكر - ، ٢٢٨، رجوع كن به مجد الاثمه
 سرخكت،

محمد بن عبد اللطيف النجدي، صدر الدين - ، ٢٥٥،
 محمد بن عبد الملك الجرجاني، رجوع كن به خطير الدين،
 محمد بن عدنان سرخسي، ٤٤، ١٧٩-١٨١، ٢٠١، ٢٢٧، ٢٢٨، رجوع
 كن به مجد الدين،

محمد بن علي الاصطهاني المعروف بالجواد، ٢٥٥،
 محمد بن علي الظهيري السمرقندي، رجوع كن به ظهير الدين،
 محمد بن علي الكاشاني، شمس الدين - ، ١٨٢-١٨٧، ٢٤٠،
 محمد بن عمر الرازي، الامام فخر الدين - ، ٢٢٢، ٢٤٠،
 محمد بن عمر الكركوتي، ٧٧،
 محمد بن عمر [بن] مسعود، نظام الدين - ، (از آل برهان)، ١٧٥-
 ١٧٨، ٢٢٦،

محمد محتاج، ٢٧، ٢٩٥، رجوع كن به محمد بن مظفر،
 محمد بن محمد عوفي، رجوع كن به عوفي،
 محمد بن محمد الفراهي، ٤٩، ٢٥٩-٢٦٢، ٢٠٢، رجوع كن به شرف الدين،
 محمد بن محمد المانريدي، ابو منصور - ، ١٨، ٢٩٢،
 محمد بن محمود بن احمد النيسابوري، ٢٨١-٢٨٢،
 محمد بن محمود الاسفزاری، ٢٦٢-٢٦٥،
 محمد بن محمود الرازي، ٢٢٥-٢٢٩،
 محمد بن محمود بن محمد بن ملكشاه السلجوقي، ٢٥٥،

محمد بن احمد بن طلحة، ابو منصور الازهرى ٢٤٦، رجوع كن به ازهرى،
محمد بن احمد النيسابورى، ٢٦٢،

محمد بن احمد بن عبد العزيز بن مازة، برهان الدين، صدر جهان - ،
٢٢٥،

محمد اسعد صدر جهان، تاج الدين، شرف الملك - ، ٢١٦،
محمد (و الصّحيح محمود) اندخودى، شمس الدين - ، رجوع به شمس الدين
محمود اندخودى،

محمد الاوثى، بهاء الدين - ، ١٨٩-١٩٠،
محمد بن ايلدگر، اتابك، جهان پهلوان، شمس الدين - ، ٢٥٦، ٢٥٧،
٢٥٨،

محمد بن البديع النسوى، ٢٤٠-٢٤٢،
محمد بن ابي بكر النسفى، شرف الدين، حسام الأئمة - ، ١٦٤-١٦٩،
٢٤٠،

محمد بن نكش خوارزمشاه، رجوع كن به علاء الدين اسكندر ثانى،
محمد بن ثابت انجندى، ابو بكر - ، ٢٥٤،
محمد بن حسن، تاج الملك شرف الدين، عميد الوزراء، ٦٩،
محمد بن رشيد، رجوع كن به شهاب الدين محمد،
محمد بن زقر بن عمر، ٢٢٢، ٢٢٤،

محمد بن سام، سلطان - ، رجوع كن به غياث الدين،
محمد (بن سلطان محمود غزنوى)، سيف الدولة، ابو احمد، ٣٥-٢٧،
٢٩٤،

محمد شفروه، رجوع كن به شرف الدين محمد شفروه،
محمد بن الطغان الكرماني، ٢٧٩-٢٨١،
محمد بن طيفور السجاولندى، ٢٦٢،

ماز، بنى - ، ٢٢٢-٢٢٦،

ماکان بن کاکى، ٢٩٥،

المأمون، ٢١،

مانى، ٧٣، ١٨٤،

مبارز الدين محمد بن المظنر (مؤسس سلسلة آل مظنر در فارس)، ٢٦٠،

مبارك شاه بن الحسين المروروذى، فخر الدين - ، ١٢٤ ١٢٥-١٢٣،

١٢٤، ١٢٦، ٢٢٧،

المتنبى، ٢٢٦،

مجد الأئمة سرخكت، ١٧٩، ٢٢٨،

مجد الدين احمد بن محمد أبى بديل السجاوندى، ٢٨٢-٢٨٢، ٢٦٢،

مجد الدين بغدادى، شيخ - ، رجوع كن به مجد الدين شرف بن المؤيد،

مجد الدين شرف الکتاب بن رشيد العزيزى، ١٥٩-١٦٤،

مجد الدين شرف بن المؤيد البغدادى، ٢٢٠-٢٢١، ٢٤٢، ٢٤٩-٣٥٠،

مجد الدين محمد بن ضياء الدين عدنان السرخكى، شرف الزمان، ملك

الاطبأ، - ، ٤٤، ١٧٩-١٨١، ٢٠١، ٢٢٧، ٢٢٨،

مجد الدين بن محمد بن عبد الملك الجرجانى، ٢٢٢،

مجد الدين محمود السرخكى، ١٧٩،

مجد الدين التسوى، الفاضى - ، ٢٤٤-٢٤٥،

مجد الملك بهاء الدين، رجوع كن به على بن احمد الجاجى،

مجلدى جرجانى، أبو شريف أحمد [بن] على - ، ١٢،

مجنون، ١٨٣، ٢١٨،

مخير الدين، ٢١٠، ٢١١،

أبو المحاسن، جمال الدين - ، رجوع كن به جمال الدين يوسف بن نصر،

محمد رسول الله، ٧، ١٢، ١٢، ١٦، ١٨، ٤٩، ٥٤، ٧٢ ١٨٧، ٢٠٠،

٢١٧، ٢٤٩، ٢٠٨، ٢١٥، ٢١٧، ٢٥٢، ٢٥٧،

- کافرك (كافى خراسان)، ۴۶،
 كافى خراسان (كافرك)، ۴۶،
 كبود جامه، نصره الدين - ، ۵۱-۵۲، ۲۰۴،
 كج نكين، ۴۵،
 كسرى، ۱۰۶، ۲۴۵،
 كلیم الله، رجوع كن به موسى،
 كمال الدين پيغو ملك، رجوع كن به پيغو ملك،
 كمال الدين جمال الكتاب كالى البخارى، ۸۶-۹۱،
 كمال الدين زياد الاصفهاني، ۲۷۴-۲۷۵،
 كمال الدين نصر الله، رجوع كن به فرقدى،
 كالى بخارى، رجوع كن به كمال الدين،
 كال مقرئ سمرقندى، ۱۸۸،
 كهيت، ۲۲۴، ۲۲۵،
 كوچلك خان تئار، ۲۲۲،
 كوشكى، حكيم - ، ۲۰۰، ۲۴۴، ۲۴۵،
 كيكاوس بن قابوس بن وشنگير، ۲۰-۲۱،
 گلستان (كينزك سلطان محمود غزنوى)، ۲۴،
 گورخان، ۲۲۲، ۲۲۴، ۲۴۵،
 گوشيار، ۲۴۱،
 لقان، ۸۶،
 ليث، آل - ، رجوع كن به صفاريان،
 ليلي، ۱۸۲،
 ماتريدى، ابو منصور محمد بن محمد - ، ۱۸، ۲۹۲،

ابو النّسّم على بن الحسن بن أبي طيّب الباخري، ١٠، ٢٤، ٦٨-٧١، ٢٠٧،

ابو النّسّم الفارابي، رجوع كن به محمود بن احمد،
قاضي، رجوع كن به ناج الدين وحيد،
فباچه، ناصر الدين - ، ٢٨٩،
فباد ١٠٦،

قتيبة بن مسلم، ٢٢٢،

ابن قتيبة، ١٠،

قحطان، ١٨،

قراخانيان، ٢٠٢، ٢٠٤، ٢٢١، ٢٢٢،

قزل ارسلان، ٤١،

قسيم امير المؤمنين، ٢٢٥،

قطب الدين انسر، رجوع كن به انسر،
قطب الدين، رجوع كن به ابيك،

قطب الدين سرخسي، ١٨٠، ٢١٠-٢١١، ٢٢٨،

قطب الدين شاه محمود، رجوع كن به شاه محمود،

قطب الدين (ملك شهيد)، رجوع كن به ابيك،

قلج ارسلان خاقان، رجوع كن به عثمان بن ابراهيم،

قلج طمغا جغان، رجوع كن به ابراهيم بن الحسين،

قلج طمغاچ، رجوع كن به حسن بن علي بن عبد المؤمن،

قمر الدين ملك اموي، ١٧٦،

قوام الملك، ١١٢،

قوام الملك نظام الدين ابو نصر هبة الله الفارسي، ٧١-٧٢، ٢٠٧-٢٠٨،

قيصر روم، ٢٤، ٧٧، ٨٥، ١٠٦، ١١٩، ١٨٧، ٢٢٥، ٢٤٥،

- فراهی، ۲۵۲، رجوع کن به شرف الدین محمد،
 ابو الفرج اصفهانی، ۲۵۹،
 فرخی، ۲۲۰،
 فردوسی، ۲۴،
 فرزدق، ۲۲۵،
 فرقدی، کمال الدین نصر الله -، ۲۱۹،
 فرید الدین الجاجری، ۲۲۲-۲۲۵،
 فرید، عزیز الدین -، ۱۵۱،
 فرید الدین الکناب، ۱۵۲-۱۵۴، ۲۲۱،
 فرید کافی، ۱۲۰-۱۲۵، ۲۴۲،
 فرید الدین محمود بن البشار الهروی، ۲۴۸-۲۵۰،
 فریدون، ۹۵،
 فریغون، آل -، ۲۵، ۲۹۴،
 فصیح العجم، رجوع کن به سراج الدین،
 فضل بن احمد، ابو العباس -، ۶۲، ۲۰۶،
 فضل الله شفروه، رجوع کن به شرف الدین محمد شفروه،
 الفضل بن محمد الاندجانی (المجرجانی)، قاضی النضاة أبو بشر -، ۲۱،
 ۲۹۷،
 ابو الفضل بیہقی، ۲۹۶،
 فغنور (چین)، ۲۴، ۸۵، ۲۲۵، ۲۲۷،
 ابو الفوارس شاه شجاع، رجوع کن به شاه شجاع،
 قابوس بن وشمگیر، شمس المعالی -، ۲۹، ۲۰، ۲۱، ۲۹۷،
 قابیل، ۱۷،
 ابو النسم احمد بن الحسن، رجوع کن به شمس الکنازة،

غزنويان، ٩، ٢٩٦، ٢٠٠، ٢٢٠، رجوع كن به ناصر، آل -،
 غسان، ١٢،
 غوريان، ٢٨-٢٩، ٢٠٠، ٢٠٢، ٢٠٥، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٢١،
 غياث الدين محمد بن سام غوري، (سلطان سعيد)، ٥١، ١٢١، ١٢٢،
 ١٢٦، ٢٠٢، ٢٢١، ٢٢٢،
 غياث الدين محمود بن غياث الدين غوري، ٢٠٤، ٢٢٧،

ابو الفتح البستي، ٦٤-٦٥،
 ابو الفتح عبد الكريم بن أحمد الحافى الهروي، ٢٤-٢٥،
 فخر الدين الخطاط الهروي، ٢٤٦-٢٤٨،
 فخر الدين شرف القضاة الدمراحي، ٢٨٦-٢٨٧،
 فخر الدين عبد العزيز الكوفي، الأمام -، ٢٢٨، ٢٤٨، ٢٤٩،
 فخر الدين [بن] عزيز [الدين] فريد، ١٥١-١٥٢،
 فخر الدين عمدة الوزراء، ٢١٢، ٢٤٧،
 فخر الدين مبارك شاه بن الحسين المروزي، ١٢٤، ١٢٥-١٢٦، ١٢٧،
 ١٢٦، ٢٢٧،

فخر الدين محمد بن محمود بن احمد النيسابوري، ٢٨١-٢٨٢، ٢٦٢،
 فخر الدين محمد الزرخالي السرخسي، ٢١٨-٢١٩،
 فخر الدين محمد بن عمر الرازي، الأمام -، ٢٢٢، ٢٤٠، ٢٥٠،
 فخر الدين مسعود بن أبي الين الكرمانى، ٥٩-٦٠،
 فخر الدين يهود (?) بن حامد دالى، ١٤٩، ١٥٠،
 فخر الرؤساء، رجوع كن به ناج الدين الآبى،
 فخر الكتاب، رجوع كن به فريد الدين الكاتب،
 فخر المذكورين، رجوع كن به علاء الدين الأوزجندى،
 فخر الملك مؤيد الدين، رجوع كن به أبو بكر عمر الترمذى،

- عمر بن اسحق الوائلي، ٢٨٥-٢٨٦،
 عمر بن الخطاب، ١٦١،
 عمر بن محمد البسطامي، رجوع كن به ضياء الدين،
 عمر بن محمد الحرمابادي، ٢٠١-٢٠٢،
 عمر بن محمود البلخي، رجوع كن به حميد الدين،
 عمر بن مسعود [بن] احمد بن عبد العزيز بن مازة، تاج الدين -، برهان
 الاسلام، ١٦٩-١٧٤، ١٧٧، ٢٢٠، ٢٢٥، ٢٤٨،
 عمران، ١٠٧،
 عمران، آل -، ٤،
 عبيد، بهاء الدين امير -، ٤٤، ٤٥،
 عبيد، خواجه - ابو الفوارس قناوزي، ٢١٨،
 عبيد، ملك - رجوع كن به ابيك، قطب الدين،
 ابن العميد، ٧٥، ٩٢،
 عنبري، شرف الدين -، ١٥٥،
 عنصري، ١٤، ١٨٧، ٢٩٢، ٢٤٠،
 العوفي، ابو طاهر يحيى (جد مؤلف اين كتاب)، رجوع كن به شرف الدين،
 عوفي، محمد بن محمد - (مؤلف اين كتاب)، ١، ٨، ١٥٩، ٢٨٩، ٢٩٠،
 ٢٩٨، ٢٠٢، ٢٠٢، ٢٠٩، ٢١٨-٢٢٠، ٢٢٥-٢٢٨، ٢٥٦،
 ٢٥٩، ٢٦٠،
 عياضي، عبد الرحيم سرخسي، ٧١، ٢٠٧،
 عيسى المسيح، ١٠، ١١، ٥٧، ٧٤، ١٥٧، ١٦٢، ١٧٩، ١٨٢، ٢٢٠،
 ٢٦٧، ٢٧١،
 عين الملك، الحسين بن ابي بكر الأشعري، فخر الدين، ١، ٢، ٤، ٥،
 ١٤، ١٥، ١٦، ١٧، ٢٧، ٦٢، ٦٣، ١١١، ١٦٢، ٢٨٩،

على بن احمد الجاجي، مجيد الملك، بهاء الدين - ، ١١٣-١١٧، ٣٢٢،
 على بن الياس الاغاجي البخاري، ابو الحسن - ، ٢١-٢٣،
 على بن الحسن بن أبي طيب الباخري، رئيس شهيد - ، ١٠، ٣٤،
 ٦٨-٧١، ٣٠٧،

على [بن] حسن كاتب، ٢٦،

علي بن ابي الحسن الرندي، جلال الدين - ، ٣٣٩،

على روزبه الشيباني، رجوع كن به اختيار الدين،

على بن أبي طالب امير المؤمنين، ٣٢، ٤٤، ٨٥، ١٦١، ١٩٦،

على بن عبد الله بن حمدان، سيف الدولة ابو الحسن - ، ٢٧، ٣٢٦،

على بن العلاء البستي، ٣٤١،

على بن عمر المهودي، رجوع كن به حميد الدين،

على لاهوري، جمال الدين - ، ١٢١،

على بن محمود الحسيني، سيد - (صاحب بزم آرا)، ٢٩٠،

على بن موسى الرضا ٧٩، ٢١٠،

ابو على احمد بن المظفر جفائي ٢٧، ٢٩٥،

ابو على الحسن بن على بن اسحق، رجوع كن به نظام الملك،

عليشاه بن تكش، ملك تاج الدين، ٤٨-٤٩، ٢٠٢،

عماد الدين، ١٤٢،

عماد الدين دبير (خوارزي)، ٣٦،

عماد الدين زنگي، ٢٤٠، ٣٥١،

عماد الدين الكاتب الاصفهاني، ٢٠٢، ٣٠٩، ٣١٧، ٣٣٢، ٣٥٥،

عماد الدين، ملك - ، ١٥٧،

عماد الدين مؤيد بن احمد الاسفرايني، ١٤٧-١٤٨،

عمادي (شاعر)، ٩٩،

عمر نوقاني، ١٦٨،

- عزیز الدّین رافعی، ۱۵۱،
 عزیز الدّین فرید، ۱۵۱،
 العزیزی، مجد الدّین بن رشید -، ۱۵۹-۱۶۴،
 عطا ملک جوینی، ۲۲۲، ۲۲۸، ۲۳۹،
 عطاء بن یعقوب الکاتب المعروف بناکوک، ۷۲-۷۵، ۲۰۸، رجوع کن
 به ابو العلاء،
 عطّار، شیخ فرید الدّین -، ۲۹۵، ۳۴۹،
 علاء الدّولة مسعود بن ابرهیم، ۹۴، ۹۵،
 علاء الدّین اسکندر ثانی محمّد بن نکش خوارزمشاه، ۴۲-۴۴، ۱۱۲،
 ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۷، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹،
 ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱،
 علاء الدّین مسعود بن محمّد بن علی الاندخودی، ۲۰۷-۲۰۸،
 علاء الدّین الاوزجندی المعروف بزیادت، ۱۸۹-۱۹۰،
 علاء الدّین نکش بن [ایل] ارسلان خوارزمشاه، رجوع کن به نکش،
 علاء الدّین ملک الشرق^(۱)، ۱۱۵، ۲۲۲،
 علاء الدّین شیخ الاسلام الحارثی، ۲۰۹-۲۱۰،
 علاء الدّین انسز بن محمّد خوارزمشاه، ۳۵-۳۸، ۸۱، ۸۵، رجوع کن
 به انسز،
 علاء الدّین الخواری، ۲۷۵-۲۷۶،
 علاء الدّین غوری، سلطان -، رجوع کن به الحسین بن الحسین،
 علاء الملک شرف الدّین میرک، ۱۴۸-۱۴۹، ۲۳۰،
 علاء الملک ضیاء الدّین، رجوع کن به ابو بکر [بن] احمد الجاجی،
 ابو العلاء عطاء بن یعقوب الکاتب المعروف بناکوک، ۷۲-۷۵، ۲۰۸،
 (۱) مقصود علاء الدّین بهرامشاه پسر ناصر الدّین قباچه است و در تعلیقات سهو
 شده است (ص ۲۲۲)

- عبد العزيز الكوفي، رجوع كن به فخر الدين،
عبد الكرم بن احمد الحائى الهروى، ٢٤-٣٥،
عبد الله بن شفرو، ظهير الدين -، ٢٧٣-٢٧٤، ٣٥٩،
عبد الله بن عباس، ١٧،
عبد الطّيف بن محمّد بن ثابت النّجندى، ٣٥٤،
عبد الطّيف بن محمّد بن عبد الطّيف النّجندى، صدر الدين -، ٣٦٥-
٣٦٦، ٣٦٧، ٣٥٥،
عبد المجيد، رشيد الدين تاج الأدباء، ٥٠،
عبد المطّلب، ١٣،
عبد الملك شافعى (قاضى القضاة اوجاينو)، خواجه -، ٢٢٦،
عبد الملك بن مروان، ٢٢٢،
عبد الملك بن نوح بن منصور سامانى، ٢٢، ٢٩٢،
عبد الملك بن نوح بن نصر سامانى، ٢٢،
عبد المؤمن شفرو، رجوع كن به شرف الدين محمّد شفرو،
ابو عبيد، ٢٢٢،
العتي، ابو منصور [ابوالنصر] محمّد بن عبد الجبار -، ٢٤ ٦٢، ١٤٢،
عثمان بن ابراهيم قلع ارسلان خاقان، نصرة الدين -، ٤٤-٤٦، ١٧١،
١٧٢، ٢٢٢، ٢٥٨، ٣٠٢، ٣٣٦، ٣٤٨،
عثمان بن حرب السجزي، ناصر الدين -، ٤٩-٥٠، ١٢٢، ٣٠٢، ٣٢٧-
٣٢٨،
عثمان بن عثمان (خليفه)، ٤٤، ٢٠١،
عدنان، رجوع كن به ضياء الدين،
عذرا، ٢٠١،
عراقى شاعر، ٢٦١،
عزيز الاسلام، ٣٣٥،

طغاجخان رجوع کن به ابرهیم بن الحسین،
طیان ژاژخا، ۵۵، ۳۰۵،

ظہیر الدین ناج الکتاب السرخسی، ۱۳۷-۱۳۹،

ظہیر الدین شفروہ، رجوع کن به ظہیر الدین عبد اللہ بن شفروہ،

ظہیر الدین عبد اللہ بن شفروہ، ۲۷۳-۲۷۴، ۳۵۹، ۳۶۰،

ظہیر الدین (و الصّیّح بہاء الدین) محمد بن علی الکاتب السمرقندی الظہیری

۹۱-۹۲، ۳۰۱، ۲۱۸-۲۱۹،

ظہیر الدین نصر سموری، ۱۳۰، ۱۳۲-۱۳۷،

ظہیر الدین ولیّ النّسوی، ۲۴۳-۲۴۴،

ظہیر الدین فاریابی، ۱۱، ۳۵۵،

ظہیری، رجوع کن به ظہیر الدین محمد بن علی،

عاصی، ابو سعید منصور [بن] محمد -، ۱۴، ۲۹۱،

عالم الدین کرمانی، ۵۹،

عایشہ، ۱۳،

ابن عبّاد، اسمعیل - الصّاحب، رجوع کن به اسمعیل،

عبّاس مروزی، ۳۱،

ابو العبّاس الایوردی، جمال العرب، ۱۴۷، ۳۰۰، ۳۳۰،

ابو العبّاس فضل بن احمد اسفرائینی، ۶۲، ۳۰۶،

عبّاسیان (خلفاء)، ۲۱، ۳۴۳،

عباسیان (غوریہ)، ۳۸، ۲۹۹،

عبد الحمید، ۷۵،

عبد العزیز، سیف الدین -، ۳۲۶،

عبد العزیز بن عمر بن سیّد السّادات، صدر جهان -، ۱۷۹، ۱۸۰،

۲۱۱، ۳۳۲-۳۳۴، ۳۲۸، ۳۴۶،

صدر الدين النيسابوري، ١٤٢-١٤٤،
 صدر الدين محمد بن الوزان، ٢٧٦، ٢٧٧، ٢٦٠-٢٦١،
 صناريان، ٢١٠٩، رجوع كن به ليث، آل -،
 صفى الدين يزدي، ٢٧٨-٢٧٩،

ضياء الدين احمد المختص بيرو، ٢٦٢،
 ضياء الدين الدوغابادي، ١٩٠،
 ضياء الدين عدنان السرخسكي، ١٧٩،
 ضياء الدين، رجوع كن به علاء الملك،
 ضياء الدين عمر بن محمد البسطامي، ٢٢١،
 ضياء الدين محمد بن أبي نصر بن أبي شهيد الغزنوي، ٢٨٢-٢٨٤،

طاهر، آل -، ٩، ٢١،
 طاهر بن الفضل بن محمد [بن] محتاج جفاني، ٢٧-٢٩، ٢٩٧،
 ابو طاهر الخاتوني، ٢١٧، ٢٢٠، ٢٦١،
 ابو طاهر المطهر نجيب الملك شرف الخواصر، ٢٨٥،
 ابو طاهر مجي العوفي، رجوع كن به شرف الدين،
 طرفة العبدى، ١٢،
 طغاخان مرغينان، ٥٥،
 طغانشه بن المؤيد (أى ابيه)، ٤٦-٤٨، ٢٢٨، ٢٧٨، ٢٠٢، ٢٢٩، ٢٦١،
 طغان شاه بن الب ارسلان، ابو الفوارس -، ٢١٨،
 طغرل بن ارسلان، ركن الدين -، (آخرين سلجوقيه عراق)، ٤١-٤٢،
 ٢٠٠، ٢٥٦، ٢٥٧، ٢٦٠،
 طغرل بيگ، ركن الدين -، ٦٨، ٦٩،
 طلحة، ٦،

شهاب الدین محمد بن رشید رئیس، ۱۰۲-۱۰۵،

شهاب الدین مسعود، ۴۰، ۴۳۰،

شهید، سلطان -، رجوع کن به ایبک و شهاب الدین غوری،

شهید، ملک -، رجوع کن به ایبک،

الشیبانی، رجوع کن به اختیار الدین،

شیت، ۱۸،

شیخ الاسلام، رجوع کن به زکی الدین بن احمد اللوهوری،

شیرگیر، انوشکین (صاحب آبه و ساوه)، امیر -، ۲۵۸،

الصّابی (صاحب کتاب التاج)، ۳۵، ۶۳، ۸۹، ۱۶۳، ۱۹۹، ۲۰۸،

الصّاحب اسمعیل بن عبّاد، رجوع کن به اسمعیل،

صاحب «نشکند»، ۱۶۸،

صاعد الخبوشانی، رجوع کن به زین الدین،

صدر جهان، (لقب اشخاص مختلفه)، ۱۰۸، ۱۶۴، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۲،

۱۸۴، ۱۸۶، ۲۱۱، ۲۱۶، ۲۲۸، ۲۳۵، ۲۴۹، ۲۴۸، رجوع کن

به عبد العزيز، سيف الدين، محمد اسعد، محمد بن احمد،

صدر جهّم، ۲۴۵،

صدر شهید، رجوع کن به حسام الدین عمر،

صدر الدین، ۱۴۵،

صدر الدین، وزیر سمرقند، رجوع کن به نظام الملک،

صدر الدین الحندی، ۱۴۹،

صدر الدین الخجندی (عبد اللطیف بن محمد)، ۲۶۵-۲۶۶، ۲۶۷، ۳۵۵،

صدر الدین الخجندی (محمد بن عبد اللطیف)، ۳۵۵،

صدر الدین الخجندی (محمود بن عبد اللطیف)، ۳۵۵،

صدر الدین عمر بن محمد الخرمابادی، ۲۰۱-۲۰۳،

شمس الدين محمد بن فخر الدين مسعود، رجوع كن به شمس الدين ملك
الجبال،

شمس الدين محمد بن محمود الزلي، ٢٢٥-٢٢٩،

شمس الدين محمد بن نصير التجزي، ٢٥١-٢٥٢،

شمس الدين محمود البلخي، ٢٠٠-٢٠١،

شمس الدين محمود بن مسعود الأندخودي، ١٠، ٢٠٨-٢٠٩، ٢٩٠،

شمس الدين مسعود هروي، وزير نكش، ١٢٩، ٢٢٩،

شمس الدين ملك الجبال، ١١٠، ٢٢١،

شمس الدين منصور بن محمود الأوزجندی، الفاضل -، ١٢٢، ١٩٤-١٩٨،

شمس الدين التسي، الفاضل -، ٢٤٢،

شمس الدين الولوالجي ٤٢،

شمس قيس، ٢٢٠، ٢٢٢، ٢٥٨،

شمس الكفاة ابو القسّم احمد بن الحسن، ٦٢-٦٤،

شمس المعالي قابوس بن وشمگیر، ٢٩، ٢٠، ٢١، ٢٩٢،

شمس الملك امير ناصر، ١٠٨، ١٠٩، ٢٢٠،

شمس اعرج، حكيم -، ١٧٤، ٢٢٧،

شنسبانيه، ملوك -، ٢٢١،

شولك، ١٢٠،

شهاب الدين اديب صابر، رجوع كن به اديب صابر بن اسمعيل،

شهاب الدين (ابو سعد بن عمر) خيوفي، ٢٢٢، ٢٢٦، ٢٢٩، ٢٧٨،

٢٥١-٢٥٠،

شهاب الدين شرف الملك الاسنيثاني، ١٠٩-١١٠،

شهاب الدين غوري (سلطان شهيد)، ٢٠٢، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٢٦، ٢٢٧،

٢٢١، ٢٤٦،

شهاب الدين فخر الكتاب محمد بن هام، ١٥٤-١٥٦،

- شرف الواعظین، رجوع کن به شمس الدّین محمد الدقایق،
 شریح، ۱۹۸،
 ابو شریف احمد بن علی مجلّدی جرجانی، رجوع کن به مجلّدی،
 شفره، ۲۵۸-۲۵۹،
 شمس الدّین التّمش، ۱۱۴، ۲۸۹، ۲۲۲، ۴۲۰،
 شمس الدّین الباقلائی البلخی، ۲۰۵-۲۰۶،
 شمس الدّین تاج الأفاضل محمد متوکه النّسوی، ۱۵۶-۱۵۸،
 شمس الدّین تاج السّادة، رجوع کن به محمد بن علی الکاشانی،
 شمس الدّین خاله ۲۰۶، ۴۴۶،
 شمس الدّین حاجی محه (؟) البسّی، ۲۸۷،
 شمس الدّین داعی الحسینی النّسفی، ۱۸۳-۱۸۴،
 شمس الدّین رضی، ۱۱۴،
 شمس الدّین سراج الدّولة (از امراء خطا)، ۱۹۸، ۴۴۲،
 شمس الدّین صدر جهان محمد بن عمر بن عبد العزیز بن مازہ، ۴۴۲،
 ۴۴۳،
 شمس الدّین طبسی، ۲۰۶، ۴۴۱، ۴۴۶،
 شمس الدّین عبید، ۲۰۶، ۴۴۶،
 شمس الدّین علی بن نصیر الدّین ابی القاسم محمود، ۴۰۹،
 شمس الدّین (فاضی مینا)، ۲۴۴،
 شمس الدّین محمد (والصّیّح محمود) اندخودی، رجوع کن به شمس الدّین
 محمود اندخودی،
 شمس الدّین محمد بن ایلدگر، رجوع کن به محمد بن ایلدگر،
 شمس الدّین محمد الدقایق، ۲۱۲-۲۱۵، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۴۷،
 شمس الدّین محمد، سلطان -، ۴۰۴،
 شمس الدّین محمد بن الطّغان الکرمانی، ۲۷۹-۲۸۱،

سيف الدين صدر جهان محمد [بن] عبد العزيز، ١٨٠، ١٨٢ (٩)، ١٨٤، ١٨٦، ٢٢٥، ٢٢٨،

سيف الدين العنيلي، ٢٠٩، ٢٢٩، رجوع كن به آثار الوزراء،

شافعي، امام -، ٢١٢،

شافعية، ٢٥٤، ٢٥٥، ٢٦١،

شاه شجاع، جلال الدين ابو النوارس -، ٢٦٠،

شاه محمود بن محمد بن المظفر، قطب الدين -، ٢٦٠،

شيلي ١٧٩، ٢٢٢،

شرف، رجوع كن به شرف الدين محمد شفرو،

شرف بن المؤيد، رجوع كن به مجد الدين بغدادى،

شرف الدين احمد دماوندى، ٢٨٤-٢٨٥،

شرف الدين حسام، رجوع كن به محمد بن ابى بكر النسفى،

شرف الدين شفرو، رجوع كن به شرف الدين محمد شفرو،

شرف الدين ابو طاهر يحيى بن طاهر بن عثمان العوفى، ١٧٨-١٧٩،

شرف الدين، رجوع كن به تاج الملك،

شرف الدين عتبرى، ١٥٥،

شرف الدين محمد شفرو، ٢٦٨-٢٧٣، ٢٥٦-٢٥٩،

شرف الدين محمد (يا احمد) بن محمد الفراهى، ٤٩، ٢٥٩-٢٦٢،

٢٠٢، ٢٥٢، ٢٠٢،

شرف الدين ميرك، علاء الملك -، ١٤٨-١٤٩،

شرف الدين النسفى، حسام الاثمة، رجوع كن به محمد بن أبى بكر،

شرف الزمان مجد الدين عدنان، رجوع كن به مجد الدين محمد،

شرف (فاضى) محمد بن عمر الكركوى، ٧٧،

شرف الملك تاج الدين، رجوع كن به محمد اسعد،

سکندر، سلطان - ، رجوع کن به علاء الدین اسکندر ثانی،

ابن سلام (صاحب طبقات الشعراء)، ۱۰، ۲۹۰،

سلجوقی، آل - ، ۹، ۳۳-۳۴، ۶۵، ۲۹۴، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۵۴،

۴۵۶، ۴۵۸، ۴۶۰،

سلطان‌شاه بن ایل ارسلان خوارزمشاه، ۴۲۱، ۴۳۰،

سلی، ۱۴،

سلیان بن داود، ۲، ۴، ۴۲، ۴۴، ۸۶، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۸۷، ۲۴۲،

۲۴۳، ۲۷۷،

سلیان شاه بن محمد السلجوقی، رجوع کن به جلال الدین سلیان،

سناه الدین ارقم فارسی، ۵۹،

سنجر، معز الدین أبو الحارث، سلطان سعید - ، ۹، ۳۷، ۴۹، ۴۰،

۶، ۷۷، ۷۹، ۸۶، ۹۰، ۲۰۰، ۲۸۱، ۴۰۰، ۴۰۲، ۴۰۵،

۴۰۶، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۴، ۴۲۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۶۲،

سنجر، (غلام)، ۴۶،

سنجر شاه بن طغان‌شاه بن مؤید آی ابه، ۴۳۹،

سنقر طویل (شحنه اصفهان)، ۴۵۵،

سوری، سلطان - ، ۴۸، ۴۰۰،

سوزنی، ۴۴۳،

سهراب، ۲۱۷،

سیف الدولة أبو الحسن علی بن عبد الله بن حمدان، ۲۷، ۴۳۶،

سیف الدولة ابو احمد محمد بن محمود غزنوی، امیر - ، ۲۵-۲۷،

(والصغیر جلال الدولة او عماد الدولة، ص ۲۹۴)،

سیف الدین، رجوع کن به عبد العزيز،

سیف الدین غوری خسرو جبال، ۱۲۶، ۱۲۸، ۴۲۷،

ژارخا، ٢٠٥، رجوع کن به طیان ژارخا،

ساسان، آل - ، ١٤،

سام، رجوع کن به بهاء الدین،

سام نرین، ٧٢، ١٠٦،

سامان، آل - ، ٩، ١٣، ١٤، ٢١، ٢٢، ٢٣، ٢٩٢، ٢٩٥، ٢٠١، ٢١٨،

سامری، ١٦، ١٨٧، ٢٤٣،

سبکتگین، آل - ، رجوع کن به ناصر، آل - ،

سبکتگین، ناصر الدین - ، ٦٤، ٢٩٦، ٢٠٦،

سحبان وائل، ٩٤، ١٦٣، ٢٠٥،

سراج الدولة شمس الدین (از امراء خطا)، ١٩٨، ٢٤٢،

سراج الدولة، رجوع کن به خسرو ملک،

سراج الدین محمد بن المنهاج اللوهوری فصیح العجم، ٢٨٤، ٢٦٢ - ٢٦٣،

سراج منهاج، رجوع کن به سراج الدین محمد،

سُرّیانی (زبان)، ١١، ٢٩٢،

السعد الوراوینی، ٢٤٤،

سعد الدین اسعد بن شهاب البخاری، ١٩٠ - ١٩٤،

سعد الدین اسعد بنجار سمرقندی، ٢٢٧،

سعد الدین مجد الاسلام مسعود، ٢٠٣، ٢٠٥،

سعد الدین مسعود بن المنجب، ٧٩،

سعید، سلطان - ، رجوع کن به سنجر و غیاث الدین غوری،

ابو سعید منصور [بن] محمد عاصی، ١٤، ٢٩١،

سکندر (ذو القرنین)، ١١، ٢٩، ٦٨، ٨٤، ٩٥، ١٨٧، ٢٠٢، ٢٧٧،

٢٢٢، ٢٤٠،

رکن الدّین ارسلان بن طغرل، رجوع کن به ارسلان بن طغرل،

رکن (زکّی) الدّین، شیخ الاسلام - ، رجوع کن به زکّی الدّین،

رکن الدّین طغرل بن ارسلان، رجوع کن به طغرل بن ارسلان،

رکن الدّین طغرل بیگ، ۶۸، رجوع کن به طغرل،

رکن الدّین فیروزشاه، ۲۸۹، ۲۹۰،

رکن الدّین کبود جامه، ۳۰۴،

رکن الدّین کرمانی، ۳۶۰،

رکن الدّین مسعود بن محمّد امام زاده، ۱۸۱-۱۸۲، ۳۳۹،

رودکی، ۱۳، ۱۴، ۲۹۱، ۳۳۳،

روزبه، ۳۰۵، رجوع کن به اختیار الدّین،

روستم، ۱۴۴، رجوع کن به رستم زال،

زال، ۵۴، ۷۲، ۲۶۱،

زاهد (مطربه)، ۵۰،

زردشتیان، ۱۸۴،

زکّی الدّین بن احمد اللّوهوری، شیخ الاسلام - ، ۳۴، ۹۶، ۱۰۲،

۲۴۸، ۳۵۱، ۳۵۲،

زلیخا، ۲۰۱،

زنجشیری، ۱۷۰،

زنگی، ۴، ۱۲، ۶۹، ۳۵۰، ۳۵۴،

زنگی، رجوع کن به عماد الدّین،

زیادت، علاء الدّین اوزجندی، ۱۸۹-۱۹۰،

زین الدّین السّجری، ۳۵۳-۳۵۹،

زین الدّین صاعد الخبوشانی، ۱۴۴-۱۴۵،

زینب، ۱۴،

ذو الرّمّة، ۹۶،

ذو الفقار، ۲۰۵، ۲۰۷،

ذو القرنین، ۱۱، ۲۰۲، رجوع کن به سکندر،

رافعی، عزیز الدّین - ۱۵۱،

رانه، ۴۲۵، ۴۳۶،

رانه بنارس، ۱۱۶،

رای هند، ۴۴، ۱۲۵، ۴۳۶،

رخش (اسب رستم)، ۲۷۰،

رستم زال، ۱۹، ۴۲، ۴۳، ۵۴، ۱۰۶، ۱۳۴، ۱۸۸، ۲۱۷،

ابو الرشد رشید بن محتاج، ۴۲۰،

رشید الدّین تاج الادباء عبد المجید، ۵۰،

رشید الدّین تاجر، ۱۲۴،

رشید الدّین فضل الله الوزير، ۲۸۸، ۴۴۹،

رشید الدّین محمد بن عبد الجلیل البلی المعروف بوطواط، ۴۶، ۴۷،

۸-۱۶، ۹۸ (۹)، ۱۹۹،

رشید الدّین محمد بن محمود الاسفزاری، ۲۶۴-۲۶۵،

رشیدی (سمرقندی)، ۱۱، ۹۸ (۹)،

رضا، الامام علی - ۷۹،

رضوان، ۲۷۱،

رضی، سلطان - رجوع کن به ابراهیم غزنوی،

رضی الدّین شرف الملک ابو الرضا، ۱۹۹، ۴۴۴،

رضی الدّین مستوفی، ۱۱۲،

رضی الدّین نیشاپوری، ۲۱۹-۲۲۸، ۴۴۷-۴۴۸،

رکن، شاعر آل مظفر، ۴۶،

- خجندیان، خاندان - ، ۳۶۶-۳۶۷، ۳۵۴-۳۵۶،
 خدا بنده (اوجایتو)، ۳۳۶،
 ابن خردادبه، ۳۹۲،
 خسرو پرویز، ۲۰، ۴۲،
 خسرو شاه، ۹۳، ۳۰۰،
 خسرو ملک، سراج الدولة، تاج الدین، ابو اللؤلؤ، ۹۳، ۹۶، ۹۷،
 ۱۰۰، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۶،
 خضر، ۱۱،
 خطیر الدین محمد بن عبد الملك الجرجانی، ۳۴۳،
 ابن خلدون، ۳۰۱،
 ابن خلّکان، ۳۳۵،
 خلیفه، حاجی - ، ۴۱۹،
 خواجه جهان، ۶۳،
 خوارزمشاهیان، ۳۵-۳۸، ۴۰، ۴۴، ۱۴۲، ۳۴۰، ۳۷۸، ۴۳۲، ۴۳۸،
 خوارزمی، أبو بکر - ، ۳۹،
 خواند امیر، ۴۳۹، رجوع کن به دستور الوزراء،
 داؤد، ۴، ۱۶۸،
 دُرّ یتیم خاتون، ۱۶۵،
 دقایق، رجوع کن به شمس الدین محمد،
 دقایق، ۴۱،
 دکله، اتابک، ۵۹،
 دولتشاه (صاحب تذکره)، ۳۹۰، ۳۵۵، ۳۶۱،
 ابن ذکا، ۱۰۳،

- ٢٨٩ - ٢٩٠، رجوع كن به عين الملك و بهاء الملك،
 الحسين بن علي الأصم الكاتب، رجوع كن به معين الملك (الدين)،
 الحسين بن علي بن أبي طالب، الامام - ، ٧١، ٢٤٢،
 الحسين بن مهران، ٢٥،
 حمد الله مسنوفى، ٢٤٩، ٢٦٠،
 حميد الدين الجوهري، ٢١٢، ٢١٤، ٢٤٧،
 حميد الدين احمد بن الحسين المسنوفى الكشائى، ١٠٨ - ١٠٩،
 حميد الدين التيجزى، ١٨٨،
 حميد الدين طيب، ١٧٩،
 حميد الدين على بن عمر المهودى، ٢٠٢ - ٢٠٥،
 حميد الدين (ابو بكر) عمر بن محمود المهودى البليغى، قاضى القضاة - ،
 ١٩٨ - ٢٠٠، ٢٤٢ - ٢٤٣، ٢٤٤، ٢٤٥،
 حميد قُهندزى، ١١٦،
 حنيفة، ٢٢٢، ٢٢٦، ٢٥٤،
 حنبل، ملّت - ، ٢٠،
 ابو حنيفة، ٢٢٨، ٢٤٩،
 حيدر، رجوع كن به علي بن أبي طالب،
 خازن، ابو محمد - ، ١٢، ٢٩١،
 خاقان ترك، ٢٤، ٥٥، ١١٩، ٢٩٢،
 خاقانى، ١٦٨، ١٦٩، ٢٤٩، ٢٥٥،
 خالد بن عبد الله القسرى، ٢٢٤،
 خان، ١٠٦، ١٢٥،
 خان خانان، ٩٥،
 خانيه، ملوك - ، ٢٠١، ٢٠٢، ٢٠٤، ٢٠٥، ٢١٨، ٢٤٨،

- حاتم الطائي، ۱۱۱، ۱۴۴، ۱۵۰، ۲۵۰، ۲۵۵،
الحاثي الهروي، ۲۴-۲۵،
ابو الحارث، معز الدين - سنجر، رجوع كن به سنجر،
الحارثي، علاء الدين شيخ الاسلام - ۲۰۹-۲۱۰،
الحجاج بن يوسف، ۲۲۲،
حرب السجزي، ملك تاج الدين - ۴۹، ۲۰۲، ۲۵۲، ۲۶۲،
حريري، ۲۴۴،
حسام الأئمة، رجوع كن به محمد بن أبي بكر التسنقي،
حسام الدين حسن بن علي، يغيو ملك، ۵۵، ۵۷،
حسام الدين علي، ۲۲۱،
حسام الدين عمر بن عبد العزيز بن مازة (صدر شهيد)، ۱۷۹، ۲۲۲،
۲۲۴، ۲۲۸،
حسان بن ثابت، ۱۲، ۹۱، ۹۴، ۲۱۷، ۲۸۲، ۲۸۴، ۲۵۷، ۲۰۵،
حسن بن علي يغيو ملك، رجوع كن به حسام الدين،
حسن، سيد - ۵۹،
الحسن بن علي بن اسحق، ابو علي - ، رجوع كن به نظام الملك،
الحسن بن علي بن ابي طالب، الامام - ، ۲۴۲،
ابو الحسن علي بن الياس الاغاجي البخاري، ۲۱-۲۲،
الحسن بن علي بن عبد المؤمن المعروف بحسن نكين، ابو المعالي قلج
طغاج - ، ۲۰۵،
حسن نكين، (عين سابق است)،
ابو الحسن علي بن عبد الله بن حمدان، امير سيف الدولة - ، ۲۷، ۲۲۶،
الحسين بن الحسين الغوري، سلطان علاء الدين - ، ۲۸-۲۹، ۲۹۹،
۲۰۰، ۲۰۵، ۲۲۵، ۲۲۷،
الحسين (الحسن) بن شرف الملك أبي بكر الاشعري، ۲، ۶، ۱۷، ۲۳،

جلال الدین سلیمان شاه بن سلطان محمد السبجوتی، ۴۹-۴۰،
جلال الدین شاه شجاع، رجوع کن به شاه شجاع،
جلال الدین علی بن ابی الحسن الرندی، ۴۴۹،
جلال الدین فضل الله الخوارى، ۲۷۶-۲۷۸،
جلال الدین قلی طمغاچخان، رجوع کن به ابراهیم بن الحسین،
جلال الدین ملک الاطباء مسعود بن محمد بن عدنان السرخسکی، ۴۴،
۱۸.

جمال الدین الازهری المروزی، ۲۱۵-۲۱۸،
جمال الدین افتخار الملک، رجوع کن به محمد بن نصیر،
جمال الدین الجواد الاصفهانی (محمد بن علی)، ۴۵۵،
جمال الدین بن صدر الدین الخجندی، ۲۶۶-۲۶۸، ۴۵۶،
جمال الدین الخجندی (محمود بن عبد اللطیف)، ۴۵۵،
جمال الدین رشید دبیر، ۴۵،
جمال الدین علی لاهوری، ۱۲۱،
جمال الدین ابو المحاسن یوسف بن نصر الکاتب، ۹۶-۱۰۱،
جمال العرب، رجوع کن به ابو العباس الایبوردی،
جمال الفلاسفة، رجوع کن به یوسف بن محمد الدربندی،
جم، جمشید، ۴۲، ۶۱، ۹۱، ۲۰۷،
جنتی بیا، ۴۴۰،
جنید بغدادی، ۱۷۹، ۲۴۲،
جهان پهلوان، رجوع کن به محمد بن ایلدگر،

چغانیان، ۲۷، ۱۴۸، ۲۹۵،
چنگیز خان، ۴۴۹،

- تابنگو، ۱۱۲، ۱۹۴، ۱۹۶، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۳۰، ۲۴۱،
 ابو تراب، ۱۵۰، رجوع کن به علی بن ابی طالب،
 ترکان خاتون (ملکه ترکان)، ۴۲، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۲۲، ۲۴۵،
 تغار بگ کاشغری، ۲۰۹،
 تقی الدین کاشی، ۲۴۲، ۲۵۶، ۲۵۸،
 نکش بن [ایل] ارسلان خوارزمشاه علاء الدین، ۴۰-۴۱، ۵۲، ۱۴۰،
 ۲۷۶، ۲۰۰، ۲۰۴، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۶۰، ۲۶۱،
 ابو تمام، ۹۶،
 تمران شاه، رجوع کن به تاج الدین تمران،
 تمیم بن مُقْبِل، ۱۱۵، ۲۳۲،
 تینگو، رجوع کن به تابنگو،

التعالی، ابو منصور -، ۱۰، ۲۲، ۲۹۲، ۲۲۲، ۲۲۴،
 ثقة الدین جمال الفلاسفة، رجوع کن به یوسف بن محمد الدربندی،

- جبریل، ۱۸۷،
 ابو جبلة، ۲۰، ۲۹۲، رجوع کن به بهرام گور،
 جُحی، ۵۵،
 جریر، ۲۳۵،
 ابو جعفر عمر بن اسحق الواشی، ۲۸۴-۲۸۶،
 جَغَری خان بن حسن نکین، ۲۴۲، ۲۴۳،
 جلال الدولة، رجوع کن به ارسلان بن طغرل،
 جلال الدین، رجوع کن به ابرهیم بن المحسین،
 جلال الدین التمجندی، ۲۵۶، (و الصَّحیح جمال الدین، ص ۲۵۶)،
 جلال الدین خوارزی، ۲۴۹،

بيضاوى (صاحب التفسير)، ٢٢٧،

بيهقي، ٢٩٥، ٢٩٦،

پرويز، خسرو - ، ٢٠،

پهلوان محمد، رجوع كن به محمد بن ايلدگز،

پيغو ملك، كمال الدين - ، ٥٢-٥٩، ٢٠٤، ٢٠٥،

پيوند (معشوق باخرزى)، ٦٩، رجوع كن به ص ٢٠٧،

ناج الدولة خسرو شاه، رجوع كن به خسرو شاه،

ناج الاسلام، رجوع كن به احمد بن عبد العزيز، ٢٢٤،

ناج الدين الابي، ١٤٥-١٤٧،

ناج الدين نمران (نمرانشاه)، ملك - ، ٤٦، ٤٧، ٥٠، ٥١، ١٢٧، ١٢٨،

٢٠٢-٢٠٤،

ناج الدين حرب السجزي، ملك - ، ٤٩، ٢٠٢، ٢٥٢، ٢٦٢،

ناج الدين حسن (برادر عين الملك)، رجوع كن به بهاء الملك،

ناج الدين، رجوع كه به خسرو ملك،

ناج الدين شرف الملك، رجوع كن به محمد اسعد،

ناج الدين بن شهاب الدين خيوقى، ٢٥١،

ناج الدين، رجوع كن به عمر بن مسعود،

ناج الدين وحيد قافى، ١٤٢،

ناج الدين يلدر، ملك - ، ١١٤، ١٢٦، ٢٥٢،

ناج الرؤساء، رجوع كن بباهرزى،

ناج الكتاب السرخسى، رجوع كن به ظهير الدين،

ناج الملك، شرف الدين محمد بن حسن، ٦٩،

ناراي، ٢٢٨،

- ابو بکر خجندی، رجوع کن به محمد بن ثابت،
 ابو بکر خوارزمی، ۲۹،
 ابو بکر السرخستی، رجوع کن به محمد بن عبد الله،
 ابو بکر عمر الترمذی، ۱۱۰،
 ابو بکر میشر، امیر حاجب، ۱۱۶،
 ابو بکر محمد بن جعفر النرخنی، ۲۴۲،
 ابو بکر محمد بن المظفر بن محتاج چغانی، ۲۷، ۲۹۵،
 ابو بکر بن نظام الملك، رجوع کن به مؤید الملك،
 بلخارث بن کعب، ۲۹۴،
 البلعی، ابو الفضل -، ۲۹۱، ۳۳۲،
 بلور، ملك -، ۲۶۳، ۳۵۳،
 ابن البواب، ۴۴، ۱۲۲،
 بهاء الدین سام، ۶۱، ۶۲، ۳۰۴، (سه پادشاه از غوریّه باین اسم موسوم
 بودند)، ۳۰۵،
 بهاء الدین امیر عمید، ۴۴، ۴۵،
 بهاء الدین، رجوع کن به علی بن احمد الجاجی،
 بهاء الدین محمد الاوشی، ۱۸۸-۱۸۹،
 بهاء الدین محمد بن علی بن محمد بن عمر الظهیری، رجوع کن به ظهیر
 الدین محمد بن علی،
 بهاء الدین محمد بن المؤید البغدادی، ۱۴۹-۱۴۳، ۲۲۸، ۴۲۰، ۴۴۹،
 بهاء الملك حسن (برادر عین الملك)، ۶، ۲۸۹-۲۹۰،
 بهرامشاه (غزنوی)، ۹۴، ۲۸۱، ۳۲۶،
 بهرامشاه، بین الدین - ملك سیستان، رجوع کن به بین الدین،
 بهرام گور، ۱۹، ۲۰، ۲۹۲،
 بیان الحق، رجوع کن به محمود بن احمد التیسابوری،

بدیع اتابك الخوئی، منتجب الدین - ، ٢٨ - ٨٠، (و الصّحیح الجوّنی، رجوع
کن به منتجب الدین)

براهیم، رجوع کن به ابرهیم،

برمک، آل - ، ١١١،

البرهان، ٢٢٨،

برهان الاسلام ناج الدین، رجوع که به عمر بن مسعود [بن] احمد،

برهان، آل - ، ١٦٩، ٢٢٢-٢٢٦، ٢٢٧،

برهان الدین الاردلانی، ٢٤٥-٢٤٦،

برهان الدین عبد العزيز بن مازہ، ٢٢٣،

برهان الدین عبد العزيز بن عمر، ٢٢٣-٢٢٤، رجوع کن به عبد
العزيز بن عمر،

برهان الدین محمد بن احمد بن عبد العزيز بن مازہ، ٢٢٥،

برهان الدین محمد بن عبد العزيز الکوفی، ٢٢٨-٢٢٩، ٢٤٨-٢٤٩،

برهان الدین محمود بن احمد بن عبد العزيز بن مازہ، ٢٢٤،

بزرجهر قسیم بن ابرهیم ابو منصور الفایفی، ٢٢،

البُستی، ابو الفتح - ، ٦٤-٦٥،

ابو یشر الفضل بن محمد الاندجانی، ٢١ (و الصّحیح الجرجانی، ص ٢٩٧)،

ابو البقاء، ٢٢٧،

ابو بکر (الصّدیق)، ٤٥،

ابو بکر [بن] احمد الجامعی، - ضیاء الدین علاء الملک، ١١١-١١٢،

١٥٩، ١٦١، ٢٥٠، ٢٢٢، ٢٥٢،

ابو بکر الأشعری، (یدر عین الملک)، ٦٢،

ابو بکر بستی، قاضی - ، ٢٤١،

ابو بکر حمید الدین بلخی، رجوع کن به حمید الدین،

- امویه، خلفاء - ، ۲۵۴،
 اندخودی، رجوع کن شمس الدین محمود،
 انوری، ۲۰۵، ۲۴۲، ۲۴۴،
 انوشروان، رجوع کن به نوشیروان،
 انوشکین، امیر شیرگیر (صاحب آبه وساوه)، ۲۵۸،
 اوجایتو (خدا بند)، سلطان - ، ۲۲۶،
 اهوازی، ۱۹۹،
 ایاس، ۶۹۸،
 ایبک، قطب الدین - (ملك شهید و عید، سلطان شهید)، ۱۱۲ -
 ۱۱۳، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۸۸، ۲۰۲، ۲۲۲، ۲۴۰، ۲۴۵، ۲۴۹،
 ایزدیار، احمد بن محمد - ، ۱۲۰ - ۱۲۵، رجوع کن به فرید کافی،
 ایلک خان، ۲۹۳،
 ایلک خانیه، ملوک - ، ۲۰۱،
 اینانج (مدرسه - در نیشاپور)، ۱۴۹،
 الباخیزی، رئیس شهید ابو القاسم علی بن الحسن - ، ۱۰، ۲۴، ۶۸ -
 ۷۱، ۲۰۷، ۲۴۰،
 بارید، ۱۴، ۲۰،
 باقل، ۱۶۳، ۲۸۲،
 بایزید بسطامی، ۱۷۹،
 المجتری، ۹۶،
 بدر الدین سید الکتاب، ۱۰۹،
 بدر الدین محمود فراهی، ابو نصر - ، رجوع کن به ابو نصر فراهی،
 بدر الدین بن نور الدین الهروی، ۲۵۰ - ۲۵۱،

- اسعد بن سمرقندی، سعد الدین - ، ۲۴۷،
 ابن اسفندیار، ۲۹۷،
 اسکندر، رجوع کن به سکندر،
 اسکندر ثانی، رجوع کن به علاء الدین محمد بن نکش خوارزمشاه،
 اسمعیل بن احمد السامانی، ۲۲، ۲۹۱، ۲۹۴،
 اسمعیل بن نوح السامانی، ۲۹۴،
 اسمعیل بن عبّاد الصّاحب، ۱۱، ۱۷، ۳۴، ۶۳، ۷۵، ۸۵، ۸۹، ۹۳،
 ۱۶۳، ۲۰۸، ۲۹۱، ۳۰۹،
 اسمعیلیّه، مذهب - ، ۳۵۴،
 اسفندیار، ۱۹، ۱۴۰، ۲۱۷،
 ابو الأشدّ، ۴۵،
 اشعری، ۳، ۶۲،
 اعشى، ۷۳،
 اغاجی، رجوع کن به ابو الحسن علی، (رجوع کنید ایضاً به ص ۲۹۷)،
 افتخار جهان، ۲۴۵،
 افتخار الملک، رجوع کن به فرید الدین الجاجری،
 افتخار الملک جمال الدین، رجوع کن به محمد بن نصیر،
 افراسیاب، آل - ، ۳۰۱،
 افلاطون، ۱۷۵، ۱۸۳،
 اقلیدس، ۱۷۵،
 الب ارسلان سلجوقی، ۶۵،
 البتگین، ۲۴۴،
 الب غازی، ۱۵۹، ۲۴۱،
 التّمش، شمس الدین - ، ۲۸۹،
 امامیه، مذهب - ، ۲۴۶،

- احمد، (از امراء خطا)، ۱۹۶، ۳۴۲،
 احمد بن اسمعیل سامانی، ۲۳،
 احمد باوردی، رجوع کن به نجیب الدین ابیوردی،
 احمد جلال الدین، سلطان -، ۵۴،
 احمد بن الحسن، رجوع کن به شمس الکفاة ابو القسم،
 احمد بن الحسین المستوفی الکشائی، رجوع کن به حمید الدین،
 احمد خان بن خضر خان، ۲۰۵،
 احمد بن عبد العزیز، ۲۴۴،
 احمد [بن] علی مجلّدی جرجانی، رجوع کن به مجلّدی،
 احمد غفاری، قاضی - (صاحب جهان آرای)، ۲۰۱،
 احمد بن محمد ایزدیار، رجوع کن به فرید کافی،
 احمد بن محمد سجاوندی، رجوع کن به محمد الدین،
 احمد بن مظفر چغانی، امیر ابو علی -، ۲۷،
 ابو احمد، محمد بن محمود غزنوی، رجوع کن به محمد و سیف الدولة،
 اختیار الدین علی [بن] روزبه الشیبانی، ۶۰-۶۳، ۱۵۵، ۲۰۵،
 الادریسی، ابو سعد - الحافظ، ۲۹۱،
 ادیب صابر بن اسمعیل، ۸۰، ۸۳، ۸۶،
 ارسلان خان نصرة الدین شاه، رجوع کن به عثمان بن ابراهیم،
 ارسلان خان عثمان، ایضاً،
 ارسلان بن طغرل سلجوقی، جلال الدولة، رکن الدین، ابو المظفر -،
 ۲۶۹، ۴۴۸، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۶۰،
 ارسلان بن مسعود بن ابراهیم، ۴۰۷،
 ارقم، سناء الدین - الفارسی، ۵۹،
 ازرقی، ۴۱۸،
 ازهری، ابو منصور محمد بن احمد، ۲۱۱، ۲۴۲، ۴۴۶،

در اعداد صفحات که بدانها حواله داده شد هر عددی که قبل از
ص ۲۸۱ است از اصل کتاب است و هر عددی که بعد
از آن است از تعلیقات است

فهرست الرجال،

- ادم (ابو البشر)، ۶، ۱۷، ۱۸، ۲۴، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۱۰۷،
آزر (پدر حضرت ابرهیم)، ۶۲، ۷۳، ۸۶، ۹۴، ۱۸۴، ۲۶۹،
آصف، ۴، ۴، ۵، ۱۶۳،
آی، در ترکیب اسماء ترکیه، ۴۰۲،
آی ابه، ۴۲۷، ۴۲۹،
ابرهیم (خلیل الله)، ۴۲، ۶۲، ۷۴،
ابرهیم غزنوی، ابو المظفر، سلطان رضی -، ۷۱، ۷۳، ۷۴، ۲۹۶،
۴۲۰، ۴۰۸،
ابرهیم بن الحسین، سلطان جلال الدین قلی طغاجان، ۴۲، ۴۴، ۹۱،
۱۶۶، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۸۰، ۴۰۰-۴۰۱، ۴۱۸، ۴۱۹،
۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۸، ۴۴۶، ۴۴۸،
ابلیس، ۷۳، ۲۹۲،
ابه، در ترکیب اسماء ترکیه، ۴۰۲،
انابک، ۵۹، ۷۸، ۴۵۶، رجوع کن به دکله، بدیع، منتخب الدین، محمد
بن ایلدگز،
انابک شیرگیر، ۴۵۸،
ابن الاثیر، ۲۸۱، ۴۴۴،
انسز بن محمد خوارزمشاه، علاء الدین یا قطب الدین -، ۴۵-۴۸،
۸۱، ۸۵،

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۱۷۱	۱	ملوك	؟
۱۷۵	۱۷	زَانِ	رَانِ
۱۹۵	۱۲	نورِ	نورِ
۲۰۷	۱۰	بفا	؟
«	۱۸	آداب	از آب
۲۱۲	۸	تخیل	؟
۲۱۴	۱۷	زبان	؟
«	۱۹	کلی	؟
۲۱۹	۱	عِبْرَتِی	عِبْرَتِی
۲۲۰	۱۶	فَاَنْقَلَبْتُ	فَاَنْقَلَبْتُ
۲۶۵	۸	الْحُجَّيْدِی	الْحُجَّيْدِی
۲۷۱	۱۹	بیانش	بنانش
۲۷۷	۵، ۴	قطعه	قصیده
۲۹۹	۲۵	کردم	کردم
۳۰۰	۱۹	— س ۱۹	ص ۴۱ س ۱۹
۳۰۹	۲۰	حائب	جانب
۳۱۴	۲	ربنهار	زینهار
۳۱۸	۴	۳۰۱	۳۰۰
«	۲۵	مرتبه	مرتبه

در ص ۲۸۲، ۲۸۴، ۲۸۶ در عنوان سر صحیفه «افاضل عراق» باید
تبدیل شود به «افاضل غزنین ولوهور»

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۹۷	۱۵-۱۸	(رجوع بحاشیه ذیل ^۱)	صحیح
«	۲۴	بخسید	بخسید
۹۸	۲۴	کوئی	گوئی
۹۹	۲۰	سخن	سخنی
۱۰۱	۱۱	بکشاد	بگشاد
«	۲۰	واو	واو
۱۰۲	۵	رکن	زکی
۱۰۳	۶	انشش	امشش ؟
«	۷	پرکار	پرگار
۱۰۴	۲	جهان	؟
۱۰۷	۷	رنجور	رنجور و
۱۰۹	۱۸	می باشد	من باشد
«	«	درم نه (اول)	درمنه
۱۱۲	۲	سیستان	سیستان
۱۱۷	۱۳	بیسیر	فسار
۱۲۱	۱۴	جائی	جاهی
۱۲۵	۲۱	کشاده	گشاده
۱۳۰	۱۸	اپن	این
۱۳۱	۱۴	چرخ	خرج
۱۴۴	۱۳	منور	منور
۱۵۷	۷	شاخ	شام ؟

۱ تصحیح این موضع سهواً در تعلیقات درج نشده است، ترتیب این چهار سطر این قسم است (۱) از صحیح آخ (۲) چون دید آخ (۳) خسرو ملک آخ (۴) مهرست آخ

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۷۸	۲۱	عبرات الکتبه	عَتَبَةُ الْكُتُبَةِ (یا) غُنْبَةُ الْكُتُبَةِ ^۱
«	۲۲	از جمله	جمله
۷۹	۱۱	کشاده	گشاده
۸۰	۸	تکلیفی	تکلفی
«	۹	... مایبوقی	یا تنوقی
«	«	بیند،	بیند
۸۱	۹	ز بچشش	بچشش
۸۲	۸	نریر	بزیر
۸۷	۱۰	شکر	شکر
«	۲۰	مصفا	مصفی
۸۸	۹	و آن	آن
«	۱۲	و آن	آن
۸۹	۱۶	نجات ذاتست	؟
۹۰	۵	زنجیر	زنجیر
«	۱۹	رَحِم	رَحِم
۹۱	۲۲	الظفیر	الظہیر
۹۲	۱۲	ائمه	؟
۹۴	۲۲	غبر	عبر
۹۶	۱۶	بو تمام	بو تمام
«	۱۷	ذو الرمه	ذو الرمه
۹۷	۲	ماهی	ماهی
«	۱۱	نبید	نبید

۱ اسم این کتاب بر دو وجه بطور تردید در دیباچهٔ مرزبان نامهٔ للسعد الراوینی برده شد است

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۵۹	۱۴	دکله	دکله
۶۱	۱۱	بر شه	به پشت
«	۲۲	بداند	پذیرد
۶۳	۲	آذر	آزر
۶۴	۲	حسین	حسین
«	۹	الحسن	الحسن [المیندی]
۶۴	۱۴	بکشاد	بگشاد
۶۵	۲	قوت	قوت
۶۶	۸	کشاد	گشاد
۶۸	۴	طَرْف	ظَرْف
«	۷	ابی طیب	ابی الطَّیِّب
۶۹	۱	ابجاز	الحان
۷۳	۱۳	عطا	عطاء
«	۱۶	[خَطِیب]	لِسَان
۷۴	۵	خط	خطاً
«	۲۳	[حضرتش] قدیم	ساحتش ندیم
۷۵	۲۳	بکشاد	بگشاد
۷۶	۱۸	دو نار	دو نار
۷۷	۱	شرف	شرف الدین ?
«	۸	معین الملک	معین الدین
«	۱۷	اسمید	آمِد
«	۲۰	معین الملک	معین الدین
۷۸	۱۴	گبذ	گبذ
«	۲۰	نضیف	نصیف

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۴۵	۷	کفایت	کفایت
«	۱۲	افتاده	افتاد
۴۶	۱	سنجیو	سنجیو
«	۴	محمد	(زاید است)
۴۷	۱۶	بکشادند	بکشادند
۴۹	۲۳	فرهی	فراهی
«	۲۴	حزب	حرب
۵۰	۲۰	بخدمت یاری	بخدمت یاری
۵۱	۷	المعظم	الملك المعظم
«	۹	نومراقبش	?
«	۱۰	مؤلف	مؤلف
«	۲۳	تنک	تنک
«	«	آورد	آوردند
۵۳	۱	قوت	قوت (فی الموضعین)
۵۴	۱۰	بازی دو	یاری وری
«	۳۰	عدو	عدوی
«	۲۲	پس	پس از
۵۵	۲	پیل	پتک
«	۴	صبحان	طیان
«	۱۲	بکشاد	بکشاد
۵۶	۵	خطی	خطی
«	۲۰	یشست	بشست
۵۸	۱۳	تیغ	تیغ
۵۹	۸	بوی	روی

صحیح	غلط	سطر	صفحه
تَنَك	تنک	۲۱	۴۲
پسته	پستَه	۱۵	۴۴
گشاده	کشاده	۱۶	«
میکائیل [بن]	میکائیل	۲۱	«
[و خواص]	[و]	۲۲	۴۴
خرَم	خرم	۷	۴۵
سینه	سینه	۲۴	«
لؤلؤ	لولو	«	«
شُرَف	شرف	۱	۴۶
شرف	شُرَف	«	«
مرتب	مزمَن	۵	«
ناسازگار	ناسازکار	۹	«
نباتی	بناتی	۱۲	«
ناودانها	نار دانها	۱۴	«
بر زرد	پر زرد	۱۴	«
قوله	و قوله	۱۹	«
p	خورد	۲۲	«
بَارزو	بارزو	۱۹	۴۸
بازیگر	باریگر	۱	۴۹
ایل ارسلان	ارسلان	۱۷	۴۰
بادا [م]	[بادام]	۱۱	۴۱
ولطف	ف....	۶	۴۲
دام	دامت	۱۹	۴۴
قَوْتُ	قوت	۲۴	«

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۲۷	۶	کشاده	گشاده
«	۱۲ وافر	و هنری وافر
«	۲۱	عبد الله احمد	عبد الله حمدان
«	۲۴	(رجوع بتعلیقات)	
۲۸	۲-۱	(رجوع بتعلیقات)	
«	۹	جام و	جام
«	۱۰	مطرب خور	مطرف خز
«	۱۲	ابیض	اخضر
«	۱۵	ناریکی	پارگکی
«	۲۴	سب	شب
۲۹	۱	خود	(زاید است)
«	۶	گوی	گوئی
«	۱۵	زکا	ذکا
۳۰	۶	بیارم	نیارم
۳۱	۲	کشاده	گشاده
«	۴	کشادند	گشادند
«	۵	اندجانی	الجرجانی
«	۶	الأُمُور (۲)	الْأُمُور
«	۷	(رجوع بتعلیقات)	
«	۲۰	کشاده	گشاده
۳۲	۴	بربط	بربط
«	۱۷، ۶	اقتصاب	اقتصاب
«	۱۰	محنت	محتی
«	۱۴	گفته	گفته

صحیح	غلط	سطر	صفحه
(زاید است)	در	۵	۲۲
نپردازی	نپرداری	۸	«
نمایش	نمایش	۲۰	«
نافذ	نافذ	۱	۲۴
ابو النصر	ابو منصور	۱۱	«
حور را	حور	۱۲	«
ورقات	وفوات	۲۰	«
گشای	کشای	۴	۲۵
نشستم	نشستم	۵	«
گرای	گرای	۷	«
گشادم	کشادم	۸	«
ابو [احمد] محمد	ابو محمد	۱۰	«
تَرَعْرَع	تَرَعْرَع	۱۵	«
خِدر	خِدر	۱۸	«
ابو نصر	ابو منصور	«	«
؟	فا [مت یسر]	۲۲	«
نُشَارَكْ	نُشَارَكْ	۸	۲۶
سَايِقًا (یا) فَايِقًا	فَايِقًا	۹	«
(رجوع بتعلیقات)	بِسِيَان	۱۱	«
دُنْيَا	دُنْيَا	۱۴	«
صَرَّة	صَرَّة	«	«
دو بیت	بیت	۲۲	«
من بی نو بجان	مرا بیتو جان	۱	۲۷
خاکئی و	خاکئی و	۲	«

صغیفه	سطر	غلط	صحیح
۱۸	۸	وَوَجْهٌ	فَوَجْهٌ
«	۱۱	نَسِج	نَسِج
۱۸	۱۶	عَالَم	عَلَم
«	۲۲	بِمَوَاسَات	بِمَوَاسَات
۱۹	۲	آن	آب
«	۷	ماند	می ماند
«	۱۶	ذکی عظیم	عظیم ذکی
«	۲۴	شد آمد	آمد
۲۰	۱۰	نَظَرْتُ	فَضَضْتُ
«	۱۱	کُلِّهِ	کُلِّهَا
«	«	لَا	لَا
«	«	خای	خام
«	۱۴	گور و	گور
«	۲۴	نَسْضَاجِ فَايِلِي	نَسَاجِ فُضَايِلِي
۲۱	۲	کَشَائِي	گَشَائِي
«	۴	اَنْبَاَز	؟
«	۱۵	تا	با
«	۲۴	بَسِيط	بَسَط
۲۲	۱۸	اِسْمَعِيلِي و	اِسْمَعِيلِي و
«	«	اَحْمَدِي و	اَحْمَدِي و
«	۱۹	مَنْصُور	اَلْمَنْتَصِر [اِسْمَعِيل]
«	۲۰	اٰخِرِيْن	اٰخِر اِيْن
«	«	مَنْصُور	مَنْتَصِر
۲۴	۱	قَوْلُهُ تَعَالٰی	(زاید است)

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۱۳	۲۴	احمد	احمد
۱۴	۴	منصور	منصور
«	۱۴	قرین	قرینی (؟)
«	۱۶	بِمَلِكِهِ	بِمَالِهِ
«	۱۹	انداز	اندازی
«	۲۰	مخبر	محن
«	«	خدمت گاریش	خدمتگارش
۱۵	۲	خواطر	خاطر
«	۲	نیر	نیر
«	۱۳	از طریق لغت	(جزء عنوان است)
«	۲۰	شوق	شرف
«	۲۱	که اشرف	اشرف
«	۲۲	شیوه	شیوه
«	۲۳	در مطلق	بر مطلق
۱۶	۱	يَفْقَهُونَ	تَفْقَهُونَ
«	۱	يفهمون	تفهمون
«	۲	فلاذات	فلزات
«	۲۰	برین	بدین
«	۲۱	نامه	نامه
۱۷	۳	این	آن
«	۲	این	آن
۱۷	۴	جهوا	جهوی
«	۱۳	صنفت	صنعت
۱۸	۵	خوش آب	خوشاب

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۸	۱۱	دل شان	دلشان
«	«	مُعان	مَعان
«	۱۴	لألی	لآلی
«	۱۹	شہوہ	شیوہ
«	۲۲	مکارم	[مہجیع] مکارم
۱۰	۷	سلام	سَلام
«	۸	الحسین بن علی	علی بن الحسن
«	۹	محبّد	محمود
«	۱۰	نیافتاده است	نیفتاده است
«	۱۴	عالی را	عالی
«	۱۹	فساد	فساد
۱۱	۳	بیت	رباعی
«	۸	کشاده	گشاده
«	«	(سقطی است، رجوع بتعلیقات)	
۱۳	۲	زنگی	زنگئی
«	۴	دُرُسْتِ	دُرُسْتِ
«	۱۴	نا	با
«	«	ہمواسات حیہی	ہموانات حسہی
«	۱۶	کشاد	گشاد
«	۲۱	مَسّ	مَس
۱۳	۷	تَزَوُّد	تَزَوُّد
«	۹	تَزَوُّد	تَزَوُّد
۱۳	۱۱	نکشاده	نگشاده
«	۲۰	الرّوْذِکِی	الرّوْذِکِی

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۲	۲۵	شَعْر	شِعْرَش
۴	۷	معانی	معالی
«	۹	عقول او	عقول
۵	۲۲	نصیر	بصیر
۶	۷	الحسین	الحسن
«	۹	منصب	مرتبت
«	۱۱	کشید	کشند
«	۱۴	لَمَكِيْرٌ	کَمَكِيْرٌ
«	۱۷	امیناً	آمیناً
«	۲۰	مناکب	مناکب [آب]
«	۲۲	شادروان (۱)	شَادْ رَوَان
«	«	شادروان (۲)	شَادْ رَوَان
«	۲۲	مستقیم	منقسم
۷	۳	ادیبّات	سخن
«	۴	کشاده قراح	گشاده و فراخ
«	«	نیز	بیز
«	۹	ضرب	ضرر
«	۱۸	بحور	نحور
«	۲۲	در آن	بر آن
۸	۲	بیش	پیش
«	«	بازرگانان	بازرگانان [لائی شعر]
«	۶	جواز	و جواز
«	۹	دو صنف	دو صنف اند
«	«	اصحاب قلم	(زاید است)

غلط نامه

از عموم مطالعه کنندگان مستدعی است که ابتدا کتاب را تصحیح کنند پس از آن مطالعه فرمایند

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۱	۱۲	میکشاد	میگشاد
«	۱۵	ی کشید	ی کشید
۲	۴	خاتون	؟
«	«	بشاد روان	بشادروان
«	۵	سرهنگان	و سرهنگان
«	۶	ومن	من
«	۹	گردند،	گردند
«	۱۲	سوزش	سوش
«	۱۵	نست چنین	نست [جهد کن که] چنین
«	۱۸	درد خند	دزد خند
«	۲۰	مجلس کوره	محبس کوره
۳	۴	میبرند	میبردند
«	»	کشایند	گشایند
«	۵	قوت از ساده	از قوّت باده
«	۱۰	آن	آب
«	۱۴	سلطان	سلطان [نشان]

و کُرت دوم از جانب سلطان غیاث الدین غوری و درین مرتبه
 در اثناء راه در حدود مکران وفات نمود ما بین سنه ۵۹۰ -
 ۶۰۰ (ترجمه حال قاضی منهاج سراج مستخرج از طبقات ناصری
 تألیف ضیاء الدین احمد المختص بنیر (Or. 1887, ff. 1b, 6b)، -
 س ۲۱ الواشی (۹)

تمت التعلیقات

ص ۲۸۱ س ۱۴ بصائر یمنی، تفسیری است فارسی، حَجَّ (۲: ۵۵) در تحت اسم «البصائر فی التفسیر» تاریخ تألیف آنرا در سنه ۵۷۷ هـ نویسد و آن سهواست ظاهراً چه صاحب ترجمه در سالی که سلطان سنجر بغزنه آمد یعنی در سنه ۵۲۹ از مشایخ کبار محترم بوده است و بعید است که تا سنه ۵۷۷ یعنی ۴۸ سال تفسیری کبیر تألیف نماید، حیات باشد و آنکه بعد از ۴۸ سال تفسیری کبیر تألیف نماید، - س ۱۴ این کتاب نیز فارسی است و هَفَ (f. 224b) اسم آنرا رای جهان آرای نویسد و حَجَّ (۴: ۲۴۲) نام مصنف آنرا محمد بن احمد اللیشابوری،

س ۲۸۲ س ۴ سجّآوند از مضافات تومان لُوکِر غزنین است (هَفَ f. 101a)، - س ۹ انسان عین المعانی، رجوع کنید به حَجَّ (۴: ۲۸۴) که اسم مصنف این تفسیر را محمد بن طیفور سجّآوندی نوشته و گوید اصل کتاب موسوم است به عین المعانی فی تفسیر السبع المثانی و انسان عین المعانی مختصر آن است در هر صورت تفسیر عین المعانی در کتابخانه قاهره موجود است (بروکلین، تاریخ علوم ادبیه عرب ۱: ۴۰۸)، - س ۱۱ ذخایر ثمار، رجوع کنید به حَجَّ (۴: ۲۲۶) که اسم کتاب را ذخائر ثمار نویسد و اسم مصنف آنرا مرددا احمد بن محمد یا محمد بن طیفور المتوفی فی حدود سنه ۵۶۰،

ص ۲۸۴ س ۶ الأمام سراج الدین محمد بن منهاج الدین عثمان بن ابراهیم ابن الأمام عبد الخالق الجوزجانی الاصل [اللهوری المولد] وی پدر قاضی منهاج الدین ابو عمرو عثمان صاحب تاریخ معروف بطبقات ناصری است [و او را باختصار سراج منهاج گویند چنانکه صاحب طبقات ناصری را منهاج سراج] سراج الدین محمد مذکور دو مرتبه بسفارت بغداد بنزد خلیفه الناصر لدین الله نامزد گردید يك مرتبه از جانب ملك تاج الدین حرب از ملوك سیستان

شافعیه ری و در نزد سلطان تکش عظیم مقرب بود و در سنه ۵۹۵
که تکش بغزو ملاحه الموت اشتغال داشت امام صدر الدین
مذکور بر دست ملاحه کشته شد (ثر ۱۲: ۱۰۰)

ص ۲۷۷ س ۴، ۵ قطعه، صحیح قصیده است، دولتشاه در ترجمه ابو
المفاخر رازی نقلاً عن ابی طاهر الخاتونی قطعه بهمین وزن و قافیه
بنام ابو المفاخری نویسد خطاب بسطان محمد سلجوقی (سنه ۴۹۸-
۵۱۱) در وقتی که بری نزول کرده بود و عساکر او در مزارع ری
خرابی میکردند و بیت هشتم و یازدهم ازین قصیده با اندک نصرفی
از ابو المفاخر رازی است و اگر سرقت نباشد توارد غریبی است،
- س ۱۷ و ژان، یعنی صدر الدین و ژان، - س ۲۰-۲۱ این
بیت با اندک نصرفی از ابو المفاخر رازی است (دولتشاه، طبع
پرفسر برون ص ۷۷):

شاهای سپاه نو که چو مور اند و چون ملخ
بر گرد دخل و دانه دهقان نشسته است

ص ۲۷۸ س ۱-۲ این بیت تقریباً عین بیت ابو المفاخر رازی است
(دولتشاه، ایضاً):

باران عدل بار که این خاک سالهاست

تا بر امید وعده باران نشسته است

- س ۲۴ طغان شاه، ابن مؤید آی ابه (سنه ۵۶۹-۵۸۱)،

ص ۲۷۹ س ۶-۱۰ عراقی غزلی مشهور دارد بر همین وزن و قافیه مطلع
آن اینست:

نخستین باده کاندرا جام کردند * ز چشم مست ساقی وام کردند

و ظاهراً در جواب همین غزل است و بیت دوم با اندک نصرفی

در غزل عراقی است:

بعالم هر کجا رنج و بلا بود * بهم کردند و عشقش نام کردند،

ص ۳۶۹ س ۹ جلال الدوله، این لقب برای ارسلان بن طغرل جائی یافت نشد،

ص ۲۷۳ س ۱۵ دیوانی را که ایته (نمره ۹۳۴ از فهرست نسخ فارسی دیوان هند) بظہیر الدین شفروہ نسبت میدهد پس از تتبع معلوم شد که اصلاً ازو نیست بلکه دیوان یکی از شعراء آل مظفر است که تخلص به «رکن» میکند و غالب قصاید او در مدح سه نفر از ملوک آل مظفر است اول مبارز الدین محمد بن المظفر بن منصور بن حاجی مؤسس سلسله آل مظفر (سنه ۷۱۸-۷۵۹)، دوم پسر او جلال الدین ابو القوارس شاه شجاع (سنه ۷۵۹-۷۸۶)، سوم پسر دیگر او قطب الدین شاه محمود بن محمد بن المظفر (سنه ۷۵۹-۷۷۶)، و این شاعر علی الظاهر باید رکن الدین بن رفیع الدین کرمانی باشد که معاصر حمد الله مستوفی بوده است (تاریخ گریک Add. 22,693, f. 240b)، باری معلوم شد که ایته فقط بعنوان اول کتاب که بغلط دیوان ظہیر الدین شفروہ نوشته است نظر کرده و اصل کتاب را هیچ تتبع ننموده است،

ص ۲۷۵ س ۵-۸ از قافیه آوردن «جایش» با افزایش و آسایش معلوم میشود که ما قبل ضمیر «ش» مکسور است در فصیح کلام، - س ۱۱ مقصود ازین کلام متکلف معلوم نشد،

ص ۲۷۶ س ۲۳ بر در ری الخ، سلطان نکش خوارزمشاه سه مرتبه بری آمد یکی در سنه ۵۸۸ که بدون محاربه سخت ری را بگرفت و معاودت نمود، دیگر در سنه ۵۹۰ که طغرل سلجوقی را بظاہری بکشت و دولت سلجوقیه را منقرض نمود، دیگر در سنه ۵۹۵ که بقصد قهر میانجی از امراء او که هوای استبداد در سر او پیدا شده بود بعراق آمد، معلوم نیست که مقصود عوفی کدام يك ازین سه مرتبه است، - س ۲۳-۲۴ امام صدر الدین محمد بن الوزان رئیس

اما ضبط حرکات آن ازین دو هیئت نباید بیرون باشد شَفَرَوَه (بضمّین و سکون راء) یا شَفَرَوَه (بفتحین و سکون راء) و از لفظ ادباء ایران هر دو هیئت مسموع شد، اما مقصود ازین کلمه ظاهراً شَفَرَوَه نام یکی از اجداد صاحب ترجمه است^۱ بدلیل اینکه در ص ۲۷۲ نام پسر عمّ او اینطور برده شده است «ظهِیر الدّین عبد الله بن شَفَرَوَه» ولی آیا این چه علّی است و از چه لغتی است معلوم نیست، ریاض الشّعراء (Add. 16,729, f. 227a) این کلمه را شَفَرَدَه (با شین معجبه و قاف و راء و دال مهملتین و هاء) خوانده و میگوید وی از شقر است و شقر دهی است از مضافات اصفهان که او را پَرَوَه گویند و این قول از چندین راه باطل است اولاً تعبیر عوفی از پسر عمّ او بعبد الله بن شَفَرَوَه، ثانیاً مخالفت آن با نسخ صحاح قدیمه و با تلفّظ عموم ادباء ایران، ثالثاً واضح است که هاءِ دِه هاء معروف است نه هاء مخفیّه پس بایستی در نسبت بآن موضع شقردهی گفته شود، و توهم اضافه نرود چه اضافه اسم شخص بموضع منسوب الیه مانند ابو نصر فاراب و نصیر الدّین طوس و ابو الفرج اصفهان و امثال ذلك غیر معهود است^۲، رابعاً اگر شقر خود نام دهی است، الحاق لفظ «دِه» بعد از آن لغو است، باری این قول مطلقاً باطل است،

^۱ پس شرف الدّین شَفَرَوَه و محمد شَفَرَوَه و ظهِیر الدّین شَفَرَوَه برسم معجول زبان پارسی از قبیل اضافه باسم جدّ است (ص ۳۹۵)، ^۲ م ف جمع بین قولین کرده باین معنی که این کلمه را بوجه صحیح شَفَرَوَه نوشته ولی در تفسیر آن آنچه ریاض الشّعراء در باب شقرده گفته او به شَفَرَوَه راجع کرده و می نویسد که «شَفَرَوَه نام دهی است باصفهان که آنرا پَرَوَه گویند» و این قول به مراتب فاسدتر از قول ریاض الشّعراء است چه ممکن است که شَقَر نام قریه باشد در اصفهان و شَفَرَوَه را ریاض الشّعراء سهواً با عمداً شقرده خوانده و آنرا منسوب باین قریه فرض نموده باشد ولی از اینکه شَقَر نام دهی است در اصفهان که آنرا پَرَوَه گویند برنی آید که شَفَرَوَه نیز نام دهی است در اصفهان که آنرا پَرَوَه گویند و الله اعلم بالصواب،

مفخر ملك محمد كه زُيْنَن نظرش
ملك را خاك زَر و خار همه خرما شد

(f. 129 b)

و نیز معلوم میشود در اشعار «شرف» تخلصی نموده، در مقطع غزلی گوید:

بشتاب كه محنت فراقست * در خون شرف شتاب دارد^۱
در آنشكه و رياض الشعرا و مَف مذکور است كه اتابك شیرگیر
شرف الدین شفروه را بلقب ملك الشعراء مفتخر ساخت و معلوم
نشد اتابك شیرگیر کیست و چنین کسی كه بتواند معاصر شرف
الدین شفروه باشد در تاریخ معروف نیست بلی امیر شیرگیر
انوشته‌کن صاحب آبه و ساوه از امراء سلجوقیه بوده است ولی او
در سنه ۵۲۵ مقتول شد و از زمان او تا عصر شرف الدین شفروه
تفاوت بسیار است،

اما لفظ شفروه كه در اصح نسخ تذكره نقی الدین كاشانی^۲ و در
چندین موضع از المعجم فی معایر اشعار العجم لشمس قیس (Or. 2814)
كه نسخه قدیم بسیار مصحح مضبوطی است و در تاریخ گریده
(Add. 22,693, f. 241a) كه آن نیز نسخه قدیم مصححی است شفروه
(با شین و فاء و راء مهمله و واو و هاء) نوشته شده است ولی
نه ضبط حرکات این كلمه بطور یقین معلوم است نه مقصود از آن،

۱ این بك كلمه را هم اگرچه ربطی بترجمه حال شرف الدین ندارد میگوئیم، در یکی
از قصاید او كلمه «زُيْنَن» مخفف تومان بهیبت معنی معبول حالیه یعنی مقدار
معینی از پول (اگرچه مقدار آن معلوم نیست چه بوده) استعمال شده است، در
خطاب مبدوح گوید:

يك قصید دهن صد تهن اگر بودت * هزار گنج دهن تا بصد تهن چه رسد
و بر فرض صحت نسبت این استعمال خالی از غرابت نیست،

۲ فهرست اسپرنگر ص ۱۷ نمره ۲۵،

و چون غالب قصاید شرف الدین شفرویه در مدح اوست و در مدح ارسلان و طغرل یکی دو قصیده بیش ندارد معلوم میشود که از مخصوصان او بوده نه از مداحان ارسلان و طغرل چنانکه بعضی از تذکرها نوشته اند و چون تمام امور سلطنت در کف اقتدار پهلوان محمد بوده و ارسلان و طغرل جز اسمی نداشته اند شعراء نیز مدح پادشاه حقیقی را می نموده اند و پادشاه صوری نمی پرداخته اند یا آنکه جرأت نداشته اند که او را باوصاف سلطنت و جهانگیری و شجاعت و حزم و استبداد که تمام منافی میل پادشاهان حقیقی بوده است توصیف نمایند، باری دو سه بیت در مدح شمس الدین محمد (پهلوان) در اینجا ثبت شد:

بس که در خاک گهر ریخت هوا پنداری
دست خورشید فلک مرتبه شمس الدین است
عنصر جود محمد که چو گوهر در تیغ
هنر اندر گهر نامورش تعیین است

ایضاً (f. 113a)

زین پس آزار دل زار من آیدوست مجوی
چون نولاً بجناب ملک ایران کرد
شمس دین آن ملک عالم عادل که خدای
خاک و زر در نظر همت او یکسان کرد
نام و آئین محمد بتو بخشید خدای
پس مرا در شرف مدح تو چون حسان کرد

ایضاً (f. 122a-b)

شمس دین و دول آن فخر سلاطین جهان
که سلاطین جهانرا در او مأوی شد

۸- جمال الدین بن صدر الدین مذکور (لباب ۱: ۲۶۶-۲۶۸،

هَف f. 263b که سهواً جلال الدین نوشته است)،

ص ۲۶۸ س ۲۲ شرف الدین محمد^۱ (یا عبد المؤمن^۲ یا فضل الله^۳)

شُفَرُوهُ اصفهانی از شعراء بزرگ قرن ششم هجری و وفاتش در حدود

سنه ۶۰۰ بوده است، از تتبع دیوان او اطلاعاتی معتد بها بدست

نیامد چه هم مختصر است و هم بامور شخصی خود کمتر اشاره میکند

ولی فی الجمله معلوم میشود که مدح سه نفر از ملوک عصر خود را

نموده است، اوّل ابو المظفر رکن الدین ارسلان بن طغرل بن

محمد بن ملکشاه سلجوقی (سنه ۵۵۵-۵۷۱) و فقط یک قصیده در

مدح وی در دیوان او (نسخه بام Or, 2846, III) یافت شد که

عونی غالب ابیات آنرا ذکر میکند مگر بیت تخلص بمدح را:

دلاور غمزه مردم شکارش * بعینه تیغ سلطان می نماید

خداوند ارسلانسه آنکه دستش * برادی ابر نیسان می نماید

دوم رکن الدین طغرل بن ارسلان مذکور آخرین سلجوقیه عراق

(سنه ۵۷۱-۵۹۰) و در مدح او نیز فقط یک قصیده در دیوان

او یافت شد که دو بیت آن این است:

پیش سلطانند در فرمانبری * آدئی و وحش و هم دیو و پری

طغرل آن کز هفت سلطان دارد او * تاج و تخت و افسر و انگشتی

سوم کسی است که او را باین القاب غالباً نام می برد «فخر سلاطین

جهان ملک ایران شمس الدین محمد» و این شخص هیچ کس دیگر

نمیتواند باشد جز اتابک جهان بهلولان شمس الدین محمد بن اتابک

ایلدگر که از سنه ۵۶۸-۵۸۲ سلطنت نمود یعنی معنی سلطنت با

او بود و اسم آن با ارسلان بن طغرل و طغرل بن ارسلان

۱ لباب ۱: ۲۶۸، هَف f. 264z، ۲ فهرست اسپرنگر (Sprenger) ص ۱۷

نمره ۳۵ نقلاً عن تقي الدین الکاشانی، ۳ آتشکده آذر طبع بیبی ص ۱۸۳،

۴- صدر الدین محمد بن عبد اللطیف [بن محمد بن ثابت] انجندی که در سنه ۵۴۲ اصفهان را تسلیم محمد و ملکشاہ پسران محمود بن محمد بن ملکشاہ سلجوقی نمود لهذا سلطان مسعود بن محمد برو خشمناک گشته ناچار او و برادرش جمال الدین آتی الذکر از اصفهان بیرون رفته بخدمت جمال الدین جواد^۱ وزیر موصل و کریم معروف پناه بردند (تاریخ السلجوقیہ لعاد الدین الکاتب ص ۲۱۹-۲۲۱)،

۵- جمال الدین محمود بن عبد اللطیف [بن محمد بن ثابت] انجندی که با برادرش صدر الدین محمد مذکور بخدمت جمال الدین جواد پیوستند، پس از مدتی سلطان مسعود از ایشان راضی شد خلعت و نشریف برای ایشان فرستاد و ایشان باصفهان مراجعت کردند عماد الدین کاتب میگوید در سنه ۵۴۳ در بغداد اورا دیدم و با هم بطرف اصفهان مراجعت نمودیم (تاریخ السلجوقیہ ایضاً)،

۶- صدر الدین محمود بن عبد اللطیف بن محمد بن ثابت انجندی که مدتی در بغداد ناظر مدرسه نظامیه بود و بعد از آن بریاست شافعیه در اصفهان منصوب گردید و در سنه ۵۹۲ سنقر طویل شعبه اصفهان بسبب عداوتی که بین ایشان بود اورا بکشت،

۷- صدر الدین عبد اللطیف بن محمد بن عبد اللطیف [بن محمد بن ثابت] انجندی المتوفی سنه ۵۸۰ از اعظم رؤساء اصفهان و از فضلاء و ادباء معروف اورا بعربی و پارسی اشعار خوب است، ظہیر الدین فاریابی را در حق او هجوی است که در تذکره دولتشاه مذکور است (لباب ۱: ۲۶۵-۲۶۶، ثر ۱۱: ۲۱۰، ۲۲۶، دولتشاه ص ۱۱۲-۱۱۳، هف f. 236b)

۱ جمال الدین ابو جعفر محمد بن علی الأصفهانی المعروف بالمجواد المتوفی سنه ۵۵۹ از مشاهیر اجواد عالم و ثالث حاتم طائی و معن بن زائنه و مدوح شعراء عرب و عجم است و خافانی را در مدح او قصیدہ ایست شعراء (خل ۲: ۹۵-۹۷)،

باشد، - س ۱۰ چو مار(?)، و فی الأصل چنار(?)، -
 س ۱۱-۱۲ این بیت صفت سوسن است نه سرو و شاید سقطی
 در بین باشد،

ص ۲۶۵ س ۸، رجوع کنید بحاشیه بعد،

ص ۲۶۶ س ۲۴ خاندان خجندیان، خاندان خجندیان در اصفهان رؤساء
 شافعیّه بودند و غالباً ما بین ایشان و حنفیه نزاع دست میداد
 و بقتل و غارت میرسید و هر دفعه یکی از محلات اصفهان خراب
 و زیر و زبر میشد، علاوه بر ریاست دینی غالب اوقات ریاست
 بلدی نیز در تصرف ایشان بود و ایشانرا با ملوک سلجوقیه وقایعی
 است که در کتب تاریخ ثبت است، این طایفه اصلاً از شهر
 خُجَند از بلاد ما وراء النهر میباشند و نسب ایشان بهلب بن ابی
 صفره از امراء معروف امویّه می پیوندد (ثر. ۱۰: ۲۵۲) و اسامی
 چند تن ازین خاندان از کتب متفرقه التقاط شد:

۱- الامام ابو بکر محمد بن ثابت الخجندیّ اولین کسی که
 ازین طایفه مشهور شد است وی در مرو اقامت داشت و نظام
 الملك بمجلس وعظ او میرفت سخن وی اورا خوش آمد اورا
 باصفهان آورد و تدریس مدرسه که در اصفهان بنا نموده بود باو
 تفویض نمود و ابو بکر مذکور را در اصفهان جاه و مکتبی عظیم
 دست داد و نظام الملك همواره بزیارت او رفتی (ثر. ۱۰: ۲۵۲)،

۲- ابو المظفر [بن محمد بن ثابت] الخجندیّ که در سنه ۴۹۶
 در ری در حین وعظ بر دست مردی علویّ کشته شد (ثر، ایضاً،
 تاریخ گریک Add. 22,693. f. 235a)،

۳- عبد اللطیف بن [محمد بن ثابت] الخجندیّ که صاحب
 ریاستی عظیم بود در اصفهان و در سنه ۵۲۳ بدست اسماعیلیه
 کشته شد (ثر. ۱۰: ۴۶۴)،

هایون و فرخنده بر اهل گیتی
 مبارک رخ شاه فرخ نهاد است
 شه نیروزی و در عهد ملکست
 نجسته هنوز اول بامداد است
 ازین حرب کاندلر قهستان نمودی
 جهانی پراز عدل و انصاف و داد است
 چنان کر تو شاد است حرب محمد
 روان محمد ازین حرب شاد است
 بمان در جهان تا جهانرا طراوت
 ز آب و ز نار و ز خاک و ز باد است
 نماند فراموش بر یاد خسرو
 نیاز فراهی اگر هیچ یاد است

و نباید صاحب ترجمه را به ابو نصر بدر الدین محمود (یا مسعود)
 ابن ابی بکر بن الحسین بن جعفر الفراهی (حج ۴۶۷: ۶) صاحب
 نصاب الصبیان که معاصر بکدیگر^۱ و از اهل یک شهر بوده اند
 اشتباه نمود چنانکه جها (f. 79b) نموده و این قطعه را بصاحب
 نصاب نسبت داده چه از ملاحظه لقب و اسم و نسبت هر دو
 جای اشتباه نمی ماند، - س ۱۴ اگرچه از فرهست اما الخ، ربط
 بین شرط و جزا معلوم نشد،

ص ۲۶۳ س ۱۴ ملک بلور، ظاهراً از ملوک الطوائف ما وراء النهر
 است در تحت سلطنت قرا خطا،

ص ۲۶۴ س ۹ سه صفت، شاید آزادگی و راستی و همیشه سبزی مراد

۱ این بیت را مصنف در ص ۴۹ ذکر کرد و در آنجا بجای حرب سهواً «حزب»
 نوشته شد،
 ۲ زیرا که ابو نصر فراهی صاحب نصاب در س ۶۱۷ جامع
 صغیر شیبانی را بنظم در آورده است (حج ۵۰۹: ۲) و صاحب ترجمه نیز بعد از
 س ۶۱۲ در حیات بوده است،

ص ۲۴۹ س ۵ آن فلك زهد، متكلم درین موقع خود شیخ زکی است و
تعبیر از خود باین لفظ غریب است،

ص ۲۵۰ س ۱۴ مقصود از مصراع ثانی معلوم نشد، و در بآ «وین
طرفه که صاحبیست آن برد همه» (؟)، - س ۱۶ چو اسکندر آن را
معین و وزیر، علاء الملک جامعی از وزراء سلطان محمد
خوارزمشاه ملقب باسکندر ثانی بوده است (ص ۱۱۱-۱۱۴)، -
س ۱۷-۱۸ معنی این دو بیت معلوم نشد،

ص ۲۵۲ س ۲ ازین تمجید معلوم میشود که یکی از علامات فضل
آن بوده است که کلام شخص چندان معتقد باشد که عطار از
ادراک آن عاجز آید!، - س ۱۱ بعد، رکیک تر ازین قصیده هم
خود اوست معلوم است کسی که بر خود التزام کند که در يك
قصیده ۷۱ بیتی در هر مصراع کلمه «چشم و روی» را تکرار کند
یعنی ۱۴۲ مرتبه این دو کلمه را بلا فاصله استعمال کند تا چه
درجه سماجت و استبشاع بار خواهد آورد چنانکه می بینید،

ص ۲۵۴ س ۷ من روی بر زمین و دو چشم اندر آسمان، تصور این
هیئت مشکل است!

ص ۲۵۶ س ۶ جمع حور بر حوران رکیک است چه حور خود جمع است،
ص ۲۵۷ س ۷-۱۰ این دو بیت معنی مناسبی ندارد،

ص ۲۵۹ س ۲-۴ این رباعی باید لغز باشد بنام چیزی (؟) - س ۱۴
این شاعر در طب (Add. 26,189, f. 118a) باسم ملك الکلام امام
شرف الدین احمد فراهی مذکور است و او را در تهنیت ملك
غازی یمن الدین بهرامشاه بن تاج الدین حرب از ملوک سیستان
(۶۱۲-۶۱۸) بغزو ملاحده قستان قطعه ایست پس معلوم
میشود که صاحب ترجمه بعد از سنه ۶۱۲ در حیات بوده است،
قطعه این است

الدین خبوتی آن مقدار زر گرفتند که چون پشته ما بین او و سردار مغول حایل شد بعد ازان او را با پسرش تاج الدین بکشدند (سیره جلال الدین منکبرنی ص ۴۸-۵۳)،

ص ۲۴۰ س ۲ عماد الدین زنگی (?)

ص ۲۴۱ س ۸ اصل مثل بَدَاكَ اَوْ كُنَّا وَ فَوْكَ نَفَّخَ است و کلمه حِیْثُ اَز خود شاعر است برای استقامت وزن،

ص ۲۴۲ یَزْرَخ، لغتی است در یَزْرَق و از کتب لغت فوت شده است،
— س ۲۴ خرقة کردن کنایه از دریدن جامه است مانند قبا کردن،

ص ۲۴۳ س ۱۵ در جواب شعر آخ رجوع کنید به ص ۲۴۹

ص ۲۴۵ س ۴ ابهام است ما بین سپیدی یعنی سپید چشمی کنایه از بی شری و سپیدی یعنی سپیدی موی کنایه از پیری و همچنین ابهام است ما بین بَرَنَائِی یعنی جوانی و بَرَنَائِی یعنی بر نیائی، — س ۱۴ بسعرا لائی، لالا گیاهی است کم قیمت که در طب بکار برند و فی الأصل «چو شعر لائی» و آن بهتر است یعنی مانند شعری که زنان برای سرگرمی و خوابانیدن اطفال میخوانند و معلوم است که آن چگونه شعری است، س ۱۷ الاردلانی، معلوم نیست منسوب بچست اردلان کث یکی از شهرهای شاش است در ماوراء نهر سیحون از اقلیم فرغانه (اصطخری ص ۳۲۹، ۳۴۵، ابن حوقل ص ۲۸۵، ۴۰۴) ولی این فصل در ذکر علماء نیشابور است،

ص ۲۴۸ س ۱۷ جاندار یعنی سلاحدار است، — س ۱۷-۱۸ یکی ازین دو قافیه و ظاهراً قافیه اول باید غلط باشد چه تکرار قافیه باین نزدیکی جایز نیست، — س ۲۳ صفوة الزَّهَّاد و قدوة العباد شیخ الاسلام زکی الدین بن احمد اللوهوری (۱: ۴۴، ۹۲، ۱۰۳، درین موضع اخیر سهواً بجای زکی «رکن» نوشته شده)،

بغداد معروف و الله اعلم بحقیقة الحال، وفات اورا باختلاف در سنه ۶۰۶ و ۶۰۷ و ۶۱۴ و ۶۱۶ نوشته اند و اخیر اضعف الأقوال (رجوع کنید بتاریخ گریک ص ۴۹۲ و Add. 22,693, f. 230a، نفحات الأنس جای ص ۴۸۷-۴۹۲، هف f. 404a-b سفینه الأولیاء محمد دارا شکوه Or. 224, f. 98a، ریاض العارفین (Or. 3563, f. 49b)، ص ۲۴۲ س ۲ این قصید در مدح امام فخر رازی نیست بلکه در مدح امام شهاب الدّین خیوی از مشاهیر علماء خوارزم است چنانکه از خود قصیده معلوم میشود (برای ترجمه حال او رجوع کنید بآخر همین صفحه)،

ص ۲۴۴ س ۴ مراد کلمه «شهاب» است چه لقب ممدوح شهاب الدّین است و چون شهاب قاتل شیاطین است دشمنان وی را تشبیه بشیاطین نموده،

ص ۲۴۵ س ۱۹ الزّابی، بآ، و فی الأصل الدّانی، و احتمال قویّ میرود که زابه لغتی باشد در زاوه که از رساتیق نیشابور است و این فصل نیز در ذکر علماء نیشابور است،

ص ۲۴۸ س ۲۴ مقصود از مصراع ثانی معلوم نشد، بآ ندارد هر عبارت یا شعری که قدری غموض داشته فوراً ی انداخته و جان خود را خلاص میکرده است،

ص ۲۴۹ س ۸ شهاب الدّین ابو سعد بن عمر الخیوی از اعظم فقهاء شافعیّه و تدریس پنج مدرسه در خوارزم بدو مفوّض بود و اورا در نزد سلطان علاء الدّین محمد خوارزمشاه تقرّبی عظیم بود و در جلال امور سلطان با وی مشورت نمودی و ملوک اطراف بر در اوصف کشیدندی در اوایل خروج مغول وی از خوارزم مهاجرت نموده با اموال و نفایس و کتب خود بنساز بلاد خراسان آمد و در سنه ۶۱۸ که عساکر مغول نسارا فتح نمودند ابتدا از شهاب

بقصاص برهان الدین بر موجب فتاوی ائمه منگلی بکرا بامام فخر الدین عبد العزیز کوفی داد تا بقصاص پسر اورا بکشت» (جهه ff. 92a-93a بتصرف یسیر)، - س ۹-۱۰ «سلطان قطب الدین ایبکرا در اول حال که از ترکستان بیاوردند بشهر نیشابور افتاد قاضی القضاة فخر الدین عبد العزیز کوفی که از اولاد امام اعظم ابو حنیفه کوفی رضه بود و حاکم ممالک نیشابور و مضافات آن اورا بخیرید و تربیت کرد» الخ (طب ص ۱۴۸ بتصرف یسیر)،

ص ۲۳۹ س ۴، صحیح اسقاط «یحیی بن» است کما فی بآ وهف و هو امام الأئمة یحیی الدین محمد بن یحیی النیسابوری از اجله فقها و کبار علماء اسلام، در فتنه غز بواسطه اینکه فتوی بر وجوب محاربه ایشان داده بود وقتی که غزان بر نیشابور استیلا یافتند دهان اورا با خاک بیاکدند تا هلاک گردید (سنه ۵۵۰) و شعراء عرب و عجمرا در باره او مرثی علی است و مرثی خاقانی مشهور است (تاریخ السجوقیه لابی بکر الراوندی المسمی براحه الصدور تلخیص و ترجمه پرفسر برون J.R.A.S., 1902, p. 854، ثر ۱۱: ۱۱۷، ۱۲۰، ۱۴۴، خل ۲: ۵۹۰ که قتل اورا در سنه ۵۴۸ ی نویسد و ظاهراً سهواست، جامع f. 249b، تاریخ گریده ص ۳۶۸، مجالس المؤمنین قاضی نور الله ششتی Add. 23,541, f. 324b، هف f 223b)،

ص ۲۳۰ س ۹ شیخ مجد الدین بغدادی از مشاهیر عرفاء و از اجله اصحاب شیخ نجم الدین کبری و ترجمه حال او در غالب تذکراهای اولیا مسطور است و هموست که شیخ عطار در مقدمه تذکره الاولیاء میگوید یکروز پیش امام مجد الدین خوارزمی در آمدم اورا دیدم که میگریست الخ حمد الله مستوفی در تاریخ گریه گوید که او برادر بهاء الدین بغدادی کاتب سلطان نکش خوارزمشاه (ص ۱۴۹-۱۵۲) میباشد و هر دو از بغدادک خوارزم اند نه از

از میان برود یا رفته باشد، م ف (۱: ۲۴۱-۲۴۳) و هف
(ff. 224b-227a) منتخبانی از دیوان او میدهند و از آن بالصراحة
معلوم میشود که از متاحان ملوک خانبه سرفند قلع طمغاجان ابراهیم
بن الحسین و پسرش نصره الدین قلع ارسلان خان عثمان مقتول
در سنه ۶۰۹ بوده است و هف نیز تصریح باین امر میکند، م ف
ارسلان خان را بارسلان بن طغرل سلجوقی اشتباه کرده،

ص ۲۲۰ س ۱۱ برهان اسلام، رجوع کنید به ص ۲۳۵ عدد ۱۲،

ص ۲۲۲ س ۶ (?) - س ۱۲-۱۴ (?)

ص ۲۲۴ س ۲ گِرد نامہ، بکسر اول دعائی است که بر اطراف کاغذ
پاره نویسند و نام غلام و کنیزکی که گریخته باشد در میان آن
مرقوم دارند و در خاک دفن کنند البتہ آن گریخته بجائی نتواند
رفت، یعنی نقش سکہ ہر دینار نعویذی است برای گرد آوردن
اہل ہنر یعنی ممدوح بافسون دینار و درہم ایشان را از ہر فجی
عمیق بدور خود گرد میآورد، - س ۱۵ یاء گوئی در وزن زیاد
است پس باید آنرا مختلسا تلفظ نمود و در تقطیع کلیۃ ساقط
ساخت، - س ۲۳ نکند، بسکون کاف استعمال غربی است،

ص ۲۲۸ س ۷ «امام برهان الدین ابو سعید [محمد بن] الامام فخر الدین
عبد العزیز الکوفی در خدمت سلطان نکش خوارزمشاه بود و او
از علماء کبار و از فحول ائہ روزگار بود و نزدیک سلاطین
وقت عظیم موقر و قضاء و شیخ الاسلامی [نیشابور] بدو منووس
بود و بعد از مصاحفہ سلطان نکش با منگلی بك (رجوع کنید به ص
۲۲۹-۲۳۰) و مراجعت نکش از حصار شادباخ امام برهان الدین
مذکور بشادباخ آمد منگلی بك اورا بگرفت و بکشت (سنه ۵۸۳)
سلطان نکش در ۴ محرم سنه ۵۸۳ باز بظاہر شادباخ نزول کرد
و محاربت سخت آغاز نهاد و در ۷ ربیع الاول در شہر رفت و

ص ۲۱۲ س ۲ تار دَقْ، دَقْ نوعی از پارچهٔ قیمتی است، - س ۶
 سندباد را اَلْح، سهواست ظاهراً، رجوع کنید به ص ۲۱۸-۲۱۹،
 ۱۸ فخر الدین، بر فرض صحت نسخه مصنف سهو واضح کرده است که
 این قصیده را در مدح فخر الدین وزیر میدانند چه تخلص آن صریح
 است بمدح حمید الدین جوهری مستوفی که ترجمه اش در ج ۲ ص
 ۲۰۸-۲۰۹ مذکور است و منشأ سهو گویا لفظ «فخر زمانه» است
 درین قصیده،

ص ۲۱۵ س ۱۱ ببعد، این قصیده و قصیدهٔ بعد را هَف (f. 161 a-b) بنام
 شمس الدین دقایقی مفتّم الذّکر می نویسد،

ص ۲۱۶ س ۱۲ طلایه، بمعنی مقدّمه الجیش محرفِ طلایع جمع طلبعه است
 و تحریف غربی است،

ص ۲۱۷ س ۵ سپید کار، ظاهراً بمعنی بی حیا و بی شرم و شوخ چشم
 است چنانکه باین معنی چشم سپید و سپید چشم نیز گویند،
 شاهدهی دیگر:

ترا ز دهر سیه کاسه کار برناید * تو با سپیدی این روزگار برنایی
 (ص ۲۴۵: ۲۰)

ص ۲۱۸ س ۱۰ الزّرخالی (?) - س ۲۲ بلوایی غلط است (از شاعر نه
 از ناسخ) زیرا که بلوی مقصور است و مدّ مقصور مقصور بر سماع
 است و قیاسی نیست،

ص ۲۱۹ س ۱۰ مولائی، همان غلط، - س ۱۴ مکّم پنبه، پنبه کردن
 بمعنی گریزانیدن و پراکندن ساختن است، - س ۲۳ اشعار رضی
 الدین نیشابوری در نهایت عذوبت و سلاست است و او را باید
 در طبقهٔ اوّل از قصیده سرایان شمرد، مَف (۱: ۲۴۱) گوید
 دیوانش قریب به ۴۰۰۰ بیت بنظر رسید افسوس که در هیچ یک
 از فهارس کتابخانهای معروف اروپا یافت نشد خوف آن است که

دیگر بهمین وزن و قافیه در مدح همین سلطان در ج ۲ ص ۲۴۱ -

۲۴۴ مندرج است،

ص ۲۰۳ س ۱۶ ایلیک السلطانی، ایلیک را از آنجهت سلطانی گویند که از غلامان خاصه سلطان معز الدین (شهاب الدین) غوری بوده است و لهذا اورا ایلیک معزی نیز گویند،

ص ۲۰۵ س ۲۰ نظام الملک، صدر الدین محمد بن محمد وزیر سمرقند که در ج ۲ ص ۲۰۷ ذکرى ازو شده است و شمس طبسی را در مدح او قصاید است و چون ورود مصنف بسمرقند در سنه ۵۹۷ در سلطنت قلع طمغاجان ابراهیم بوده است (ص ۴۴) واضح است که نظام الملک وزیر قلع طمغاجان بوده است (در فهرست ج ۲ بنظام الملک طوسی اشتباه شده است)،

ص ۲۰۶ س ۳ شمس الدین طبسی، رجوع کنید به ج ۲ ص ۲۰۷ - ۲۱۱، - س ۴ شمس الدین عیید (؟)، شمس الدین خاله، رجوع کنید به ج ۲ ص ۲۸۲ - ۲۸۳، - س ۱۱ گر، جرب، - س ۱۴ سبلیت کردن، شاید بمعنی رنجاندن و جفا کردن باشد در کتب لغت یافت نمیشود،

ص ۲۱۰ س ۱۱ دق، گدائی و دربوزه (برهان)،

ص ۲۱۱ س ۱ تهذیب ازهری، تهذیب اللغة از مشاهیر کتب لغت للأمام ابی منصور محمد بن احمد بن طلحة الأزهری اللغوی الهروی المتوفی سنة ۲۷۰ (خل ۱: ۶۳۵، ح ۲: ۴۷۹)، - س ۷ عبد العزيز، رجوع کنید به ص ۲۳۳ عدد ۴، - س ۸ از اینجا آنج، علت این سؤال آنست که ترتیب تهذیب ازهری بر حروف معجم نیست بلکه بر مخارج حروف است از خلق تاشفوی و از ع شروع کرده به ی ختم می نماید (ح ۲: ۴۷۹، دیباچه قاموس کین ص ۱۲)، - س ۱۷ فضلیات، رجوع کنید به ص ۲۴۴،

بتامها متعلق بفته غز است که در سنه ۵۴۸ شروع شد و قاضی حمید الدین اینجا از زبان کوشکی باز هجو امراء سجری را می نماید و از مصراع اول فی الجمله استنباط میشود که حمیدی این قطعه را بعد از وفات کوشکی گفته است پس ممکن نیست اشاره بخروج خطا و انهزام سنج از گور خان باشد که در سنه ۵۲۶ یعنی ۱۲ سال قبل از فته غز واقع شد و صحیح آنست که قطعه حمیدی نیز در باب فته غز است چه آن مدتی مدید طول کشید و خراسان در آن واقعه خراب شد و انگهی قطعه حمیدی خود صریح است در اشاره بفته غز اولاً تصریح باسم غز در آن شده است ثانیاً «ز پیش کافر کفران نعمت آورده» فقط صفت غز میتواند بود که ابتدا رعیت سلطان بودند بعد برو شوریدند نه خطا که هیچ وقت نعمت خوار سنج نبودند تا کفران نعمت نمایند؛ - س ۱۲ حکیم کوشکی، از شعراء عهد سنج بوده است و مخصوصاً معروف است بواسطه قطعات هجوی که در باره امراء سنج و فرار ایشان از پیش لشکر غز گفته است، دو قطعه از آنها در همین کتاب مذکور است (ج ۲: ۱۷۴) و در یکی از آنها میگوید «مانک در بلخ من اسیر غزان»، دو قطعه دیگر در هف (f. 251a)، يك قطعه دیگر در م ف (۲: ۴۸۸)، - س ۱۶ سپاه سیاه پوش، معلوم میشود شعار غز لباس سیاه بوده است،

ص ۲۰۱ س ۶ آنچه، بر حسب ترکیب نحوی این کلمه چه باشد؟

ص ۲۰۲ س ۶ مفریان، از اینجا فی الجمله معلوم میشود که مفریان کسانی اند که در پیش منبر و اعظ نشسته گاه گاه خوانندگی نمایند و مجلس را گرم کنند چنانکه هنوز در ایران معمول است، و نیز مفری کسی را گویند که پیشاپیش جنازه خوانندگی کند (قاموس دزی)، - س ۹ سلطان سکندر، علاء الدین محمد خوارزمشاه، قصیده

ص ۱۹۹ س ۳ فضلیات، چنانکه از مورد استعمال آن معلوم میشود یعنی علوم ادبیه است که اطلاع بر آنها برای فقیه موجب فضل است و جهل بدانها نیز مضرّ نیست در مقابل «شرعیات» از قبیل فقه و اصول و حدیث که در نظر فقیه مقصود بالأصاله است، دو شاهد دیگر برای این کلمه درین کتاب یافت میشود، در ص ۲۱۱ گوید «و پیش از آن در بخارا اشتغال محصلان در شرعیات بود و بنضلیات کس التفات نکردی» و در ص ۲۱۸ گوید «در فضلیات از استفادات بمقام افادت رسیده و در فقه و نظر گوی از اقران ربوده»، - س ۶ مقامات، قدیمترین کتابی که نام مقامات حمیدی در آن برده شده است چهار مقاله نظامی عروضی است (ترجمه پرفسر برون ص ۲۵) که در حدود سنه ۵۵۰ یعنی تقریباً در همان سال تألیف مقامات تألیف شده است، بعد از آن در دیباجه مرزبان نامه للسعد الوراوینی که ما بین سنه ۶۰۷-۶۱۲ تألیف شده است^۱ نام مقامات حمیدی را با تمجید بسیار میبرد، بعد از آن همین کتاب یعنی لباب الألباب (سنه ۶۱۷)، بعد از آن ابن الأثیر (۲۰۷:۱۱) در حوادث سنه ۵۵۹ بعد از ذکر وفات او گوید «وله مقامات بالفارسیه علی نمط مقامات الحریری بالعریه»، و انوری را در مدح مقامات حمیدی ابیات ثائیه مشهور است، - س ۷ بیعد، نام هیچ کدام ازین مصنفات جز مقامات در حجت برده نشده است، - س ۸-۹ قدح المعنی فی مدح المعنی (؟)، - س ۱۶-۱۷ رضی الدّین الخ، معلوم نشد کیست، ص ۲۰۰ س ۱-۲ (؟) - س ۱۱ از خطائیان، ظاهراً مصنف و متابعت او سایر تذکره نویسان را در بخا سهوی بزرگ افتاده است زیرا که این مسأله مسلم است که اهاجی حکیم کوشککی در حق امراء سنجر

^۱ ربو، ذیل فهرست نسخ فارسیه بم ص ۳۴۹

آن را مَف (۱: ۱۹۸) نقل میکند و انوری را در حقّ او مدایح بسیار است و او نیز در حقّ انوری احسان و او را نگاهداری می نموده است و حکایت خطاء حکم انوری در نجوم و قصد اهالی بلخ در باره وی و نجات دادن قاضی حمید الدّین او را از آن ورطه مشهور است، از جمله مدایح انوری در باب او این قطعه مشهور است

بمحمد و ثنا چون کم رای نظمی * نه دشوار گویم نه آسان فرستم
و لیکن بعالی جناب حمیدی * اگر وحی باشد هراسان فرستم
ز فضل و هنر چیست کان نیست او را * بگو تا مرا گر بود آن فرستم
همی شرم دارم که پای ملخرا * سوسه بارگاه سلیمان فرستم
همی ترسم از ریشخند ریاحین * که خار مغیلان به بستان فرستم
سخن هست فرزند جانم ولیکن * خلف می نیاید مگر جان فرستم
نه شعرست سحرست از آن می نیارم * که نزدیک موسی عمران فرستم
کسی را که نوباوه وحی دارد * بقایای وسواس شیطان فرستم^۱
و نیز گوید از جمله قصیده معروف:

مسند قاضی الفضاة شرق و غرب افراشته
آنکه هست از مسندش عباسیان را برتری
آنکه پیش کلک و نطش آند و سحر آنکه حلال
صد چو من هستند چون گوساله پیش سامری
آب و آتش را اگر در مجلسش حاضر کنند
از میان هر دو بر دارد شکوهش داوری
گو حمید الدّین اگر خواهی که وقتی در دو لفظ
مطلقا هرج آن حمید است از صفنها بشمری
در زمان او هنر نشکفت اگر قیمت گرفت
گوهرست آری هنر او پادشاه گوهری

^۱ برای بقیه این ابیات و قطعه قاضی حمید الدّین در جواب آن رجوع کنید به هَف (f. 175a-b).

آن تمام است، - س ۸ مینو یعنی عالم علوی و بهشت و بمعنی فلك نیز نوشته اند و معنی اخیر اینجا مراد است، - ۱۴ طَرَفُو، باین هیئت در کتب لغت یافت نمیشود و املاء معروف این کلمه تَرَفُوسْت بمعنی نوعی از بافتۀ ابریشم سرخ رنگ، و کُرنه بمعنی پیراهن و قباست و هردو اینجا مناسب است، - س ۱۸ خَبَرُو بکسر خاء گلی است که فرهنگها باختلاف خطّی و همیشه بهار و خبّازی نوشته اند و صحیح قول تحفۀ المؤمنین است که گل شب بوست و خیری معرّب آن است، - س ۱۲ نارستان؟

ص ۱۹۶ س ۱۲ احمد، باید این شخص از امراء مسلم ما وراء النهر باشد از جانب خطا، - س ۱۵ سَرَاغْچ گیسو پوش زنان است و آن کیسه ایست دراز که زنان گیسوی خود را در آن میپند، - س ۱۸-۱۹ مطلع این قصیده با قصیدۀ فرید کافی (ص ۱۲۲) یکی است و مصنّف در آنجا بدین توارد اشارتی نموده است،
ص ۱۹۷ س ۱۶؟، - س ۱۷-۱۸ فَبَع بر وزن غنّ قیف است و آن لوله ایست مخروط شکل برای داخل کردن مایعات در ظروف تنگ دهانه،

ص ۱۹۸ س ۱۲ بو الکلام، کینه زاغ است بمناسبت کثرت بانگ و فریاد او، در کتب لغت یافت نشد، - س ۱۷ شمس دین، وی نیز باید از امراء مسلم ما وراء النهر باشد از جانب خطا، ملوک خطا رسم مخصوصی داشتند بعد از تسلّط بر ما وراء النهر ملوک و امراء آنجا را منقرض نساختند بلکه ایشان را بر جای خویش باقی داشته فقط بگرفتن خراج و نصب شخصۀ از خود در دربار ایشان قانع بودند، - س ۲۱-۲۲ از مشاهیر فضلا و کتّاب است کینه او ابو بکر و وفات او در سنه ۵۵۹ و اقع شد (تُر ۱۱: ۲۰۷، حَجّ ۶: ۵۷) و او را مثنوی است در سفر نامه مرو که قطعۀ از

و آن از بلوک معروف نیشابور است مشتمل بر قرای بسیار (یا قوت) و ب آگوید «دوغباد قصیه ایست از اعمال زواره» و زواره از رساتنی نیشابور است (یا قوت)،

ص ۱۹۴ س ۱۹ بخطا، یعنی قرا خطائیان ما وراء النهر، - س ۲۲ تینگو، مراد یا هان تاینگو طراز است (ص ۱۱۲، ۲۳۱) یا کسی دیگر از سرداران خطا که نامش یا لقبش تاینگو بوده است، و این اول قصیه ایست که از مردی مسلم بزبان پارسی در مدح امراء خطا دیده شده است و شمس طیبی را قصیه ایست بر همین وزن و همین قافیه (ج ۲: ۳۰۹-۳۱۰)، و گویا در جواب همین قصیه است،

ص ۱۹۵ س ۴ صراحی که هیئت بکلمه عربی می نماید در کتب لغت عربی و فارسی یافت نشد جز در فرهنگ جانسن که آنرا فارسی دانسته در هر حال معنی آن معروف است که تنگ شراب خوری است ولی مناسبت این معنی با این بیت

بر خیز که برخاست پیاله بیکی پای

بنشین که نشسته است صراحی بدو زانو

چیست؟ در صورتیکه هر کدام از تنگ و پیاله را يك پای بیش نیست، برهان در لغت تلوك گوید «تلوك صراحی است که آنرا بصورت شیر و گاو و سایر حیوانات ساخته باشند و بدان شراب خورند و ظاهراً مراد در اینجا همین قسم صراحی است و مناسبت

نیشابور ذکر میکند ثانیاً در طبقات شعراء خود نیشابور دو نفر دیگر را میبرد بام قاضی ابو بکر بُستی و علی بن العلاء البُستی ثالثاً شهادت ب آنکه در متن مذکور است، پس یا باید فرض نمود که نسخه دمیة القصر غلط است و باید بُشت باشد بشین مجیمه یا آنکه بُست معرب بُشت است (منتهی از یا قوت فوت شده است) و فرض دوم ارجح است چه در دو نسخه بَم از دمیة القصر که هر دو در کمال صحت است در جمیع مواضع بُست با سین مهمله مسطور است،

ص ۱۸۷ س ۱۱ مرگ، مقصود از مرگ (بر فرض صحّت نسخه) کشتن و هلاک گردانیدن دشمن است و شمس الدّین کاشانی درین قصید در مضامین و قوافی نظر بقصیده عنصری داشته است که مطلعش این است «ای جهان را دیدن روی تو فال مشتری آخ» چنانکه خود در آخر قصیده اشاره میکند و عنصری درین مورد یعنی در در تلمیح بسدّ یا جوج و مأجوج قصد خود را روشن تر ادا نموده آنجا که میگوید در مدح سلطان محمود:

گر سکندر بر گذار لشکر یا جوج بر
کرد سدّ آهنین آن بود دستان آوری
سدّ تو شمشیر نست اندر مبارک دست تو
کو سکندر گو بیا تا سدّ مردان بنگری

ص ۱۸۸ س ۷-۸ تو موی نباید آخ، معنی این عبارت معلوم نشد، -
س ۱۵ شعر، گویا بفتح شین مراد است، - س ۲۱ قطب الدّینا
و الدّین، یعنی ایلیک، طبّ ص ۱۲۸ يك رباعی دیگر ازو در مدح
قطب الدّین ایلیک نقل میکند،

ص ۱۸۹ س ۱۱ چون این قصیده در جواب قصیده شرف الدّین حسام
است (ص ۱۶۵) و ردیف آن «نشکند» میباشد عذر خواسته
است که از «نشکند» ردیف نساختم تا قصیده شرف الدّین حسام را
که اولین قافیه اش «طرّه بهنجار» است بشکند،

ص ۱۹۰ س ۱۰ دوغاباد قصبه ایست از محال نیشابور، در کتب جغرافی
عرب یافت نشد ولی در دمیة القصر در طبقات شعراء نواحی
نیشابور در ترجمه ابو محمد دوغبادی (Add. 9994, f. 142b) گوید
دوغباد قریه ایست از ناحیه بُسْت و واضح است که مقصود
بُسْت سجستان نیست^۱ بلکه بُسْت در اینجا لغتی است در بُسْت

^۱ اولاً بدلیل اینکه باخرزی ابو محمد دوغبادی را در ضمن طبقات شعراء نواحی

ص ۱۸۱ س ۸-۹ احتمال سقطی بین مصرعین می‌رود زیرا که مصرع
ثانی اخت مصرع اول نیست، - س ۱۸ امام فقیه رکن الدین
امام زاده از مشاهیر علماء ما وراء النهر است و در فتح بخارا در
سنه ۶۱۷^۱ او باپسرش بدست عساکر مغول کشته شدند (ثر ۱۲):
۲۴. طَب (Add. 26,189, f. 130b)، در جه بعد از حکایت دخول
عساکر مغول در مسجد جامع بخارا و صعود چنگیز خان بر منبر و
خالی نمودن صندوقهای قرآن زیر پای اسبان و آخور ساختن آنها و
قیام کبار علماء و ائمه و مشایخ بمحافظت ستوران و خدمت اصطبل
میگوید «درین حالت امیر امام جلال الدین علی بن ابی الحسن الرندی
که مقدم و مقتدای سادات ما وراء النهر بود روی بامام عالم رکن
الدین امام زاده که از افاضل علماء عالم بود آورد و گفت مولانا
این چه حالت است گفت خاموش باش باد بی نیازی خداوند
است که میوزد سامان سخن گفتن نیست»، و مصنف در جوامع
الحکایات (Add. 16,862, f. 172b) او را از مشایخ خویش می‌شمارد،
ص ۱۸۲ س ۲ درین و افعه هایلہ الخ، مقصود خروج مغول است و
ازینجا صریحاً معلوم میشود که تألیف کتاب (یا لا اقل این موضع از
کتاب) بعد از سنه ۶۱۷ که سنه فتح بخارا و شهادت امام رکن
الدین است بوده یا در اواخر همان سال،
ص ۱۸۴ س ۱۱ خرگوش لب، یعنی کسی که لب بالائین او خلقة شکافه
باشد مانند لب خرگوش، از فرهنگها فوت شده است، - س ۲۲
الکاشانی، کاشان ما وراء النهر،

۱ ثر ۱۲: ۲۴۹ فتح بخارا را در ۴ ذی الحجه سنه ۶۱۶ و طَب (Add. 26,189, f. 130b) در عید اضحی از سنه مذکوره می‌نویسند و جه (f. 8a) و جامع (f. 503a) در اوایل سنه ۶۱۷، و واضح است که در انثال این وقایع قول عدا ملک جوینی و رشید الدین وزیر بر هر کس مقدم است،

میکند، - س ۱۴ مجد الاثمه سرخکت، بقرینه اینکه عوفی میگوید
 صدر شهید حسام الدین هرگز از خوف او شب نخفت قریب بیقین
 است که وی هموست که یاقوت در ذیل سرخکت میگوید «و منها
 الأمام ابو بکر محمد بن عبد الله السرخکتی من مناظری البرهان
 بخارا و حضومه و توفی بسرقت فی ذی الحجه سنة ۵۱۸»، -
 س ۱۴-۱۵ صدر شهید حسام الدین، رجوع کنید به ص ۲۴۲
 عدد ۲، - س ۲۴ صدر جهان عبد العزیز، رجوع کنید به ص
 ۲۴۴ عدد ۴،

ص ۱۸۰ س ۲ سرپلی، سرپل یا سرپل وزیران چنانکه از جهانگشا در
 حکایت خروج نارایی معلوم میشود قریه ایست از نواحی بخارا بکمر
 از سه فرسنگ یا از ارباض بخارا است - س ۴ قطب الدین
 سرخسی، رجوع کنید به ص ۲۱۰-۲۱۱، - س ۱۰ نسبت کدو،
 یعنی در سرعت نمو و انبساط، - س ۱۵ سیف الملة و الدین، ص
 ۲۴۵ عدد ۱۱، - س ۱۶ آن صدر، یعنی پدر او صدر جهان
 عبد العزیز، - س ۲۰ گران خوار، شکم پرست و بسیار خوار،
 - س ۲۲ پسر او، یعنی پسر محمد الدین محمد بن عدنان، رجوع
 کنید به ص ۴۴، - س ۲۴ سلطان ابراهیم یعنی قلج طغاج خان
 ابراهیم بن الحسین (ص ۴۲، ۲۰۱)، - س ۲۴ درینجا معنی حقیق
 حقه بازی مراد است و آن بازی است معروف که چند مهره را
 در زیر چند حقه سرنگون پنهان کنند و بنوبت گاه همه مهره را
 در زیر یک حقه جمع کنند و گاه هر کدام را زیر یک حقه بجاکی
 و خفت تمام چنانکه ناظر بر کیفیت عمل وقوف نیابد، و حقه ظرفی
 است کوچک شبیه به پیاله قهوه خوری، و این معنی از غالب
 فرهنگها فوت شده است و فقط متعرض معنی مجازی آن که طراری
 و عیاری است شده اند،

اصلاً مشتمل مستعمل نیست و اتم اشعار عرب در آن مستس است،
ص ۱۷۲ س ۹ - ۱۰ در جلد دوم ص ۲۸۴ این رباعی بسعد الدین
اسعد نجار سمرقندی نسبت داده شده است،

ص ۱۷۴ س ۱۱ حکیم شمس اعرج، رجوع کنید بجلد دوم ص ۲۸۴ - ۲۸۵،
ص ۱۷۶ س ۵ میبانی، در اصل می شافی، ظاهراً میبانی (بر فرض صحت
نسخه) مضارع قیاسی است از یافتن چون می بانی از یافتن، می
شافی نیز مضارع جعلی است از ... و مقصود از لعل آن جسم
مغروطی است که ساخت و در صندوقچه زرین زن پدر نهاد و
گویا سرخ رنگ بوده است برای تمامی جامع تشبیه،

ص ۱۷۸ س ۱ مسعود دو لنیار، از شعراء و مولی آل برهان است
(ج ۲: ۲۸۷)، - س ۱۰ این ترجمه و ما بعد آنرا در بآ ندارد
زیرا که یکی جدّ عوفی است و دیگری خال او لهذا با قصد بآ
که تمام کتاب را میخواسته است بخود نسبت دهد منافات داشته و
اینقدر هم قوه تصرف نداشته است که کلمه جدّ و خال را حذف
کند و باقرا نقل نماید، - س ۱۲ بقیه ائمه، یقال فلان من
بقیه النعم او بقیه النعم یعنی او بهترین ایشان است (قاموس لاین
نقلاً عن ابی البقاء و البیضاوی)،

ص ۱۷۹ س ۹ سُرخکت شهر کوچکی است نزدیک سمرقند (یاقوت) و ملک
الاطباء شرف الزمان مجد الدین محمد بن عدنان در سلك خدمت
سلطان قلچ طمغاج خان ابراهیم بن الحسین مغرط و از اطباء خاصه
او بوده است و آنچه محقق است تا سنه ۵۹۷ که عوفی بسمرقند
رفته بود در حیات بوده است (ج ۱: ۴۴، ج ۲: ۲۷۸) و کتاب
تاریخ ترکستان در تاریخ ملوک خانیّه تألیف اوست (ص ۳۰۱) و
نیز از تألیفات او کتابی است در «خواصّ اشیاء» که قطعه از آن را
مصنّف در جوامع الحکایات (Add. 16,862, f. 378a) نقل بمعنی

پسرش قلچ ارسلان خان عثمان مقتول در سنه ۶۰۹ و او یکی از اساتید عوفی است^۱ (ص ۱۶۹-۱۷۴)،

۱۲- پسر او نظام الدین محمد بن عمر که عوفی در وقتی که از خراسان بخارا میرفته است (در حدود سنه ۶۰۰) چند روزی در آموی در خدمت او بسر برده است،

این است علی العجالة آنچه از افراد این خاندان بدست آورده‌ام، جهّا (f. 162b) گوید «خواجه عبد الملك شافعی قاضی الفضاة مالك سلطان اولجایتو خدا بند را با صدر جهان بخاری حنفی که عازم حج بود در باب مذهب مباحثه دست داد و تقبیح یکدیگر میکردند و همین باعث انتقال سلطان بذهب امامیه شد الخ» از لقب این شخص یعنی صدر جهان و از نسبت مکان یعنی بخاری و مذهب یعنی حنفی قریب یقین میشود که وی نیز از آل برهان بوده است و معلوم میشود که این خاندان تا زمان سلطنت اولجایتو (سنه ۷۰۳-۷۱۶) بر جای و بریاست حنفیه باقی بوده اند و بعد از آن از حال ایشان چیزی معلوم نیست،

ص ۱۷۰ س ۱۰-۱۴ غرضش این است که وقتی دسته تیغی از دندان ماهی بخدمت طمغاج خان هدیه فرستاد و عذر اینکه فقط دسته تیغ فرستاده نه دسته با تیغ باین نامه خواست، - س ۱۵ بحر عربست، مصنف را درینجا سهوی واضح دست داده که رمل مثنی سالم را از بحر عرب دانسته است و حال آنکه بحر رمل در عرب

۱ شاید همی باشد که ابو القاسم محمود بن احمد بن ابی الحسن الفاریابی المتوفی سنه ۶۰۷ کتاب خالصه الحقائق را در اخلاق و حکم در سنه ۵۹۷ بنام او تألیف کرده است (O. Lothi)، فهرست نسخ عربی دیوان هند نمره ۶۲۴ و ۶۲۵، حج ۴: ۱۲۸) در عهد یکی از پادشاهان سمرقند ابراهیم نام (سیّ خلیل خلاق البرایا) و واضح است که قلچ طمغاج خان ابراهیم بن المحمّدین مراد است چه در همین سنه بعینها یعنی ۵۹۷ پادشاه سمرقند او بوده است بنصریح عوفی (ص ۴۴)،

۷- ۱۰- امام برهان الدین محمد معروف بصدر جهان ابن احمد بن عبد العزيز بن مازہ و برادرش افتخار جهان و دو پسرش ملك الاسلام و عزيز الاسلام، صدر جهان مذکور از جمله اعظم ملوک عصر بود و وی خود حکومت بخارای نمود و بخطائیان باج میگذارد، در سنه ۶۰۳ از راه حج ببغداد رفت در وقت ورود احتراى شایان ازو نمودند ولی چون در عرض راه با حجاج خوش رفتاری ننمود در وقت رجوع از حج مقدم اورا در بغداد چندان وقعی نگذارند و حجاج اورا صدر جهنم لقب دادند (ثر ۱۲: ۱۷۰-۱۷۱) و در سنه ۶۱۲ یا ۶۱۴ که سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه بقصد عراق و محاربه با خلیفه الناصر لدین الله تصمیم عزم داده بود رعایت حزم را قبل از حرکت بعراق صدر جهان با برادر و دو پسرش را از بخارا بخوارزم انتقال داد از خوف اینکه مبدا در غیاب او اسباب فتنه و فساد شوند و ایشان همچنان در خوارزم بودند تا بوقت آنکه ترکان خاتون مادر خوارزمشاه از خوف لشکر مغول مصمم گردید که از خوارزم فرار نماید (سنه ۶۱۶) قبل از حرکت از خوارزم از برای فراغت خاطر و اطمینان بال صدر جهان و برادر و دو پسرش را با سایر ملوک اطراف که در دربار خوارزمشاه بودند تماماً بکشت (سیره جلال الدین منکبرنی محمد بن احمد النسوی ص ۲۳-۲۴، ۲۹)

۱۱- صدر جهان سیف الدین محمد بن عبد العزيز بن عمر بن عبد العزيز بن مازہ که عوفی میگوید اکنون باقی است (ص ۱۸۰، ۱۸۴، ۱۸۶) پس معلوم میشود که تا حدود سنه ۶۱۷ (که سال تألیف لباب الالباب است) در حیات بوده،

۱۲- برهان الاسلام تاج الدین عمر بن مسعود بن احمد بن عبد العزيز بن مازہ معاصر فلج طغاج خان ابراهیم بن الحسین و

بن جعفر الترشخی را در سنه ۵۷۴ بنام او اختصار و اصلاح نمود
(تاریخ بخارا^۱، Or. 2777, ff. 1a-3a، جوامع الحکایات، Add. 16,862،

f. 113a، لباب ج ۱: ۱۷۹، ۲۱۱، ج ۲: ۴۸۵)

۵- برادر او تاج الاسلام احمد بن عبد العزیز بن مازہ کہ
گور خان بعد از کشتن برادرش صدر شهید حسام الدین عمرویرا
مستشار و ناظر بر البتگین حاکم بخارا فرمود تا ہر کاری کہ البتگین
کند باشارت و رای تاج الاسلام باشد (چہار مقالہ ترجمہ پرفسر
برون ص ۴۹)

۶- امام برہان الدین محمود بن احمد بن عبد العزیز بن
مازہ صاحب کتاب ذخیرۃ الفتاوی مشہور بہ الذخیرۃ البرہانیۃ کہ
جامع است فتاوی صدر شہید حسام الدین را با فتاوی خود او
(حج ۲: ۴۳۸ کہ سہواً عبد العزیز بن عمر بن مازہ نوشتہ است)

سمیرند اورا بگرفت و خواست کہ برنجاند و گت اگرچہ بدین خیانت مستوجب
کشتن است اما چون دانشمند است و غریب اورا سی چوب بزنند صدر جہان
گفت. اگر بادشاہ ہر چوبی را ہزار [دینار زر] سرخ بنرشد خزانہ را توفیری تمام
باشد و دانشمند غریب را آبروی نرفتنہ باشد پس سی ہزار دینار بداد و آن دانشمند را
از ان ورطہ بیرون آورد و این واقعہ در ماوراء النہر مشہور است، و ہم از وی
آنکہ روزی در راہی میرفت بازرگانی را یکی از شتگان مالی ستہ بود و آن بیچارہ
مظلوم از کس داد نمی یافت روزی قصہ بصدر جہان رفع کرد فرمود کہ ای شیخ
چند درد سزدہی آن مرد گفت چون سر توئی درد کجا برم مولانا را این سخن
بغایت خوش آمد بفرمود سرہنگان را تا برفتنہ و آن مال بتکلیف بستند و بوی
رسانیدند و از بزرگی شنیدم کہ اورا درین حادثہ دہ ہزار دینار سرخ زیادت
خرج شد ایزد تعالی نسیم روح رضوان بروضہ مبارک او و خاندان او برساناد»
۱ اصل تاریخ بخارا را ترشیخی در سنہ ۴۴۲ بنام نوح بن نصر سامانی بعربی تألیف
نمودہ است و در سنہ ۵۲۲ ابو نصر احمد بن محمد بن نصر قباوی آنرا بزبان
پارسی ترجمہ و اختصار نمود و در سنہ ۵۷۴ محمد بن زفر بن عمر ثانی آنرا بنام
برہان الدین مذکور اختصار و اصلاح کرد و این اصلاح اخیر است کہ در ب م
موجود است،

شاه جهان^۱ بصدر جهان شاد و خرم است
 جاوید باد شاه بشادی و خرمی
 سلطان علم و دینی و دنیا هم آن تست
 چون نیکخواه دولت شاه معظمی
 در مدح تو بصورت نصیب ادا کنم
 یلک بیت رودکی را در حق باعی
 «صدر جهان جهان همه ناریک شب شدست
 از بهر ما سپیده صادق هی دی»
 از حشمت تو بی رض و خندق و سلاح
 سد سکندر است بخارا نر محکی
 حق کی گذاشتی که بخارای چون بهشت
 ویران شدی بجمله مشتی جهشی
 شمس حسام برهان دانی که نوکشی
 درد بخاریان را درمان و مرهی الخ
 (تذکره نقی الدین کاشانی (Or. 2506, f. 367 a)،

۴- پسر دیگر او صدر الصدور صدر جهان برهان الدین
 عبد العزیز بن عمر بن عبد العزیز بن مازہ که از اعظم رؤساء
 و از مشاهیر خاندان برهان است و عوفی درینجا و در جوامع
 الحکایات همه جا ازو به «سلطان دستار داران جهان» تعبیر
 میکند^۲ و اوست که محمد بن زفر بن عمر تاریخ بخارا لای بکر محمد

^۱ یعنی جفری خان بن حسن تگین ظاهراً

^۲ دو حکایت که مؤلف در جوامع الحکایات در باب او می نویسد درینجا نقل
 میکنیم «صدر صدور جهان عبد العزیز بن عمر که سلطان دستار داران جهان بود
 و در بخارا صاحب حکم و نافذ امر بود و بناء دولت خاندان برهان را بعلم و بذل
 و ریاست و سیاست اساس او نهاد و حال او در بزرگی بدرجه بود که وقتی
 دانشمندی از متعلمان غریب که بتعلم بمرقند آمده بود خیانتی بزرگ کرد سلطان

استری نیکو و مهری زر فرستاد» (المعجم لشمس قیس Or. 2814, f. 166a)،
 - س ۳۴ آل برهان، آل برهان که ایشان را بنی مازنه نیز گویند از
 خانوادهای جلیل الشأن و شریف بودند در بخارا و ریاست شعبه
 حنفیه که مذهب عامه ماوراء النهر است آبا عن جد بعهد ایشان
 موکول بوده است و در اواخر دولت قراخانیان در ما وراء
 النهر ایشان از جمله ملوک بخارا محسوب می شدند و بقرا خطا باج
 میگذارند، چون ذکر این خاندان در تاریخ بسیار می آید ما
 چند تن از ایشان را که از مواضع مختلفه جمع کرده ام در اینجا ایراد
 می نمائیم:

۱- امام برهان الدین عبد العزیز بن مازنه بخاری حنفی که
 ظاهراً اولین کسی است که ازین خاندان شهرت نموده و آل
 برهان همه باو منسوب اند،

۲- پسر او الامام الشهد حسام الدین عمر بن عبد العزیز بن
 مازنه که از مشاهیر فقهاء ما وراء النهر بود و در سنه ۵۲۶ در
 جنگ قتلوان که در حوالی سمرقند ما بین سلطان سنجر و گور
 خان خطائی روی داد و هزیمت فاحش بر سنجر افتاد امام حسام
 الدین مذکور بدست گور خان کشته شد (تاریخ السلجوقیه لعاد
 الدین الکاتب ص ۲۷۸، اثر ۱۱: ۵۷، چهار مقاله ترجمه پرفسر
 برون ص ۲۸، و سایر مورخین در تاریخ سنجر)،

۳- پسر او امام [شمس الدین صدر جهان] محمد بن عمر بن
 عبد العزیز بن مازنه که رئیس بخارا بود و در سنه ۵۵۹ غارت
 ترکان قزلقر را بر بخارا بطائف الحیل بتعویق افکند تا جغری خان
 بن حسن نگین که از جانب خطا ولی سمرقند و بخارا بود برسد
 و شر ایشان را دفع نمود (اثر ۱۱: ۲۰۵) و سوزنی شاعر معروف را
 در حق او مدایح بسیار است از جمله در اشارت بهمین واقعه گوید:

ص ۱۵۰ س ۲۲ تیر سه پر، گویا گیاهی است که سه برگ دارد مانند تیغ چون گدنا و زنبق، م ف (۶۳۵:۱) بجای این مصراع دارد
 شمشیر گدنا چه محلّ دارد و چه قدر
 ولی این از تصرّفات خود اوست نه اصل متن،

ص ۱۵۱ س ۸ نامزد شد، نام او در جهانگشا مکرّر مذکور است باین القاب «منشی ملک فخر الملک نظام الدّین ابو المعالی فرید کاتب جای» و تا سنه ۶۱۷ در حیات بوده است (جه ۱۱۸a، ff. 39a، و غیرها)،

ص ۱۵۲ س ۲ دستگرد، دستگرد نام چندین قریه است در مرو و طوس و سرخس و بلخ، معلوم نیست مقصود اینجا کدام است، - س ۴ حبه انگور کاشتی؟ - س ۱۹ سلیم، یعنی مار گریه، - س ۲۰ - ۲۱ در هر خانه الخ، در خانه اوّل کلمه «دست و پای» را التزام نموده است و در خانه دوّم «شب و روز» و در خانه سوّم «جان و دل» و در خانه چهارم «آفتاب و سایه» را،

ص ۱۵۳ س ۹ مسعود بن محمّد، ظاهراً مقصود مسعود بن محمّد بن ملکشاه سلجوقی است (سنه ۵۲۹-۵۴۷)

ص ۱۵۹ س ۹ آلب غازی، ملک ناصر الدّین آلب غازی خواهرزاده سلطانان غیاث الدّین و شهاب الدّین غوری، از اعظم امراء غوریّه بود و در غالب حروب با سلطان غیاث الدّین حاضر بوده است و در اواخر از جانب سلطان شهاب الدّین والی هرات گردید و در سنه ۶۰۰ در وقتی که سلطان محمّد خوارزمشاه بمحاصره هرات اشتغال داشت فجأةً وفات نمود (ثر ۱۲: ۱۲۱، جه ۱۵۵a-b، f. 155a، طب Add. 26,189، ff. 150a، 163b)،

ص ۱۶۹ س ۴ مهر زر، درست معنی آن معلوم نشد، گویا کیسه مخنوی است محتوی بر زر و دینار، «بعد از چند روز تشریفی خوب و

بالآخره قرار بر صلح شد سلطان نکش باز گشت و حاجب کبیر شهاب الدین مسعود و بهاء الدین کاتب بغدادی (صاحب ترجمه) را برای اتمام امر صلح بتزدیک منگلی بیک فرستاد منگلی بیک ایشان را مقید نموده بتزد سلطان شاه برادر نکش همرو فرستاد و ایشان همچنان محبوس بودند تا در سنه ۵۸۵ که ما بین نکش و سلطان شاه صلح افتاد سلطان شاه ایشان را بتزدیک نکش فرستاد (ثر ۱۱: ۲۴۹)، چه *f. 109 a*، *f. 109 a*، - س ۴ و آن نامه مشهور است، این نامه باسم «الرسالة المحبسية» در کتابخانه لیدن محفوظ است (فهرست کتابخانه لیدن ۱: ۱۷۲)،

ص ۱۴۴ س ۲۱ انتقال کرد، چون محاربه سلطان محمد خوارزمشاه با تاینکو طراز و فتح ما وراء النهر در سنه ۶۰۷ بوده است (رجوع به ص ۲۲۱-۲۲۲) پس وفات صاحب ترجمه نیز در همان سال است، ص ۱۴۷ س ۹۶، - س ۲۳ ابو العباس ایوردی، مقصود محمد بن احمد بن محمد الأموی الأیوردی المتوفی سنة ۵۰۷ شاعر مشهور عرب است ولی کینه او ابو المظفر است نه ابو العباس و ابو العباس کینه چهار نفر از آباء اوست (ثر ۱۰: ۸۴، ۱۹۲-۱۹۳، خل ۱۶: ۲-۱۸ که سنه وفات او را ۵۵۷ نوشته است و آن غلط طبع است)،

ص ۱۴۸ س ۱۷ ابن هان علاء الملك است که جتئی بیای نخشی در حق او مدایح دارد (ج ۲: ۳۹۴-۳۹۵)،

ص ۱۴۹ س ۹ در نیشابور بود، اقامت مصنف در بلاد خراسان در حدود سنه ۶۰۰ بوده است (ج ۲: ۳۴۵) و قبل از آن در ما وراء النهر بوده است (ج ۱: ۴۴) و بعد از آن در هندوستان و سند در خدمت ناصر الدین قباچه و شمس الدین التمش (ج ۱: ۱۱۵، ۲۸۹)

تا بآخر خدمت کرده است و این خارج از عادت است، -
 س ۹-۱۰ التّوَسُّلُ الى التّوَسُّلِ، دو نسخه ازین کتاب در کتابخانه
 لیدن محفوظ است (فهرست کتابخانه لیدن ۱: ۱۶۹-۱۷۳)، -
 س ۱۶ شمس الدّولة و الدّین الخ مقصود نظام الملک شمس الدّین
 مسعود بن علی هروی وزیر سلطان نکش خوارزمشاه است که در
 سنه ۵۹۶ ملاحظه اورا در خوارزم کارد زده بکشند (ثر ۱۲: ۱۰۴)،
 ج ۲، ff. 24b, 101b، آثار الوزراء لسيف الدّین العفلی Or. 4107, f. 121a،
 دستور الوزراء لخواند میر Or. 234, f. 114a که لقب اورا سعد
 الدّین می نویسد)،

ص ۱۴۰ س ۷ علاء دولت و دین، مقصود علاء الدّین نکش خوارزمشاه
 است،

ص ۱۴۱ س ۶ برسید، س ۱۸ برسد، ازین دو موضع بخوبی معلوم
 میشود که فعل «رسیدن» بمعنی تمام شدن و بآخر رسیدن نیز
 استعمال شده است، مقصود از بیت اوّل آن است که درین فصل
 تابستان که شبها باندازه کوتاه است که تا نام آنرا ببری تمام میشود
 الخ و از بیت دوم آنکه دغای بخت و جفای سپهر هم تمام خواهد
 شد و برین حال نخواهد ماند ترا خوش باد الخ، و این معنی
 برای «رسیدن» از فرهنگها فوت شده است،

ص ۱۴۲ س ۱-۲ منگی بیک که ابن الاثیر اورا منگی نگین می نویسد از
 غلامان مؤید آی ابه و اتابک سجری شاه بن طغانشاه بن مؤید آی
 ابه بود، بعد از فوت طغانشاه و جلوس سجری شاه در سنه ۵۸۱
 منگی بیک برو استیلا یافت و دست نعدی بر اموال و دماء مردم
 بگشود لهذا سلطان نکش خوارزمشاه در سنه ۵۸۲ از خوارزم به
 نیشابور آمد مدّت دو ماه سجری شاه و منگی بیک را محاصره نمود

۱ ج ۲ در بعضی مواضع لقب اورا صدر الدّین می نویسد از جمله f. 99a،

الدّین حرب از ملوک سیستان (ص ۴۹، ۲۰۲)،

ص ۱۳۴ س ۲ و ص ۱۳۶ س ۱۷ دریغ، ازین دو بیت بخوبی معلوم میشود که «دریغ» یا «دریغ» بمعنی اسب یا اسب لاغر و ضعیف میباشد و این معنی برای دریغ از فرهنگها فوت شده است، ص ۱۳۸ س ۱۲ قوّت ده، کذا فی الأصل و بآ، و این استعمال غریبی است یعنی استعمال «ده» بمعنی «دهد» یا «دهاد» و در م ف (۱: ۲۳۰) اینطور دارد «دهدت قوّی خدای جهان» و واضح است که این از تصرّفات خود اوست،

ص ۱۳۹ س ۶ بهاء الدّین محمد بغدادی^۱ چنانکه از جهانگشا مستفاد میشود منشی علاء الدّین نکش خوارزمشاه بوده است، سنه وفاتش معلوم نشد ولی آنچه محقق است تا سنه ۵۸۸ در حیات بوده و در آنسال در جوین با بهاء الدّین محمد بن علی جد پدر عطا ملک جوینی صاحب جهانگشا در حضور خوارزمشاه نکش مناظره نموده است (جه f. 94b)، هف (f. 37a)، و بمتابعت او م ف (۱: ۱۷۲) وفات او را در سنه ۵۴۵ نوشته اند و این سهو بزرگی است چه خود جلوس نکش در سنه ۵۶۸ بوده است، نیز هف او را کاتب محمد خوارزمشاه دانسته بدون تعیین و ابته (Ethé) در فهرست نسخ فارسی دیوان هند (ستون ۲۸۴) محمد خوارزمشاه را محمد بن نوشتگین اولین خوارزمشاهیان فرض نموده است و این نیز سهوی است بزرگ چه سلطنت محمد بن نوشتگین ۴۹۱-۵۲۱ است و اگر بهاء الدّین کاتب او بوده است و تا سنه ۵۸۸ هم که بنصریح جه در حیات بوده است پس بنا برین او قریب ۹۰ سال بوظیفه انشاء اشتغال داشته و تقریباً تمام سلسله خوارزمشاهیان را از اوّل

^۱ در تاریخ گریه Add. 22,693, f. 230a میگوید که او برادر شیخ محمد الدّین بغدادی عارف مشهور است و خواهد آمد،

ص ۱۴۱ ملک مؤید، یعنی آی ابه (سنه ۵۵۲-۵۶۹)،

ص ۱۴۲ کین، در نسخ قدیمه تا قرن هفتم همه جا کاین (که این) را «کین» و کاندِر (که اندر) را «کندر» نوشته اند، - س ۲۱ [خواهد] افتاد، کلمه خواهد زیاد است مقصود همان قصیده (یا قطعه) فوق است که مطلعش این است

آمد بپام عاشقِ مهجور مستهام الخ،

- س ۲۴ آورده خواهد شد، رجوع کنید به ص ۱۹۶-۱۹۸،

ص ۱۴۵ س ۱۷ فخر الدین مبارکشاه از کبار رجال و از اجلهٔ صدور بود و در دربار سلاطین غوریّه مانند سلطان علاء الدین و پسرش سیف الدین و سلطان اعظم غیاث الدین و شهاب الدین بغایت مقرب بوده است و در فصاحت و شعر و سخا و اکرام وفود و قضاء حاجات ناس ضرب المثل بوده، تاریخ سلاطین غور را بشیوهٔ مثنوی در بحر متقارب بنظم آورده است و قطعه از آن را معین الدین اسفزاری در کتاب روضات الجنّات فی اوصاف مدینهٔ هراة (Or. 4106, f. 133b) نقل میکند و معلوم نیست که اصل آن باقی است یا از میان رفته است، وفات او در شوال سنه ۶۰۲ هـ ماه بعد از قتل سلطان شهاب الدین واقع شد (ثر ۱۰۱: ۱۲)، ۱۶۱ که نام پدر او را حسن مینویسد، طب ۲۸، ۲۹، ۸۱

ص ۱۴۶ س ۴-۵ اصناف اضیاف الخ، ابن الاثیر میگوید در منزل او کتابخانه و شطرنج بود علما کتاب مطالعه میکردند و جهال شطرنج می باختند، - س ۸ ملک سیف الدین، پسر سلطان علاء الدین غوری (سنه ۵۵۶-۵۵۸)،

ص ۱۴۹ س ۲۴ و ص ۱۴۰ س ۱۱ مقیم، این کلمه درین دو موضع بمعنی همیشه و دائماً استعمال شده است،

ص ۱۴۲ س ۵ شه ناصر الدین: امیر ناصر الدین عثمان بن ملک تاج

شده است در قطعۀ که بعد از غلبۀ بر بهرامشاه و سوختن غزنین
انشا نمود و دو بیت از آن این است

بهرامشه بکینه من چون کمان کشید
کندم بکینه از کمر او کمانه را
پشتی خصم گرچه همه رای و رانه بود
کردم بگرز خرد سر رای و رانه را
(طَب ۵۹)

— س ۲۴ بیت دوم رباعی این است (ب آ)

روزی صد ره چو آب گردد خورشید

از شرم کف دست تو در بخشیدن

ص ۱۱۲ س ۸ بحال جای؟، — ایضاً س ۸ ملوک جبال، یعنی ملوک غور

(رجوع به ص ۲۲۱)، — س ۱۰ سلطان سعید یعنی سلطان غیاث

الدین غوری بقرینۀ ص ۱۲۱: ۲، ۱۳۶: ۵، و در طَب نیز غالباً از

سلطان غیاث الدین غوری به سلطان سعید تعبیر میکند و از برادر

او سلطان شهاب الدین غوری به سلطان شهید، — س ۱۴ یَسِیر،

صحیح فسار است، و این بیت از قصیدۀ معروف متنّی است که

مطلع آن این است

لِكُلِّ أَمْرٍ مِنْ دَهْرِهِ مَا تَعَوَّدَا

وَ عَادَةُ سَيْفِ الدَّوْلَةِ الطَّعْنُ فِي الْعَدَى

— س ۲۲ گل اگر چه پیاده بود، گل پیاده هر گلی را گویند که

آنها درختی نباشد چون نرگس و لاله و نحو آن، — س ۲۴ سلطان

شهید، رجوع بحاشیۀ س ۱۰،

ص ۱۱۸ س ۱۱ دید گفت، که دید و گفت؟

ص ۱۲۰ س ۱۴—۱۵ مقصود ازین بیت معلوم نشد، ب آ مصراع اول را

اینطور دارد «هجران تو کرد تیره از سر آیم»،

و ازین تعبیر کسی که علامه دزی را شناسد چنین استنباط میکند که اوّلاً دزی درجه کبیت شاعر را بین شعراء عرب نمی شناخته است و ثانیاً چنان گمان میکرده است که کبیت و فرزدق و جریر و امثالهم مانند ما از روی صحایف و کتب تلقی علوم و آداب می نموده اند لهذا بر کبیت تضعیف شده قدح را قدح خوانده است، علاوه بر اینها تغلیط کبیت مستلزم تغلیط ابو الفرج اصفهانی است در کتاب اغنی (۱۵: ۱۲۰) و تغلیط تمام سلسله روایات از کبیت تا ابو الفرج و تغلیط ابن خلکان و غیرهم، باری بسیار جرأت و سرعت در حکم میخواهد برای اینکه شعراء قرن اوّل اسلام را تخطئه نمایند،

ص ۱۱۶ س ۲ النَّاصِرِینِ الْأَمَامَ وَ قَسِیْمَهُ، مقصود از ناصرین یکی امام الناصر لدین الله عباسی است که در آنوقت یعنی در سنه ۶۱۷ خلیفه بوده است (سنه ۵۷۵-۶۲۲) و چنانکه رسم بوده است سلاطین اطراف بنام خلیفه وقت خطبه میخواندند، و دیگر ناصر الدین قباچه است و چون وی از غلامان غوریّه بود و سلاطین غور را بلقب «قسیم امیر المؤمنین» یاد میکرده اند لهذا از او به «قسیمه» تعبیر نموده است و سایر مالیک و غلامان غوریّه را نیز که سالهای دراز در اطراف هندوستان ملکرانی نمودند بهمین لقب میخواندند (برای علت تسمی ملوک غور باین لقب رجوع کنید به طب ص ۳۷-۴۸) و بالأخره این را نیز باید در نظر داشت که مقتضای اعراب جرّ الامام و قسیمه است تا بدل یا عطف بیان از الناصرین باشند و لکن بجهت مراعات سجع با «قسیمه» باید آندورا منصوب خواند بتقدیر آغنی، - س ۴ وَ الثَّوَدَ أَبْقَاوُا، این جمله هیچ مناسبتی با سیاق کلام ندارد، - س ۱۹ صد رانه، رانه ظاهراً همان «رانا» ست که بلغت هندی لقب شاهزادگان و راجگان است، و این کلمه در شعر علاء الدین غوری نیز استعمال

و کمیت شاعر معروف نیز این کلمه را در شعر خود استعمال کرده است وقتی که خالد بن عبد الله قَسْرَى حاکم عراق اورا محبوس نموده بود و کمیت باشاره مُعَاذ بن مسلم هَرَاء از حبس گریخته بنزد مسلمة بن عبد الملك میرود و این دو بیت را میگوید (دو مرتبه لفظ قَدَح را استعمال کرده):

خَرَجْتُ خُرُوجَ الْقَدَحِ قَدَحِ ابْنِ مُقْبِلِ
إِلَيْكَ عَلَى تِلْكَ الْهَزَاهِزِ وَالْأَزْلِ
عَلَى ثِيَابِ الْغَايَاتِ وَتَحْتَهَا
عَزِيمَةُ رَأْيٍ أَشْبَهَتْ سَلَةَ النَّضْلِ

(خَل ۲: ۱۲۱) مقصود ازین تطویل آن است که هر (Hammer) در منتخباتی که از ترجمه ثمار القلوب ثعالبی نموده است (Z.D.M.G.) قَدَح را قَدَح بفتحین خوانده و اشعار سابق الذکر ابن مقبل را بسیار بعید از صواب ترجمه نموده است و بعد از دُزِی (Dozy) نیز در «ذیل قوامیس عربی» و در Lettre à M. Fleischer, p. 163 بدون رجوع باصل کتاب ثعالبی و اصل اشعار ابن مقبل که در کمال وضوح در وصف تیر است نه جام استناداً بترجمه هر این کلمه را قَدَح بفتحین خواند و مَصْحَح کتاب نفع الطیب را که درین عبارت «لِيَحْوَرَ قَصَبَاتِ السَّبْقِ وَ يَنْوَرَّ بِقَدَحِ ابْنِ مُقْبِلِ» (ج ۲: ۱۰۹) قَدَح خواند تخطئه میکند و ازین بالاتر قدم گذارده کمیت شاعر فحل عرب را نیز نسبت بغلط میدهد باین عبارت که Un poète cité par Ibn Khallican est tombé dans la même erreur,

میرود بواسطه مالیدن و زیر و روی کردن با دستها گویا پهن شده است، و آن تیر وقتی که به تیرهای دیگر میخورد از میان غُمَمِ یعنی داهیه پوشیده یعنی اجتماع سهام دیگر بیرون میآید در صورتی که چشمهائی که مردم دستهای خود را بالای آن نهاده اند تا نیک تماشا کنند باو می نگرند و از فوز او تعجب می نمایند، — برای تفسیر بیت ثانی رجوع کنید به لسان العرب در غمم و کفف،

— س ۱۲، ۱۶ سنه سبع عشرة و ستمایه، معلوم میشود که تألیف کتاب بعد از سنه ۶۱۷ یا در اواخر همان سال بوده است و حال آنکه از ص ۴۳ س ۱۹ که از مادر سلطان محمد حواریز شاه به «خداوند ملکه ترکان دام ملکها» تعبیری نماید استنباط میشود که تألیف کتاب قبل از سنه ۶۱۶ بوده است (رجوع کنید به ص ۲۰۱-۲۰۲) و ناچار این تنافی را برین حمل باید نمود که تألیف کتاب در سنوات مختلفه واقع شده است، — س ۲۵ کَدَحْ اَبْنِ مُقْبِل، قَدَحْ بکسر قاف و سکون دال بمعنی تیر قرار است (نوعی مخصوص از قرار با اسهام که در میان عرب رسم بوده است و اینجا موقع تفصیل آن نیست) و تمیم بن مقبیل شاعری است جاهلی و وی منهک در قرار بود و همیشه وصف قَدَحْ خویش را در اشعار می نمود باینکه دائماً در قرار فائز است و از سایر اقتداح گروی برد (شرح یمنی طبع قاهره ۱: ۲۲۱) لهذا قَدَحْ ابن مقبیل مثل شده است در حسن اثر و نجاح بطلوب، ثعالی در کتاب ثمار القلوب فی المضاف و المنسوب (Add. 9558, f. 43b) گوید «قَدَحْ ابن مقبل یضرب مثلاً فی حسن الأثر و یروی ان عبد الملك بن مروان کتب الی الحجاج ما ان آری لك مثلاً الا قَدَحْ ابن مقبل فلم یعرف معناه فاعتم لذلك حتی دخل الیه فتبیه بن مسلم و کان راویة للشعر حافظاً له عالماً به فسأله عنه فقال ابشر ایها الأمير قد مدحك اما سمعت قول ابن مقبل یصف قَدَحاً له

غَدَاً وَهُوَ مُجْدُولٌ وَ رَاحَ كَأَنَّهُ
مِنْ أَلَمَسٍ وَ التَّقْلِبِ بِالْكَفِّ أَفْطَحُ
خُرُوجٍ مِنَ الْغَبَى إِذَا صَكَ صَكَّةً
بَدَاً وَ الْعُيُونُ الْمُسْتَكِنَةُ تَلْعُ^۱

۱ یعنی آن تیر قبل از شروع در بازی هاریک و نازک است و وقتی که در بازی

سنه ۶۰۷ با قرا خطائیان نمود در طراز و ایشان را شکست فاحش داد و دولت قرا خطائیان کفّار را که هشتاد و اند سال بود بر ممالک اسلامیّه ما وراء النهر سلطنت می نمودند و جمیع ملوک مسلمین ما وراء النهر و سلاطین خوارزمشاهیّه باج گذار ایشان بودند اندکی بعد ازین جنگ باستعانت کوچک خان تتر منقرض نمود (نثر ۱۲: ۱۷۱-۱۷۹، ۱، طب ۳۲۹، ج ۱۱۸a-114b، f. 135a، جها) ص ۱۱۴ س ۱ قطب الحقّ و الدّین، مقصود قطب الدّین ایبک است، مدّت حکمرانی او از فتح دهلی بدست وی ۵۸۸-۶۰۷، و مدّت سلطنتش با چتر و سکه بعد از فوت سلطان شهاب الدّین غوری ۶۰۲-۶۰۷، - س ۱۸ این شخص پسر علاء الملک صاحب ترجمه سابق است،

ص ۱۱۴ س ۱۰ شمس الدّین، یعنی التّمش، ایضاً س ۱۰ ظفر یافت، این واقعه در سنه ۶۱۲ بود، - س ۱۷ امیر دادی، یعنی ریاست و میر داد بمعنی رئیس یا رئیس قضاة است (فرهنگ جانسن)، ص ۱۱۵ س ۴ قطب الدّین و الدّین، یعنی ایبک، - س ۵-۶ ملک ملوک الشرق، بقرینه چند سطر بعد مراد ناصر الدّین قباچه (۶۰۲-۶۳۵) است و اینکه میگوید بطریق ارث الحّ بجهت این است که دو دختر قطب الدّین ایبک متعاقب در حباله ناصر الدّین قباچه بودند (طب ۱۴۱-۱۴۲) و معلوم نشد چرا از ناصر الدّین قباچه به «علاء» الحقّ و الدّین تعبیر میکند نه «ناصر»،

۱ نثر ۱۲: ۱۷۷ محاربه خوارزمشاه را با تاینکو در سنه ۶۰۶ می نویسد و چه در سنه ۶۰۷ و شک نیست که در هر امری که متعلّق بدولت خوارزمشاهیّه باشد قول عطا ملک جوینی که آباء و اجداد او از ملازمان خوارزمشاهیّه بودند و خود وی و برادر و احفاد ایشان از وزراء و عمّال مغول بودند که جانشینان خوارزمشاهیّه اند مقدّم است بر قول ابن الأثیر که در بین التّهرین اقامت داشته و هیچ رابطه با خوارزمشاهیان و با ایران نداشته،

است، - س ۲۱ پردهٔ خود، ب آ پردهٔ او، و این انساب است،
 ص ۱۱۰ س ۱۵-۱۶ شمس الدین ملک الجبال، مقصود شمس الدین محمد
 بن فخر الدین مسعود دوم از ملوک شنسبانیهٔ بامیان است و وی
 برادر حسام الدین علی است که نظامی عروضی چهار مقاله را بنام
 او تألیف نموده است، سنهٔ وفاتش معلوم نشد ولی آنچه محقق است
 تا سنهٔ ۵۸۶ در حیات بوده است زیرا در همین سال که سلطان شاه
 ابن ایل ارسلان خوارزمشاه با سلطانان غیاث الدین و معز الدین
 (= شهاب الدین) غوری جنگ کردند شمس الدین محمد مذکور
 لشکر بامیان و تخارستان را بخدمت دو سلطان غوری آورد (ثر
 ۱۲: ۲۸، طب ۵۲) و ملک الجبال لقبی است که عموماً بر ملوک
 غور اطلاق میکنند چه غور ولایتی کوهستانی است،

ص ۱۱۲ س ۲ سیستان، سهواست و صحیح سیستان است که لغتی است
 در سیوستان و آن ولایتی است مشهور از سند متصل بهند اولاً
 بدلیل رباعی بعد ثانیاً بدلیل اینکه در ریاض الشعراء (Add.
 16,729, f. 13a) نقلاً عن العوفی در همین موضع سیوستان نوشته، -
 س ۹ سلطان سکندر، یعنی سلطان محمد خوارزمشاه (رجوع به ص ۳۰۱)،
 ایضاً س ۹ طراز، شهری بوده در اقصی ثغور ترکستان آنسوی
 سیحون نزدیک اسپجیاب و سابقاً شهری با نام بوده است و آنرا
 یانگی نیز میخوانند اند ولی الحال بواسطهٔ عبور جنود از یک خراب
 است و مردم طراز اکثر مسلمان بوده اند (یاقوت وهف f. 454a)،
 ایضاً س ۹ تاینکو، از امراء بزرگ قرا خطائیان بود و در مصاف
 آتی الذکر سردار عساکر قرا خطا بود و بدست خوارزمشاه اسیر
 گردید و بعد از مراجعت خوارزمشاه بخوارزم بفرمود تا او را
 بکشند و در آب انداختند (جه f. 118a)، - س ۱۰ مقصود
 ازین مصاف جنگ عظیمی است که سلطان محمد خوارزمشاه در

قافیه در مدح همین مسعود بن ابراهیم که مطلعش این است:

تم انر رنج گرانبار مکن گو نکم
جگرم چون دلم افکار مکن گو نکم

ص ۹۶ س ۲۱ قصیده بسیط؟

ص ۹۷ س ۱ بعد، تمام ابیات این قصیده یکی مصرع و یکی مقفی است بطوریکه هشت رباعی مستقل از آن بیرون آید، و ظاهراً مراد از اینکه کس پیش از وی برین منوال نگفته است همین است و الا قبل از او بر وزن رباعی قصاید و مقطعات بسیار گفته اند از جمله ابو طاهر خاتونی و فرخی (رجوع کنید به المعجم فی معاییر اشعار العجم الشمس قیس Or. 2814 f. 54a)،

ص ۹۸ س ۵ لعب، کذا فی الأصل و بآ(?)

ص ۱۰۰ س ۲۴-۲۵ مقصود ازین بیت معلوم نشد،

ص ۱۰۲ س ۱ این شخص قریب یقین است که پسر ابو الرشد رشید بن محتاج خاصه سلطان ابراهیم غزنوی است که مسعود سعد سلمان را در مدح او قصاید غراء است، - س ۱۲ ابو الملوک، چگونه او را ابو الملوک میخواند و حال آنکه وی خاتم الملوک و آخرین خاندان غزنویه است؟

ص ۱۰۴ س ۲۲-۲۳ مقصود ازین بیت معلوم نشد،

ص ۱۰۸ س ۴، ۱۴-۱۵ معلوم نشد این شمس الملك ناصر از چه دودمان و کدام سلسله است، - س ۱۷ واقعه، کدام واقعه؟

ص ۱۰۹ س ۱۸ مصرع اوّل مغلوط است و صحیح این است «بخور عود من باشد درمنه» و درمنه گیاهی است بی قدر (بآ و فرهنگ ناصری که همین بیت را با استشهاد آورده است)، - س ۲۰ این بیت را در فرهنگ رشیدی در لغت آدرم به شرف شفروه نسبت داده است و آن سهواست و منشأ اشتباه اشتراك لقب «شرف»

بعید است چه اگر ما بین ظهیری سمرقندی و دقایق مروزی زمانی
 طویل فاصله میبود هر آینه این احتمال مغفول بود ولی هر دو
 معاصر یکدیگر بوده اند و بسیار مستبعد است که دو نفر در زمان
 واحد متصدی تهذیب و اصلاح يك كتاب واحد بعینه گردند، و
 دلیل بر اینکه ظهیری سمرقندی و دقایق مروزی معاصر بوده اند
 آن است که ظهیری صاحب دیوان انشاء قلع طمغاج خان بوده است
 (لباب ۱: ۹۱) و کتاب سندباد نامه را نیز بتصریح خود در دیباچه
 بقلم طمغاج خان تقدیم کرده است و عوفی نیز معاصر قلع طمغاج
 خان بوده (ایضا ۱: ۴۴) پس ظهیری سمرقندی و عوفی معاصر
 بوده اند، و از طرف دیگر عوفی میگوید دقایق مروزی را دیده است
 و در مجلس تذکیر او حاضر شد (۱: ۲۱۲) پس نتیجه این میشود
 که ظهیری سمرقندی و دقایق مروزی تحقیقاً یا تقریباً معاصر بوده
 اند، بنابراین بنظر چنان می آید که عوفی در نسبت اصلاح سندباد
 بدقایق مروزی سهو کرده است و دو اصلاح از سندباد نبوده
 بلکه فقط همین نسخه ظهیری سمرقندی را که اکنون موجود است در
 نظر داشته، و حاجی خلیفه نیز (گویا به همین جهت یعنی بسبب
 تناقض بین دو قول عوفی) مردّد بوده است چه سندباد را گاه
 بظهیری کاتب نسبت میدهد و گاه بدقایق مروزی، - س ۲۰
 اعراض الریاسة، يك نسخه ازین کتاب باسم اعراض السیاسة فی
 اغراض الریاسة در کتابخانه لیدن موجود است (فهرست کتابخانه
 لیدن ۴: ۱۴، ح ۱: ۴۶۸)، - س ۲۴ الظفیر، این کلمه هیچ
 معنی ندارد و صحیح الظهیر است (ح ۲: ۶۱۹)

ص ۹۲ س ۱۴ ب آ بجای این عنوان دارد «کمال الدین نصر الله
 الفرقدی»

ص ۹۵ س ۱۸ ببعد، مسعود سعد سلمان قصیده دارد بر همین وزن و

— س ۱۳ ظهیر الدین، گویا سهو است از ناسخ یا مصنف چه لقب او بتصریح خودش بهاء الدین است چنانکه بیاید، — س ۱۷ قلع طمغاج خان، ماقبل آخرین از ملوک خانیّه ما وراء النهر (ص ۴۱ و ۲۰۱)، — س ۱۸ سندباد، يك نسخه ازین کتاب در بَم موجود است Or. 255 (ریو، فهرست نسخ فارسی بَم ص ۷۴۸) و در دیباچه آن مؤلف اسم خود را بدین طریق مذکور داشته است «بهاء الدین محمد بن علی بن محمد بن عمر الظهیری الکاتب السمرقندی» و کتاب را بقلع طمغاج خان مذکور تقدیم میکند و بعد از آن گوید چون عبارت این کتاب که خواجه عید ابو الفوارس قناوزی بفرمان نوح بن منصور سامانی از بهلولی بفارسی ترجمه کرده است خالی از ترهین فصاحت بود و نزدیک بود که از صفحه ایام محو شود من آنرا بحلیّه عبارت مزین ساختم الح، پس ازین مقدمه گوئیم مصنف در ترجمه شمس الدین محمد الدقایق مروزی ص ۲۱۲ اصلاح و انشاء سندباد را باو نسبت میدهد و درینجا بظهیری سمرقندی و جمع بین این دو قول باین است که گوئیم عوفی در یکی ازین دو موضع سهو کرده یا آنکه دو نسخه از سندباد بوده یکی از ظهیری سمرقندی و دیگر از دقایق مروزی^۱ و احتمال دوم

۱ یعنی دو نسخه نشر و الا آنچه در نظر است دو مرتبه سندباد بنظم آورده شده است، يك مرتبه ازرقی شاعر معروف در اواسط قرن پنجم هجری آنرا بنظم آورده چنانکه در ضمن قصید در مدح ابو الفوارس طغانشاه بن الب ارسلان سلجوقی میگوید (دیوان ازرقی Or. 3713, f. 25b)

شهریارا بنه اندر مدحت فرمان تو * گر تواند کرد بنیاد ز معنی ساحری
هر که بیند شهریارا پندهای سندباد * نیک داند کاندرو دشوار باشد شاعری
من معانیهای او را یاور دانش کنم * گر کند بخت تو شاهای خاطر مرا باوری
و این نسخه ظاهراً از میان رفته است، و مرتبه دیگر در سته ۷۲۶ و ناظم آن معلوم نیست و این نسخه در دیوان هند موجود است (ایته، فهرست دیوان هند نمرة ۱۲۳۶)،

چنانك درياها و كوهها از سم ستوران در حركت آيد" و
وحوشرا در صحرا و طيوررا در هوا از كثرت ايشان جاى نماند
و دار الملك جهاندارى بعد از اين بقسطنطينيه فرمائيم تا دانند^b
و هيچ آفرينه را از لشكر روم از خرد و بزرگ زنده نمانيم و جمله
روم از قيصريان و سپاهيان خالى فرمائيم و بتأيد يزدانى و فر
الهي بعد از اين ملت محبدي و شعائر اسلام را مسجد و منبر در
قلب روم سازند و بعزت و جلال و عظمت ايزد تعالى و بجان و
سر آن پيشواى رسل و مفخر بشر^c محمد مصطفى صلعم و بروان
سلطان شهيد ملكشاه كه آن اسيران اگر برين جمله كه فرموديم
باوطان و بلاد خويش نرسانند و يك كودك باز گيرند هر چه
بر لفظ مبارك رانديم و بقلم آورد و بنوشت جمله بجای آريم و
ايشانرا نكال و عبرت عالميان گردانيم و در آمد و ميفارقين^d
هيچ جاى مقام نسايم الا بقسطنطينيه^e،

ص ۷۸ س ۱۰-۱۱ عماد الدين كاتب در تاريخ سلجوقيه ص ۱۰۶ اين
دو بيت را نسبت بابو طاهر خاتوني ميدهد،
ص ۸۴ س ۲۱ مجاور، محض ضرورت شعر مجاور را با صنوبر و گوهر قافيه
آورده و بايد آنرا بفتح واو خواند،
ص ۸۹ س ۸ اين و آن درين مصراع اشاره بچيست؟
ص ۹۱ س ۲ بعد از اين بيت بيقى ديگر سقط شده و آن اين است (م ف ۱: ۴۸۷):
اول علاج آنكه ببرم دل از شراب
يك چيز ديگر آنكه ببرم زبان خویش

(a) ECBA آيند. (b) EB تا دارند و برند. (c) A مخبر سيّد، B مخبر بشر،
C مفخر بشر، E مخبر و پيشواى بشر. (d) A ايمه و ما فارقين، B ايمه و در
مسافات، C و مارا عدد ما تافارقين. (e) جمله اخيرا D و E ندارد.

مصر و مضافات بفرزندان اعز^a و ثواب کار دیکه که هر یک در خدمت و بندگی آثار و خصال ستوده داشته اند باز گذاشته ایم و ضبط آن بلاد تا در روم ایشان را فرموده و هیبت و سیاست ما در آن اقلیم کمتر رسیده چون درین وقت نامہ اسیران اسلامیان آن اقلیم با رسید سراپردہ ما روی سوی مشرق داشت و از حیچون عبره فرموده بودیم که پادشاه ما وراء النہر و ترکستان که نائب ما بود از دنیا کناره کرده و رعایاء آن ملک تا ماچین^b مہمل مانده و محتاج رحمت و عاطفت ما گشته تا ملک آن دیار را ترتیبی فرمائیم و بنائی بسازیم و آن پادشاهی و ملک بوی^c تسلیم کنیم چون استغاثت نامہ اسیران بخواندیم حالی بفرمودیم تا دہلیز سراپردہ مارا بسوی روم زدند و عزم جزم کردم کہ برآن سمت رانیم و ہیچ جای مقام نکیم الا بآمد و میافارقین^d و بعزت اسلام و آفریدگار و پروردگار جل و علا کہ اگر ملک المسیح عظیم الروم حمله اسیران را بہ نیکوترین وجهی باز نگرداند و تمامت آنچه از ولایت اسلام برده اند باز نرساند و عذر تہور و پریشانی نخواهد فرمان دہیم تا در ممالک ما از در روم تا ترکستان و ہندوستان و شام^e و دیار عرب ہرکجا آفرید^f باشد بر ملت مسیح و دین ترسای جملہ را بتیغ قہر بگذرانند و ہر دیری و معبدی و کلیسائی کہ در کل بلاد است با زمین راست کنند و پست گردانند و پایگاہ ستوران و مزبلہ سازند و بفرمائیم تا از مشرق و مغرب و بر و بحر و سند و ہند و ترک و عجم لشکرہا گران بر آن سمت روان گردانند

آنجاء، E و دار الملک و باب الحجاز، (a) فقط B و C. (b) DEB ازچین تا بماچین، C تاچین و ماچین. (c) A الا باید و مقارین، B تا بدار الملک آمد و مارمین، C تا بدار الملک روم آمد و میان فارقین، D الا باسد و میافارقین، E تا بدار الملک اسد و مافارقین. (d) ECBA می افزانید «وشامات». ا بکہ ؟

آمده است و دست تعدی^۸ بر گشاده و جمعی اسلامیان را اسیر
برده و بنیخ گذرانید و اموال ایشان بغارت برده و تاراج فرموده
و بغرور شیطان فریفته شد و در عواقب آن باز نا اندیشید و در
غایله^۹ آن نظر ناکرده هانا که برو پوشیده نموده است که در عهد
سید المرسلین و رسول رب العالمین که بفرمان ایزد تعالی دین حق
آشکارا کرد^{۱۰} جمله عالم ازین حدیث بیگانه بودند چون ایزد تعالی
دین و ملت را نصرت داد در مدت نزدیک آثار آن بهمه جای
رسید و مشرق و مغرب گشاده شد و در نوبت خلفاء راشدین
رضی الله عنهم آثار آن در دیار روم و انجازه مشاهده کردند و دست
برد اهل اسلام دیدند و قهر و مخدولی خویش اگرچه بکرات لشکر
ساخته اند و مقاومت نموده مشاهده نموده که بهر نوبت تاریخی است
آن اقلیم را بُریدونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَقْوَامِهِمْ وَ اللَّهُ مُنِمْ نُورِهِ وَ
لَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ و در عهد مبارک پدر ما که جهاننداری نوبت
او بود و در عهد اسلاف ما که سلاطین روزگار و پادشاهان
وقت بودند رسید بدیشان آنچه رسید و هنوز اثر آرایش خونبها
رومیان و ارمنیه و سقلاب بر قبضه شمشیر و سنانها نیزه لشکر
و بندگان مجلس ما باقی است، لله الحمد و المنة که امروز جهاننداری
و پادشاهی زیادت از آن است و آن لشکرها بر قرار و آن نیغها
افراشته و از شرق عالم تا بغرب در حکم و فرمان ما و هر اقلیمی را
بفرزندی و نائی تفویض فرموده ایم و بحکم آنک از هفت اقلیم
جهان معوره^{۱۱} اقلیم چهارم خراسان است دار الملك خود آنجا
ساخیم^{۱۲} و عراق و دیار عرب و شام و ولایت مغرب و مملکت

(۸) B تغلب. (b) A عالی، C غایله، B ماقبل. (c) جمیع نسخ می افزایند «و».

(d) فقط B. (e) جمله آخر فقط در D است و باقی نسخ مضطرب است، A دار

الملك شرق رباب الحار، B و دار الملك الحار، C و دار الملك بئرب و ارباب

بیچارگان^a نپرداخته است فریاد از سلطان سنجر المستغاث^h بالله
از سلطان سنجر زینهار رینهار فریاد فریاده اسلام را رونقی نماند
است و کار عالم و عالمیان یکبار پریشان گشته است و از نوشتنوش
شاه^d دلهاء مردم^e بجوش آمده است ما بیچارگان و بینوایان این
امام عالم را فرستادیم که در سر شهادتی دارد و در طبع حراستی^f
و در جبلت غیرتی و الغیره من الايمان بخدمت بارگاه اعلی مقدس
اعظم ضاعف الله جلاله تا حال ما بیچارگان بروی و رای سلطان
وقت عرضه دارد اگر فریاد رسد فریاد رسندش¹ و اگر داد دهد
داد دهندش و اگر خوار گیرد خوار گیرندش و بعظمت خداوند
و کبریا و جلال او که بهر موئی که در اعضاء تو^g [ست] هزار
هزار خواهی یافت از ما بیچارگان آنچه داد خواه در مظالم اکبر²
خدای عادل از میل و محابا بوم لا ینفع مال ولا بنون الا من
آتی الله یقلب سلیم، باقی رای عالی سلطانی برتر،
چون این نامه بر سلطان سنجر عرضه داشتند سلطان عزم ما وراء
النهر داشت و بر لب رود جیحون لشکرگاه کرده بود بفرمود تا
نامه نویسنده بتزدیک ملک روم بتهدید هر چه تمامتر و عزم کرد
که بطرف روم حرکت فرماید معین اصم³ که صاحب دیوان انشاء
بود نامه نوشت بدین ترتیب،

نامه سلطان سنجر بملک روم از انشاء معین اصم

بسم ما چنان رسانیدند که ملک المسیح⁴ عظیم الروم ببلاد اسلام

(a) A باین مویه، B این تعدیت، C باین لعبت، E با این تقریب.

(b) D المستعان. (c) جمیع نسخ می افزایند «اگر». (d) فقط در C. (e) فقط

در D. (f) C صرفاتی. (g) فقط در D. (h) D المشایخ.

¹ یعنی در روز جزا. ² در عبارت تقدیم و تأخیر و سوء تألیفی است.

ضعیف و قوی درویش و توانگر قصہ شکایت باہ سحری^a آمیخته و بخون چشم رنگ داده بحضورت الوہیت بدان بارگاہ بی نیازی می فرستیم و از خوارکاری^b آن پادشاہ روزگار فرماند روی زمین سنجربن ملکشاہ با این سوزی کہ در ہر نفسی عالی^c درگیرد بآن سخت^d گیر می نالیم و بدان بیدار^e لَا تَأْخُذُ سِنَةً وَلَا نَوْمَ از خواب سلطان وقت گلہ میکنیم نالہ از عرش در گذشت یا رب مظلومان در گوش فلک^f گوشوار گشت و پردہ آسمان از دود دہا سیاہ شد و صاحب قران در خراسان بر تخت پادشاہی تن آسان نشسته اگر رای سلطانی اعظمی عظم الله شأنہ اقتضا کند [و] تَأْمَلْ فرماید درین آیت قوله تعالى وَ النَّجْمِ وَ لَيَالٍ عَشْرٍ وَ الشَّعْرِ وَ الْوُتْرِ الی قوله إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْأَعْيُنِ داند کہ حضرت الہی را بکسی در نباید^g و عہد نامہ ازل را نقض پیرامن نگردد و ملوک گذشتہ را قواعد و قوانین و خزاین و ذخایر و عدد و عدت^h جہانگیری و آثار خوبⁱ ایشان درین آیت بیان فرمودہ است اخر سلطان وقت این آیت خواندہ است کہ غیرت و عزت^j ہمراہ ایشان خواہد بود^k و کمال اقبالش را صفت لابد^l منہ^m خواہد شد آخرⁿ التفات خاطر کجا شفقت کجا اسلام کجا التَّعْظِيمُ لِأَمْرِ اللَّهِ وَ الشَّقَقَةُ عَلَى خَلْقِ اللَّهِ مگر بسمع عزیز نرسیدہ است تا لاجرم از باد^o بادہ ناب و نالہ چنگ و رباب و غرور شیطان باحوال

(a) DA سرد، B سنجربن. (b) A جوار گاہی، B جوار گاہ، E حوار گاہ.

(e) جميع نسخ «عالم». (d) EBA بخط. (e) DA ملک. (f) EB خوب الترام،

C خواب الترام. (g) A عرت عرت، B عزت، E غیرت عزت. (h) کذا؟!؟

(i) فقط در D. (j) BA یاد.

ا کلمہ معمول «روی در بایستی» یعنی مجاملہ و ملاحظہ و مہاندہ ازین فعل مشتق است. ^۲ یعنی زوال.

سلجوق را واسطه سعادت و تاج گوهر شاهی را در شب افروز است
چرا علم کهر در دیار اسلام بر افراشته اند و منجوق کهر سر بعبوق
نا پاکی رسانیده و آن دیاری که بسکون اهل دین آراسته و بمساجد
و منابر مزین بود ملوث^a خنازیر و معدن فضاخ شده مگر پادشاه
این خبر نشنوده است که کُلُّكُمْ رَاعٍ وَ کُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ
بخدای که عالم را آفریدگار است و همرا مرجع و مآب بدوست که
هر اولی را نهایی خواهد بود و هر لدتی را شدتی رای عالی خداوندی
سلطانی اعلی الله شأنه بخاطر جهان آرای نگرش^b کد که ملوک
سالف که نوبت ملک^c باهتمام^d جانب او جز بگذشتن ایشان
نرسید^e در نوبت جهاننداری چنین خواری نکردند و فرداء باز
پسین را اندیشه داشتند^f يَوْمَ يَقْرَأُ الرَّءَسَاءُ مِنْ اَخِيهِ وَ اُمِّهِ وَ اَبِيهِ
وَ صَاحِبَتِهِ وَ بَنِيهِ لِكُلِّ اَمْرٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ^g در عهد
سلطنت سلطان اگر در ساحت دیار ممالك عمرها الله بالأقبال از
دست جور ظالمی متغنی یا ضعیفی يك شب ناخوش خسید بجلال^h
باری تعالی که پادشاه روزگار را با همه عظمت و سلطنت بدان
مواخذت بود قوله تعالى وَ نَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا
تَظْلُمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَ اِنْ كَانَ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ اَتَيْنَا بِهَا وَ كَفَى
بِنَا حَاسِبِينَ ما بیچارگان و ستم رسیدگان اسیران روم از مخدرات
و اطفال و کهول مسلمانان قرب پنجاه هزارⁱ جانور^j عالم و جاهل

(a) فقط در، D و در باقی نسخ «یلوث»، در هر حال ملوث صحیح نیست و باید
ملوث اسم مکان از باب تنعیل باشد. (b) A تکرش، B بکوش، D نکرس E
کوش. (c) B فلک. (d) C باتمام. (e) E نداشتند. (f) جمیع نسخ جز
D می افزایند «را چگوید». (g) B صد هزار، E C زیادت از صد هزار،
(h) B خانون و ماریک، C مرد و خانون ترك و تاجیک، E خانون و تاجیک.
۱ یعنی نوبت ملک بنو جز بگذشتن ملوک سالف نرسید و این کایه است از اینکه
نوبت ملک از تو نیز بدیگران خواهد رسید.

فرياد نامه اسيران روم بخدمت سلطان سنجر

قال الله سبحانه وتعالى وقوله الحق لئن شكرتم لازيدنكم ولئن كفرتم إن عذابي لشديد از حضرت صديت عزت الاء و تقدست اسائه خطاب برين جمله صادر شده است كه شكر گزاريد و شكر گزاري بندگان متفاوت است بپچاره كه حظ او از عالم مقصور بر خورش و پوشش باشد بقدر استعداد خود شكر تواند كرد^a و شخصي كه زمام امور جمهور در دست او باشد و در وجود او ثبات و نظام ربع مسكون و در هستي او اقامت جهان و جهانيان اگر شكر آن نعمت نكرارد إن عذابي لشديد و چون تفويض زمام امر و نهي عالم دولت سلجوق را ادام الله جلالها ميسر شد در عهد جهانداري بر تخت مملكت و سرير عظمت تهذيب احوال عالميان و ترتيب امور جهانداري فرمودند و از عواطف انعام سبحاني جلّت قدرته و از كرم باري عز اسمه شرم داشتند خطه اسلام را از ضلالت كفر ناستردن^ه و مواد اهل فساد و اهل شرك را محسوم ناگردانيدن و عزت اسلام و عظمت ملك از ملوك^ه عالم باز ناخواستن و ايشان را ماليه نداشتن و درين عهد كه پادشاه روزگار معزالدين و الدين ذو القرنين الثاني سنجر بن ملكشاه اعز الله انصاره و ضاعف اقتداره نظام افزاي دين و دولت است و تاج جهانداري و تخت عالم آرائي بعظمت و سلطنت او آراسته و مفتخر است كار بخلاف آن است كه پيش ازين بود، چون خداوند عالم پادشاه مشرق و مغرب كه تا جهان است جهاندار باد عقد دولت

(a) فقط در D، و باقي نسخ غير مفهوم است. (b) BA باشيدن، E ناستدن،

C مابسترون. (c) A ملك و ملوك، B ملك را ملوك، C ملك كران ملوك،

E ملوك.

درین موضع آن هر دو نامه را نقل نمائیم، برای تصحیح متن آن چهار نسخه از جوامع الحکایات و يك نسخه از آثار الوزراء بکار برده شده است ازین قرار:

۱ - جوامع الحکایات نسخه بَم Or. 235, ff. 246 b-248 a

۲ - جوامع الحکایات نسخه بَم B = Add. 16,862 ff. 175 a-176 b

۳ - جوامع الحکایات نسخه دیوان هند،

D = N° LIX, f. 134 فهرست پرفسر برون

۴ - جوامع الحکایات نسخه ملکی پرفسر برون E =

۵ - آثار الوزراء نسخه بَم C = Or. 4107 ff. 111 a-114 b

و فقط متعرض اختلاف قرائت مهم که مغیر معنی است شده ایم،

حکایت، آورده اند که در ایام سلطنت سنجری رحمة الله علیه وقتی ملک روم بولایت اسلام تاختن آورد و بحد آمد و میافارقین^a لشکر کشید و تمامت آن ولایت را خراب کرد و قرب پینجاه هزار مسلمان از زن و مرد اسیر برد و مسلمانان بدست ایشان گرفتار شدند و لشکرها که بدان سرحد بودند استعداد^b مقاومت ملک روم نداشتند در میان آن اسیران امای بود یگانه آن بیچارگان بنزدیک وی آمدند و از وی در آن معنی رائی^c خواستند آن امام گفت صلاح در آن بود که فریاد نامه نویسیم بنزدیک سلطان سنجر باشد که کار ما از وی گشاده شود پس یکی را از علماء و دانشمندان نامزد کردند و استغاثت^d نامه نوشتند بدین ترتیب که این جایگاه ثبت افتاده است

(a) B دو ماواو، D آمد. (b) B مجال. (c) B مدد. (d) BA استعانت.

س ۱۶ خَطِيب، تصحيح قياسي است و صحيح لسان است و اين بيت از قصيد ايست از ابو محمد خازن در مدح صاحب بن عباد (تيمه الدهر ۲: ۲)، - س ۲۱ براي بقيه ابیات رجوع كنيد بكتاب الأغاني (۸: ۱۵)، - س ۲۴ عطاء، نام خود شاعر است،

ص ۷۵ س ۱۲ نصير الدين ابو القاسم محمود بن المظفر بن ابی توبه از مشاهير وزراء سلطان سنجر و از فضلاء وزراء بود، در سنه ۵۲۱ مقلد وزارت گرديد و در سنه ۵۲۶ معزول شد و وی با پسرش شمس الدين علی در حیس وفات يافتند، سنه وفاتش معلوم نشد (تاريخ السلجوقية لعاد الدين الکاتب ص ۲۶۸ - ۲۷۰، آثار الوزراء لسيف الدين العفيلی Or. 4107, ff. 116a-117b دستور الوزراء، لخواندمير 103a-100b-Or. 234)، - س ۲۳ بَانِکُرُو قلعة حصينة على شط جيجون (ياقوت ۱: ۴۵۲)

ص ۷۶ س ۱ دولت معزی، يعني سنجرى،

ص ۷۷ س ۱ الکركوتی، کركوتیة مدينة من نواحي سجستان (ياقوت ۴: ۲۶۳)،

- س ۸ و ۲۰ معين الملك، سهواست و صحيح معين الدين است كما في الاصل و بآ در موضع دوم، و معين الدين اصم صاحب ديوان انشاء سلطان سنجر بود، رجوع كنيد نيز به آثار الوزراء Or. 4107, ff. 110a-111a و دستور الوزراء Or. 234, ff. 97b و حبيب السير طبع بمبئی ص ۱۰۱ از جزو چهارم از جلد دوم، - س ۱۵ عين نفير نامه اسراء روم را با جواب آن از جانب سلطان سنجر از انشاء معين الدين اصم مصنف اين كتاب نور الدين محمد عوفي در كتاب جوامع الحكايات و لوامع الروايات در باب هجدهم از قسم اول ذكر ميكند و همچنين سيف الدين العفيلی در كتاب آثار الوزراء در ترجمه تغار بك كاشغرى از وزراء سنجر و آن بلا شك منقول از جوامع الحكايات است و بي مناسبت نيست كه

بونصر فارسی ملکا جان بتو سپرد
 زیرا سزای مجلس عالی جز آن نداشت
 جان داد در هوات که باقیست باد جان
 اندر خور نثار جز آن پالک جان نداشت
 شصت و سه بود عمرش چون عمر مصطفی
 افزون ازین مقامی اندر جهان نداشت

الی آخر الفصیة (رجوع کنید بترجمه مسعود سعد سلمان مستخرج از روزنامه انجمن هایونی اسپائی سنه ۶-۱۹۰۵ ص ۴۹)، - س ۱۵
 سلطان رضی ابراهیم، یعنی سلطان ظهیر الدولة رضی الدین ابو المظفر ابراهیم بن مسعود بن محمود (سنه ۴۵۰-۴۹۲) و هر جا که سلطان رضی مطلق گوید مقصود هموست، - س ۱۶ عمد، ب آ عیدى و این بهتر است

ص ۷۲ س ۱۱ فرزند، این کلمه نباید صحیح باشد چه بنا بر قول عوفی خود ابو نصر همان روز که وزیر گشت بمرض موت بیمار گردید نه فرزندش، - س ۱۲ ترجمه عطاء بن یعقوب در دیمه القصر باخرزی مذکور است (Add. 22,374 f 187a) و مسعود سعد سلمان را در حق او مدایح و مرثیاتی است، در خطاب باو گوید:

عطاء یعقوب ای روشن از تو عالم علم
 تو آفتابی و ما ذره‌ها همی مانیم الخ
 و در مرثیه او گوید:

از وفات عطاء بن یعقوب * نازه‌تر شد وقاحت عالم الخ
 و نیز گوید:

عطاء یعقوب انر مرگ تو هراسیدم
 شدی و پیش نبودم زمرگ هیچ هراس الخ
 (رجوع کنید بترجمه مسعود سعد سلمان، ایضاً ص ۸۲-۸۳)، -

بزرگ سهوی کاین قاعده ندانستند
که تیغ زنگ بر آرد چو بی نیام شود
هزار سال ببايد که تا خردمندی
میان اهل کفایت نظام نامر شود»

(جامع 292b f)

ص ۶۹ س ۱ ابخاز، صحیح «الحان» است و مقصود از والی الحان خواننده و مغنی است، هف ازین عبارت چنین فهمید است که نام معشوق او ماه بوده و الحان را ابخاز خوانده و ما نیز بتابعیت او بغلط تصحیح کردیم ولی بلا شك ابخاز غلط است اولاً بجهت اینکه هر دو نسخه اصل و ب آ متفقاً «الحان» دارند، دیگر آنکه خل میگوید که باخرزی به نیشابور در مجلس انس کشته شد و بسیار بعید است که والی ابخاز (یعنی گرجستان که همه نصاری اند) با بعد مسافت و مخالفت مذهب و نژاد با باخرزی طریق منادمت پیش گیرد و همیشه با هم در نیشابور در مجالس انس حاضر شوند این بسیار مضحک است، و آنکھی نام «پیوند» خود شاهی است برآنکه نمیتواند مراد والی ابخاز باشد، - س ۸ ثمان، خل ۱: ۴۵۵ سیع دارد،

ص ۷۱ س ۶ عیاضی، عبد الرحیم سرخسی (م ف ۱: ۴۵۴)، - س ۱۲ این همان ابو نصر پاری است که مسعود سعد سلمان در حق او مدایح بسیار دارد و در چهار مقاله نیز نام او مذکور است (ترجمه پرفسر برون ص ۷۴ حاشیه ۱ که در آنجا بنصر الله بن عبد الحمید صاحب کلیله و دمنه اشتباه شده است) و از یکی از قصاید مسعود سعد معلوم میگردد که وفات ابو نصر فارسی در سلطنت ارسلان ابن مسعود بن ابراهیم یعنی بین سنه ۵۰۹ - ۵۱۱ بوده است، در خطاب بسطان ارسلان میگوید:

الدین سام بن شمس الدین محمد از ملوک بامیان (از حدود سنه ۵۹۰-۶۰۲)، و بقرینه اینک صاحب ترجمه معاصر سلطان سنجر بوده است واضح است که مقصود در اینجا اول است

ص ۶۳ س ۱۹-۲۰ ابو العباس الفضل بن احمد الأسفراینی المتوفی سنه ۴۰۴ از وزراء سبکتگین و سلطان محمود (شرح یمنی طبع قاهره ص ۱۵۶-۱۶۵، تاریخ گریک ص ۸۴، آثار الوزراء لسيف الدین العقیلی Or. 4107, ff. 72b-73b، دستور الوزراء لغیاث الدین خواند امیر Or. 234, ff. 69b-70b)، - س ۲۲-۲۳ ترجمه حال و اشعار او در رتبه الدهر یافت نشد، - س ۲۳ یمنی، شرح یمنی طبع قاهره ص ۱۶۶-۱۷۲، (رجوع کنید نیز بتاریخ بیهقی که تقریباً صفحه از ذکر او خالی نیست، اثر ۲۸۳:۹، ۲۹۴، آثار الوزراء ff. 73b-89b، دستور الوزراء ff. 70b-71b) و وفات او در سلطنت مسعود در سنه ۴۲۴ واقع شد،

ص ۶۴ س ۱-۲ بواسطه کثرت تصحیف نسخ تصحیح این سه بیت ممکن نشد، بوداعنا در اصل و ب آ شبیه است به بذراعنا، مضراع چهارم بدون شك اینطور است كما فی ب آ * أَحْسَنَ بِهِ مِنْ زِينَةِ وَ لِبَاسٍ * باقی مانند نصبه در مضراع اول و متبَعًا در مضراع پنجم که معلوم نشد تصحیف چیست،

ص ۶۵ س ۱۶ «و سید اجل» (?) را در مرثیه نظام الملک و حال قاصدان او چهار بیت آمد:

عجب مدار که از کشتن نظام الملک
سفید روی مروّت سیاه فام شود
عجب دمر آن که روا داشتند کشتن او
بدان امید که شان شاه و ملک رام شود

حدود سنه ۵۲۰-۶۰۶) منقسم شد بودند بملوک صغار بسیار و هر ناحیه کوچکی در دست یکی از ایشان بود از جانب قرا خطا، بآکمال الدین پیغو ملک، - س ۲۴ کاشان، مقصود کاشان ماوراء النهر است

ص ۵۴ س ۲ احمد، از ملوک الطوائف ما وراء النهر است و شاید احمد خان بن خضر خان (از حدود سنه ۴۷۲-۴۸۸) مراد باشد (ثر ۱: ۱۱۲، ۱۶۵/۶، جها f 132a)

ص ۵۵ س ۴ صبحان، صحیح طیان است کما فی الأصل و بآ، و طیان شاعری است از متقدمین و در السنه شعراء معروف است به ژاژ خای (م ف ۱: ۹/۲۲۸)، خود گوید (لغات اسدی ص ۱۱۱):

شعر ژاژ از دهان من شکر است * شعر نیک از دهان تو پینو انوری گوید (دیوان انوری (Or. 3713, f. 63b):

طبع حسان مصطفائی کو * نا ثناهای غم زدای آرد
ز آنکه مقبول مصطفی نشود * آنچه طیان ژاژ خای آرد

- س ۱۰ احتمال قوی میرود که مقصود قلی طمعاج ابو المعالی الحسن بن علی بن عبد المؤمن المعروف به حسن تگین از خانیه ما وراء النهر باشد که از سنه ۵۲۴-۵۲۶ از جانب سلطان سنجر حکمران سمرقند و آن نواحی بود (ثر ۱۱: ۵۵، جها f 134a)، - س ۱۶ پر محن، بآ. تیره مغز

ص ۶۰ س ۱۵ نام صاحب ترجمه علی است و روزبه نام پدر اوست ظاهراً (ص ۶۱: ۱۸، ص ۱۵۵: ۱۲)

ص ۶۱ س ۷ و ص ۶۲ س ۷، در خاندان غوریه سه پادشاه بوده اند هر سه موسوم به بهاء الدین سام یکی بهاء الدین سام بن عز الدین حسین برادر سلطان علاء الدین غوری (سنه ۵۴۴-۵۴۵)، دوم بهاء الدین سام بن غیاث الدین محمود (سنه ۶۰۷)، سوم بهاء

آن ولایت بوده است (ص ۱۸۴) و دختر او ملکه معزّیه زوجه غیاث الدّین محمود بن غیاث الدّین غوری و مادر سلطانان بهاء الدّین سام و شمس الدّین محمد است، و سابق رسم بوده است که اسم والی ولایتی و ملک ناحیتی را با اسم آن موضع اضافه میکرده اند و در طبّ این نوع اضافه فراوان است مانند ملک ناصر الدّین محمد مادین، ملکشاہ و خش، شمس الدّین محمد بامیان، ملک تاج الدّین تیران، ملک تاج الدّین مکران و غیرهم، و در لباب نیز جز درین موضع که تیران شاه نوشته در باقی مواضع بطریق اضافه استعمال کرده است (ص ۴۶: ۱۰، ۴۷: ۲۲)

ص ۵۱ س ۷ کبود جامه نام حشّی است که در میانه استرabad و خوارزم می نشستند و شهری داشتند موسوم بشهر نو (م ف ۱: ۵۷) و نصرة الدّین پادشاه آن طایفه بوده است و بدست سلطان علاء الدّین محمد خوارزمشاه کشته شد^۱ (در حدود سنه ۶۰۰) لهذا برادرزاده اش رکن الدّین کبود جامه در وقت خروج مغول بکین عمّ بدیشان پیوست و وقتی که علاء الدّین محمد خوارزمشاه از مقابل لشکر مغول فرار میکرد و بالآخره در قریه در کنار بحر خزر پناه بسته بود رکن الدّین مذکور با جماعتی از مغول ناگهان بر سر او بتاختند سلطان فوراً در کشتی نشسته فرار نمود ایشان کشتی او را تیر باران نمودند ولی بخود او نرسیدند (سیره جلال الدّین منکبرنی للنسوی ص ۴۶)

ص ۵۲ س ۲۲ پیغو ملک، ظاهراً از ملوک الطّوائف خانیّه ماوراء النّهر است چه ایشان بعد از استیلاء قراخانیان در ماوراء النّهر (از

۱ م ف ۱: ۵۷) او را به اتابک نصرة الدّین بن محمد انر صاحب زوزن که از جانب تکش خوارزمشاه حکمران کرمان بوده است اشتباه نموده، رجوع کنید بتاریخ سلاجقه کرمان لعمد بن ابراهیم (ص ۱۷۰-۱۷۶)

کدورتی که از برادرش سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه داشت در سنه ۶۰۶ بفیروزکوه پای تخت غوریّه رفت و در سنه ۶۰۷ در آنجا کشته شد (طَب ص ۹۰-۹۵، جَه 119b-120a ff. که سهواً نسخ و ستّامیه دارد بجای سبع، ثَر ۱۲: ۱۷۶ که سهواً در سنه ۶۰۵ می نویسد)

ص ۴۹ س ۱۸ در آن عهد، در کدام عهد؟ - س ۲۲ طَب (Add. 26,189 f 118a) این فتح و تهنیت باین قطعه را بملك یمن الدین بهرامشاه بن تاج الدین حرب برادر ناصر الدین عثمان نسبت میدهد، و این مخالفت غریب است زیرا که عوفی و منهاج سراج هر دو معاصر این پادشاهان بوده اند و هر دو بسجستان رفته اند عوفی در عهد تاج الدین حرب و منهاج سراج يك مرتبه در سنه ۶۱۲ در اوّل جلوس بهرامشاه و چند مرتبه دیگر بعد از آن، برای بقیّه آیات این قطعه رجوع کنید به طَب (ایضاً)، - س ۲۲ فرهی، صحیح فرای است اگرچه منسوب به قره است ولی در نسبت فرای گویند، و هو الأمام شرف الدین محمد بن محمد الفراهی (ص ۲۵۹)، - س ۲۴ حزب، صحیح حرب است که نام ملك تاج الدین مذکور است

ص ۵۰ س ۲ ولیّ عهد او، یعنی ولی عهد ملك تاج الدین حرب زیرا که ابتدا ولی عهد او ناصر الدین عثمان بود و او هم در حیات پدر در گذشت پس از او پسر دیگرش یمن الدین بهرامشاه را ولی عهد نمود (طَب (Add. 26,189 f 117b)، - س ۲-۳ که این ساعت مالك سجستان در ضبط اوست، مدت حکمرانی بهرامشاه ۶۱۲-۶۱۸ بوده است پس تألیف کتاب بین این دو سنه بوده، - س ۱۲ تمران ولایتی است از غور در شعاب کوه اشك که یکی از جبال خمسّه غوراست (طَب ص ۲۹) و تاج الدین تمران از جانب سلاطین غوریّه خصوصاً سلطان غیاث الدین غوری حکمران

سلطان محمد خوارزمشاه است، از دعاء به دام ملکها معلوم میشود که ترکان خاتون هنوز در شوکت و جلال معروف خود باقی بوده است پس تألیف این موضع از کتاب قبل از سنه ۶۱۶ است که سال فرار ترکان خاتون از خوارزم و ابتداء انتفاض دولت ایشان است و در سال بعد یعنی ۶۱۷ اسیر لشکر مغول گردید

ص ۴۴ س ۲ نصره الدین قلی ارسلان عثمان آخرین ملوک خانیّه ما وراء النهر است و جلوس او در حدود سنه ۶۰۰ است^۱ و در سنه ۶۰۹ سلطان محمد خوارزمشاه او را با اقارب او بکشت و خاندان خانیّه را در ما وراء النهر منقرض نمود (ثر ۱۳: ۱۷۸، جه ff. 137 a—139 a، جها f. 134 b) و ازین است که عوفی ازو بشهید

نعیری نماید و معلوم میشود که تألیف این موضع از کتاب بعد از سنه ۶۰۹ است

ص ۴۵ س ۲ که پیش از آنکه بگوئی، معنی این عبارت معلوم نشد

ص ۴۶ س ۴ محمد المؤید، غلط است و صحیح اسقاط محمد است چه اسم پدر طغانشاه باتفاق مؤرخین آی ایه^۲ بوده است و لقبش مؤید و هیچکس نام او را محمد ننوشته است،

ص ۴۸ س ۱۸ گرگان، یعنی جرجان، ناج الدین علیشاه بن تکش بعثت

۱ علی التّحقیق مابین سنه ۵۹۷-۶۰۱، زیرا که در سنه ۵۹۷ عوفی در سمرقند او را دیده در حالی که ولی عهد بوده است و در سنه ۶۰۱ که سلطان شهاب الدین غوری با قرا خطائیان در اندخود جنگ کرد و بعد با ایشان صلح نمود واسطه صلح همین عثمان خاقان بوده است در حالی که پادشاه بود (طَب Add. 26,189 f 162b)

۲ آی ایه لفظی است ترکی مرکب از آی یعنی ماه و ایه؟ و هر يك ازین دو کلمه علیحدّه در اعلام ترکی دیگر یافت میشود مانند آبتگین (آی تگین) و آبدغدی (آی دغدی، آی تُغدی) و مُنْدُغ ایه و ارسلان ایه و بك ایه، رجوع کنید بفهرست تاریخ سلجوقیه لعاد الدین الکاتب و فهرست ابن الاثیر و غیرها، و جها (f 108 b) سهواً این اسم را آینه خوانند و میگویند که چون آینه سلطان (سفر) پیش او میبود به مؤید آینه اشتباه یافت

از سامانیّه و قبل از مغول قریب ۲۲۰ سال است از حدود سنه ۴۸۰ تا سنه ۶۰۹ که بدست سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه منقرض شدند و هیچ تاریخ مستقّلی برای این سلسله الحال موجود نیست و آنان که شذراتی ناقص و مبهم در تاریخ ایشان نوشته اند مانند ابن الاثیر و ابن خلدون و قاضی احمد غفاری در جهان آرا و راورتی در ترجمه طب بانگلیسی و هورث در روزنامه انجمن هایونی آسیائی و غیرهم هیچکدام ذکری ازین فلج طغاجحان ابراهیم ننموده اند، وفات او در حدود سنه ۶۰۰ بوده است (رجوع بص ۲۰۲ حاشیه ۱) سندبادنامه لمحمد بن علی الظّهیری السهرقندی که یک نسخه از آن در بَم موجود است (ریو، فهرست نسخ فارسیه ص ۷۴۸) بنام اوست و همچنین تاریخ ملوک خانیّه لمجد الدین محمد بن عدنان سرخکتی (حج ۲: ۱۲۲، ۱۲۷) که قطعه از آن را مصتّف در جوامع الحکایات (Add. 16,862 f 369b) نقل میکند و ظاهراً از میان رفته است^۱ بنام اوست، - س ۳۲ اعلی الله شأنه، ازین دعا معلوم میشود که سلطان محمد خوارزمشاه در حیات بوده است پس تألیف این موضع از کتاب قبل از سنه ۶۱۷ است که سال وفات سلطان محمد خوارزمشاه است

ص ۴۲ س ۵ هندو خان، پسر ناصر الدین ملکشاه بن نکش و برادر زاده سلطان محمد خوارزمشاه است (جه ۹۳a، 99a ff. ۱۲: ۸۵ و غیره)، - س ۱۱ سلطان سکندر، یعنی سلطان محمد خوارزمشاه، بواسطه استیلاء او بر اغلب ممالک در القاب او اسکندر الثانی می نوشتند (جه 116b f)، - س ۱۹ ملکه ترکان، مقصود ترکان خاتون مادر

۱ در حواشی چهار مقاله ثانیاً درین موضوع بحث خواهیم نمود و سهر فهرست کتابخانه لیدن را (ج ۴ ص ۹) که گمان کرده است خطای نامه همین کتاب است بیان خواهیم نمود،

ب آ این رباعی مسطور است:

اولِ پدِرت نهاد کین را بنیاد * تا خلق جهان جمله بیداد افتاد
هان تا ندی ز بهر يك نگناباد * سر تا سر ملك آل محمود بباد
بعد معلوم شد که این رباعی نیز از علاء الدّین است و آن را
بخسرو شاه بن بهرامشاه فرستاده است در باب نگیناباد که شهری
است از اعظم بلاد رُخج و گرمسیر و سبب بر افتادن غزنویّه
بدست سلاطین غور آن شهر بوده است (طَب ص ۱۱۵) پس اصل
متن اینطور باید باشد [بگرفت و نکشت آخ و این رباعی را
بنزدیک خسرو شاه فرستاد در آنوقت که بر سر شهر نگیناباد
میان ایشان منازعت بود اولِ پدِرت نهاد آخ]، - س ۱۸ از
اشعار علاء الدّین آنچه دیده شده است یکی قصیدهٔ حماسهٔ دیگری
است که بعد از فتح غزنین گفته (طَب ص ۵۹) و يك رباعی
خطاب بسلطان سنجر (ایضاً) و دیگر این رباعی است که بعد از
شنیدن خبر قتل برادرش سوری بنزد فاضی القضاة غزنه فرستاد
(جامع التّواریخ Add. 7628 f 248b: تر ۱۱: ۱۰۸)

اعضاء ممالك جهان را بدغم * جویند خصم خویش و لشکر شکم
گر غزنین را ز بیخ و بن بر نکم * پس من نه حسین بن حسین حسنم
ص ۴۰ س ۱۵ رند، شاید لغتی در رند باشد، در اصل و ب آ رند
است (?) - س ۱۹ ملک مؤید، کدام ملک مؤید؟ اگر مقصود
مؤید ای ابه است او در سنه ۵۶۹ بر دست نکش خوارزمشاه
کشته شد و حال آنکه سلطنت طغرل ۵۷۱ - ۵۹۰ بوده است
باید در عبارت غلطی باشد

ص ۴۲ س ۴ جلال الدّین قلی طغاجان ابراهیم ما قبل آخرین از ملوک
خانیهٔ ما وراء النّهر است که ایشانرا خاقانیه و ایلک خانیه و آل
افراسیاب نیز گویند و مدت سلطنت ایشان در ماوراء النّهر بعد

باخرزی در سنه ۴۶۵ او را در هرات دیک و ازو اشعار وی را روایت نموده است، و در تاریخ بیہقی طبع کلکتہ ص ۱۶۴/۵ اسم او برده شد است،

ص ۲۵ س ۴ جہدت در دمیۃ الفصیر التَّجَرَّت دارد، و جہدت تصحیح قیاسی است کہ قبل از دیدن دمیۃ الفصیر کردہ ام،

ص ۲۶ س ۸ عماد الدین مؤید بن احمد الأسفرانی از دیربان سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه بودہ است (ص ۱۴۷)

ص ۲۷ س ۲ یعنی بتصحیف، یعنی ہم کل و ہم شاعر

ص ۲۸ س ۱۴ و در آن وقت الخ، واقعہ فح غزنین و قتل عام و احراق آن بدست علاء الدین غوری در سنہ ۵۴۵ بودہ است کہ سال اول جلوس علاء الدین است چنانکہ از طب و جامع التواریخ (در سنجر) استنباط میشود و قتل برادرش سوری بدست بہرامشاه در سنہ ۵۴۴ (ثر ۱۱: ۱، جہا ۱۱۶۵ f.)، - س ۲۴ عباسیان، جد اعلای سلاطین غوریہ عباس نام داشتہ و نسب علاء الدین تا عباس بدین ترتیب است علاء الدین الحسین بن الحسین بن الحسن بن محمد بن عباس (طب ص ۵۲-۵۴ و جہا ۱۱۶۵ f.)، - س ۲۴-۲۹ ص ۸ این ابیات با اندک اختلافی در طب ص ۵۷ مذکور است

ص ۲۹ س ۱ باریگر، صحیح بازیگر است کما فی الأصل و طب ص ۵۷، - س ۹ و در آن وقت الخ، این واقعہ در سنہ ۵۴۷ بودہ بنصریح نظای عروضی کہ خود در ملازمت علاء الدین درین جنگ حاضر بودہ در دو موضع از چہار مقالہ (ترجمہ پرفسر برون ص ۱۰۴ و ۱۲۰)، تاریخ گریہ ص ۲۶۴ در سنہ ۵۴۴ ہی نویسد و آن خطاست، - س ۱۶-۱۷ این رباعی در اصل متن نبود و ما آنرا از طب ص ۶۱ در اینجا نقل کردم و بجای رباعی متن در اصل نسخہ و در

نامه) بنزدیک اغاجی خادم خاصه بردم و بدو دادم و جائی فرود آمدم نزدیک سرای پرده وقت سحرگاه فراشی آمد و مرا بخواند برفتم اغاجی مرا پیش برد امیر (سلطان مسعود) بر تخت روان بود» و در ص ۶۰۲ گوید «استادم (بو نصر مشکان) رفعتی نوشت (بسلطان مسعود) سخت درشت و بوئاق اغاجی آمد و رقعہ بدو داد و ضمان کرد که وقتی سره جوید و برساند و پس باز آمد بدیوان و بر آغاجی پیغام را شتاب میکرد تا بضرورت برسانید» و در ص ۶۰۸ گوید «رفعتی نبشتم بامیر (سلطان مسعود) چنانکه رسم است که نویسند در معنی استعفا از دبیری و این رقعہ باغاجی دادم و برسانید و باز آورد خط امیر بر سر آن نبشته» و در جامع التواریخ (f 240b) در تحت عنوان «الحجباب» یعنی حجاب طغرل بیک سلجوقی یکی را اینطور می نویسد النذر الاغاجی (= الدز الاغاجی)، پاول هورن در مقدمه لغات اسدی ص ۱۷ ظاهراً سهو کرده است که این کلمه را فارسی و شقیق آغاز دانسته، ص ۲۳ س ۱-۴ ابو القاسم اسماعیل بن احمد الشجری این دو بیت را بدو بیت عربی ترجمه کرده است (یتیمه الدهر ۴: ۷۹)،

ص ۲۳ س ۱ ابو منصور، ظاهراً ابن منصور است بجهت اینکه معمول آن است که کنیه را بر اسم شخص و اسماء آباء مقدم دارند نه آنکه بعد از همه آنها ذکر کنند و رسم عوفی نیز همین است و دیگر بقرینه م ف، - س ۵ ترجمه او را نتوانستم در یتیمه الدهر پیدا کنم، - س ۷ فسوی علیکا، نصیح قیاسی است و صحیح سیرتی ایکا است مطابق ب آ

ص ۲۴ س ۲۰ ترجمه ابو الفتح حانی در دمیة القصر للباخرزی (Add. 22,374) ص 170b (f) مذکور است وی ابتدا از کتاب دیوان سلطان محمد بن محمود غزنوی و پس از آن صاحب برید بوده است بهرآه و

يُطَرِّزُهَا قَوْسُ السَّحَابِ بِأَصْفَرٍ
عَلَى أَحْمَرٍ فِي أَخْضَرٍ تَحْتَ مِیْضٍ
كَأَذْيَالِ خَوْدِ أَقْبَلَتْ فِي غَلَائِلِ
مُصَبَّغَةٍ وَالْبَعْضُ أَقْصَرُ مِنْ بَعْضٍ

ص ۲۸ س ۷ خورم، املاء قدیم خرم است، -- س ۱۵ تاریکی، صحیح پارگی است (م ف ۱: ۲۸) یعنی پاره، -- س ۲۴ معلوم نیست این بیت از خود طاهر چغانی است یا بر سبیل تمثیل آورده شده است علی ای حال عبارت ابتر است و باید بعد ازین بیت سقطی باشد،

ص ۲۹ س ۱۰ واضح است که يك بیت سقط شده است،
ص ۳۰ س ۲۲- ص ۳۱ س ۸ این چند سطر که متمم ترجمه شمس المعالی است مناسب آن است که در تحت هان عنوان باشد مانند ب آ و در اینجا بسیار بی مناسبت است،

ص ۴۱ س ۱ کمال البلاغة، للأمام ابی الحسن علی بن محمد الیزدادی که رسائل قابوس را در آن جمع کرده است و نام دیگر این کتاب قرائن شمس المعالی است (تاریخ ابن اسفندیار ۷۶۳۳ f. 81a)،
س ۵ اندجانی، صحیح المجرجانی است، برای ترجمه حال او و بقیه ابیات لایمیه رجوع کنید به یتیمه الدهر (۲: ۲۷۸-۲۷۷)، - س ۶ حسی الامور، صحیح حسبی الامیر است (ایضا ۳: ۲۷۸)، - س ۷ این بیت مغلوط است و صحیح این است

مَا رَأَيْنَا لَهُ مِثْلًا وَ هَذَا * لَقَبٌ مِثْلُهُ فَقِيدِ الْمِثَالِ

(ایضا ۳: ۲۷۸)، - س ۱۸ الاغاجی، این کلمه که باختلاف اغاجی و آغاجی و آغچی و آغچی نوشته شده است ظاهراً کلمه ایست ترکی (آغا+چی) بمعنی حاجب و خادم خاصه سلاطین که واسطه ابلاغ مطالب و رسائل است از سلطان بسایر اعیان دولت و بالعکس، در تاریخ بیهقی طبع طهران ص ۱۶۵ گوید «مطلطفه» (یعنی

۴۴۴ در ری وفات یافت (یتیمه ۴، ثر ۸ مواضع مختلفه)، - س ۱۱
 تاریخ ناصری، تاریخ ابو الفضل بیہقی کہ زیادت از سی مجلد بوده
 است با سماء مختلفہ ہی نامیدہ اند از جملہ «تاریخ ناصری» میگفتہ اند
 نسبت بمؤسس سلسلہ غزنویہ امیر ناصر الدین سبکتگین چنانکہ
 خود آن سلسلہ را آل ناصر میگویند بہین علت، و ربو در فہرست
 نسخ فارسی بام (ص ۱۵۹) گمان کردہ است کہ فقط قسمتی از آن
 کہ متعلق بتاریخ ناصر الدین سبکتگین بودہ تاریخ ناصری
 میگفتہ اند و نہ چنین است بلکہ مجموعہ را تاریخ ناصری میخوانند اند،
 در تاریخ بیہقی لابی الحسن علی بن زید بن محمد الاوسی الانصاری
 کہ در سنہ ۵۶۳ تألیف شدہ در ترجمہ حال ابو الفضل بیہقی
 میگوید (Or. 3587 ff. 12b, 101b) «واز تصانیف او تاریخ ناصری
 است از اول ایام سبکتگین تا اول ایام سلطان ابراہیم روز بروز را
 تاریخ ایشان بیان کردہ است و آن ہا نا سی مجلد منصف^۱ زیادت
 باشد از آن مجلدی چند در کتابخانہ سرخس دیدم و مجلدی چند
 در کتابخانہ مدرسہ خانون مہد عراق رحمہا اللہ بہ نیسابور و
 مجلدی چند در دست ہر کسی و تمام ندیدم» و این صریح است
 کہ تمام کتاب را تاریخ ناصری ہی نامیدہ اند، - س ۲۴ تا ص ۲۸ س ۲
 این آیات جز بیت اول بسیار مغلوط است از روی یتیمہ الدھر
 ۲۰: ۱ و خل ۱: ۴۶۱ تصحیح شد

يَطُوفُ بِكَاسَاتِ الْعَنَارِ كَأَنَّهُ
 قَيْنٌ يَبْنِي مَنَافِئَ عَلَيْنَا وَ مَنَافِئَ
 وَ قَدْ نَشَرْتَ أَيْدِي الْجَنُوبِ مَطَارِقًا
 عَلَى أَنْجُو دُكْنَا وَ الْحَوَاشِي عَلَى الْأَرْضِ

۱ نوعی از قطع کتاب را کہ نصف قطع بزرگ بودہ است منصف میگویند اند شاید
 بقطع وزیری Octavo بودہ است؟

— س ۱۶-۱۷ ضمائر بَعَثَتْ و لها و وحدها و صَنَّتْ راجع است
بَدُنِیَا و تَصْنُوْهُ مخاطب است نه مغایبه،

ص ۲۷ س ۴ محمد محتاج، بکسردال محمد، باید دانست که مصنفین قدیم
از قبیل بیہقی و نظامی عروضی و شیخ عطار و غیرہم نادرًا لفظ «ابن» را
استعمال میکرده‌اند و در اکثر اوقات اسم پسر را باسم پدر یا جد
اضافہ میکرده‌اند چون محمود سبکتگین و صاحب عباد و ناصر
خسرو و مسعود سعد سلمان و بوعلی سینا (کہ اضافہ بجد بوده ولی
بکثرت استعمال کسرہ اضافہ ساقط شدہ است) و درین مورد نیز
اضافہ بجد است چہ وی محمد بن مظفر بن محتاج است چنانکہ
باید و منجیک شاعر از مداحان ابن امیر ابو مظفر است (رجوع
کنید مجلد ۱۴:۲ کہ در آنجا سہوًا بجای محمد بن مظفر محمد بن
محمد بن مظفر نوشته شدہ است)، — س ۶ ابو بکر محمد بن مظفر
بن محتاج اولین کسی است کہ از آل مظفر معروف شدہ است و
آل مظفر ہمہ مردمان کریم و فاضل بودند و امارت چغانیان با
ایشان بود، و ابو بکر مذکور در عہد نصر بن احمد سامانی مصدر
عظام اعمال بود و در سنہ ۲۲۱ تولیت کلّ جیوش خراسان و
حکمرانی آنجا بعہد او موکول گشت و در سنہ ۲۲۹ وفات یافت
(ثر ۸ مواضع مختلفہ)، — س ۹ ابوعلی احمد بن ابی بکر محمد بن
المظفر بن محتاج، از اعظم امراء سامانیہ و بعد از پدر سپہ سالار
کلّ عساکر خراسان و والی آن مملکت گردید و کارہای بزرگ نمود
کہ متون تواریخ بدان مشحون است و در سنہ ۲۲۹ با ماکان بن
کاکہ دہلی جنگ کردہ اورا بکشت و جرجان و طبرستان و عراق
عجم تا زنجان و حلوان را در تحت طاعت سامانیہ در آورد و
بالآخرہ سر از متابعت سامانیان در پیچید و مدّت دہ دوازده سال
مابین وی و سامانیہ گاهی محاربه و گاهی مصالحہ می بود تا در سنہ

دیگر ز بتان چون تو ندیدم زبی آنک
 بت نیست بجائی که من آنجا نرسیدم
 بامن بچید آنکه چو او کس نگرفتم
 نگرفت سر زلف تو هر چند جمیدم
 چون زلف شدم دست و چو بختانه شدم روی
 چون زلف تو کاویدم و چون روی تو دیدم
 گفتم که یکی بنک خریدم بدرم من
 فنی غلط است این که خداوند خریدم
 و چون بزم آرای یعنی قسمت اول آن تقریباً عین لباب عوفی است
 احتمال قوی میرود که این ابیات در نسخه لباب صاحب بزم آرای
 بوده و از نسخه ما ساقط شده است،

ص ۲۵ س ۴-۹ بعضی ازین ابیات را در تاریخ گزیده ص ۲۵۶ بسططان
 محمد بن ملکشاه سلجوقی نسبت میدهد، - س ۱۰ ابو محمد، صحیح
 ابو احمد محمد است (تاریخ بیهقی طبع طهران ص ۲، ۳، ۸، ۱۲
 و غیرها)، - س ۱۸ ابو منصور، صحیح ابو نصر است و هو الامیر
 ابو نصر احمد بن ابی الحارث محمد بن فریغون المتوفی سنه ۴۰۱
 (شرح بیانی ص ۱۰۱-۱۰۲، ثر ۹: ۱۵۹، جامع F 232b)، -
 س ۲۳ سبف الدوله، ثر و طب لقب اورا جلال الدوله و گزیده
 عماد الدوله ی نویسد، سیف الدوله جایی یافت نشد،

ص ۲۶ س ۱۱ یسیان، غلط است یا بر لغت بلخارث بن کعب است که
 تنهیرا در حالات ثلث با الف استعمال کنند، - س ۱۴ دُنیا، صحیح
 دُنیا بدون تنوین است چه الف آن اصلی نیست مانند الف عصا و
 مُعْطَى بلکه الف تأنیث است چون حُبْلَى و طَوْبَى و این کلمات هرگز
 قبول تنوین نمیکند، - س ۱۴-۱۵ ضمیر نغولها و غَدَتْ راجع
 است بمتوقّاة که معهود است در ذهن و ضمیر لها و لم نأل بدنیا،

ص ۲۲ س ۲ حسبی، یعنی حسب الحالی (ص ۱۲: ۱۴)، - س ۱۰-۱۱
 از جلوس اسمعیل بن احمد در سنه ۲۷۹ تا تسلط ایلک خان بر
 بخارا در سنه ۳۸۹ صد و ده سال است معلوم نیست عوفی چگونه
 حساب کرده است شاید ابتداء دولت سامانیها را از جلوس نصر
 بن احمد در سنه ۲۰۱ فرض نموده است، - س ۱۴ «ده یازده»
 شاید بمعنی عشور و خراج باشد، - س ۱۹ الأمير منصور بن نوح،
 صحیح الأمير المنتصر اسمعیل بن نوح است بدلیل سطر بعد که
 نامش را اسمعیل ذکر میکند دیگر آنکه منتصر است که سلسله سامانیه
 بکلی برو ختم شد در سنه ۳۹۵ اگرچه دولت ایشان بعید الملك
 بن نوح برادر او پایان آمد در سنه ۳۸۹، و نیز منتصر است
 که اکثر عمرش در گریختن و آویختن بسر شد و بارها بدست خصمان
 گرفتار شد و باز خلاص یافت چنانکه عوفی بعد ازین میگوید
 (رجوع کنید بشرح مینی طبع قاهره ص ۲۲۰-۲۴۷، ثر ۱۱۱: ۹-
 ۱۱۲، جامع F 219 a 220 b)

ص ۲۳ س ۱ قوله تعالی، جمله بعد باین هیئت آیه قرآن نیست باین
 معنی که لا رادّ لقضائه اصلاً از قرآن نیست و باقی در دو موضع
 مختلف از قرآن است، - س ۶ زندنیجی، سهو است صحیح زندنیجی
 است بمعنی جامه فراخ ریسمانی سفید گند و سطر،

ص ۲۴ س ۱۱ ابو منصور، سهو است صحیح ابو النصر است (یتیمه الدهر
 ۲۸۱: ۴، خل ۱۱۲: ۲)، - س ۲۴ ب آ بعد از ذکر این ایات
 میگوید «و در مجموعه بخط عنصری این غزل از اشعار سلطان
 بین الدولة مشاهد افتاد:

من گرد دل خویش هوای تو تنیدم
 با مهر تو پیوستم و انرا خویش بریدم

ص ۱۶ س ۱۵ اَنّی لأجد آخ، ذکر این کلام حضرت رسول درین موقع اجنبی است و با سابق و لاحق مناسبتی ندارد،
 ص ۱۷ س ۵ منطقی، اگر اسم فاعل باشد استعمال آن بمعنی ناطق خطاست و اگر اسم مفعول باشد صحیح با «منطقی» فوت میشود،
 ص ۱۷ س ۸-۹ برای بقیّه این اشعار و اشعار ابلیس در جواب آن رجوع کنید به مروج الذهب طبع باریه دو متار ۱: ۶۵-۶۷، -
 س ۸ «ووجه»، مروج الذهب «فوجه» دارد، - س ۹ مصراع اوّل غلط و منکسر الوزن است و صحیح آن است که در مروج الذهب است «تَغَيَّرَ كُلُّ ذِي طَعْمٍ وَ لَوْنٍ» و در هر صورت درین دو بیت عیب اقلّ است چه قبیح مرفوع است و الصّبیح مجرور، -
 س ۱۵-۱۶ تأویلات اهل السنّة للأمام ابی منصور محمد بن محمد الماتریدی السمرقندی الحنفی المتوفی سنة ۳۲۳، تأثریت که تأثرید نیز گویند محله ایست از حائط سمرقند (انساب السّبعانی Add. 23,355 F 498b، ح ۲: ۱۷۵)، - س ۲۲، ۲۴ سُرّیانی، صحیح همین است یعنی ضمّ سین چنانکه تاج العروس ضبط میکند و بکسر سین غلط مشهور است

ص ۱۹ س ۱۴ نشو، استعمال این کلمه بمعنی نوّ غلط مشهور است و صحیح نشأ است چه وی مهیوز است نه ناقص
 ص ۲۰ س ۵ ناخرید، یعنی آزاد، - س ۱۰ نَظَرْتُ، مروج الذهب ۲: ۱۹۲ و غرر و سیر ثعالبی ص ۵۵۶ فَضَضْتُ دارد و همین صحیح است چه این در وقعه ظفر بهرام است بخافان کما زعموا - ، س ۱۴ این بیت را ثعالبی در غرر و سیر ص ۵۵۷ روایة عن ابن خردادبه ذکر میکند با اندک اختلافی:

منم آن شیر شله (ژلن) منم آن بیر بله
 منم آن بهرام گور منم آن بو جبه

ص ۱۱ س ۴-۳ معنی منقح این رباعی معلوم نشد، - س ۸ بعد از «موی اند» این عبارت یا نحو آن افتاده است [که آنرا نثر گویند و نوعی از وی شاهدان نهفته روی اند]

ص ۱۲ س ۷ ابو محمد خازن، هو ابو محمد عبد الله بن احمد الخازن الأصبهانی از خواص صاحب بن عبّاد (یتیمه الدهر ۴: ۱۴۸-۱۶۰)، - س ۱۵ بعد از «کشند» کلمه افتاده است ظاهراً

ص ۱۲ س ۲۰ الرّوذکّی، صحیح بضمّ راء است، و چون در نسبت و سنّه وفات ابن شاعر بزرگ هر کس بدون مأخذ چیزی گفته است ما عین عبارت سمعانی را نقل میکنیم: «الرّوذکّی بضمّ الرّاء و سکون الواو و فتح الدّال المعجمة و فی آخرها الکاف، هذه النسبة الى رُوذَك و هي ناحية بسمرقند و بها قرية يقال لها سمح (کذا) و هذه القرية قطب رُوذَك و هي على فرسخين من سمرقند و المشهور منها الشّاعر الملیح القول بالفارسیّة السّائر دیوانه فی بلاد العجم ابو عبد الله جعفر بن محمد بن حکیم بن عبد الرحمن بن آدم الرّوذکّی الشّاعر السمرقندیّ کان حسن الشّعر متین القول قیل انه اوّل من قال الشّعر الجید بالفارسیّة و قال ابو سعد الأدریسیّ المحافظ ابو عبد الله الرّوذکّی کان مقدّما فی الشّعر بالفارسیّة فی زمانه علی اقارنه و کان ابو الفضل البلعی وزیر اسمعیل بن احمد و الى خراسان بقول لیس للرّوذکّی فی العرب و العجم نظیر و مات بروذک سنة ۲۲۹ (انساب السّمعانی Add. 23,355 F 262a-b)

ص ۱۴ س ۴ ب آ ابو سعید محمد بن منصور بن محمد العاصی (؟) - س ۱۶ «بِهَلْکِه»، در دیوان ابونواس و خَلّ ۱: ۵۲ «بِهَالِه» دارد، ص ۱۵ س ۲ خواطر، خاطر بصیغه مفرد مناسب مقام است بقرینه معادله با «طبع معوج»، - س ۳ نیر، صحیح نیر است یعنی عطارد بمناسبت ما بعد،

پیوست و تا زمان رکن الدین فیروزشاه بن التمش در حیات بود و در اواخر سنه ۶۴۳ یا اوایل ۶۴۴ که امراء فیروزشاه بر وی بشوریدند و او را مقید کردند غلامان ترك او جماعتی از کبار امراء نازیک را که از جمله بهاء الملك بود بکشتند (طَب ۱۸۳ و ۲۶۱ و تاریخ فرشته ۱: ۱۱۸)، - س ۹ منصب، گویا سهواست یکی بقرینه جمع با منقبت و دیگر عدم تناسب معنی و گویا «منزلت» یا «مرتبت» باشد، - س ۱۴ لکَیْز، معروف ککَیْز است و نیز ادخال لام ابتدا در خبر مبتدا جایز نیست، - س ۱۸ بزم آرای از ابتداء این فصل تقریباً عین عبارت لباب الألباب را اقتباس (یا سرقت) نموده است و در بعضی مواضع اختصار نموده و بعضی تراجم را اسقاط کرده و در موقع بدان اشاره خواهیم کرد،

ص ۸ س ۱۷ «و در مقاصد آخ» تا «انتظام کشید» جای این جمله بعد از «متعلق بود» میباشد (ب آ) و اقتضاء سیاق کلام نیز همین است، - س ۲۰-۲۱ ب آ در اینجا فقط نصرّفی که کرده است «محمد عوفی» را تبدیل بنام خود «سید علی بن محمود الحسینی» نموده است

ص ۹ س ۶ ب آ لباب الألباب را به «بزم آرای» تبدیل نموده است،
ص ۱۰ س ۷ ابن سلام، هو محمد بن سَلَام بن عبد الله الجَحَّجی البصری المتوفی سنه ۲۴۱، سَلَام بنشدید لام است (فهرست اغانی ص ۶۰۲، فهرست ابن الندیم ص ۱۱۴، ثر ۷: ۱۸، حج ۴: ۱۴۴)، - س ۹ زینة الزمان، الشمس الدین محمود بن مسعود البلیّی الأندخودی المتوفی سنه ۵۷۷ (ص ۳۰۸، حج ۲: ۵۷۱، هف F 178b)، -
س ۱۰ «و لکن در طبقات شعراء عجم» آخ، ب آ درین موضع فقط تذکره دولتشاه و تذکره سائر نام های برد ولی اصلاً ذکر از لباب الألباب که تمام آن را استنساخ کرده نمی کند،

تعلیقات

ص ۱ س ۱۰ شگفتن، اصح و مشهور با کاف عربی است و درین کتاب غالباً با کاف فارسی نوشته شده، - س ۱۸ باران آبدار، این ترکیب باید غلط باشد، - س ۲۰ عین الملك فخر الدین الحسین بن شرف الملك رضی الدین ابی بکر الأشعری از اولاد ابو موسی اشعری معروف بکی از حکمین صنیین، وی ابتدا وزیر ناصر الدین قباچه (۶۲۵-۶۲۰) بود و در سنه ۶۲۵ که ناصر الدین قباچه با شمس الدین التمش (۶۰۷-۶۲۲) مصاف داد و مغلوب شد و خود را در آب سند غرق نمود خزاین و بقایای حشم او که از جمله ایشان عین الملك مذکور و برادرش بهاء الملك حسن و عوفی مصنف این کتاب و منهاج سراج صاحب طب بود بخدمت شمس الدین التمش پیوستند التمش عین الملك را وزیر پسر خود رکن الدین فیروزشاه نمود، و بعد ازین تاریخ یعنی ۶۲۵ چیزی از احوال او معلوم نیست (طب ص ۱۴۴، ۱۷۲-۱۷۴، ۱۸۱/۲)،

ص ۵ س ۱۶ بعد از آنکه بمقتضای مصراع اول وزارت را هزار کردم مقصود از مصراع ثانی چه خواهد بود

ص ۶ س ۶ بهاء الملك تاج الدین الحسن^۱ بن شرف الملك ابی بکر الأشعری برادر عین الملك مذکور و او نیز از وزراء ناصر الدین قباچه بود و چنانکه گفتیم بعد از غرق ناصر الدین قباچه بالتمش

۱ در اینجا و طب ۱۸۲ «حسین» دارد و در تاریخ فرشته ۱: ۱۱۸ و ترجمه طب لراورنی ۶۲۵ و ۷۶۱ «حسن» و ظاهراً حسین سهو است چه دو برادر یک اسم غیر معهود است

بعضی حواشی انتقادیّه و تاریخیّه از قلم معارف شیم
میرزا محمد بن عبد الوهاب قزوینی ،

رموزی

که درین حواشی بکار برده شده است برای کتب کثیر الاستعمال و سایر
کتب باسمائها بیان شده است

ب آ = تذکره بزم آرای للسیّد علی بن محمود الحسینی ، نسخه خطی ب م
(Or. 203)

ث = کامل التّواریخ لابن الأثیر ۱۲ مجلد طبع لیدن سنه ۱۸۵۱ - ۱۸۷۱ م

جامع = جامع التّواریخ لرشید الدّین فضل الله الوزير نسخه ب م (Add. 7628)

جه = تاریخ جهانگشا لعلاء الدّین عطا ملک الجوبینی نسخه ب م (Or. 15)

جها = تاریخ جهان آرا للفاضی احمد الغفاری نسخه ب م (Or. 141)

ح = کشف الظّنون عن اسای الکتب و الفنون لحاجی خلیفه المعروف

بکاتب چلی طبع لپسبک سنه ۱۸۳۵ - ۱۸۵۸ م

خل = ابن خلّکان ۲ مجلد طبع قاهره سنه ۱۲۹۹ هـ

طب = تاریخ غزنویه و غوره و فروع ایشان موسوم بطبقات ناصری لابی

عمرو منهاج الدّین عثمان بن سراج الدّین الجوزجانی طبع کلکته

سنه ۱۸۶۴ م

م ف = مجمع الفصحاء تألیف مرحوم رضاقلیخان متخص بهدایت ۲ مجلد

طبع طهران سنه ۱۲۹۵

هف = تذکره هفت اقلیم تألیف امین احمد رازی نسخه ب م (Or. 203)

تمام نسخ خطی که حواله بدانها داده میشود نسخ بریتیش میوزیم (ب م) است

مگر آنکه تصریح شود بخلاف آن

پای احسان خویش نگشادند * دست امکان ما فرو بستند
سر انصاف کس نمی دارند * سرشان همچنان که زادستند

(۱۲۹)

تَبِخْ بِلَارِكْ گوهر دار فصاحت بود و محاوره او همه لطف و مشاهده او
ملاحظه و این دو بیت از غرر طبیعت و دُرَرِ قریحَت اوست، قطعه
گرم بمانیم باز بر دوزیم * دامنی کز فراق چاک شدست
ور نمانیم عذر ما پذیر * ای بسا آرزو که خاک شدست

(۱۴۰) الامام الاجلّ شمس الدِّین حاجی بجه (؟) البُستِی،

مذکری مذکور با فضلی موفور نگین ولایت فضل و هنر که اگرچه از
۱۰ بَست است اما عالم بیان از آن نکین آباد است چنان لطیف طبع عالی
سخن که از منرّج بیان او دل گرم سیر نمی شد آفریدگار سبحانه و تعالی
ذات او را اعجوبه عالم غیب گردانید و نظم و نثر مر خاطر خطیر او را
چنان ملکه شد که بر هرچه او را امتحان کنند هم بر فور تذکیری دران
پردازد و آنچه نثر گفته باشد بنظم بیان کند و از لطایف اشعار او این
۱۰ يك رباعی بر خاطر بود، رباعی

گویند ز زر نرا بود خرسندی * خرسند شوی چون دل ازو برکندی
زر کنده کاف و بیوفاء دهرست * برگد بی وفا چرا دل بندی
و این يك بیت فرد هم او گفته است

گر هیچ بسیب زنجش باز رسی * باری بر رس که نرخی شفتالو چیست
تم النصف الاول من الكتاب بعون الله و توفيقه،
ربّ یسرّ و یتیم بالخیّر،

آنرا که خورد باده عشقت پریر و دی
 امروز مستی آرد فردا کند خمار
 ای کرده شرق و غرب و جنوب و شمال را
 آثار نقش جُودت پر رنگ و پر نگار
 کردم چو باد از آتش طبع این غزل تمام
 ای پاک همچو آب چو خاکم مدار خوار
 غزل،

دوش در سودای دلبر بوده ام * با لب خشک و رخ تر بوده ام
 در خمار غیر محسوس او * دیده باز از غم چو غیر بوده ام
 ۱۰ وز غم چشم و نف دل هر زمان * گوئی اندر آب و آذر بوده ام
 همچو بحر و کان ز آب و خون اشک * پُر ز دُر و پر ز گوهر بوده ام

(۱۳۹) الفاضی الامام فخر الدّین شرف القضاة الدّمراچی،

فخر الدّین دمراچی که دم راجی جز بشکر نوال او بر نیامدی و تخم امل
 جز در زمین کرم ایشان ببر نیامدی و آن خاندان فضل و بزرگی بکرم
 ۱۰ و لطف طبع و مروّت و سخاوت در اطراف خراسان مشهورست و من
 اگرچه بدان طرف نرسیده‌ام امّا از هر کس صفت شمایل ایشان شنیده‌ام و
 بخطّ قاضی امام فخر الدّین دیدم در سفینه دو بیت
 رباعی
 گفتم که اگر چشم من داشتی * در رنگس تر برگ سمن داشتی
 پر زر کنی من دهنّت هیچ اگر * زر داشتی یا تو دهن داشتی
 رباعی،

۲۰

خطّ و دهنّت سبزه و گل شد بمثال * تنگ شکریست کرده خلقی بمحوال
 یا نقطه لعلیست زمرد بدوال * یا بجه طوطئی است شکر پر و بال
 و این قطعه هو گفته است،
 قطعه

مهرانی که در جهان هستند * همه از جام بخل سرمستند

۲۴

دماوندی شنیدم که وقتی نجیب الملک شرف الخواص ابو طاهر المطهر اورا امتحان کرد که قصیده بگوی که در هر بیت چهار جنس لازم بود چنانکه چهار طبع در يك بیت بسیار آورده اند اجناس دیگر در هر بیتی چهار جنس ایراد کنی این قصیده که عنوان نامه فصاحت و برهان دفتر بلاغت است در مدح او برین ترتیب گفت

- ای پاک همچو آب چو خاکم مدار خوار
 لطفی بکن چو باد و مسوز این تم چو نار
 داری قبای روی و روی تو شستریست
 و اندام نرمتر ز خز و بز هزار بار
 چشمت بسان نرگس و عارض چو نسترن
 رخسار همچو لاله و لب چون گل انار
 کبکی بگاہ رفتن و طوطی گه سخن
 چرخ بگاہ حمله و بازی گه شکار
 چون آهوی بچشم و چو روبه ز من نفور
 همچون پلنگ و شیر گه گیر و کارزار
 نیلوفرے در آبم شمشادوار زرد
 ز آن یاسمین تازه و نسرين آب دار
 ز آن بیئی چو تیغ و دو ابروی چون کمان
 وان مژده چو ناوک کرده تم نزار
 کافورم از گلاب سرشکم ترست از آنک
 برگل ز مشک و عنبر تر ساختی عذار
 چون نای و چون کمانچه خروشانم و نوان
 نا گیریم چو بریط و چون چنگ در کنار
 کردی دو جوی لعل روان از دو جزع من
 ز آن دو عقیقی و ز آن رده دُر شاهوار

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

حضرت وزرا مجتنب بودی و از اشعار او بداعی چیزی نرسیدست
زیادت از آنک از دوستی سفینه عاریت خواست و بر ظهر آن این رباعی
نہشت

در فضل بسی دُر که دفينه است ترا * با نثر گهرها که قرينه است ترا
نہود عجب ار سفينه در بحر بود * این طرفه که بحر در سفينه است ترا

(۱۲۷) الامام ملك الکلام سراج الدّین فصیح العجم ابن المنہاج اللوہوری،
اگرچه مولد او در لوہور بود اما منشأ او سمرقند بود از آن سخنش را
ذوق شکر و قند بود چون در قنص منبر طوطی ناطقہ او شکر خوار شدی
[منطقی طوطیان ہند پیش الفاظ چون شکر او خوار شدی] و چون در
۱ چمن محاورہ عندلیب فصاحت او در نوا آمدی حسان پیش کلمات حسان
او بی نوا آمدی و اگرچه اشعار او مشہورست اما رباعی چند از منشآت
او اثبات افتاد، میگوید
آن دل کہ ز ہجر دردناکش کردی * وز ہر شادی کہ بود پاکش کردی
از خوی تو آگہم کہ ناگہ ناگہ * آوازہ در افتد کہ ہلاکش کردی
رباعی،

دل را برخ خوب تو میل افتادست * جان دیکہ بر امید لبت بگشادست
چشم آب زن خاک درت خواہد بود * گر عمر وفا کند قرار این دادست
رباعی،

ای کردہ بچ و برف بسی دایگیت * روشن تر از آفتاب بی مایگیت
۲ بر جای رسول آخر از بہر خدای * گہ میخوری و بندہ ہمہسایگیت

(۱۲۸) الامام الاجل ابو جعفر عمر بن اسحاق الواثی رحمہ اللہ،
از ائمہ و علماء لوہور بکمال دانش و بزرگی و فضل مشہور بود و اشعار
۲۱ او شعار بلاغت دارد و در لوہور از خواجہ ادیب شرف الدّین احمد

حلقه است جهان بر دل یا رب تو ننگینی ده
این حلقه دل را زان یاقوت جگر خوارش
آخر نفسی باید در درد و غمش چون ماند
جان را نفسی آخر در حسرت دیدارش
زین يك نفس زنده اینست كه میشاید
هم مطلع و هم مقطع در نامه و اخبارش
بگذاشت مرا ناگه ای دل تو بنگذارش
بر کرد غمش بر من یا رب تو ننگه دارش

و هوراست در نعت
بیت
۱۰. جانا شکن زلفت دلبست جهان آمد * یاقوت لب لعلت در قیمت کان آمد
گفتم شکری ز آن لب دندان مرا باشد * آن پسته دهان گفتم هرچش بزبان آمد
خورشید رخ خویش در سایه زلف افتاد * ابر مژه چشم خونابه چکان آمد
ز آن ناوک هجرانش تیر مژه خوردم * دریاب مرا دریاب کان زخم گران آمد
غزل،

۱۵. ای دل تو کیستی که غم آن صنم خوری * یا لاف عشق وی زنی و نام وی بری
این بس نباشدت که چو باد صبا بزد * از بوی مشک زلفش تو روح پروری
این بس نباشدت که چو گرینی ز هجر او * دولت هی فروشی و محنت هی خری
رباعی،

يك روز بهی کن همه بد نتوان کرد * کس را بیدی مطیع خود نتوان کرد
۲۰. بر هر بدئی بدی مدد نتوان کرد * این بی ادبی تا بابد نتوان کرد

(۱۲۶) الامام ضیاء الدولة و الدین محمد بن ابی نصر بن ابی شهید الغزنوی،

از افاضل کبار غزنین بود و در فضل بیهابی که مرجع فضلا شده بود و
مفتاح حل مشکلات از قریحت او میطلبیدند و با کمال بزرگی از شغل
۲۴. دنیاوی معرض بود و البته بکس التفات نکردی و از درگاه ملوک و

گر آب دهی نهال خود کاشته * ور پست کنی بنا خود افراشته
من بند هام که نو پنداشته * از دست میفگم چو بر داشته

(۱۲۵) الامام الكبير ملك الكلام مجد الدين احمد بن محمد ابی بدیل
السجّاوندي،

۵ سلطان جهان علم و بیان و مالک اعنه فضل و قاید ازمه عمل منشی
حقایق مظهر دقایق بر ارباب علم سر و بر اصحاب دل سرور صاحب سخنی
که سخن خوش او [اندوه] دهارا زایل کردی و حسان را کلمات حسان او
باقل گردانیدی مصنفات غریب او مقبول علماء عالم است و تألیفات
لطیف او معشوق افاضل گیتی و انسان عین المعانی که در تفسیر کلام
۱۰ ربّانی ساخته است بر کمال فضل او گواهی عدلست و از وفور علم او
مخبری صدق و ذخایر ثمار در معانی اخبار سید مختار که او پرداخته است
جمدگی علمارا پیرایه است و همگی فضلا را سرمایه نیرین (۹) در تحمید و تجید
آفریدگار و نعمت و درود رسول مختار اُنس جان علماء با حاصل و
راحت روح اصحاب دل آمده در اختراع معانی غزا و افتراع ابکار عذرا
۱۵ خاطر خطیر او عدم التّظیر بود و این چند بیت در وصف زلف و
روی خاتم انبیا پرداخته است نعت

اقبال وفادارست ز آن روی وفادارش
ایام نگونسارست ز آن زلف نگونسارش
بر خاک درش دبه در حسرت باد سرد
آبست و ندارد آب بی آتش رخسارش
نوشست همه زهرم زین گلشن فیروزه
چون برد دل تنگم آن لعل شکر بارش
تا چند بود بر خشک کشتی امید دل
دریا شد چشم ما ز آن لعل دُرر بارش

دوست چو اعیان بود هیچ شکستی نداشت
گفت شکست آورید ما بشکست آمدم

فصل چهارم، در لطایف اشعار علماء بلاد جبال و حضرت غزنین و لوهور
و توابع آن، (۱۲۴) الامام العالم فخر المله و الدین محمد بن
محمود بن احمد النیشابوری، رحمه الله،

امام یگانه و صاحب فضل بیکرانه عالمی فی عالمی جهان محامد و مائرو
کان فضایل و مفاخر پدر او امام بیان الحق محمود نیشابوری رحمه الله
از افراد عالم بودست و لطایف و غرایب و تصانیف او در انواع علوم
در اطراف جهان مشهورست و جمله مقبول و چون بسمع او رسید که در
۱۰ بلاد مغرب تفسیری ساخته اند پنجاه مجلد او در معنی یک آیت که آفریدگار
میفرماید وَ فِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ صد دفتر تألیف کرد پنجاه در خلق
انسان و پنجاه در خلق انسان و این امام فخر الدین محمد محمود که ما
بصدد ذکر اوئیم در عهد دولت بهرام شاه از فحول ائمه غزنین بود
و تفسیر بصائر یبیینی تألیف اوست و رای آرای که ترجمه غرر و
۱۰ سیرت تصنیف او و صحیفه الاقبال که در معارضه تیغ و قلم است ساخته و
پرداخته او و او را تصانیف بسیارست و از اشعار او بر یک رباعی اختصار
کنیم هر چند معروفست و لیکن بغایت مطبوع است در آن وقت که رایب
دولت سلطان سعید سبخر نغمه الله بر حتمه بر صوب مالک غزنین خافق
گشت تا بهرام شاه را مالش دهد و مالک غزنین را مستخلص و مستصنی
۲۰ گرداند و بهرام شاه را با او امکان مقاومت نبود امام فخر الدین محمد محمود
نیشابوری را برسالت فرستادند و چون بحد تکینا باد بمعسکر منصور پیوست
بوسیلت پیری و تقدّم جانب او مرعی ماند و او را پیش بردند بعد از
رعایت جانب ادب و اقامت شرایط خدمت زبان بر گشاد و گفت بهرام
۲۴ که شاهی ازین درگاه یافته است مقام خدمت میبوسد و میگوید بیت

معموره هراة اعاد الله نصرتها در خانقاه سلطان باسم شیخی موسوم بود سجّاده
او خاک در دینه افلاک ی زد و زبان زمان میگفت
ای بنده خرقه کبودت * در جنت عدن حله پوشان
و چند کتاب ساخته است در بیان حقیقت و روش طریقت بنظم پارسی
مثنوی و جمله بغایت معنوی و قطعه از آن وی درین جمع ثبت
کرده آمد
نظم

ای جان جان جانها جان را بلطف جان ده
آنی که آن آنی دل را برحمت آن ده
تن شد گران ز مهرت دیرش ز غم سبک کن
دل شد سبک ز عشقت زودش ی گران ده
بفکن ز خان و مانم برکش ز این و آنم
بگسل ز عقل و جانم از هسّیم کران ده
درد دلم فروز کن جانم ز عشق خون کن
از جنتم برون کن در قریم امان ده
تو مالک جهانی مولا انس و جانم
مارا ز بی نشانی بخود بخود نشان ده
مارا ز فقر و مستی برهان ز شرک وهستی
و اندر جهان پستی توحید خود عیان ده
غزل،

ما ز خرابات عشق مست الست آمدیم
نام بلی چون بریم چون همه مست آمدیم
ساقی جام الست چون و سقام بگفت
ما ز سر نیستی عاشق هست آمدیم
خیز دلا مست شو از ی قدسی از آنک
ما نه درین نیره جای بهر نشست آمدیم

و اگرچه در لباس ائمه بودی اما در زئ متصوفه رفتی و این ایات
دلفریب از آن ویست میگوید رباعی

ز آن پیش که ناگه لب خشک بند * دزدد شکری ز آن دولب پر خند
لشکرگه زنگبار بر گرد رخس * از مشک طناب در طناب افکنده
غزل،

چه دردست این که عشقش نام کردند * وزو آشوب خاص و عام کردند
هر آنچ اندر زمانه درد دل بود * یکی کردند و عشقش نام کردند
خراباتیست اندر عشق کآنجا * ز خون دل ی اندر جام کردند
بیک ساغر در آن بختانه مارا * چنین سرمست و بی آرام کردند
۱۰ بسا توسن نمای تُند پندار * که زیر بار عشقش رام کردند
هم او گوید غزل

نه یکی روز ز وصل تو نشان یافته ام
نه یکی شب ز فراق تو امان یافته ام
دوش از دست غمت این دل غم پرور را
خون چکان نعره زنان جامه دران یافته ام
هیچ عاقل نکند باورم ای دوست که من
دل دیوانه خود را بچه سان یافته ام
نظری کردی روزی بمن سوخته دل
هرچه دارم من بیچاره از آن یافته ام
بدو جو بر من اگر هر دو جهان گم گردد
۲۰ چون ترا یافته ام هر دو جهان یافته ام

(۱۲۳) الشیخ الامام شمس الدین محمد ابن الطغان الکرمانى،

شمس الدین که در دریاء طریقت غَوَاص است و در خانقاه حقیقت سر
۲۴ خواص در قال محسود اعادی و در حال مقصود حاضر و بادی و در شهر

باران عدل بار که این خاک دیرهاست

تا بر امید قطره باران نشسته است

وقتی در ری تذکیر میگفت رقعۀ بدو نبشتند که مجلس کوتاه میگوئی و
ما مشتاقیم بر بدیهه گفت، رباعی

در مجلس ماگلی و خاری باشد * آکوش آکوش مرغزاری باشد
صد تا صد گر پلاس و کرباس بود * این اکسون است کلاه واری باشد
وقتی نامه نبشت به نزدیک خواجه امام شهاب الدّین خیوقی و این قطعه
از آنجا نوشته آمد

نامه کرینجا بدان جناب نویسند * بر رخ نقره برزّ ناب نویسند

۱۰ دفتر القاب انبیا بگشایند * تا هم از آنجا بدو خطاب نویسند

آنک دو صد آفتاب پرتو او شد * بهر خدا چون بدو شهاب نویسند

و درینجا میگوید

از صدقات علوم اوست که اورا * در همه فن صاحب النّصاب نویسند

از سطوات بیان اوست که بر خصم * در جدل شرع شیر غاب نویسند

۱۵ از حرکات بنان اوست که اورا * در ره دین مالک الرّقاب نویسند

و چه معیشت نبشته اند مرا لیک * چون خط نشنه که بر سراب نویسند

یا بفراغت جواب من بنویسی * یانه بفرمای تا جواب نویسند

و این رباعی هم در آن نامه درج کرده بود در مدح سلطان خوارزم شاه

رباعی،

۲۰ ای شاه عراق چیست یثرب بستان * آفاق ز دست متغلب بستان

خورشید صفت برآ ز مشرق روزی * بر شام زن و خراج مغرب بستان

(۱۲۲) الامام صفی الدّین الیزدی،

صفی بزدی که بصفاء دل و خاطر خورشید را طعنه زدی و پیوسته جز

۲۴ بر جاده وفا و سجدۀ صفا نبودی در عهد ملک طغان شاه قربتی باقت

سلك خدمت منتظم بود چون صدر الدین شرف دست بوس شاهانه در
یافت گفت امام جلال خواری که پیوسته عزیزی ذات خود از دعاء
پادشاه جسته است بر درست اگر فرمان شود تا در آید، فرمود که در
آید، امام جلال الدین خواری در آمد و بنشست و بدیهه این قطعه
انشا کرد،

داعی که پیش تخت بفرمان نشسته است
آنجا بد ایستاده که دربان نشسته است
پروانه ز شمع سلاطین بدو رسید
گفتا که اندر آئی که سلطان نشسته است
چون سجد گه بدیدم پروانه حشو گفت
اسکندری بجای سلیمان نشسته است
ای آنکه طوق نعمت و طغرای حکم تو
بر گردن عراق و خراسان نشسته است
آبستن است کوس نو شاهان ز حمل فتح
وینک پی ولادت ایران نشسته است
قاضی راست حکم ترازوی عدل نست
و اینک گواه عدل که وزان نشسته است
ای چرخ و انمای که گردی ز خیل او
بر رنگ روی هیچ مسلمان نشسته است
الا که گرد لشکر چون مور و چون ملخ
بر دانهاء خرمن دهقان نشسته است
در یاب نان و غله بیک لطف حاجتست
کاندر بها جوی دوسه بر نان نشسته است
و اینک ز بهر سنبله و دانه نانباست
چون عقری که از پس میزان نشسته است

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

و بحکم آنکه عظیم مشهور بود کثابت آن در توقّف افتاد و این شعر هم
اوراست

باز غم هجر یار بر دل ما زد جرس
جز ز پی وصل او من نزدم يك نفس
دست غم او نهاد عقل مرا پای بند
طبع بهی فگند روح مرا در خرس
خط فنا گر کشد دست غمش بر بقا
روح نگوید که باش عقل نگوید که بس
هیچ کسان را غمش از چه مواسا کند
کآن که کسی بود بود در غم او هیچ کس
بلبل علوی شدی اندۀ سفلی محور
سوی نشین گرای بر جه و بشکن قفس
کین همه بی مایگان از پی سودی شدند
چار ره عشق را بستۀ بند هوس
۱۰ و نظم از وی کم روایت کرده اند اما هر نکته از نثر او جهانی است و
هر دقیقه از دقائق تذکیر وی عالی ذکر او بدین قدر اختصار افتاد،

(۱۲۱) الامام الاجلّ جلال الدّین ملک الکلام فضل الله الخواری رحمه الله،
جلال خواری که رابض رای او جلال خواری در زردۀ آسمان گذار
خورشید کشیدی و چون بلبل نطق او بر چمن متبر در نوا آمدی
۲۰ طوطیان او هام شکر چین گشتندی الفاظ مقبول او چنان معسول بود که
شکر از غیرت آن غسل دیوانه وار در فی نشست و قند از ذوق وعظ
و پند او در قید عجز ماند و در آن وقت که رایات سلطان نکش نغمۀ
الله بر حننه بر دیار عراق خافق شد و بر درِ ری معسکر ساخت صدر
۲۴ الدّین و زان بخدمت حضرت سلطان آمد و جلال الدّین خواری در

رباعی،

مائیم بجان عشق ترا بخریه * پیوند دل از صبر و خرد بپریه
تو فارغ و ما باشک پُر میداریم * از چاه زنجندان تو حوض دیه

رباعی،

دوشم همه شب درد در افزایش بود
گریبان شدم از هجر تو و جایش بود
وین طرفه که با این همه محنت شب دوش
با نسبت شبها شب آسایش بود

(۱۲۰) الامام الاجلّ ملک الکلام علاء الدین الخواری،

۱۰ علاء خواری که با عزّت شعر او شعری بیلاء خواری مبتلا شدی و با فصاحت کلام او عطارده که تیرست بر اعوج چون کان راست استادی جمله فصحاء عجم مر آن طبع زاینده را بنده شد و کلّ فضلاء عراق و علماء آفاق در مقابله او بقصور خود اعتراف نموده و از بحر فضایل او اغتراف افزوده و از بزرگی شنیدم که روزی مجلس میگفت و سحاب بیان او درر ۱۰ فواید بر سر مریدان او [میربخت] بیهانه آب خاک در چشمه احوال آن جمع پاشید و بر بدیهه این بیت گفت،
قطعه

دُر در صدف از بیان او ی نالید * باران پدرش بود مر او را مالید
و قطعه گفته است از غایت ابرام و ملالت از مریدان میگوید، قطعه
از ملالت ای مریدان میروم * بر دل و جان داغ حرمان ی روم
۲۰ هر کجا شهرتست اقطاع منست * گه بایران گه بتوران ی روم
صد هزاران ترک دارم در ضمیر * هر کجا خواهم چو سلطان ی روم
تخت منبر چون مسلم شد مرا * چتر بر گیرم چو شاهان ی روم
و این قصیده معروف او گفته است،
قصیده

۲۴ صاحب صدر منبر خیز بآسمان برآ * هین که مدار عرش را قبله انبیا نوئی

درین خشك سال امل جز ز دینه * که هست اندرو مردی نم ندیدم
 بجز درگو پادشاه جهان را * پناهی در اطراف عالم ندیدم
 بسی گفت گردون و گوید که مثلش * درین سیرهاه مقوم ندیدم
 بجز خدمت و بندگی درش را * قد خویش پیش کسی خم ندیدم
 جز او هیچ عقل مصور ندانم * جز او هیچ روح مجسم ندیدم

(۱۱۹) الامام العالم کمال الدین زیاد الاصفهانی،

کمال زیاد که در نرد راست فضایل جمله افاضل را شش ضرب فره دادی
 و بر بساط هنر نرد بُرد او تمام خصال کمال آمدی در سواد عراق مسوّدات
 اشعار او را فضلا بر اطباق احداق نبشتند و هنرمندان آفاق اوراق لطایف
 ۱۰ او را بر آماق نهند و در ذمّ دنیا و بیوفائی او این مخدّره دانش بر
 منصّه نمودار جلوه داده است شعر

این عرصه که گفت خوش جهان نیست * خاکش بر سر که خاکدانیست
 عاقل بخدا اگر گریند * گردی که فراز آن دحانیست
 این هفت رواق بر کشیده * بر طارم قدس نردبانیست
 ۱۵ و این هفت بساط خاک خورده * بر درگه قدرت آستان نیست
 این خطّ سیه سپید ایّام * محنت کدّ غم آشیانیست
 مارست طلسم گنج کمر جوی * سودی که پیش چنین زیانیست
 آن کوست نگاهبان گنجی * سلطانش مخوان که پاسبانیست
 [جز زهر نداد در نواله * گردون که بشکل گرد خوانیست]
 ۲۰ جز نیر ندوخت بر دل و جان * این چرخ که خانه کمانیست
 در لاله نگر بچشم حسرت * کان عارض خوب دلستانیست
 بر سرو گذر پهای عبرت * کان قد بلند کامرانیست
 عکس گل روی دلبران است * هر جای که شاخ ارغوانیست
 رنگ رخ زرد خفتگان است * هر جای که برگ زعفرانیست
 ۲۵ بر گلبن اگر گلی بخندد * بگری که لب شکرستانیست

چند دمر راه عاشقی رفتن * ره بگردان که این نه بس راهیست
وله، عزل،

يك شب سوی دوستان گذرکن * در کار شکستگان نظر کن
گفتی که دلت بغیر بسوزم * گردل بینی ازین بترکن
چون آینه ز لطف زهار * ای آینه زآه من حذر کن
رباعی،

هر لحظه بنوعی دگرم رنجانی * احوال می پرسی و خود میدانی
تو سرو روانی و سخن پیش تو باد * میگویم و سر بهرز می جنبانی
رباعی،

یارم چو ازین عزم سفری آید * بر من همه خُری ببری آید
گلگون سرشکم که روانست چو آب * از گرم روی بروی در می آید
رباعی،

آن زلف بیاد داده بر پام بند * هان تا نشوم گشاده بر پام بند
در آب دودید غرقه گری نشوم * بر خیز و سبوی باده بر پام بند

(۱۱۸) الامیر الامام ظهیر الدین عبد الله بن شفروه،

پسر عم شرف الدین که افضل زمان و اکمل دوران بود ظهیر الدین که
خاطر او از آفتاب تابان بوقت ظهیر روشن ترست ذاتِ مطهر او از
لطف مظهر موجودات مطهر گشت چون مظاهرت افضل بدو بود از آن
وقت که در ظهور آمد لقب او ظهیر آمد، نظم

ز باغ فلک يك سپرغم ندیدم * ز زخم جهان هیچ مرهم ندیدم
ز جور زمانه دل خویشتم را * یکی طرفه العین خرم ندیدم
درین عمر نهاد انسی بمن روی * کران پس جفاها می محکم ندیدم
چنین دان که هرگز گل شادئی را * ز خار جفاها مسلم ندیدم
دی کمر زدم کاستین نفس را * ز خون دل و دیک معلّم ندیدم

دمر لطف تو ازهار و ریاحین * هم از قلب زمستان می نماید
وله،

گر توانی ای صبا بگذر شی در کوی او
ور دلت خواهد بیر از ما پیای سوی او
حلقه زلفش مجنّبان جز بانگشت ادب
هان و هان تُرکی مکن با طره هندوی او
آن زمان کآنجا رسی آهسته باش و دم مزین
تا نشورد خواب خوش بر نرگس جادوی او
دست سیمینش بگیر و عهد با او تازه کن
ای که جان بُردی زدست و ساعد و بازوی او
گر هی خواهی که بر سرو بلند او رسی
نردبانی عنبرین ساز از شکج موی او
گر دلم را بینی آنجا گو حرامت باد وصل
من چنین محروم و تو همواره همزانی او
يك سفر کن يك سحر از بهر مشتاقان او
پس رهاوردی بیاور هم ز خاك كوی او
غزل،

رخ خوبت بحسن چون ماهیست * تن زارم ز ضعف چون کاهیست
لشکر دل پیادگان تو اند * رویت آخر رُخیست یا شاهیست
دل تنگم قرارگاه تو شد * ز آنکه تو یوسفی و دل چاهیست
لب تو عمر دراز کوتاهیست * گرچه روزی بچشم من ماهیست
آن دهن خانه تو بر هیچیست * و آن کمرگاه تو نهی گاهیست
هر غمی در دو چشم من خونیست * هر دمی در دهان من آهیست
بر در تو ز خاك خوارترست * هر کرا رونقی است یا جاهیست
ای دل از عشق آن ستم پرور * توبه کن ورچه خوب دلخواهیست

از بانگ او چو باران زهره هی چکد
 زیرا که خود چو برق و صهباش چو تندرست
 زینش چو طاق چرخ مقرنس مقوسست
 نعلش چو ماه نو بکواکب مدورست
 تاب دُمش ز لطف چو جعد سمبران
 شکل سُش خمیده چو ابروی دلبرست

و در قصیده دیگر میگوید

رُخش ماه از گریبان می نماید * بنفشه از گلستان می نماید
 ز طره مشک و عنبر می فشاند * ز چهره ماه تابان می نماید
 مدار چرخ آب زندگانی * از آن چاه زرخدان می نماید
 ز بلورین زرخدان گوی دارد * ز بیخ زلف چوگان می نماید
 دهانش نقطه تنگست و قد راست * ز خط بر نقطه برهان می نماید
 رخس در دلبری تا خط بر آورد * بنامیزد دو چندان می نماید
 ز شرم او صدف لب می بدوزد * چو او لؤلؤ دندان می نماید
 مرا بی پسته شکر فشانش * چو فندق پوست زندان می نماید
 لب او تا قباء خضر پوشید * بظلمت آب حیوان می نماید
 دلاور غمزه مردم شکارش * بعینه تیغ سلطان می نماید

هم درین قصیده در مدح میگوید

نهادش جودئ حلمست لیکن * بیانش موج طوفان می نماید
 خجل میگردد از وی مهر هر روز * که آن رخسار رخشان می نماید
 چو ابر و برق طبع و خاطر او * در افشان و زرافشان می نماید
 نهال پاکش از فرط لطافت * چو عیسی سر بسر جان می نماید
 بچشم زنده پیلان زمانه * ز هیبت شیر غزان می نماید
 ایا شاهی که از آواز کوست * دماغ چرخ طیان می نماید
 سموم انتقامت دود سحین * ز آب روی رضوان می نماید

رادی که از رواج اخلاق پاک او
 این طبله معلق گردون معطرست
 حقا که نزد فکرت عالم فروز او
 سر چشمه فروغ کواکب مکدرست
 و الله که پیش همت گردن فراز او
 ميموع انتقال معادن محقرست
 دریا کفی ز پنجه گوهر فشان اوست
 خورشید نیم دژه از آن رای انورست
 از بهر خالک بوس جناب رفیع او
 چوگان قدست هرکه برین گوی اغبرست
 ای خسروی که ابلق اّبار رام نست
 وین چرخ سرکش از بُن دندانست چاکرست
 زخم پلارک تو جهان سوز [و] جان شکار
 پیکان ناوک تو جگر دوز [و] صفدرست
 پیکران باد پای تو چون آب خوش روست
 رخس تناور تو چو گردون نگاورست
 صفت اسپ میکند

اسپي است چست خيز [و] سبك پوی و نیزناز
 کر پویه و شتاب مگر باد صرصرست
 چون کرسی روان شد با چار قائمه
 چون کشتی روان شد با چار لنگرست
 آهو خرام و گور سرین و پلنگ طبع
 خرگوش گام و شیر دل و پیل پیکرست
 رخشنده در میان کواکب چو کوکبی
 پرنده چون شرار و فروزان چو اخگرست

عقل را مرشد شافی و ذهن را مصفله وافی بود فامّا لطف طبع مر وی را
 باعث و محض ی آمد بر آنک گاه گاه نظی چون آب زلال و شعری
 چون سحر حلال پردازد و در غزل و مدح لطایف طبع و ظرایف نظم
 مرتب گرداند و دیوان اشعار او مشهورست و در نیشابور زیادت از صد
 طبعی کاغذ دیده‌ام و آنچه درین وقت بدست آمد و خاطر مرا بر حفظ
 بود در قلم آمد و این قصیده در مدح جلال الدوله ارسلان [بن]
 طغرل گفته است،

قصیده

ماهست یارب آن رخ زیباش با خورست

سروست قدّ و قامت او یا صنوبرست

لعلش ز لطف هم دم عیسی مریم است

رویش بحسن غیرت و آزار آزرست

آن روی جان فزایش نیکبست زشت کار

و آن چشم نا توانش ضعیفی ستمگرست

دردا که زلف هندوے اورا قرارگاه

گلبرگ تازه است و مرا خار بسترست

رویش چو آذر است فروزان و نوربخش

و آن خطّ مشکبارش دودی پر آذرست

گوئی بلور بود ز نخلدانش پیش ازین

و اکنون ز بوی و رنگ خطش گوی عنبرست

کوچک دهان او که نمکان جان خود اوست

چون بخت تنگدستان هم شور و هم شرست

رویش چو رای خسرو آفای روشنست

قدّش چو طبع شاه جهان عدل گسترست

شاهی که از تنایج رای منیر او

ظلمت سرای کلبه خاکی منورست

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

منم منم که جهان رنگ و بوی من دارد
 منم که دلبر باغ و عروس در چمن
 و لیکن این همه هست و چو باد بر خیزد
 حدیث من ورقی باز کن که من نه منم
 غزل،

ای ز نرگس قدمت خود بین تر * وز بنفشه گلّهت پُر چین تر
 دمبدم آن رخ گلرنگِ خوش * هست از باد سحر گل چین تر
 رحمتی در دل سنگین آور * اے ز جانم دل تو سنگین تر
 ای که بر خاکِ درت باد صباست * نا توان تر ز من و مسکین تر
 تلخیِ پاست آخر تا کی * ای دهانت ز شکر شیرین تر
 غزل،

آتش عشق چون زبانه زند * خاک در دینه زمانه زند
 عقل را سوی عشق ره ندهد * و ر بسی سر بر آستانه زند
 خنک آنرا که بر ستیزه عقل * دست در باده مغانه زند
 ندهد عقل بر دلم جز کثر * تا دلم راست این ترانه زند
 دل چو از چشم بار مست شود * تیر مقصود بزر نشانه زند
 و له،

عاشقان امروز هریک با کناری رفته‌اند
 هریک اندر جست و جوی غمگساری رفته‌اند
 عاشقان را چند گوئی دل کجا شد سوی زلف
 بیقراری چند سوی بیقراری رفته‌اند

(۱۱۷) الامام العالم شرف الدولة والدین محمد شافره علیه الرحمة،
 از اماتل اصفهان بل از اعیان جهان بوده است درّه التاج علم و واسطه
 العقد دانش اگرچه در علم تذکیر شهرتی داشت و مواعظ و نصایح او

جمال و شه بیت قصیده افضالند صدای صیت ایشان باقاصی آفاق رسیده
و شکرآب جود ایشان سكرات جانرا نسکین داده و صدر الدّین که ذکر
او رفت از سواران میدان فضل سابق و محلی بود و بحلیه جمال متخلّی و
این جمال الدّین هم شکوفه آن غصن و غصن آن ارومه و دُرّ آن صدف
و درّی آن شرف است نتایج طبع او عروسان زیباروی و پَرَدِ گِیاَن سیاه
موی اند ابکار خاطر او چون حور عین موزون کانهنّ بیض [مَکُون] و
برهان این دعوی و مصداق این معنی این شعرست،

چو گل بخت بر آمد که خسرو چمن

خدایگان ریاحین و شاه انجمن

ز شاخ چتر زبرجد مراست در عالم

زمرّدست جلال و ز لعل پیرهنم

سرور سنبل و شادی روی شمشاد

جمال سوسن و سرو و امید یاسمن

ازین نیاید باهم لب من از خنده

که لاله کرد پر از برگ ارغوان دهنم

هه تن من جانست سر بسر گوئی

هه چو عیسی روحم گهان مبر که تنم

مرا خود از لب خود آرزوی بوسه کند

کدام بلبل من مست عشق خویشتم

بیچنگ بلبل مطرب درید پرده من

جوابش ار ندلم پس نه مردم و نه زغم

برون ز مشغله در عشق او چه خدمت کرد

همین بس است که گوید که من ترانه زغم

نظاره رخ من سیم مطربش بس است

اگر نه سرخ درستی دو بر کفش فکرم

و این چند رباعی از منشآت طبع اوست،
 رباعی
 ای خطِ دمیّد گرد آن لب چه خوشی * وی سنبل بر لاله مرکب چه خوشی
 ای روز بروز کرده از شب چه خوشی * وی سبزه باغ حسن یا رب چه خوشی
 رباعی،

۵ زلف سیّمت که مشک با او خم زد * مشاطه فطرتش خم اندر خم زد
 یلک ره بمنش سپار تا یکباری * برهم زمنش که عالی بر هم زد
 رباعی،

از عقل عنان بتاب و در ساغر پیچ * وز خلد و سفر بگذر و بای در پیچ
 دستار و قصب بباده بفروش و مترس * کم کن قصبی پس طرفی در سر پیچ
 رباعی، ۱۰

بد باشد اگر خاطرنیک اندیشت * یادی نکند ز عاشق دل ریشت
 باز آی مگر بر رخ تو جان بدم * بنشین پیشم مگر بپوش
 رباعی،

کردیم دگر شیوه زندی آغاز * تکییر زدیم چار بر پنج نماز
 ۱۵ هرجا که پیاله ایست مارا بینی * گردن چو صراحی سوی او کرده دراز
 رباعی،

یاران همه با هم اند و تنها من و تو * کین است مگر زمانه را با من و تو
 هر دلشده که بود با دلدارش * بنشست بکام خویش الا من و تو
 رباعی،

۲۰ آن صبر که بیتو باد پیمود برفت * و آن عقل که بی تو صبر فرمود برفت
 وصل تو چو گل بدوستان دیر رسید * دردا که چو گل ز بوستان زود برفت

(۱۱۶) الصدر الاجلّ جمال الدّین الخجندی رحمه الله،

خاندان خجندیان در صفاهان ملاذ ارباب فضل و معتمد اصحاب دانش
 ۲۴ و مستجمع کاملان جهانست و هر فردی از افراد آن جمع دُر فرید

نقاش صورت تو بی ذهن و بی تفکر
در يك بدست کرده فردوس را مساحت
آهوی دل فربیی با روضه جمالت
در نرگس تو رفته خفته باستراحت
از روح پاك برده خوئی تو لطافت
بر عقل كل نموده اخلاق تو رجات

فصل سوّم، در ذكر صدور و افاضل عراق،

(۱۱۵) الصدر الامام الاجل صدر البله و الدین الخجندی نور الله قبره،
صدر خجندی که از رؤساء اصفهان بل از امثال صدور جهان بود آسانی
۱۰ بر زمین و آفتابی در زین دور گور عامه او بر تدویر آفتاب تابان
تاوان میکرد و رشح قلم او در آن اقلیم اثر ششیر بزبان باظهار میرسانید و
با این همه مکت و استظهار و قدرت و افتخار در کرم چنان گشاده دل
و دست بود که دخل کان و یسار بحر با خرج يك روزه بین او بس
نی آمد و با این همه فضایل و شمایل اورا شعر بست مطبوع و در تازی
۱۵ و پارسی و نظم و نثر قدرت او کامل و داعی تتبع اشعار و تصنیف کلمات
او کرده است و از هر جوئی قطره و از هر کئی جزوی و از هر گلی
برگی بدست آورده اما درین مجموعه طرفی از لطایف ابیات و اشعار
او اثبات افتاد، این غزل اوراست،
غزل

دلبرا راه مزین پرده بساز * مطربا زخم مزین زخمه نواز
۲۰ حجره خالی و رقیبان در خواب * چشمها خفته و درها همه باز
چکم وای که امشب شب من * هست کوناه و مرا قصه دراز
منشان هیچ قدح را ز طواف * تا که بر خاست صراحی به نماز
شبه حسن تو ای ماه فلك * سر طراز همه خوبان طراز
بی سبب گرم مشو سرد مگوي * نرم شو اسپ جنا تیز متاز ۲۴

نیلوفر اندر آب گشاده ز رخ نقاب
 بر خاك شنبلید به پیشش نزار و زار
 بر طرف جویبار ببالید سرخ یید
 مرجان صفت و لیک زمرد گرفته بار
 اغصان بوقت باد چو یاران گه وداع
 بگرفته یکدگر را از مهر در کنار
 ابر آستین و دامن پر کرده از گهر
 در پیش او گشاده بحاجت کف چنار
 آزاد سرو در سه صفت همچو شاه بود
 شه را ندیده و شده در بندگی چو مار
 بگشاده ده زبان ز برای ثنای شاه
 و آنگه ز عجز کرده بخاموشی اختصار
 در بآء علم و عدل شهنشاه ملک و ملک
 خورشید بزم و رزم خداوند گیر و دار
 فرخنده رای مملکت آرای کز صلاح
 بیرون ز کردگار چو او کس نکرد کار
 رایات فتح و نصرش عالی بهر مکان
 آیات مجد و فخرش ظاهر بهر دیار
 پیوسته خار خشم و گلی غنواو شده
 عاری ز عار ظلم و مجرّد ز جور خار
 عرق کریم و اصل قدیم ورا بشرح
 نتوان تمام گفتن در عمر مستعار
 وله،

ای آفتاب رویت در مطلع ملاحظ
 پرورده چون لب تو لعلی بکان راحت

رباعی،

رویت چو گل و گلاب از وی بچکد
ماهست که آفتاب از وی بچکد
یا رب که چه آتش است کاندلر و صفش
هر بیت که گویم آب از وی بچکد
رباعی،

من از همه بیش در غمت کمر زده‌ام
بر جان گبره مهر تو محکم زده‌ام
دوش از تو مرا هر آنچه حاصل بودست
جر دیده خویش جمله برهم زده‌ام

(۱۱۴) الامام رشید الدین محمد بن محمود الاسفزاری رحمه الله،

رشید الدین اسفزاری که بر یکران بیان بلاغت سواری اورا مسلم بود
و حیل فضایل او مبتم و معصم شمایل او محکم عروسان پرده ضمیر او
زیبا روی و دلبران ختن طبع او گشاده موی در مدح ملک بلور این
۱۰ عقد مروارید بدست بیان بساخت و آن پادشاه حق فضل اورا بشناخت
می گوید

قصیده

بر آرزوی خدمت درگاه شهریار
رای سفر گزیدم در موسم بهار
صحن فضا شده ز ریاحین پر از بخور
روی هوا شده ز طبایع پر از بخار
اندر گل موژد رنگی ز روی دوست
در عارض سمن عوضی از بر نگار
بگرفت لاله بر کف جام شراب لعل
زیرا که بود دیده نرگس پر از خمار

۲۰

۲۴

ز راهتاز جهان احتما گزین یغین
 که نیست بیش در پخای احتمال وفا
 ز جیب غیب طلب نقد عهد کز دستت
 گسست دامن بار نکو فعال وفا
 غزل،

نوئی ای جان ز دلب درمانم * مرهم گر نکنی در مانم
 نکنی کار برای دل من * تو خود این راه ندانی دامنم
 آنچه زان بیش نباشد غم تست * و آنچه زان کم نبود من آنم
 شکری از تو بجان خواهم خواست * گرچه از پسته دهی بستانم
 رباعی،

جانا بتو حاجت وصال آوردم * وین هم ز طمعی محال آوردم
 مانند چوگان سر زلف تو باز * بر گوی زخندان تو خال آوردم
 رباعی،

ای دیده بیادش چو نظر بگشائی * در پای خیال او نشان بینائی
 ۱۰ آنگاه چو بر مردمکش بنشاندی * هشدار که دامنش بخون نالائی
 رباعی، دل در رخ آن دو زلف یکنش خوش است
 زیرا که نظر در رخ زیباش خوش است
 گر با من شور بخت شیرین رخ او
 گه که ترش است گوهی باش خوش است
 رباعی،

یادم نکنی از آن بفریاد آم * باشد که ز بند هجرت آزاد آم
 در هم شد و شکسته چون زلف توام * در زلف نگر مگر منت یاد آم
 رباعی،

ای رفته و بیتو رفته آب از دیده * گل رفته و می رود گلاب از دیده
 ۲۰ تا باز نه بینم نه بینم خالی * خون از جگر آتش از دل آب از دیده

بمال گوش جفا و به بند چشم امل
 که چشم زخم فلک داد گوشمال وفا
 سمند عهد ز همت نی پذیرد زین
 از آن سبب که گسسته است ازو شکال وفا
 درخت لطف فرو ریخت برگ و بار کرم
 های عهد بینداخت پر و بال وفا
 نیافته است ز اصحاب عهد کس انصاف
 نه از بین وفاق و نه از شمال وفا
 ز آشنائی گیتی وفاق بیگانه است
 باشیانه عتقا شدست زال وفا
 باب شور جفا خوش دلند مشتی خس
 چرا که بی خبرند ازیم زلال وفا
 فروغ مهر فراغت در آسمان امان
 نه بدر قدر نمودست و فی هلال وفا
 یکی منم که بصد نوع در هزار غم
 ز جور چرخ جفا پیشه و زوال وفا
 ز هیچ بار وفائی نیافتم روزی
 مگر بخواب شبی دیده ام خیال وفا
 امید عهد و وفا نیست لیک تا نفسی
 جمال عهد نه بینم کجا جمال وفا
 بچار میخ جفا بسته ام چگونه کشم
 طناب خیمه اقبال در ظلال وفا
 بر قبول ز بذری سخن نیافتم
 دریغ شعر تر من بخشک سال وفا

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

قصیدہ بر آورده بود

قصیدہ

چو هست زیر نقاب عدم جمال وفا
 صبا عهد مجوی و دم شمال وفا
 ز بس جفا که بینزود بکنفس نرزد
 نسیم عهد درین عهد بر جمال وفا
 سموم حادثه در باغ دین چنان بوزید
 که خشک گشت بیکبارگی تہال وفا
 بناقضان وفا در نگر که تا بینی
 چہ مایہ نقص فزودند در کمال وفا
 مزاج طینت عدل اندرون عالم نیست
 برون عنصر عصرست اعتدال وفا
 ز ننگ مُشت لکد کوب نائبات فلک
 نہادہ اند قدم در عدم رجال وفا
 شدست خانہ دل خالی از متاع طرب
 کہ هست دست مروّت تہی ز مال وفا
 وفا مجوی و منال از جفا کہ خالی شد
 کف کنایت احرار از منال وفا
 شدست غافل دلہا ز کار و بار خرد
 شدست بستہ زبانہا ز قیل و قال وفا
 درین زمانہ ہوی غالبست و دین مغلوب
 حدیث عهد مگوی و مہرس حال وفا
 در یغ آنک رخ خوب نو عروس جہان
 برہنہ ماند ز زلف صفا و خال وفا
 وفا مجوی نہ جور زمانہ جافی
 کہ هیچ گونه نیابی درو خصال وفا

کند مرکب او عدو و را پست * بزیر سُمی سر بزیر سُمی تن
رباعی،

ای دست چه دستی که چنین بیکاری * کو ناخنت آخر که ازو سر خاری
فی فی تو نه دستی که دهان یاری * ز آن روی که تنگی و خط خوش داری
رباعی،

چون کرد فلک دوش پُر از غایب طشت * بر من ز شیخون غمت حال بگشت
از خواب خوش آب دیده را پُل بستم * چندانک خیالت بسلامت بگذشت
رباعی،

مشنو سخن عالم فانی و مگو
و اندر طلبش مدار چندین نگ و پوی
دنیا چو گلست ای پسر بر لب جوی
نا چشم زنی نه رنگ بینی و نه بوی

(۱۱۴) الامام شرف الدین محمد بن محمد الفراهی رحمه الله،

ذاتی مجمع کمال فضایل و منبع زلالِ شمایلی اگرچه از فرهست اما در مسند
۱۵ علم و عمل چون شاه فلک در برج حمل و اورا ایات دلفریب و رباعیات
لطیفست و در وقتی که این داعی را بر فره گذری افتاد فلک بمصاحبت
او مُمَاشات نمود از جفاء ارباب زمان شکایتی کرده بود و کارنامه
پرداخته و در معنی وفا دقیقه دقیق آورده برین جمله
مثنوی
واو وفا و الف وفا باشد * نا درین عهد ما کرا باشد
۲۰ در حروفش نگر تو بی کم و بیش * حرف علت دو دارد از پس و پیش
در میان فاست حرف دیگر او * وز نقط کوه قاف بر سر او
دور ما دور لطف و صمت نیست * چون وفا بی دو حرف علت نیست
چون برین صورست حال وفا * صورت حال چون کم ز جفا
۲۱ و در مطلع آن کارنامه غراض خامه اورا بحر زاخر خاطر درر فاخر این

زد فلک در خیل حکمت چنگ ز آن معنی که نیست
 خیمه هر جائی که باشد بی طناب آراسته
 بی تهور ننگرد رای تو در گردون از آنک
 رزم نبود بی طعان و بی ضراب آراسته
 سرورانرا امثال امر تو بوده رقیب
 گردنان را طوق فرمانت رقاب آراسته

قصید

این قصیده هم ازوست،

اے رخ تو قلب آفتاب شکسته * طرّه تو قدر مشک ناب شکسته
 حسن تو ملک خطا گرفته و عشقت * رایت اندیشه صواب شکسته
 ۱۰ روی تو معور کرد بارگو جان * زلف تو پشت دل خراب شکسته
 برده بخطّ و لب آبِ طوطی و شکر * طرّه همچون پرِ غراب شکسته
 قاعدۀ مشک چون رسید بغایت * گشت از آن عتیرین نقاب شکسته
 بادۀ عشق تو خورد عقل و خمارش * مستی آن نرگس بخواب شکسته
 فندق عتائی تو زخمه ناهید * بر سر هنگامه خضاب شکسته
 ۱۵ زلف گنه کار تو درنگ نکرده * توه صد کس یک شتاب شکسته
 جزع گهربار سنگ لعل بدخشان * ز آن صدف لؤلؤ خوشاب شکسته
 بلبله کردار اگر گریسته چشم * رنگ لب قیمت شراب شکسته
 غم چو فرو برده بیشتر برگِ جان * نوک وی اندر دل کیاب شکسته
 ریخته چشم عقیق ناب چو دیده * بر سمت سنبل بتاب شکسته
 ۲۰ وعده وصل تو مهد کج تماشا * از پی دلء کامیاب شکسته
 صورت حالم طلسم عریده عشق * بر در صدر فلک جناب شکسته
 و وقتی ارسلان خان عثمان سقی الله ثراه زیارت سُمیتن رفته بود و آن
 موضع است متبرک و مزاری شگرف این قطعه دو بیت بحضرت اعلی
 فرستاد،

بیت

۲۵ چو رای هایون تقرّب نماید * بوجه زیارت بسوی سُمیتن

ديد رخ را کرده لعل از اشك تا بر شكرت
 فندق عنب گون ديد از خضاب آراسته
 ای سر کویت ز باران سرشکم هر شي
 بوده همچون آبگیری از حباب آراسته
 رشته مرجان بجزع اندر مرا باشد مدام
 تا نر در پاك داری لعل ناب آراسته
 زانك محتاج سؤالم كرد از روی عقاب
 شكر جان پرور حاضر جواب آراسته
 در فراق صبحدم هر شب ز یا رب گفتم
 چون سحرگاه از دعاء مستجاب آراسته
 نيكوئی كن كر نسیم لطف كرد آفاق را
 صدر میمون حضرت عالمجناب آراسته
 گردش افلاك بی احكام او محسوس نیست
 مصر جامع کی بود بی احتساب آراسته
 دور گردون عنكبوت روزن قدر ویست
 ز آنكه چون طاوس نر نبود ذباب آراسته
 ز آفتاب رای او زینت بود مر چرخ را
 تیغ گوهر دار گردد از قراب آراسته
 آفتاب آمد كه زین مركب رای وم
 بر فلك ز آنم بنور انتخاب آراسته
 نقره خنگ چرخ تركیب هلال آورد و گفت
 گرچه زین زیباست نبود بی ركاب آراسته
 ای ز تلقین تو دفترهاء سر مملكت
 همچو دیوان مطیعان از ثواب آراسته

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

غمزه خوځوار فتان را فریب آموخته
 نرگس مخمور جادورا ز خواب آراسته
 طره بر خد زبرجد رنگ تو آویخته
 طوطی اندر سایه پرغراب آراسته
 خازن جنت ز رشک خط خلد آسای تو
 چهره حوران عین اندر حجاب آراسته
 ازدهاء عشقت اندر جان ما ره داشته
 گنج سودای تو دلماء خراب آراسته
 بیدلان را حسرت یاقوت شکر بار تو
 عارض از خون جگرهای کباب آراسته
 عشق تو در چنگ هجران کرده نالانم چو نای
 دست هجران گوشالم چون رباب آراسته
 کرده رنجورم فراق اندر هوای شکر
 وعده وصلت قدحهای جلاب آراسته
 غم فقاغم داد ز امید لب و خال و خط
 آن فقاغ از شکر و مشک و گلاب آراسته
 جزع گوهریام از سودای لعلت داشته
 آستانه را بیاقوت مذاب آراسته
 اشک من گرز انتظار وصل گلگون شد رواست
 مجلس عشرت نباشد بی شراب آراسته
 ز آتش غم دارد آسایش دل حور بهشت
 دوزخ سوزان نباشد بی عذاب آراسته
 آفتاب اندر حجاب غالیه است از زلف تو
 ای سہی سرو تو از بوی گلاب آراسته

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

چشم ز روی غم چو شفق داشت تا مرا
 بی روی او چو صبح شد از انتظار چشم
 بر روی ریخت گوهرم از چشم نا توان
 از روی اعتبار مرا در کنار چشم
 دارد ز اشک روی مرا پر نگار چشم
 آخر ز روی رحم یکی بر گار چشم
 در روی من بچشم حقارت نظر مکن
 کز عشق روی تست مرا چشمه سار چشم
 ز اندوه روی و چشم تو تا روز راحتست
 بر روی من سرشک بشبهاء تار چشم
 خونخوار چشم تست از آن روی میکند
 از خون دیده روی مرا پر کنار چشم
 گر چشم دل نیابد از آن روی خوب تو
 جان را ز روی حادثه گیرد غبار چشم
 چشم ستاره بار شد ای آفتاب روی
 مهتاب گشت روم از آن پر خمار چشم
 ای شوخ چشم روی مگردان ز من ولی
 از روی عدل ناصر دین بر مدار چشم
 و این قصیده هفتاد و یک بیت است و پنج مطلع نهاده است و این
 ۲۰ از فراید قصاید وی است، و در قصیده میگوید که مطلعش اینست

قصیده

ای جهان از چهره چون آفتاب آراسته
 ماه را در سایه زلف بتاب آراسته
 لاله را پیوسته از شمشیر برقع ساخته
 زهره را همواره در مشکین نقاب آراسته

روى حصار يان فلک چشم روز را
 يك سوز روى طائفه اين حصار چشم
 در پيش چشم روى هوا همچو زنگى
 بر روى او نگاشته از نور و نار چشم
 گردون نهاده روى و کواکب گشاده چشم
 در روى بکدگر همرا بر قطار چشم
 من روى بر زمين و دو چشم اندر آسمان
 بپياده رنگ رويم و ياقوت وار چشم
 مارا بروى آنکه شد اميدوار چشم
 از روى اوست فتنه درين روزگار چشم
 بت روى من که خيره ز سحر دو چشم اوست
 بر روى نقش بتکده قندهار چشم
 نکند چو چشم آن صنم لاله روى باز
 نرگس بروى دشت و لب جويبار چشم
 گر چشم خيره ميشود از روى او رواست
 در روى آفتاب نگيرد قرار چشم
 ناريك شد دو چشم من از روى روشنش
 از روى وي نيست بلبل و نهار چشم
 گر شرم چشم داشتى آن سرو ماه روى
 بر روى او سرشک نکردى نثار چشم
 بي آب گشت رويم و در چشمش آب نى
 و آنکه ز روى او نه مرا اعتذار چشم
 بر روى آب مردمک چشم از آن نشست
 تا مردم آبروى ندارد ز يار چشم

(۱۱۲) الامام الاجل العالم زين [الدین] السجری،

با علی وافر طبعی دارد درآك چنانكه عطارد از ادراك سخنش عاجز آید
و در صنعت شعر و انواع سخن هرچه بر جمله شعرا و متكلمان معجز
نمودست و كلی این طائفه از آن نوع عاجز بوده اند رام طبیعت اوست
و تولّد او از بحسك (۴) است قصیه ایست از قصبات فره و ذات او محقق
این مثل كه الرجال من الفُرى و اورا قصاید بسیارست و لطایف بی
شمار و ابیات و اشعار اورا از عزّت خلق چون ... در دل نهند و سواد
نظم وی را چون سواد دینه عزیز دارند و آن قصیده كه در هر مصرعی
چشم و روی لازم داشته است و اثر سحر حلال فرا نموده برهان علوّ سخن
۱۰ و لطف طبع او تمامست،
قصیده

پر پیکرست روی فلك بر گمار چشم
يك روی بین گشاده برو صد هزار چشم
بنگر بچشم سر كه شب از روم ناختن
بگشاد روی روز و بیست استوار چشم
روى سپهر گشت پر از چشم سر بسر
و اختر ز روی سیر گرفت اختیار چشم
روى سپید روز چو از چشم شد نهان
روى سیاه شب چو بدید آشكار چشم
افتاد روى خسرو انجمن چشم دور
در روى مه گرفت فلك بنده وار چشم
از روى دور دیدم يك چشم روز را
دو روى كرد پر از كحل وار چشم
تركان تنگ چشم فلك را ز روى روز
در روى ظلمت شب هندی عذار چشم

۱۵

۲۰

۲۴

وله، رباعی،

تن بی ادبی کرد و دل من خون شد * چون حد زدیش بهج درد افزون شد
سودای تو ای جان من ای جان جهان * بیرون نشد از حد و ز حد بیرون شد

غزل

۵ دیدار تو خدایا چندانم آرزوست * کز بهر آن منارقت جانم آرزوست
جانان فدای جان نتوان کرد از آن سبب * جان میکنم فدا چو ز جانانم آرزوست
با صد فدای جان نبود وصل او گران * ارزانم آرزوست بس ارزانم آرزوست
دورئ و درد بود غناء من و کنون * مردم ز درد دوری درمانم آرزوست
درمان من توئی ز تو دوری چه میکنم * درمانم از تو از تو چه درمانم آرزوست
۱۰ تا کی ازین ترهه ما در صبح عشق * وجد و سماع و نعره مستانم آرزوست

وله ایضاً، غزل

يك سحر بر دل ما باد صبائی بفرست * دردمندم ز هجر تو دوائی بفرست
گر سزاوار گل روضه وصل تو نهام * آخر از باغ جنافات گیائی بفرست
قصه غصه مارا تو جواب نعی * گر غنی گوئی پیغام بلائی بفرست
۱۵ گر ولای تو هی جز بیلا نتوان یافت * دل رضا داد برو باز بلائی بفرست
بندگانم بنادانی در خطه فسق * گرچه بر خط خطائیم عطائی بفرست
دارد از تو نظری شمس گدائی و ترا * چه زیان دارد مقصود گدائی بفرست
و این رباعی در حضور ملك ناج الدین بلدوز گفت، رباعی

شاهها باید کر تو دلی کم شکند * لطف تو هزار لشکر غم شکند
۲۰ اندیشه بکار دار کاندلر سحری * يك آه هزار ملك بر هم شکند

رباعی

این قطره خون بسته قلب لقب * گفتا که منم محرم اسرار طلب
۲۲ گفتند که خون کیمش از اول کار * تا هر قلبی بلاف نگشاید لب

وله، رباعی،

دستی دارم چو کیسهٔ بباد تہی * و آنکہ گوئی مکن مرا یاد تہی
این پردہ مزین ورنہ کم از دستت * چون چنگ دل خویش بفریاد تہی

وله، رباعی،

بر روی بزم ز بادہ چون رنگ افتاد * زان روی میان من و دل جنگ افتاد
از چنگ هوئی باز خریدم دل را * معشوق ترانہ زن چو در چنگ افتاد
ہمو گوید این رباعی

رباعی

گہ نابِ کمنید مشکبارِ تو کشم * گہ غصۂ جزعِ پر خُبارِ تو کشم
بر دل ز نہالِ صبرِ یک شاخ نماند * آخر بکدام برگِ بارِ تو کشم

۱۰ (۱۱۱) الامام العالم شمس الملة و الدین محمد بن نصیر السجری،

مالك ممالك كلام و سالك مسالك فضل و اکرام خطيب منبر بلاغت
عندليب چمن فصاحت در بستان تذکیر چون از سحاب بیان باران فضل
و رحمت آفریدگار باران کردی گلهای کشف حقایق شکفتی و الماس زبان
او در تقریر فقه و نظر چون در حرکت آمدی بہر کلمہ گوہرهای شب
۱۵ چراغ تحقیق سنی و اشعار او مطبوعست و نثرہاء او مصنوع و چند
تألیف ساخته است و چند تصنیف پرداختہ است و مجمع البحرین کہ
میان حقیقت و شریعت ازدواجی دادہ است زادۂ بحر قریمت اوست و
وقتی در سیستان از سجری شنیدم کہ در مقام مفاخرت و مباہات میگفت
شہر ما بسہ چیز بر جملۂ بلاد ربع مسکون ترجیح دارد، گفتم چیست آن
۲۰ گفت شیر و امیر و شعر این نصیر و این چند بیت از نتایج خاطر او
آورده شد

رباعی

در عالم یاری چو نماندست کسی * در عشق تو من باک ندارم نفسی
۲۲ دریای دلم کہ هست پر آب غمت * موجی زد و دُرہا بدر آورد بسی

زبور خوان ثنا و فضیلت باشد
از آن قبل غسل آید ز فضل زبور
شدی بفضل و فضایل بهر طرف معروف
شدی بلطف و شمایل بهر کف مشهور
چو رومیان بصنایع چو چینیان بظروف
چو تازیان بفضاحت چو زنگیان بسرور

(۱۱۰) الامام بدرالدین [بن] نور [الدین] الهروی،

نادره گیهان و زین فضل خراسان بود و در هراة بمحاوره او مستأنس
شدم و از لطایف الفاظ او ذخیره نهادم و از وی شنیدم که وقتی بخدمت
۱۰ علاء المملک [ملک] الامراء والوزراء ابو بکر الجاهلی رحمه الله خدمتی نوشتم
و نظمی پرداختم چون در نظر مبارک او آمد مرا یک تخت جامه بُرد نیشاپوری
و دوتا اسکندرانی فرستاد، در شکر این لطف رباعی و قطعه بگفتم، رباعی
ای با تو بزرگان جهان خُرد هم * در جنب صفات صافها دُرْد هم
در تَرْد سخات بُرد من بسیارست * وین طرفه که آن جنیبت بُرد هم
۱۰ و قطعه اینست

چو اسکندرانرا مُعین و وزیري * از آنم فرستادی اسکندرانی
بلی بود یکتا و یک با ولیها * از آن تا کند با ولی همقرانی
مرا گفتم جامه که بر در طی آرم * که بخشیده حاتم تا بدانی
وله، رباعی،

۲۰ گفتمی که بگاز غم سرت برگیرم * چون شمع ز آتش رخت در گیرم
تا ظن نبیری که دل ز تو بر گیرم * از تو نبرم و برسم از سر گیرم
وله، رباعی،

زردوست چو تو نیست دلارام دگر * وز سیم کشتی چو بنده پُر دام دگر
۲۴ از دادن زر پخته هر روز ز تو * جز نفره ندارم طمع خام دگر

الله و زیارت روضه رسول الله تصیم داده بودم چون بهراه رسیدم هر
کس از اعیان فضلا و وجوه علما در مقدم این ضعیف فصلی پرداختند
بتازی و شعر پارسی و فرید الدین بشار که از نصاب فضل با یسار
بود در آن تلطف با ایشان موافقت کرد و فصلی بیدایع و لطایف
مشحون کالفلک المشحون به نزدیک آن فلک زهد فرستاد که این ابیات
پارسی غبضی از آن فیض و جزوے از آن کل و برگ از آن
گلست،

شعر

زهی ز خاطر تو لشکر سخن منصور

خهی بهت تو کشور هنر معمور

سزد که خط غلامی ستاند از آفاق

چو هست مسکن تو خواجه خطه لاهور

ز روح پالک تو شاه زمانه جوید روح

چو آفتاب که امر عرش وام خواهد نور

اگر نه درس تو بودی حکم شدی مدروس

و گر نه عون تو بودی ادب شدی مقهور

موفق و بتوفیق حق نه معجب

محقق و بتحقیق خود نه مغرور

توئی چو روح بآثار در جهان مکشوف

توئی چو عقل بفضل از همه جهان مستور

خمیر مایه مهر تو در گل انسان

سر خرد بهلوائے خمار تو مغفور

ملك به نزد تو از راه عقبت مملوك

امیر پیش تو امر روی عزتت مأمور

جمال باطن تو در صفا چو یافت کمال

بدفع چشم بد از وی سپند سوزد حور

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

از عزیزِ غم عشقت را دل * در نهان خانهٔ جان پنهان کرد
گفته خط مرا خوش خواندی * زین عبارت مه من نقصان کرد
ور کسی خط ترا خوش خواند * چون قلم سر زنش نتوان کرد

وله، رباعی،

پشت دل خسته را کجا می آرم * سودائی بستره را کجا می آرم
انجا سره درست را نیست محل * مس قلب شکسته را کجا می آرم

وله، رباعی،

بر عارض گلرنگ تو ای شهر آرای * بنگر که فلک چه صنعت آورد بجای
دانست که گل چو رخ نماید برود * از مشک سیه نهاد بندش بر پای

وله، رباعی،

ای دیده مدام در پیت میگردم * صد گونه بلا ز تو بروی آوردم
در کشتن من تو بیش ازین سعی مکن * آخر نه ترا بخون دل پروردم

وله، رباعی،

بر خیز دلا گر هوست می باشد * فرمان بر اگر دست رست می باشد
در حلقه زلف یار فارغ بنشین * میزن نفسی تا نفست می باشد

وله، رباعی،

آن ترك چو یافت منصب جاندارى * يك لحظه نى شكيبد از دلداری
گفتم دل من نكه نى داری گفت * جانداران را چه كار با دلداری

(۱۰۹) الامام الاجلّ فرید الدین تاج الافاضل محمود بن البشار الهروی،

۲۰ فرید بشار که بشر جبین او بفضل متین او بشارت میداد و بیان شافئ
او از علم وائی او برهان هی نمود، ادبی اریب و فصیحی لیب و فاضلی
کامل و هنرمندی با حاصل [بود] و او را نظم و نثر نازی و پارسی و نکات
۲۲ بدیع و اشعار رفیع است و از شیخ زکی شنیدم که وقتی عزیمت حج بیت

ور همی گویند با تو این سخن * خشم ی گبری و صبرا میکنی
و هوراست این غزل

چون غنچه دلی دارم پر خون ز جفای تو
عمرم بکران آمد در عهد و وفای تو
هرجا که غمی بینی خواهی ز برای من
هرجا که دلی بینم خواهم ز برای تو
گفتی که چه باشد به دارو ز پی چشم
گر دست رسی باشد خاک کف پای تو
صد جامه قبا کردم در آرزوی وصلت
در بر کشمت آخر یک دم چو قبای تو
در خون دل آن کس تا چند شوی آخر
کو از دل و جان گوید همواره دعای تو

وله ایضاً، غزل

بویا و عهد با تو که دل از وفا نتابی
که اگر کسی بجوئی چو منی دگر نیابی
چه کنی سرشک چشم بچفا چو ناردانه
نه بس این که رنگ رویم ز غم تو شد چو آبی
دل من خراب کردی ز برای چشم مست
چه عجب ترا که چشمت نشکبد از خرابی

وله، غزل،

هرچه از جور و جفا بتوان کرد * دوش با من غم عشقت آن کرد
بیم و امید تو تا روز مرا * گاه گریان و گهی خندان کرد
دُرّ اشک از صدف دیده من * تیر باران غمت باران کرد
چون نمکدان لبه دید دلم * جگر سوخته را بریان کرد

گو فلان بنده نو دور مرا تو رنجورست
پس اشارت بلبش کن کش از آن میسازد
گرچه این يك كلمه تركِ ادب بود و ليك
چكند كين نكند چاره جان میسازد

و هو گفته است
نظم
ای بخت سرگرفته در آوردم ز پای * گر هیچ ی توانی روئی بمن نمای
ای روزگار عاقبت آن وقت آمدست * تا چند انتظار کجائی بیا در آ
بر بخت من زمانه بخندد بقهقهه * بر حال من ستاره بگرید بهای های
در اینجا میگوید

۱۰ روئی گشاده دار چو دولت نمود پشت * دستی کشیده دار چو برداشت عمر پای
یا رب بدست نست مرین قفل را کلید * بر بنده رحمی کن و این قفل برگشای

ذکر ائمه و علماء هراة و مضافات برم (۱) و سیستان و غیر آن

(۱۰۸) الامام الاعز فخر الدین الخطاط الهروی،

مذکری نیکو سخن لطیف طبع و واعظی مقبول قول مطبوع لفظ از مشایخ
۱۰ هراة و کبار خراسان است و من در هراة بخدمت او رسیدم و بمحاوره او
استیناس طلبیدم و از فواید او اقتباس کردم و ابیات و اشعار او در
غایت لطف طبع است و این غزل که
شعر

هُوَ أَشْهَى مِنَ الْأَمَانِ لِحَاكِ * وَ مِنَ النَّوْمِ وَقْتُ كُلِّ صَلَوةٍ

صنعت اوست و او گفته
نظم

۲۰ برگل از سنبل چلیپا میکی * بس مسلمان را که ترسا میکی
در نهان دها ز سینه ی بری * قصد جانها آشکارا میکی
ی ستانی عمر و عشوه میدی * راستی را نیک سودا میکی
۲۲ باده با ما میخوری و طرفه آنک * عربده همواره با ما میکی

دلا مکن هوس دلبران یغائی * وفا نیابی از ایشان هوس چه بیائی
چو ماه عمر تو اندر محاق پیری شد * تو آفتاب حقیقت بگل چه اندائی
بنه ز تارک پندار طیلسان امل * بنه ز فرق تکبر کلاه رعنائی
ترا ز دهر سیه کاسه کار بر ناید * تو با سپیدی این روزگار برنئی
هزار قیصر و کسری زمانه پنهان کرد * نهان نباشد هرگز بدین هویدائی
مجوی هرزه ز زهر کشنده نریاکی * مخواه خیره ز خار خنده خرمائی
و در مدح میگوید هم درین قصید

برند هر سحری روشن گلشن سبز * ز خاک درگه نو توییای بینائی
بروز رزم بشمشیر شیر مردانت * کنند یغما جان بتان یغائی
شود ز شست تو خسته پلنگ کُھساری * شود بشت تو بسته نهنگ دریائی
فلک نیشته ترا عبده و خادمه * زمانه گفته ترا سیدی و مولائی
[و در آخر این قصید گوید]

چو شعر من نبود دلبری بشیرینی * چو نظم من نبود طرفه بزیبائی
چه سود نظم چو لؤلؤ من که می نخرند * هزار شعر چو لؤلؤ بسیر لالائی
کرم کجا طلبم شعر بر که عرضه کنم * که شد نهان ز جهان قدر فضل و دانائی
گوه گشای حوادث تویی و بس چه شود * ز کارم ار گوه مشکلات بگشائی

(۱۰۷) الامام شرف الاثمه برهان الدین الاردلانی،

شعر او مشهورست و فضل او بر زبانها مذکور و اگرچه در زئی علما
بودست فاما اشعار آبدار لطیف پرداخته است و اکثر ابیات و اشعار او
در شکایت فلک غدار بودست و البته بر کس اقتراح نکردی و از کس
چیزی نستدی مگر از کسی که او را بر وی ثقت افزوده بودی و در
قصید میگوید

خرمّا بادِ شمالی اگر ت هست گذار
برِ آن ماه که او چنگ نواز میسازد

دفتر عاهات^{۱۱} در مطالعه دارند * وز سیر دهر انتخاب نویسند
آینه روح را مدادت خوانند * آبله راح را حباب نویسند
باز خرم از بلا دهر که کتاب * صدر ترا مرجع و مآب نویسند
قطعه قلب جواب شعر تو شاید * عکس صدرا اگر جواب نویسند

(۱۰۶) القاضی الامام محمد الدین النّسوی،

قصه ایست در حدّ نسا که آنرا مینا میخوانند و قاضی محمد الدین
که قاضی مینا بود دلش بنور علم دیک مینا بود در زیر فلک مینائی
بلطف طبع مشهور شد و بر زبانها فضلا بحدودت قریحت مذکور گشته، از
پسر او شنیدم که گفت که چون نداء ناعی حق بگوش [پدر] این داعی
۱۰ رسید بر فوات عمر عزیز نفسی سرد از دل گرم بر آورد و این رباعی
انشا کرد،

تعلیم حیاتم سبقی بیش نماند * وز دفتر عمرم ورقی بیش نماند
ای نفس بهی خیرت نیست مگر * کز روح طبعی رمقی بیش نماند
و در وقتی که قاضی شمس الدین متفلس عمل قضاء آن ولایت شد بمنیت
۱۰ او رفت و این رباعی بگفت،
خواهی که میان خلق قاضی باشی * باقی مانی گهی که ماضی باشی
بر خلق خدا حکم چنان کن که اگر * آن بر تو کند کسی تو راضی باشی
و هم او گفته است،

تا چند هوای روی چون ماه کنی * تا کی طلب مرتبه و جاه کنی
۲۰ ای پای دراز کرده بر فرش امل * و قنست که دست از همه کوتاه کنی
و هم راست،

ما نام خود از لوح هوس بستردم * وین عمر گرانمایه باخر بردم
سرمایه بباختیم و شهوات شدم * بدنام بزیستیم و مفلس مردم
۲۴ و این قصید در حق یکی از اکابر خراسان گفته است
شعر

هر خط که سراز نقطه آن جیب برون کرد
از دایره خون حسین و حسن آمد
اسمیت ز فعل قلم عشق بصد حرف
هر نقطه آن خون که بر آن پیرهن آمد
اورا هم ازو گر کفن آمد چه عجب زین
نه لعبت قزرا ز لعابش کفن آمد
آن جان که درین واقعه تن داد شناسد
رنجی که ازین رنج بهر جان و تن آمد

(۱۰۵) الامام ظهیر الدین ولی النسوی،

۱۰ از علماء نامدار و افاضل ایام بود، فضایل افاضل در پیش او قطری از
بحری و نظم ثریا و نثر نثره در مقابله نظم و نثر او از سوره سطری و
در نسا مصاحبت او در یافتن و این رباعی از وی شنیدم گفت رباعی
صبحی ندیدم در آخر هیچ شبی * تا نازه بروم نرساند نعبی
حاصل من بی دولت حرمان روزی * دارم ز تر و خشک جهان چشم ولی
۱۵ و این قطعه در جواب شعر قاضی امام شمس الدین نسوی گفت رحمه الله
قطعه

جز بچنابت اگر خطاب نویسند * نقش معاست کان بر آب نویسند
در نسبت خسروی ز دانش گیرند * در لقب مالک الزقاب نویسند
کلك ترا مشرف مالک خوانند * کف ترا نایب سحاب نویسند
۲۰ عرش جنابا بذات عرش و تعایش * پس بخطی کاوّل کتاب نویسند
گر همه کتاب عصر وقت بلاغت * مثل تو فصلی بهیچ باب نویسند
مهر رخا کین من ز چرخ بخوای * تات باضعاف آن ثواب نویسند
۲۲ نوك قلمهء فاضلان زمانه * چند ز تشویش و اضطراب نویسند

توئی سلیمان بر تخت فضل و مسند علم
 میان وحی و ولایت بیان تو برزخ
 جهان نهاد ز حکم تو برگریبان داغ
 فلک نهاد ز امر تو بر دل و جان رخ
 بگو جهان را با این ضعیف هیچ میبچ
 بگو فلک را با این اسیر هیچ میبخ
 که گر ز ابر قبول تو شبنی یابد
 ز مرغزار مراد تو بر کشد بیرخ
 مثال خادم مخلص بعرض این تألیف
 حدیث کردن مورست و گرد ران ملخ

و این ابیات در مرثیه شیخ الشیوخ مجد الدین بغدادی گوید رحمه الله در
 آن وقت که سعادت شهادت یافت

شعر

چون رائحه مشک و چو بوی سمن آمد
 هر باد که از ساحل جیچون بمن آمد
 بوی ختنی یار من آمد که مگر باد
 با نافه سر بسته ز ناف ختن آمد
 بر یاسمن تازه مگر روی نهاده
 این باد کرو رائحه یاسمن آمد
 من خاک کف پای چنین باد که اورا
 بستر ز غیر تر و از نسترن آمد
 باد من ار یاد عقیق آرد این باد
 از خون سرشته چو عقیق من آمد
 جان خرقه کند جامه دل بر چمن تن
 در حسرت آن سرو که جان چمن آمد

چو آفتاب یقین تو تیغ زن گردد
کان کشته بهرام بشکند ناجح
عناد خصم تو با رونقت چه کار کند
هان که با ورق آفتاب دشنه بخ
ز حاسد تو چو آتش نفس برون آید
چنانکه دود بر آید ز منفذ مطبخ
دلش ز آتش محنت چو سوخت جانش گفت
بِدَاكَ حَيَّيْذٍ اَوْكَتَا وَفُوكَ تَفَحَّ
اگرچه هست بشوکت چو گاو و پیل و لیلک
چو گاو چشم ضربه و چو پیلگوش اصلح
تو شاد باش که در اِئْسِلَاخِ ماه مراد
چو گوسفند کشیدش سپهر در مسلح
لطیف طبعاً آورده ام بخدمت تو
لطایفی که نه از آب شنیده ام نه ز آخ
مراسم شیوه نو در سخن که پیش از من
بدند اهل ترسل ازین بصد فرسخ
ولی ز جور فلک پای طبعم آبله کرد
ز چشم خاطر چون چشمه ام دمید ازخ
دلم چو غنچه دهان از مرادها بر بست
به گلستان معانی گرفت جائی و سخ
چو حل شدست مرا زج گوشیار سخن
کجا بطیره شوم من ز ریش خند و زنج
از آن نه نعمت نخ دارم و نه قالی مال
که من ندانم بافید هیچ قالی و نخ

(۱۰۴) الامام الاجلّ سيّد الكتاب محمد بن البديع النسوي،

افضل كتاب و قدوة اولو الالباب بود با خلقى كريم و خلقى وسيم و در عهد ملك الامراء عماد الدين زنگى ديوان انشاءنسا برسم او بود و از زمرة ندماء او بود و اورا نرسلى است كه در خراسان مشهورست و دران وقت كه اين داعى بنسا رسيد اورا از حضرت ملك مازندران تفقدى كردند و استدعا نمودند مثال ملك مازندران و يادگار آورده بودند و از تقلد خدمت استعفا خواست و گفت مدتى است تا در زاوية عافيت نشسته‌ام و مثل العافية فى الزاوية بر خود خوانده و از ديوان اعلى خوارزمشاهى اورا طلب كردند تا در سلك ديگر كتاب و منشيان مرتب باشد هم استعفا خواست و ميان من و او مصادفتى تمام بود و اين قصيد در حق مولانا استاذ العصر فخر الملة و الدين محمد الرازى نغمه الله برحمته گويد و اين قافيت غريب بحكم امتحان اختيار كردست، شعر

زهى ز نسخ رقاع تو عقل برده نسخ
نهاده علم تو در زير سر حكمت فتح
صقيل راى تو در كشف معضلات علوم ۱۰
ز روى آينه دل زدوده زنگ و سنج
هر آنچه بافته در كارگاه بو قلمون
زمانه معرفت تو شمرده يك يك نخ
چو فيض علم لدنى ترا شود از غيب
بساحت دل تو نعره بر كشد حج حج ۲۰
به پيش بارگى فضل تو چه شيب و چه تل
به نزد پيشرو علم تو چه ريگ و چه شبح
چو سبز نيمچه علم نيم كش كردى
سياه چهره شود جهل راست چون فرخ ۲۴

وله، رباعی،

در فرقت تو چه ناله آغاز نم * خود را ز غمت عاشق جان باز نم
خطی بفرست تا من ای شاهد جان * خطّ تو چو شاهدان برخ باز نم
و این رباعی بر سقیفه خود نوشته بود
رباعی

در شهر اگرچه نیکوان بسیارند * لیکن نه چو این سقیفه خوبی دارند
هر شاهد معنی که خط آورد درو * حوریست که اورا بقلم بنگارند
وقتی امام جلال الدین خوارزی که بلبل بستان فصاحت بود به نزدیک
مولانا شهاب الدین خبونی نامه نوشت و در آن نامه این بیت درج بود، بیت

نامه از اینجا بدان جناب نویسند * بر رخ نقره بزّر ناب نویسند

۱۰ و این قصّه در ذکر جلال الدین خوارزی آورده خواهد شد، شهاب
الدین مر قاضی امام شمس الدین را فرمود تا این را جواب نویسد، این
قطعه انشا کرد و این چند بیت از آن تحریر افتاد، قطعه

نامه چو ماند زّر ناب نویسند * لایق این از کجا جواب نویسند
یک شبه بد نامه لیک نام کمینش * اهل هنر لؤلؤ خوشاب نویسند
۱۵ والله اگر مثل فصلی از هه نامه * جمله دیران بهیچ باب نویسند
وصف نیارند کرد یک خط اورا * گرچه ورقهای بی حساب نویسند
و در اثنای آن میگوید قطعه

ز آتش طبع تو خضم سوخت و گر چند * طبع ترا در صفت چو آب نویسند
گر نه جهان عکس گشت پس بچه معنی * دیو نو سوزی مرا شهاب نویسند
۲۰ هست گواه من آن خدای که اورا * خلق جهان مالک الرقاب نویسند
کارزوی من بآن جمال مبارک * گشت فزون ز آنکه در کتاب نویسند
در حق پیری بازرگان گفتست رباعی

ای پیشه روی تو جهان آرائی * وے قاعده زلف تو عنبر سائی
۲۴ با سودایت خوشست جان را که دهد * بازرگانی بچون تو خوش سودائی

گل چون نهان کرده است سونش زر در جگر
 قاعدهٔ عمر او امر چه بود استوار
 عشق جمال چمن از دل نرگس نخواست
 دیدهٔ او شد سفید لا جرم از انتظار
 صورت لاله به بین کوست به نشیبه عقل
 شام ضمیرش شفق دود جبین چنار(?)
 قبهٔ شنگرف سان گشته گل ارغوان
 حقهٔ سیاب رنگ بوده سر کوکنار
 هست مضاعف بنام جعد شگوفه و لیک
 همزه نماید بشکل آن شکن بی شمار
 سوسن آزاد کرد صدر جهان را دعا
 از پی آن برگشاد دست بآمین چنار

و این چند رباعی که آب لطف از بحار آن ترشح میکند او گفتست رباعی
 ای غایت آرزو و اصل هوسم * و الله که ز عمر بی تو پرواست بسم
 ۱۰ اگر هدم و همنس گزینم بی تو * این دم مدهاد هم دم و هم نفسم

رباعی

ای عاشق آن طلعت زیبای تو چشم * با آب مرا ز آتش سودای تو چشم
 سرگردانم چو باد نا یکباری * روشن کنم از خاک کف پای تو چشم

وله، رباعی،

۲۰ ای گشته فراخ از لب تو قند بشهر * دیوانهٔ تو هر که خردمند بشهر
 وین طرفه نگر که پسته شیرینت * از پُر نمکی شور در افکند بشهر

وله، رباعی،

بگرفت دوزلف خویش چون ی آراست * گفتا که بگو که چه نکوتر یا راست
 ۲۴ گفتم که چه فرقت میان ایشان * گفتا فرقی چنین که ی باید راست

ای صفت حسن تو همچو غمخیز بی شمار
وی شکن زلف تو همچو دلم بی قرار
نور جمالت بدید روشن از آن شد قمر
بوی عذارت شنید خوش دم از آن شد بهار
هر که ز نور رخت دارد امید بهی
در دل و جان هر نفس دارد از آن نور نار
لعل لب تو شدست نشنه بخون دلیر
ای عجب آخر که دید تشنه و او آبدار
چین بود اندر مثل معدن خوئی و تو
در خم هر طره داری از آن صد هزار
قامت من چون کمان گشت بامید آنک
قد چو تیر ترا آورم اندر کنار
خط تو همچون نبات سبز ولی پر نملک
لفظ تو همچون شراب تلخ ولی خوشگوار
کرد عزیمت مگر جزع تو کز سحر او
زلف نهادست سر بر خط او همچو مار
فصل بهار آمد و بار دگر تازه کرد
عشق رخ چون گلت در دل من خار خار
صفحه شمشیر بید کرد صبا پر یسن
ساعد سمین سرو کرد هوا پر نگار
قوس قزح دان بشکل عکس شکوفه در آب
بدر مقتع شمر روی گل از زیر خار
پرده در آمد چو صبح غنچه و بلبل بساخت
پرده عشاق را بر و نر شاخسار

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

او از آن جمله قصب سبق ربوده بود و در نظم و نثر بر جمله فایق
آمده و تدریس نصف مدرسه سلطان که معتبرترین مدارس است در
خوارزم بدو تفویض فرموده بودند و قضاء شهر نسا و شهرستانه با سم
و رسم او بود و او را شعر نازی است بغایت مصنوع و مطبوع و شعر
پاری در نهایت سلاست و رقت در قصیده میگوید

بر بیقرا یست فتاده قرار عشق

بر نامراد یست نهاده مدار عشق

آن کس که عاشقست به نزدش خلیل وار

سازنده تر ز نور بود سوز نار عشق

ار وصل مهر میطلبی در هوای دوست

پیوسته باش ذره صفت خاکسار عشق

یک جام وصل تا بچشی صد هزار بار

باید کشید دُردی دُرد خمار عشق

گویند عشق عار بود مرد را و لیک

راضیست مرد عاشق صادق بعار عشق

آن کس مرید نیست که او نیست مرد درد

و آن کس عزیز نیست که او نیست خوار عشق

عقلی که پنج نوبت حس را امیر اوست

در دیده میکشد به تبرک غبار عشق

گر عشق گنج صدق و صفا نیست پس چرا

جز در دل خراب نباشد قرار عشق

تا نقد عشق را نبود بونه قلب تو

قلب است نزد اهل حقیقت عیار عشق

و این قصیده در مدح مولانا شهاب الدین خیوی گفته است،

هرکه خلاف خاطرت بر دل او گذر کند
 زود چو لاله از جهان سوخته دل بدر کند
 باد نشین فلک سده کبریاے تو
 باد موازی ابد قاعده بقای تو
 نا شه زنگ هر شي گردد روز منہزم
 نصرت لشکر سحر باد ز عکس رای تو
 تا بود اندرین سرا سعی مہندس قدر
 حجره سبز قدسیان باد کین سرای تو
 تا بہوای دلبری شیفته نفس زند
 باد عروس صبحدم شیفته ہوی تو
 تا بسخن خرد کند عقد ضمیر پر گھر
 باد طراز هر سخن فاتحہ ثنای تو
 ولہ، غزل،

دوش دل را ز غمت زیر و زبر یافته‌ام * دیک را رہ گذر خون جگر یافته‌ام
 ۱۵ غمزه شوخ ترا زهر اجل خواندہ اند * پاسخ تلخ ترا رشک شکر یافته‌ام
 انس را چہرہ تو نقش ہی بندد و من * مونس خویش ہمہ آہ سحر یافته‌ام
 سنبل زلف تو بر عارض مہ تافتہ اند * نرگس جرع تو در چشمہ خور یافته‌ام
 بی خبر بودہ‌ام از [آنچہ] رسیدست بمن * تا ز عشق خود و حسن تو خبر یافته‌ام

(۱۰۲) القاضی الامام شمس الملة والدین محمد بن محمود الزّای رحمہ اللہ،

۲۰ شمس الدین قاضی نسا بود اما در مضار فضل از فحول رجال بود جوانی
 کہ چرخ پیر در فنون علم نظیر او ندیدہ بود و آفتاب سایہ بر ہچو اوئی
 نگسترید، در ذکا و فطنت چون تیر در سنبله و چون مشتری در میزان
 و در فضل و بزرگی قدوہ علماء دہر و زبہ فضلاء زمان و در خوارزم با
 ۲۴ آنک بھری است بی پایان و فضلاء آن خطہ در کثرت چون نجوم آسمان

کار چنین نمادی جور تو هم سر آمدی
 گر خبری بیافتی صدر هُدی زکار تو
 آنکه سر بر دولتش هست بر اوج آسمان
 نام مبارکش بین نحسِ دشمنش بدان
 ای که فروغِ خاطرت غیرت آفتاب شد ۵
 پیش کف تو چون عرق ابر ز شرم آب شد
 مهر هواءِ درگهت ناجِ سر سپهر شد
 فضل نوالِ وافت پرده درِ سحاب شد
 حاصل چرخِ تیزرو بر لبِ بحرِ جاه تو
 چیست جز آنکه قطرهٔ ازوی بر حباب شد ۱۰
 هر که ز روی سرکشی نافت ز خدمت تو سر
 در کف چرخِ خیره کش نافته چون طناب شد
 خصم تو زخمها بسی خورد بتازگی کنون
 از سر گوشمال را ساخته چون رباب شد
 حادثه چون ز مهر تو بر رخِ خصم در زند ۱۵
 لعبت چشم او بسی باز ز چهره بر زند
 ای شد درگه ترا ذروهٔ عرشِ آستان
 مدّت دولت تو شد زبدهٔ دور آسمان
 ذات تو زبدهٔ اُمم طبع تو مرکز کرم
 کین نو قبضهٔ اجل مهر تو نقش بند جان ۲۰
 موکبِ مکنبت ترا قلعهٔ چرخ پی سپر
 ساحت رفعت ترا روضهٔ قدس بوستان
 یافته منهی قدر در صف مرکز هنر
 خامه و خاطر ترا وحی گذار و غیب دان ۲۴

کواکب که ساکن این بام سیم اندود فلک اند از رفعت قدر او غیرت
 بردند و لطایف اشعار او در لطافت و دقت خفّت روح و ذوق فتوح
 دارد در مدح مولانا استاذ العالم فخر المله و الدین محمد بن عمر الرازی
 نغمه الله برحمته گفته است،

ترکیب بند،

خیز که صبح تیغ زن خنجر روزگار زد
 خسرو آسمان نشین بر شه زنگبار زد
 ساغر لعل نوش کن هین که شهنشه فلک
 جشن صبح را بگه خیمه بسزیه زار زد
 خسرو زر نگار گل در تنق زبرجدین
 باز عروس باغ را زیور مشکبار زد
 سعی نسیم غالیه چهره گشای باغ شد
 چون یزک سپاه گل بر صف روزگار زد
 ابر ز بخشش گهر در صف بزم بوستان
 لاف بیبشی کف صدر کرم شعار زد
 مقصد دور آسمان صدر هدی شهاب دین
 آنکه بسار جود او دارد بحر در بین
 تیغ اجل هی زند ترگس پر خمار تو
 دام بلا هی نهد سنبل تابدار تو
 تا چه گلی که در غمت خار گرفت چاک دل
 وز سر دل نمیرود انده خار خار تو
 روز امید شد سیه بی تو و چون ستارگان
 دیده سپید میکم در شب انتظار تو
 صفحه عارضت کجا شعله زند کز آه من
 دود گرفت سر بسر آتش آبدار تو

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

(۱۰۱) الشيخ الامام خطير الدين فخر الزهاد محمد بن عبد الملك

الحجرجانی رحمه الله،

از مشایخ خطّه لاهور بود لا بل از افاضل امثال جمهور در فضل و براعت
ازهری و بو عیید و در صفا و زهادت شبلی و جنید و امروز خطّه لوهور
• میکان فضل و بزرگی امیر امام مجد الدین که ثمر آن شجر و قرّة العین آن
بصرست معمرست و تصانیف او در انواع علوم از معقول و منقول
مشهورست و از اشعار خطیر الدین یقی چند استماع افتادست که در
تلوّن احوال روزگار پرداخته است درین صحیفه آن لطیفه را درج کرده
آمد،
شعر

۱۰ گردش روزگار پر عبرست * نیک داند کسی که معتبرست
چرخ پر شعبدست و پرنیرنگ * همه نیرنگش کارگرست
بد و نیک زمانه مختلط است * غم و شادیش هر دو منتظرست
هست حمّال آب دریا ابر * خاک را حقه های پر دُرست
باز شمشیر برق تیغ کشید * چو یلان کوهسار با کمرست
۱۵ اندرین روزگار نا سامان * هرکه با عاشقیست (۹) با هنرست
همچو روباه هست کشته دم * همچو طاووس مبتلاء پرست
اختر و آخشپ بی مهرند * اگر این مادرست و آن پدرست
از چنین مادر و پدر چه عجب * گر موالید ماند در بدرست

(۱۰۲) الصدر الامام الاجل افتخار الملك فرید الدولة والدين

الحججری رحمه الله،

۲۰

فرید درّه فرید اقبال بود و صدف گوهر کمال در فضل بی نظیر و در
هنر بی عدیل و مدتها در بخارا تحصیل کرد و مرا در خدمت او مباسطی
۲۲ حاصل شد و از فولید انفاس او اقتباس کردم و چون بهامیان آمد

و این رباعی بخط مبارک او دیدم بر ظهر سفینه نوشته
با کفر دو زلفت اگر ایمان ببرم * در خدمت تو مایه دو جهان ببرم
زان روی سفینه ساختم تا که دی * باشد که ز دریاء غمت جان ببرم
وله، رباعی،

دیوانه نباشد آنکه از زر ترسد * عاشق نبود هر که ز خنجر ترسد
تا چند ز سر بُردنم بیم کنی * آن کس که سر تو دارد از سر ترسد
وله، رباعی،

چرخ و مه و مهر در تمنای تو اند * سرو و گل و لاله در تماشای تو اند
ارواح مقرران قدسی شب و روز * ایجد خوانان لوح سودای تو اند
وله، رباعی، ۱۰

تا مرد ز عشق خاک بر سر نکند * از جمله عشاق تو سر بر نکند
روشن نشود با تو سر و کار کسی * کو سر بسر کار تو اندر نکند

(۱۰۰) الامام العالم ضیاء الدین عمر بن محمد البسطای،

ضیاء الدین بسطای که بحر فضل او بس طای بود و در کشف مشکلات
۱۰ تفسیر عالی تخریر بود و در رفع معضلات بی نظیر و در کشف دقائق
شریعت و بیان حقایق طریقت چند تألیف دارد و نظم او بر نظام حال
طبیعت او برهانی باهر و حجتی ظاهر میگوید، شعر

بی مهر تو دل صواب نبود * زیراکِ بجز خراب نبود
هر دل که بدست عشق افتاد * جز سوخته و کباب نبود
دل چون سر زلف نیکوانست * بد باشد اگر بتاب نبود ۲۰
بی زخمه گوشمال مطرب * هیزم بود آن رباب نبود
بر درگه عشق هیچ کس را * بی آتش درد آب نبود
در عشق بسی سؤال باشد * کانرا هرگز جواب نبود
لشکرگه عشق گم شدن راست * آنجا ره باز یاب نبود ۲۴

اندیشه بیرون ز درون بیرون کن
بیرون درون به که درون بیرون
وله، رباعی،

ای حسن تو در جهان ز آوازه برون * وی خانه مهر تو ز دروازه برون
۵ ز اندازه برون است چو حسن تو غم * فریاد ازین غم ز اندازه برون
وله، رباعی،

ظالم که کباب از دل درویش خورد * چون در نگرد ز پهلوی خویش خورد
دنیا عسلیست هر که زو بیش خورد * خون افزایش تب آورد نیش خورد

(۹۴) الشیخ الامام الشہید مجد الملة و الدین قطب المشایخ شرف بن المؤید
البغدادی رحمه الله.

شیخ شیوخ مجد الدین بغدادی کان فضل و آبادی بود، در علم طب
ابدان مسیح زمان و نادره گیہان و در خدمت ملوک و سلاطین روزگار
قریبی تمام یافته بود ناگاه برق محبت الہی بر اطلال و رسوم نهاد او
بجست و جملگی نجمل و مہتری اورا بسوخت بلك هستی اورا محو کرد از
۱۵ سر جملگی دنیا بر خاست و در خدمت شیخ نجم الدین کبری ملازم شد
و پانزده سال در خوارزم ریاضتہاء شگرف کرد و آخر الامر شیخ الشیوخ
حضرت خوارزم شد و ہرگز در خوارزم کس را آن مکنت نبودست کہ
اورا بود و آخر الامر بسعادت شہادت رسید و روزی در خوارزم از
لفظ مبارک او شنیدم غزل

۲۰ ہر آن کسی کہ ز ہجران سپر بیندازد * ز عشق خویش بعشق کسی نہ پردازد
ہر آنکہ پای نہد در قارخانہ عشق * نخست بازی باید نصیبہ در باز
لب ار ببوسہ خاک درش عزیز شود * ز کبر بر فلک آن لحظہ سر بر افرازد
ہزار بیلک تعبیر اگر خورد ز تو دل * ز عشق دم نزند خویشتن فرا سازد
۲۴ اگر وفا کند آن دلبر ار جفا دل من * بجز وفا نکند چون ہی بدو نازد

وله، رباعی،

از خوی بدم همیشه می رنجانی * که میخوانی مرا و گه میرانی
اینست که جان و دل ترا میخواهد * ورنه تو چنین خوب نه میدانی

(۹۸) الصدر الامام الاجل محیی الدین بچی بن محمد بن بچی رحمه الله،

صاحب دولتی که جبال فضل او راسخ بود و لطایف فکر او صحایف ذکر
علماء گذشته را ناسخ بعلم معارف مہائی معانی و بظننت آیت لطف یزدانی
اگر ذکر او و خاندان او کنم شعر

مِنْ دَوْحِهِ سَقِمَتْ لَا الْفَرْعُ مَوَاقِيتُ (۹) * مِنْهَا وَلَا عِرْقُهَا فِي النَّحْيِ مَدْخُولُ
مناسب آید، اگر صفت فضل او کنم (ع) قِيَا لَهَا قِصَّةً فِي شَرْحِهَا طُولُ،
۱۰ از آن مانع آید فصل فصل او اثبات کردن آب دریا بغریبیل پیمودن بود
و چشمه آفتاب را بگل اندودن اما طرفی از طرف او برای آن تا این کتاب
زینت یابد و این تالیف بدان مشرف شود ایراد کنیم، میگوید، قطعه
هرکه احوال ظاهرش نیکوست * دان که احوال باطنش تبہست
مرد صورت مباحث کر صورت * تا بمعنی هزار سال رہست
۱۵ لاله را سرخ روی می بینی * دل لاله نگر که چون سپہست

و این رباعی اوراست رباعی

ای لعل ترا قوت رزائی عمر * با ما چه بسر بری برزائی عمر
تا جام اجل پر نکند ساقی عمر * دست من و دامن تو و باقی عمر

وله، رباعی،

۲۰ ناگه یارم بی خبر و آوازه * آمد بر من ز لطف بی اندازه
گفتم که چو ناگه آمدی عیب مکن * چشم تر و نان خشک و روی تازه

وله، رباعی،

ای گشته درون من چو بیرون تو خون
مهر دگران برون و زان تو درون

همیشه تا که ز طنبور و چنگ می خیزد
 نشاط باده و قصد صبح و عزم سرور
 چو چنگ باد بزمست حسود بر يك پای
 تهمی خزانۀ او چون خزانۀ طنبور
 بنای اهل هنر بر مکارمت موقوف
 معاش خلق جهان بر مواهبتم مقصور

(۹۷) الصدر الاجلّ العالم برهان الملة و الدّین محمد بن عبد العزيز الكوفي،
 صدر عالی قدر که آسمان با همّت او زمین بود و آفتاب با رای متین او
 نیره و دینۀ و هم در کمال و جلال او خیره و خواجه امام اجلّ عبد
 ۱۰. العزيز کوفی که در علم ابو حنیفۀ ثانی بود و در بزرگی ملجاء قاصی و دانی
 در وقت تقلّد قضاء نیشاپور فرمانده و سلطان نشان بود و پسر او
 برهان الدّین در کرم عدیل سحاب و در علم غیرت آفتاب و زفان صیت
 ایشان در اقصای لغات مشهورست بزیادت تقریر احتیاج نیست وقتی
 به نزدیک ملك مؤید کاردی و دستارچۀ بیادگار فرستاد و این قطعه
 ۱۰ در آن نبشت

پیش تخت تو شها کارد و دستارچۀ * میفرستم خجل [و] شرمگن از مختصری
 تا مرآن را که بجان بندۀ درگاه تو نیست * بیکی چشم به بندی بدگر سر به بُری
 وقتی که ملك طغانشاه را درد پای حادث شد این رباعی در آن معنی
 رباعی بگفت

۲. گر پای فلك سای ملك رنجورست * نزدیک خرد نه از حقیقت دورست
 او هست جهان و زو جهانست بیای * پائی دو جهان گر نکشد معذورست
 و له، رباعی،

چون نیست بوصل تودعی دست رسم * بگذاشتیم نه زان قبل کز تو بسم
 ۲۴. تو سایۀ من شدی و من می نرمم * بر گردم تا مگر بیائی ز بسم

سزای خدمت آن کس بود که دارد عار
 غبار موکیش امر نور دیدهٔ مغفور
 یقین بدان که ز عشق قضم مرکب تست
 که در خزاین جو دانه میشود کافور
 قضا چو عون تو نبود ز شغل خود عاجز
 فلک چو اذن تو نبود ز دور خود مهجور
 عجبت آنکه ندارد ز تو نظر و آنگه
 بمشتری و عطارد می شود مغرور
 شراب بارد از خون حاسدان در ره
 که شد ز آتش طبع تن جهان محرور
 بزرگوارا يك خصلت نمی بینم
 که آن بچود ندارد تعلقی مشهور
 فضایل تو حسود از برای آن انگشت
 که تا فراخ شود طعمهٔ وحوش و طیور
 ترا لباس جلالی نبافته است فلک
 که هیچ گونه خلق گردد از سنین و شهر
 مکارم تو گرفته جهان و آنگه من
 نشسته فارغ و ساکن ز خدمت تو صبور
 ره ثنای تو گر کرد تا کنون تأخیر
 مدان ز غفلت و تقصیر بل ز محض قصور
 از آنکه زادهٔ طبعش ندارد آن مقدار
 که در مدایح اخلاق تو شود مسطور
 سفال و سنگ کجا گیرد آن خطر هرگز
 که عفت و باره شود گرد دست و گردن حور

خراب شو ز شرابی که نور لمعه او
گذاره گردد از سنف طارم معسور

سرور عیش صبحی میاد جز آن را
که در شراب بصبح آورد شب دیجور

علی الخصوص که باشد سماع مجلس او
ثناء آنکه بود دور عالمش مأمور

خدایگان بزرگان شرق سیف الدین
که جهل گشت بسیف زبان او مقهور

پناه ملت عبد العزیز آنکه شدست
ز عزّ بارگش حظّ هر هنر موفور

بسعی و کوشش او حمله قضا مسدود
بعون و بخشش او لشکر رجا منصور

زهی ز لمعه رای تو نور ماه نخل
زهی ز حمله باس تو دور چرخ حذور

فضاء قدر تو در چشم چیست عرصه حشر
صلای صدر تو در گوش چیست نفحه صور

ز باد لطف تو بشگفت ورنه مانده بود
گل مروّت در غنچه عدم مستور

دماغ امکان سودای آن مقام نبیّت
که در مکارم گشست مر ترا مقدور

چو دهر پرتو رایت بدید بیش نکرد
حدیث آتش موسی که نافت از که طور

نه هرکه او کبری بست اهل خدمت گشت
که بر میان کبری هست نیز با زنبور

نرود جز بجناب تو رجا اینت عجب
 با چنان جام عطاهاست چنین هشیارست
 دُر انعام شهنشاهی بی پیانه است
 زر احسان خداوندی بی معیارست
 وحی در کوی ثنای تو سراسیمه شود
 سر آن کوی چه جای قدم اشعارست
 مدح اینست که خلق تو ترا میگوید
 گفتنهای شعرا جمله همه تکرارست
 ای همه عمر شهنشاهی و ایام بنات
 گرچه مر عمر ترا عدل پذیرفتارست
 ایزد آن عمر دهادت که بقاء ابدی
 گر کنی نسبت آن جامه کم از یکتارست

شعر

و هموراست

شراب حاضر و دلبر ندیم و من مخمور
 چرا نشسته‌ام از عشرت و طرب مهجور
 شراب لعل مروق بده پری رويا
 که دیو رنج بِلَا حَوْلِ باده گردد دور
 یار آب چو آن لعل خویش تا یام
 ز تاب آتش او در هوای دی باحور
 چو یار هست مساعد شراب هست لطیف
 گناه دل بود از زین سپس بود رنجور
 ز رنج چرخ چه نالی که گردو صد چرخست
 چو باده داری در رنج او نه معذور
 بران ز صحن دل این خرگه سپاه عنا
 بچام لعل تو انرا چتر قبصر و فغفور

- فلك دولت و اقبال شهنشه گردان
 كوكب صيت خداوند جهان سيارست
 گردنامه است كه شه اهل هنر را كردست
 نقش ندويسر كه برسگه هر دينارست
 خسته مگذار دلا عمر كه مرهم خانه است
 تشنه منشين جگرا بيش كه دريابارست
 جز بدح تو خداوند بندك پس ازين
 گر كمر بندد آن نيست كمر زُنَّارست
 گرچه اين نظم برين آب هي خواهد ماند
 تا كه بر عرصه خاكى ز بشر ديَّارست
 همه زير قدم مدح تو خواهم افشانند
 هرچه زين گوهر در حقه استظهارست
 آشنا گر كيم شاهها با دولت كن
 ز آنكه خود محنت و اندوم بار غارست
 گوئى دربارا عَشْرِي ز نوالَت خواندم
 كه ازين گونه فلك با من در پيگارست
 اى شه عالم عادل كه حساب مدحت
 برتر از دست رس و پاى گه پندارست
 هرچه آن نيست هنر طبع تو زان هست نفور
 هرچه آن نيست كرم خلق تو زان بيزارست
 و آنچه بر سُمْدَه اعلاَت نسايد سر نيست
 وصحت مغفرو و عار كله و دستارست
 هر كه نكند در و ديوار منقش ز ثنات
 دامن آشوفته مغزش ز در و ديوارست

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

جاے اعدای ترا مجلس خاصی نبود
 کہ نہ اندروی مرتیغ و ستان را بارست
 آید از پوست برون مغز عدو با گزیت
 گرچه گرز تو حریفی بس نا ہوارست
 گرز تو ہی شکند گردن و نندیشد ہیچ
 کہ چنین طبیعت و بازی سبب آزارست
 لیک از خیرہ سری یار تو نبود دشمن
 من از آن باک ندارم کہ خدایت بارست
 بیشک آنست کہ از سِرِّ دلت میدانند
 آنکہ جولانگہ حکمش حرم اسرارست
 خصم اگر کرد خلاف تو مرا اورا زان چہ
 رنج بر تیغ تو و بار ہہ بر دارست
 ای شہ عالم عادل کہ ز طبع تیزت
 فضل را حضرت تو تیزترین بازارست
 بندہ دیرست کہ در آرزوی حضرت نست
 ہمچنین باشد خود ہر کہ بود ناچارست
 تا رسانید مرا گردش ایام کہ بود
 برادی کہ براوہام درش مسرارست
 دیدم آن طرفہ جنابی کہ بہر ذرّہ اش بر
 داغ پیشانی صد شاہ و سپہسالارست
 ہم درو فضل ز احسان و کرم خشنودست
 ہم درو دانش از بخشش برخوردارست
 ای امل ہین کہ سخن را بر خسرو قدرست
 وی رجا ہان کہ ہنرا بر شہ مقدارست

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

گر کسی شیفته خواهد از تو زنهار
 منه انگشت برین دل که عظیم افگارست
 ننگری در رخ من آری چنوان کردن
 زر چو در عهد سخا و کرم شه خوارست
 نصرۃ الدنیا و الدین شه شاهان جهان
 که همه چیزش تا در سخن شهوارست
 ارسلان خان ملک عالم آسان بدلی
 که بدریا بر خرج کرمش دشوارست
 سنگ حلیست مراورا سبب آن سنگست
 که ترازوی ممالک همه چون طیارست
 شیر افلاک ز فرمان تو اندر زنجیر
 توسن گردون از حکم تو در افسارست
 ای شهنشاه که شیرین را بی خدمت تو
 روح میرانی محضست و بقا بیکارست
 تیغ تو عرصه عالم را در لاله گرفت
 ای عجب قطره آبی را این آثارست
 جان بدخواه تو در کام نهنگان اجل
 هم از آن تیغ بصورت چو زبان مارست
 خصم نا مردی خود را همه عذر این آورد
 کازدها پیکر شمشیر تو مردم خوارست
 نرگس خفته شد از خوف حسامت بیدار
 جای خوفش بود از تیغ تو چون طرارست
 ذکر آن فتح که بد پار چه گویم امسال
 که هم امسالت مخدوم دوصد چون پارسست

۵

۱۵

۲۰

۲۴

صحت باد صبا کرد اثر در زلفش
 که صبا وارث جولان همه بر گلزارست
 همه سرمایه ز رخساره و زلفش طلبند
 گل اگر رنگ فروشست و صبا عطارست
 گل بسی منصب رخساره او جست و نیافت
 پای گل تا بسراز جستن آن پر خارست
 تا شنیدست که بر خاک درش روی نهند
 گل مسکین همه تن تو بر تو رخسارست
 نتوان دل ستد از نرگس او باز برون
 نرگش گرچه که بیمار بود عیارست
 ز آب دینک چه طمع دارم چون می بینم
 کآب با آتش رخسارش از آن سان یارست
 زو وفا چشم نمیدارم چون میدانم
 که وفا داری در شیوه خویان عارست
 خون کند حالی هر دل که ز عشاق برد
 گو بدار آخر يك ساعت اگر دلدارست
 بانگ و فریاد من از دوست ز اندك شکرست
 این که من زنده و او آگه ازین بسیارست
 خواه گو جور گرین خواهی گو مهر فزای
 زین میان دل را با خون شدن خود کارست
 دلبرا هرچه بدانی ز جنایت بر من
 برهی باف که با تو دل من چون تارست
 دل تو سخت و مرا نرم دل آری چه عجب
 نرم باشد چو همه سال بخون فرغارست

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

بیان سواری ازو نازندہ تر نبودہ است صاحب قران عالم علم بود کہ
آفریدگار سبحانہ و تعالیٰ در علم بر بصر بصیرت وی چنان گشادی
کہ تا متفرض عالم ہر کس کہ لم و لا نسلم میگوید ہمہ از در دریاء فضل
او مغترف خواهند بود و بتقدّم و پیشوائی او معترف و چون طبع لطیف
ہ او از استنباط دقایق معانی فقہ و احکام و استخراج نکات نظر و حلّ
اشکالات آن سامنی آوردی گاہ گاہی احماضی کردی و برای تشخّذ خاطر
و تفکّہ طبع قصیدہ نظم کردی و شعری پرداختی فلّٰہ درّہ ما انقی درّہ
ہزار جان فدائ طبعی باد کہ اگر در مسایل خلاف نکتہ نویسد ہمہ علما
آنرا برجان نویسند و اگر در لطایف اشعار تنوّی کند ہمہ فضلا آنرا
۱۰ بر دبدہ نہند و اورا بہر دو لغت شعرست و شعر تازی او اندکست
وقتی بہ نزدیک برہان اسلام تاج الدین مکتوبی نبشت مطلع آن دو
بیت بود،

شعر

مَنْ مُبْلِغُ تَاجِ دِينِ اللَّهِ مَالِكَةً * تَقَرَّرُ إِنَّ نُشْرَتَ عَنْ فَرْطِ تَهْنِائِي
بِعَهْدٍ مُذْنَأَتٍ عَنِّي مِيَامْنُهُ * مَا زَالَ دَمْعِي فِي سَفْحٍ وَ تَسْعَامِ

۱۰ و مولانا تاج الدین برہان اسلام جواب آن تحریر فرمود،

وَإِنِّي الْكِتَابُ رَضِيَ الدِّينَ فَأَنْفَلَكَيْتَ * كَتَائِبُ الْحُزْنِ عَنْ قَلْبِي بِإِحْجَامِ
هَمَّ الزَّمَانُ يَكِيدِي أَنْ تُغَادِرَهَا * تَجَرُّهُ فَأَرْعَوِي إِذْ أَنْتَ لِي حَامِ
وَرَدَّ فِي أَلْيُسِ يَحْيِي اللَّهُ عِزَّتْكُمْ * سَوَادُ خَطِّكَ مُسَوَّدَاتِ آبَائِي

و اکنون طرفی از اشعار او ایراد کنیم،

شعر

ماہ در مشک نہان کردہ کہ این رخسارست

۲۰

شکر از پستہ روان کردہ کہ این گفتارست

[سنگ در سینہ نہان کردہ کہ این چیست دل است

سرور ا کردہ خرامندہ کہ این رفتارست]

سایبان یاسمنش را ہمہ انر سنبل تر

خوابگہ نرگس اورا ز گل پر بارست

۲۵

أَلَا يَا عِبْرَتِي سِبْلِي أَلَا يَا مُهَيِّتِي ذُوِي
فَقَدْ أَصْبَحْتُ مَرْحُومًا لِأَحِبَّائِي وَاعْدَائِي

الا ای دلبر عاشق کش خونخواره وقت آمد

که بر جان و جوانی من بیدل بخشائی
نَبُوحُ ابْعَرَاتِ فِي خَدَيَّ وَ آمَاقِ

إِذَا مَا أَوْقَدَ الْهَجْرَانُ نَارًا بَيْنَ أَحْشَائِي

الا ای چشم گرینه چه بینی بی رخس عالم

برای ای جان غم کشته درین قالب چه ی پائی

تَرْفُقُ أَيْهَا الْفَاسِي عَلَى وَجْدِي وَ الْآهِ

وَ حَقَّ اللَّهُ خَلِصْنِي مِنَ الْهَجْرَانِ مَوْلَايَ

و این رباعی در حق پسر حلاج گفتست که در ملاحه از خورشید باج

خواستی، رباعی

ای دلبر حلاج لب چون نُوشَت * بر بود دل از شیفته مدهوشت

از خود مکم پنبه ازان پیش که پشم * این پنبه ناز بر کشد از گوشت

و این رباعی در حق نجم وراق گوید که نائب قاضی نیشاپور بود و متفلسف

اوقاف مسجد جامع و مدارس از حضرت، رباعی

ای از دل تو خدای ایمان برده * کفرت سبق از نمود و هامان برده

از بیم خیانت تو در حاصل وقف * قراء جهان وقف ز قرآن برده

هوراست رباعی

۲۰ زن ی ترسم که از ره بد سازی * وز غایت نا مردی و طنازی

این سگ صفتان کند ای آهو چشم * ناگاه ترا صید ز روبه بازی

ذکر علماء حضرت نیشاپور و مضافات و توابع آن،

(۹۶) مولانا استاذ الائمة رضی الدین نیشاپوری رحمه الله

۲۴ از ابتدای عالم تا این غایت بر فلک علم خورشیدی ازو تابنده تر و در میدان

تا کی چو حلقهٔ بامید وصال نو
افتاده از برون در انتظار دل
آخر با آتش جگر و آبهای چشم
روزی بر آرد از شب هجران دمار دل
عشقت چگونه دارم پنهان چو کرد جان
با خون دیده بر سر هجرت نثار دل
در خون دل مشو که چو کارش بجان رسد
آخر بنالد از تو بصدر کبار دل
و اشعار او مطبوعست بدین قدر اقتصار افتاد،

۱۰ (۹۵) الامام الاجلّ فخر الدین محمد الرزخالی السرخسی رحمه الله،

جوانی که در فضل چرخ پیرا بطفلی بر نگرفتی و مشتری که قاضی نجوم
است با همه علوم در مکتب تنهیم او سبق گرفتی و در نظم بقلم بیان موی
شکافتی و در فقه بزبان قلم در بیان جواب فتاوی زره بافتی نثره شایق
نثر رایی او بودی و شعری عاشق شعر لایق او و او را در هر دو بیان
۱۵ مهارتی کامل بود و در نازی و پارسی قدرت نظم و در فضیلات از
استفادت بمقام افادت رسید و در فقه و نظر گوی از اقران ربوده و
مدتی در شهر نیشاپور بمصاحبت یکدیگر بودیم و میان این ضعیف و میان
او مشاعرانست نازی و پارسی و مکاتبات و ایراد آن جمله باطالت انجامد
بیتی چند از لطایف طبع او ایراد کرده آمد این ملهّع که بدرر معانی
۲۰ مرصع است او گفته است،
شعر

أَخْلَئْتُ أَخْلَئْتُ فَدَيْتُكُمْ أَخْلَئْتُ
أَعَيْنُونِي أَعَيْنُونِي عَلَى هَيْبِي وَ بَلَوَائِي
شدم از دست یکباره من مجنون شیدائی
خداوندا خلاصم ده ز دست هجر و تنهائی

رستم صفت چو قهر تو افکند ناگهان
بر ظلم و فتنه از قبل روزگار چشم
این را بدشنه کرد چو سهراب چاک دل
و آن را به تیر خست چو اسفندیار چشم
صدرا ز جور چرخ کبود سپید کار
دل را چو حاسد تو سیه شد چو قار چشم
طبعم اگرچه پر ز گهره‌ها پر بهاست
دارم ز شور بختی گوهر نثار چشم
حسان منم بمدح و ترا خلقِ مصطفی است
بر من بروی لطف باحسان گار چشم
تا برگشاید از پی نظاره جهان
نرگس ز سیم ساده و زر عیار چشم
بادا چنان که گلشن قدر ترا فلک
نشناسدش ز روضه دار الفرار چشم
۱۰ و هم درین بحر و قافیه ردیف دل گفته است

قصیده

ای برده چشم تو چو دلم صد هزار دل
بی تو چو زلف تست مرا بیقرار دل
گر صد هزار جان بُوَدَم بی توفی المثل
بر بایدم گرفت ز هر صد هزار دل
تا شد اسیر زلف تو روزی هزار بار
خواهد ز غمزه تو بجان زینهار دل
از بی دلی که او ز جهان بر تو دل نهاده
شری بدار بی گهی بر مدار دل
گر دل ز مهر شستی و سیر آمدی ز من
پس تو دلر ربودی با من سپار دل

- گر وعدهٔ وصال تو جانا وفا نشد
 باری مرا سفید شد از انتظار چشم
 گر خیره گشت چشم روا داشتم از آنک
 بی روی تو نیاید مارا بکار چشم
 نی نی چه جای خیره که هر روز میشود ۵
 روشن ز نور طلعت فخر تبار چشم
 خورشید مکرم شرف الملک تاج دین
 کز دیدنش سزد که کند افتخار چشم
 صدر جهان محمد اسعد که سوی او
 اقبال را شد است ز جودش چهار چشم ۱۰
 صدری که صیت یوسف جاهش بخاصیت
 روشن کند جهان را یعقوب وار چشم
 در مملکت چو گشت بعالم طلایه دار
 بیدار دولت او با صد هزار چشم
 در خواب ماند فتنه و گفتش قضا که هیچ ۱۵
 تا روز حشر باز مکن زینهار چشم
 گردد رکاب او چو عنان در هوا کشد
 ماند از نجوم ناظر او بی شمار چشم
 ای منعی که تا ابد از وی نیاز راست
 از روی مکرمات گفت صد یسار چشم ۲۰
 در ملک شاه خواجهٔ صاحب قران توئی
 زان سان که بر حواس بود شهریار چشم
 بر می کشد ز دشمن جاهت بدست قهر
 چرخ زمردی چو زمرد ز مار چشم ۲۴

دل طاقت وداع تو کی دارد ای نگار
جان را وداع چون کم ای جان وای جهان
رفتم غریب وار دل از هجر تو کباب
باد شب وصال تو اندر سر زبان

(۹۴) الامام الاجل جمال الدولة و الدین الازهری المروزی،

جمال ازهری که ماه جاه او ازهر بود و خورشید فضل او انور امیر
سریر فطنت و معیار دینار حکمت و نظم با نظام او در غایت ذوق
و جزالت و نهایت رقت و سلاست و در قصیده او را امتحان کردند
بردیف چشم این قصیده که مردم چشم فضل و نور دیده هنرست
۱۰ میگوید

ای در غم تو گشته مرا چشمه سار چشم
نا خورده ای چراست ترا پر خمار چشم
دل آرزوی چشم تو دارد عجب مدار
گر باشدم ز خون جگر چشمه سار چشم
خونم هدر مکن که بسیلابهاء خون
خود می نهد سزای من اندر کنار چشم
جائی رسید کار که بی وصل روی تو
با هجر تو بکشتن من گشت یار چشم
جانا گرفته ز جفا خوی روزگار
آری وفا نداشت کس از روزگار چشم
پنهان چگونه دارم عشقت که در جهان
دارد باشک راز دلم آشکار چشم
دادی بوصل وعده و آنکه بطنز گفت
چیزی که کس نیافت تو از من مدار چشم

۱۵

۲۰

۲۴

صدر حمید دین که منادیگر ازل
 خواند از کمال جود و کرم صدر کشورش
 آن جوهری نسب که کرامات ایزدی
 امر نور عقل و سر سخا کرد جوهرش
 تا پای در نشین گلزار گل نهاد
 در قلع خار فتنه جهان خواند سرورش
 حمله بسوی قلعه نهلان نظر نمود
 نشرد جز غبار و کلوخی محشرش
 ای رای آسمان وش عالی نشانت را
 از علم ثابتانش و از فضل محورش
 بس لاگران محنت گیتی که در جهان
 فربه شدند از اثر کلک لاغرش
 آمد کمال مدح نو روحائی که عقل
 در قید نظم طبع به بیند مصورش
 در مدحت قلم چو کند نظم سلك حرف
 باری دهند جمله اعضاء دیگرش
 تا هر شبی عروس فلک را زبان شب
 از دوده سیاه کند رنگ چادرش
 بادا لبان دولت کلی بخنده در
 از کلک گریه ناکت و از دیده ترش

و در قصیده میگوید

شعر

اگر بحکم جنا روز من بگردانی * ز حسن عهد و رضای تودل نگردانم
 و گرزمانه قصاید بنام من خواند * بجز دفاتر مدح و ثنات کی خوانم

شعر

و هم در اثنای رسالتی می نویسد

باغ آسمان دیگر و امر انجم نبات
 طالع شک بروز و شب اشکال اخترش
 جعد بنفشه خم زده بر عارض سمن
 چون زلف دلبر من و آن خطِ عنبرش
 معشوق وار تکیه زده گل بقیه در
 وز کله زبرجد محلول بسترش
 بلبل بنغتی همه الحان دل فریب
 تکمیل داده دامن و آن جیب پر زرش
 آن دور درگذشت و جو عدل از جهان بشد،
 آن نقد اگر برفت به بین نقد دیگرش
 گر بیوه گشت گلبن زیبا ز هر گلی
 میوه بعدر آمد و بنشست بر درش
 آسیب هجر گل برخ سیب دفع شد
 هر کس که دید عارض یاقوت احمرش
 آن حقه جواهر یاقوت رنگ نار
 چون مجمری و لعل شده حشو مجمرش
 گفتم که باغ از گل و از میوه خالی است
 امر حمله خزان بر میدند لشکرش
 باغی کجاست اهل هنرا کون بگو
 نزهت سرائی خاطر و دل ساحت درش
 از فضل گلستانش و امر علم ساحتش
 از جود بوی و رنگش و از خلقی کوثرش
 گفت ابن صفات حضرت فخر زمانه دان
 والا حمید دین که سپهرست چاکرش

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

(۹۲) الامام العالم شرف الواعظین شمس الدین محمد الدقایی المروزی، امام شمس دقایی که دقایی سخنش از نارِ دَقِّ و داءِ دِقِّ باریکتر بود براعت و عبارت در ذات او چون آب با شیر آمیخته و فصاحت و حصافت در نهاد او چون راح با روح الفت گرفته سخن او اگرچه بدُرر ه فصاحت مرصع است فامّا مسجع است و در نثر پارسی رعایت جانب سجع کرده است و بختیار نامه و سندبادرا لباس عبارت پوشانیده است و در بخارا مدّتی مدید مقام داشت و در خیال این داعی آنست که او را دیده است و الله اعلم چه در خاطر میگردد که در مسجد کوی بالوی که منسوب است باصحاب امام معظم و مقتدای اعظم شافعی مطلبی علیه من ۱۰. الله الرحمة والرضوان تذکیر میگفت اگرچه صاحب سخن و منشی کلام بود فامّا لهجه کلام فصیح نداشت صینش بلند بود اما صوتش پست بدان سبب عوام باستماع مجلس وعظ او رغبت کم میکردند اما خواص و فضلا پیوسته بتذاکبر او میرفتندی و اقتباس فواید کردند و رسالتی دیدم بخط او حنین الاوطان و در آنجا بسیار لطایف درج کرده و بسی درر ۱۰ و غرر فضل در ابراز و ایراد آن خرج کرده و سخن او بر مذاق مقامات حمیدی است و آن طرز دارد و از نقود اشعار او آنچه در خزینة خاطر موجودست بر جید و جود این تألیف عقیدی سازیم در مدح خواجه فخر الدین عمدة الوزرا گوید و صفت خزان کند

دی باغ را بدیدم و روی مزعفرش
لرزان ز تندباد همه شکل و پیکرش
لرزنده همچو مرتعش از باد شاخ بید
گفتی که رعشه دارد اعضا سراسرش
گفتم کجا شد آن همه حسن و دلال باغ
و آن صورت عجیب و ننی روح پیکرش

اندك شنیدم كه بجهت كتاب خانۀ سرپل بازارچه تهذیب از هری بخط مصنف از دار الكتب مرو آورده اند و كانی بجمال فضل مطلبند چون هیچ كس را آن قوت نبود كه اورا چه اگر فضلا بودند كه آن را نيكو بدانستند از خط حظ ایشان وافر نبودى و اگر خط نيكو بودى اهلیت آن نداشتند بدو ارسال كردند و صدر اجل مجیر الدین اورا بخدمت خود خواند و از فضل و هنر او معلوم كرد و دانست كه ذات او جهان علم و كان فضل است اورا بخدمت صدر سعید عبد العزیز [بن] عمر بن سید سادات برد فرمودند تو این را دیدی و از اینجا لغت استخراج توانی كرد او تبسم كرد چه اورا فضل آن بود كه مثل این تألیف كند فرمودند كه ۱۰ صفحه ازین كتاب بنویس تا خط تو صدر جهان مطالعه كند بر بدیهه فصلی در فضل این كتاب و استخراج لغات آن تحریر كرد و شعری بر ترتیب حروف كه بناء استخراج آن بدانست انشا كرد و بخدمت فرستاد و چون این فضل وافر بدیدند آن كتاب بدو دادند و اورا راتب نيكی مهیا گردانیدند و بتدریج محلّ او عالی و رتبۀ او سالی شد و كار او بالا گرفت و دبیر صدر جهان شد كتاب خانۀ سرپل بازارچه اورا دادند و پیش از آن در بخارا اشتغال محصلان در شرعیات بود و بفضلیات كس التفات نكردی و در آن خوض نكردی چون اقبال او بدیدند خلق بر تحصیل آن شیوه اقبال نمودند و من در خدمت او تحصیل کرده ام وقتی از سمرقند نامه نوشته بود به نزدیک خواجه امام ناصر الدین پسر خود این دو بیت در آنجا دیدم نظم

در غمت ای ناصر ای دو دیده روشن

مردم چشم بسان مردم آبی است

دل كه ز غمهاست مست بود خرابست

عاقبت مستی ای دو دیده خرابی است

۲۰ شعر پارسی او بیش ازین بمن نرسیده است آنچه بر خاطر بود تحریر افتاد

خانقاه قصیده نازی دیدم در مدح خاندان نبوت نوشته و تخلص بعلى بن موسى الرضا کرده بر قافیت میم چون ایراد اشعار نازی تکمل نکرده‌ام برین اقتصار افتاد،

(۹۲) مولانا قطب الدین سرخسی،

ه قطب فلك علم [و] در دریا دانش و اختر آسمان براعت و گوهر کان
 بلاغت و استاد فضلاء ما وراء النهر بود و در اوایل حال که در سمرقند
 بود و تحصیل می کرد در غایت قلّت حال و ضیق مجال بود و کنایت
 کردی و وجه معاش او از اجرت آن بودی، شنیدم که گفت وقتی ضحیرت
 بر من مستولی شد و تنگ دستی جهان فراخ را بر من تنگ کرد و کار
 ۱۰ بدرجه رسید که ازاری بفروختم و بنان بداد عزم کردم که بانجماع روم
 و در روستاها چنانکه ائمه دیگر دق میکند تا بدان وجه خود را نانی بمحاصل
 کنم برین عزم در مسجدی رفتم و نماز استخارت گزاردم و هانجا بفکرت
 فرو شدم و در آن فکرت جاسوسان حواس ساکن شدند و اجزاء در
 مقام استرخا نظای گرفت و اطراف اعضا در موقف قرار آرای بمحاصل
 ۱۵ کرد در اثناء آن خوابی دیدم که ظاهر آن صورت ترحی داشت اما
 موجب آن فرجی بود خیال چهره روز بود در زیر حله شب پنهان شده
 و نشان صورت دولت بود از پس پرده محنت منزوی گشته و صورت
 آن چنان بود که خود را دیدم بر بای بلند ناگاه از گوشه این بام در
 گشتم و در هواء شدم و خواستم که بر زمین آمم و خوفی و هراسی عظیم
 ۲۰ بر من غالب شد و دل از جان برگرفتم ناگاهی دو دست دیدم که در
 هوا مرا بگرفت و در روایی نگاه داشت، چون در اثنای آن نومیدی فرجی
 روی داد آوازی شنیدم که این دو دست مجیر الدین است از خواب در
 آمدم و چون خوابی راست بود با خود آن را تعبیر کردم و گفتم مرکز
 ۲۴ خالی نباید گذاشت که هر آینه تعبیر این خواب پیدا آید بعد از مدت

(۹۰) شمس الدین محبوب بن مسعود، (۹۱) علاء الدین الحارثی، ۲۰۹

ده جای ز سر چو طور بشکافت * چون عکس رخت نشانه آمد
افسانه درد من ز عشقت * خوشتر ز همه فسانه آمد
زلفین تو دامن عقلها شد * ناخال لب چو دانه آمد
می را چه کم که آن لب تو * خوشتر ز می مغانه آمد
و این دو بیت را در شکر نعمت منعی و عذر احسان مکرری گفته است
ای های سماء مجد و سعود * از فلک برترست همت تو
نه فراموش کرده ام نه کم * بهمه عمر حق نعمت تو

ذکر علماء حضرت مَرُو و مضافات آن،

(۹۱) الصدر الامام العالم علاء الملة و الدین شیخ الاسلام الحارثی رحمه الله،
۱۰ نغان ثانی و کان معانی و منبع علوم شریعت و مطلع خورشید حقیقت و
آفتاب فلک فضل و بزرگواری و آسمان مجد و نیکوکاری و معمار دیار
علم و معیار دینار حلم اگرچه بکمال بزرگی مشهور بود فاما از قصد فلک
غدار رنجور بود مدتی مدید در خوارزم شهر بند شد و من سعادت
خدمت او در آنجا در یافتن و ازو اجازت احادیث ستدم و در خدمت
۱۵ او روزی چند فواید اقتباس کردم و کمال قدر و بزرگی او از آن برترست
که کسی او را بشعر نسبت کند یا او را بدان مباحات بود اما شاید که
بجهت تشخیز خاطر وقتی نثنه المصدوری پرداخته است و این رباعی از
وی روایت کرده اند،
رباعی

یا رب من تشنه جام خون چند کشم * بار ستم طاس نگویند چند کشم
۲۰ از بهر دولقه نان که هم داده تست * من منت هر ناکس دون چند کشم
و این رباعی هم از وی نقل کرده اند در آن وقت که بخوارزم رفت، رباعی
حالی باری بر آتشم نا چه شود * خاکبست همیشه مفرشم نا چه شود
بر ناخوشی دهر خوشم نا چه شود * تو میکن و من هی کشم نا چه شود
۲۴ و در قصبه کاریز در جوار مشهد طوس خانقاهی است بر دیوار آن

گنجیست رنج غربت از آن، گنج مر مرا
در دین گوهر آمد و بر چهره زر رسید
با ترکاناز عشق چه سازم که نیم شب
يك خیل نا گذشته دگر خیل در رسید
بر هم زدند شادی و غم پس نثار کرد
مارا نصیب محنت و خون جگر رسید
غم خود نصیب جان غریبان بود و لیک
قسم من غریب حزین بیشتر رسید

(۹۰) الامام شمس الدین سید الافاضل محمود بن مسعود [الاندخودی]

۱۰ که فضایل فضلا از آن کتاب سطری و از آن سحاب قطری اما سطری
که جوامع علوم را حاوی بود و قطری که بحر محیط در مقابله میاه بدایع او
جدول می نمود و زینة الزمان از مؤلفات اوست در نظم و نثر تازی
و پارسی داد سخن داده است و مشاطة قریحمت او عروسان حجال افکار
فضل را به نیکوترین دستی جلوه کرده فلله درّه ما انقی درّه چنان شیرین
۱۵ سخنی که صابی اگر در احیا بودی از خجالت این تألیف بکم از بکم گرفتار
نشدی و صاحب اگر آن عقد فضایل را بدیدی نام در شهوار بر زبان
نراندی و اشعار عذب شمس الدین بهر دو زبان مطبوع است و هم
مقبول و مصنوع و این دو بیت تازی از نتایج طبع اوست، شعر

لَطَرُّهُ وَ خَالَاهُ وَ حَالِي * لِيَالٍ فِي لِيَالٍ فِي لِيَالٍ
وَمَنْطَقُهُ وَ مَبْسُومُهُ وَ دَمْعِي * لَأَلٍّ فِي لَأَلٍّ فِي لَأَلٍّ

و این غزل تر از برای نشاط خشک لبان عشق او انشا کردست، غزل
روے تو مه زمانه آمد * عشق تو سر ترانه آمد
صبر از دل من کرانه کردست * نا عشق تو در میانه آمد
۲۱ هرگز نزدی بسزخم تیری * کان تیر نه بر نشانه آمد

(۱۹) الامام الاجل علاء الدین افتخار الائمة مسعود بن محمد بن علی

الاندخودی رحمه الله،

علاء اندخودی که جهان بیان بود و جسم فصاحت را روان بر منبر
علم خطیبی جاری لسان و برگلبن فضل عندلیبی خوش الحان و این
چند بیت مطلع نامه اوست که بدوستی از دوستان خود نبشته است و
برهان فضل او را این ابیات تمام است که میگوید
صدرا بدان خدای که این فرش خاک را * بر روی آب قدرت او استوار کرد
این طارم ملون فیروزه رنگ را * همچون نگارخانه چین پر نگار کرد
صدرا بدان خدای که بر تخت بوستان * از عقد غنچه تاج سر شاخسار کرد
۱۰ جمشید گل چو بر سر تخت بقا نشست * مسند ز باغ کردش و خنجر زخار کرد
صدرا بدان خدای که شاخ ضعیف را * چون ناف آهنان ختن مشکبار کرد
از قطرهء لؤلؤ طل سحرگهی * در گوش لعبتان چمن گوشوار کرد
صدرا بدان خدای که شمشیر بید را * در دست شهسوار بهار آبدار کرد
صدرا بدان خدای که در صدر سروری * از سروران شرق ترا اختیار کرد
۱۵ پس نکتهاء در صفت جان فزات را * در صفحهاء تیغ زبان شاهوار کرد
صدرا بدان خدای که تیغ زبانت را * در بنبجہ بیان تو چون ذوالفقار کرد
آنکه ز نوک خامه عنبر نثار تو * بر فرق شرع گوهر معنی نثار کرد
صدرا بدان خدای که آداب علم تو * بر شاخ گلبنان سخن برگ و بار کرد
پس دامن خواطر ارباب فضل را * از برگ [و] بار علم تو دریا نثار کرد
۲۰ کر آرزوی خدمت میمون جناب تو * چشم بسی عقیق بزر بر قطار کرد
و هو گفته است و از سخن غربت شکایتی کرده و از بار کربت حکایتی
گفته

شعر

مارا هر آنچه از غم غربت بسر رسید

زین جان روی زرد و دل در بدر رسید

۲۰۶ فصل دوم از باب هفتم، در ذکر فضلاء خراسان و بلخ،

فضل نور تو مقدم است از آنکه آن نور را ظلمت مغلوب میکند و ظلمت
 محن آیام در نور فضل ایشان نقصان نی آرد بلك مستدعی مزید میشود
 یکی از چهار یگانه شمس الدین طیبی بود و دوم شمس الدین باقلانی و
 سیم شمس الدین عبید و چهارم شمس الدین خاله و وی کمتر رفتی و
 اختصاصی زیادت نداشت و امام شمس الدین باقلانی ملازم خدمت او
 بودی اما متقلد هیچ شغلی نشدی و گرد دیوان نگشتی و مهمات او را کرم
 صاحبی مکفی میکرد و وقتی صاحب اجل را علت جرب حادث شد و هر
 کس از رگ اندیشه خون چکانید و آیات و اشعار گفت امام شمس
 الدین يك رباعی گفت که جمله اوراق اشعار خود را بشستند گفت رباعی
 ۱۰ دست تو که ابر نو بهار کرمست * زو گردن چرخ زیر بار کرمست
 بردست تو گر نیست بگویم آن چیست * ای گلبن جود خار خار کرمست

رباعی

فریاد که وقت خط در آوردن نست * بر گل ز بنفشه چتر آوردن نست
 مارا بعتاب و کینه سببت چه کنی * سببت کن ما ریش بر آوردن نست

رباعی

در تو دل مسکین نظری تیز نکرد * نا از مژه صد هزار خونریز نکرد
 پرهیز کن از درد دلی کز غم تو * خون گشت و ز دوستیت پرهیز نکرد

رباعی

شب یاد تو چون بر دل و خاطر گذرد
 آرام من از باطن و ظاهر ببرد
 چشمی که بد آشیان طاووس خیال
 نا روم جناح نسر طاير شمرد

رباعی

وصلت چودی بدل فروزی افتد * هجران سبك بکینه توزی افتد
 ۲۰ افتاد غم تو از جهان روزی من * يك يك مردم فراخ روزی افتد

مسعود آنکه کلکش ریزد گهر چنانک

م ریختی بهنجار از ذو الفکار لعل

و سعد الدین مسعود قطعه دیگر فرستاد بخدمت او که ردیف آن عقیق
[بود] و در آن وقت چشم آن مردم دیک فضل از نامردی سپهر بدرد آمد
بود و زحمت دیده چراغ اورا عقیق رنگ گردانیده این قطعه در جواب
مفاوضه او فرستاد،
قطعه

فرزانه سعد دولت و دین صدر اهل فضل

دور از تو هست چشم من از درد چون عقیق

در جزع دیدگانم دُری که داشتم

گشت از رمَد بعینه آن دُر کون عقیق

از کان عقیق زاید و از بحر چشم من

بر ضدّ و عکس آید هر دم برون عقیق

زین پیش بحر رویم هرگز شبه نداد

و اکنون چه شد که دادم این دهر دون عقیق

از دیده درد دیده چو بهتر شود مرا

سازم ردیف مدح تو ای ذو فتون عقیق

(۸۸) الامام الاجلّ شمس الدین الباقلانی البلخی رحمه الله،

امام شمس الدین باقلانی که عَقْدِ بَلَخْشَان گفתי پیش او با قلایی در فضل
از اقران در گذشته و فصاحت او بساط ذکر سبحان در نوشته و در
۲۰ سمرقند از دولت صاحب نظام الملک صدر الدولة و الدّین دولتها دید
و از جمله ندماء خاصّ او شد و در آن وقت که داعی سمرقند رسید بود
چهار شمس بودند که از ندماء صاحب بعزّ قربت اختصاص زیادت
داشتند گوئی که آن زمین بمکان آن صاحب دولت بر آسمان مباحات
۲۴ میکرد که اگر تو یک شمس داری من چهار دارم که نور فضل ایشان بر

فی نی چو یافت با لب و دندانت نسبتی
 ناقص شدست لؤلؤ و گشتست خوار لعل
 جانا لب و دهان تو چون لعل و خاتم است
 آید ز بهر خاتم بیشک بکار لعل
 وعده وفا رسان که شد از بهر وصل تو
 لؤلؤه آب چشم من امر انتظار لعل
 اندر ازاء آن لب و دندان که مر تراست
 عزت گرفت لؤلؤ و شد نامدار لعل
 زیر لب چو لعل تو دیدم قطار دُر
 شد بر رخ چو زرم حالی قطار لعل
 گرد عذار تو [خطی] زُمُود در آمدست
 دارم ز اشک خونی گرد عذار لعل
 با روی همچو آبی بی روی تو مراست
 در چشم جمع گشته بشکل انار لعل
 يك ره کنار گیرم کز آرزوی آن
 ریزم همی ز دیده خود بی کنار لعل
 از اشک دیده دارم در آستین سرشک
 وز خون سینه دارم اندر کنار لعل
 چندانکه لعل و گوهر زاید دو چشم من
 در بحر نیست لؤلؤ و در کوهسار لعل
 من در و لعل میدهم ای دوست مر ترا
 اندر وشاح درکش و اندر سوار لعل
 چون زاد ابر چشم بس بقیاس دُر
 چون داد دست صاحب بس بی شمار لعل

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

(۸۶) صدرالدین عمر الخرمابادی، (۸۷) حمید الدین المجهودی، ۲۰۴

هرکرا روی ز پشت شکم آسوده بود * پشت او خوابگاه هر شکی بوده بود
آب در دیده او جمع نیاید هرگز * تو ازو شرم طبع داری بیهوده بود
وله، رباعی،

در چشم خفیر مور نورست اثر تو
در پای ضعیف پشه زورست اثر تو
ذات تو سزاست مر خداوندی را
و آن وصف که نا سزاست دورست از تو
وله، رباعی،

هر لحظه که با غم تو هخانه شوم * بر شمع امید وصل پروانه شوم
با دوستی خود آشنا گردانم * تا از همه کاینات بیگانه شوم ۱۰

(۸۷) القاضی الامام حمید الدین افتخار الافاضل علی بن عمر المجهودی
رحمه الله،

قدوة افاضل عصر و والی و متصرف بر ولایت نظم و نثر لطف طبع
اوی اندازه و بستان فضایل از نسیم شامیل او طری و تازه بدایع بیان
۱۰ اورا لطافت شمول و روایع لسان اورا طراوت شمال در دولت سلطان
شهید قطب الدنیا و الدین ایلیک السلطانی نغمه الله بر حمت و غفرانه
آسایشها دید و شمال افضال و قبول از آن هب اقبال بر نهال احوال
او وزیک و رسالات و منشآت او درین بلاد مشهورست و بر زبانها
فضلا مذکور و قصاید او قلائد مخور فضایل و تمام بازوی افاضل را
۲۰ شاید فاما این بیتی چند در جواب مکاتبت سعد الدین مجد الاسلام مسعود
رئیس گفته است،
شعر

تا چند بارم ای ز لب گشته زار لعل
آب از دو دیده در غم آن آبدار لعل

يك شهر حديث من و اشعار منست * در هر كنجي سخن ز گفتار منست
گر پيش نم يا سپس اي مَرْد سره * پالان زن تو نيست دستار منست
رباعي

آن دُر كه ز ديدۀ سَفَنِي ريخته شد * تا بر سر من گرد بلا بيخته شد
دی بر سرتاق جنت ابروی خوست * دزدیده نگه کردم و آويخته شد
و وقتی مهربان او دیر کردند چون برسیدند گفت
گر بر سر آني كه قدم رنجاني * زود آي كه بي سَنگي من ميداني
بريان دارم دلي درين مهباني * گر دير آئي سرد شود برياني
و در مدح سلطان سكندر گفته است
شعر

۱۰ زِي در شان تو مثل همۀ آيات سلطاني
بدیده عقل در تیغ تو آيات جهانباني
تو خورشید سلاطینی از آن از تیغ صبح آسا
گرفتی هفت کشور را بیک ساعت باسانی
چنان آسوده شد از تو رعیت در دیار [و] دیه
۱۵ كه جز در طرۀ خوبان نه بیند كس پریشانی
خطائی را خطائی دان خلاف لشكرت جستن
و گراو جسته شد بیشك بدید آثار نادانی
چو روزست این كه گر نانار سر بر خطّ نو نآرد
شود روز همۀ در حال همچون تار ظلمانی
چو ذو القرنین از مشرق يكي بخرام در مغرب
۲۰ بحمد الله كه در عالم نوئی اسکندر ثانی
وله، رباعي،

هر شب دل من عشق نواز سر گیرد * وز آتش دل چو صبح افسر گیرد
پندارد صبح آتش دل كم شد * هر شب بدمد تا دلم اندر گیرد
۲۵ و این قطعه در تعريك ناكسي و تعريض خسي گفته است،
قطعه

دوستان را بچود شادان داشت * دشمنان را به تیغ غمگین کرد
و در قصیده میگوید

دی گذشت امروز جانی میکم * کیست کر غم تا بفردای کشد
چشم بد در روی وامق باز شد * نیل بر رخسار عذرا ی کشد
کَرِشْتَه دیدار موسی میزند * جام رویت طور سینا ی کشد
کس مبادا کش زنی بیند بچشم * آنچه یوسف از زلیخا ی کشد
چرخ رعنا تا تو عاشق میشوی * غالیه بر روی زیبا ی کشد
گر حکمی ظلم این و آن بکش * حلر عثمان ظلم غوغا ی کشد
بی امیدی مرد کاری ی کند * هر دهی مردم بسودا ی کشد
شاخ خرما بن بصعن باغ در * بار خار از بهر خرما ی کشد
ای خدائی کر تو ترتیب فلک * برهرا بر روی جوزا ی کشد
از جوار فضل تو هر مجری * رخت در فردوس اعلی ی کشد
در بهشت از بهر ما رضوان هی * توتیا در چشم حورا ی کشد

(۸۶) الامام صدر الدین ملک الکلام عمر بن محمد الخرمابادی

رحمه الله،

۱۰

مذکری لطیفه گوی که جرم خورشید در میدان بیان چوگان عبارت اورا
گوی سزد بکمال فصاحت و بزرگی اقران را پس گذاشته و پیشینیان را در
خجلت بیان خود بماند و در سمرقند بخدمت او رسیدم اگرچه در علو سخن
غلو میکرد اما مالی و منالی نداشت بارگیر بیان او فربه بود اما لاغر
۲۰ کیسه افتاده بود بدان سبب از سمرقند حرکتی کرد و در خراسان آمد و
بلخ سکونت ساخت و آنجا دولتها دید و وقتی بر سر منبر تذکیر ی گفت
و سخن گرم شد بود و پیوسته عادت داشتی که دستار را بر میان دو ابرو
نهادی و در آن غلو کردی رفقه نبشتند بجهت تحجیل اورا که دستار برنر
۲۴ نه که روزی خدا میدهد، بدیهه این رباعی بگفت، رباعی

جانم جنانش ز آتش غم جست و آنکهی
چون در گرفت آتش بس خار بر نهاد
بس تائب شراب کران چشم پر خمار
دیده بخاک حضرت خمار بر نهاد

و درین قصیده چند بیت در مدح میگوید

بر روی خلق تا در اقبال باز کرد * درهای فتنه را همه مسمار بر نهاد
تا شد سرای ضرب بزرگی بنام او * نقش کرم بگوشه دینار بر نهاد
آزاده وار همت و خلق [و] طبیعتش * نام وفا بعالم غدار بر نهاد
ای سروری که عقیده گهرها لفظ نو * اسم حسد بلولو شهرار بر نهاد
و در واقعه سلطان سعید سنجر گفته است بر در سمرقند در حوالی نخشب
قطعه

و انهم از حشم او از خطائیان
حکیم کوشککی را بخواب دیدم دوش * زبان گشاده بمدح مبارزان سپاه
ز راه طعنه و طنز و نماخره میگفت * خهی گزارده هر يك حقوق نعمت شاه
فسوس ز بر رکاب شما کبیت و سمند * دریغ بر بر و فرق شما قبا و کلاه
۱۵ ز پیش کافر کفران نعمت آورده * گر بختید چو از پیش توبه خیل گناه
ندیده گرد سپاه سیاه پوش هنوز * که گشت صبح سپید شما چو شام سیاه
ز بس نجب کفار جمله میگفتند * زهی جماعت غز لا اله الا الله

(۸۵) القاضی الامام شمس الدین محمود البلیخی رحمه الله،

قاضی شمس الدین محمود از غرایب چرخ اخضر و نوادر عالم اصغر بوده
۲۰ است و در فن تذکیر و ایراد دقائق و ابراز حقایق آن اعجوبه زمان و نادره
گیهان و اگرچه نظم او از زیور تکلف عاریست فاما نثر او همه لطایف
است و در نعت سید المرسلین و رسول الله رب العالمین گفته است، نظم
او سخن گفت و عقل تحسین کرد * سخنش را خدای تلقین کرد
۲۴ آسمان گفت من زمین باشم * در شبی کو براق را زین کرد

و در نظم و نثر صابی و بو نواس، لفظ او چون راحی که بر بجان مطیب گشته بود یا شمولی که بر هبّ شمال نهاده باشد اشارات او مقبول و عبارات او منقول در فقه و اصول و نظر بی نظیر و در دقائق رموز فضیلات ناقد بصیر و چند رسایل را وسایل حصول مقاصد خود ساخته است و هر یک در متانت بی ثباتی است که آب طراوت سحر برده است و بازار حلاوت عسل را بدست کساد سپرده یکی از آن جمله مقامات است و دیگر وسیله العفاه الی اکفی الکفاه و دیگر حین التمسجیر الی حصرة التمسجیر و دیگر روضة الرضا فی مدح ابی الرضا و دیگر قدح المغنی فی مدح المعنی و رساله الاستغاثه الی الاخوان الثلاثة و مئیه الراجی فی جوهر التاجی و در هر یکی داد فضل بداده است و برهان هنر فرا نموده و اگرچه در سخن مراعات جانب سمیع کرده چنانکه اهاوای در نثر تازی و امام رشید الدین وطواط در ترسل فاما جائی که در سخن از حد تکلف میگذرد لطافتی دارد بغایت و اشعار او بغایت لطیف است و بحکم آنکه منشآت او شهرتی دارد و مصنفات او بسبب لطافت معروفست در اشعار او زیادت اطنابی نرفت و بیتی چند از نتایج طبع او از جهت زینت کتاب ایراد کرده آمد و این قصیده در مدح رضی الدین شرف الملک ابو الرضا فضل الله رضه گفته

قصیده

تا از ستیزه مشک بگلنار بر نهاد

عشق رخس بهر دل و جان خار بر نهاد

تیر بلا بدیده ابدال در نشانند

۲۰

بار گران بسینه احرار بر نهاد

دل را گذاشت در ستم دست و پای عشق

پس جرم خود به بخت نگونسار بر نهاد

صبر اخر دله بغزّه غماز در ربود

و آنکه گه بطرّه طرار بر نهاد

۲۵

بر اختر فسرده چو دستم نمی رسد
 پر اختر گداخته خوشتر دهان و کام
 ساقی چو از شراب شهابی نمود زود
 گشت از شراب صافی ساغر مه تمام
 بر زد حباب ریزه چو لؤلؤ نیم سود
 بر روی لعل حل شده در آبگیر جام
 در سایهٔ پیاله توان بود سرخ روی
 چون برگ سبز سایه فگن شد بهر مقام
 غمنازی نسیم بنفشه چو در گذشت
 ای سرخ گل ز مهد زمرد برون خرام
 ای فاخته به بین و بخود اعتبار گیر
 در طشت خون لاله سر زاغ بو الکلام
 وای لاله گره شده چون تکه کلاه
 بگشایه نکمهای قبابی عقیق فام
 وای نرگس غنوده بدار آن کلاه زر
 بر فرق فرنجسته تاج سرانام
 والا سراج دولت فرخنده شمس دین
 کز رای اوست رونق ایام خاص و عام

فصل دوم،

۲۰ در ذکر علماء خراسان و ذکر فضلاء بلخ و مضافات و نواحی آن،

(۱۴) القاضی الامام حمید المله و الدین سیّد القضاة و الائمة عمر بن محمود

المحمودی البلیخی رحمه الله،

۲۲ صاحب مقامات و صاحب ذیل کرامات در مسند قضا چون شرح و ایاس

پیچیده موی دوست نشانی برو دو طوق
یعنی که طوق مشک سزد زیور حمام
بر شاخ دل نشست و باواز نرم گفت
کآمد پیام دوست قدح در ده ای غلام
دل گرچه چشم چشم چو زنیور خانه بود
شد شهد خانه سرم از لذت پیام
عیش نمی کنم که بفتوی عاشقان
خونها حلال باشد و دیدارها حرام
آری چو ازدهاء دمنده است روزگار
در کام ازدها نرسد آدمی بکام
صد روز بیش راند آزار و خون دل
یک روز عندلیب صفت نیست شادکام
نرگس بچشم مست و زمانه بغدر کرد
از لاله چاه پر خون در هر بدست و گام
ژولیده سر بنفشه چو مستان گو صبح
در مجلس بنفشه بزاونوست در قیام
از غنچه روزگار قمعها لاله ساخت
تا از قرابه سوی قمع آوری مدام
چون باده صرف باشد گو جام کوزه باش
در سر چو کوزه دست مزین بیپنه مدام
ی در سفال نوش نه در سیم و زر که هست
در پیکر سفال نهان جوهر کرام
رنگیست دیده پرور و بوئیست جان فزای
رنگ سفال پخته و بوی شراب خام

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

روزی که نینم رخت ای سرو خرامان
 چون فاخته می نالم همواره که کو کو
 قمری چو ز کو کو زدن روز فرو ماند
 شهباء دراز آمد هفتابۀ من کو
 هفتابۀ کسی خواه که با زلف چو خرگاه
 خرگاه پُر از ماه کند از رخ نیکو
 ای آهوی خوشبوی هم از شوخی و شکیست
 در جعد نو چون نرگس رعناي تو آهو
 از زلف تو يك جو بهبه چین و خطا در
 جویند بدرمان و نیابند بدارو
 چون ناخن یاران شه دودۀ حیدر
 آلوده مکن بیش بخون غمزۀ جادو
 دارای جهان احمد کین سقف فلک را
 دارنده کف اوست باستون دو بازو
 بستند کمرها و گشادند سراغچ
میران خطا جمله بفرمان نینگو

و له ایضا، شعر،

آمد ببار عاشق مهجور مستهام
 مرغی ز آشیانۀ معشوق نامه نام
 در بال او کشیده بتازی بسی دُرر
 بر پَر او نبشته بزاری بسی سلام
 سر بر شکم بریده از آن چشم تیغ دست
 سر در شکر نهفته بدان زلف مشک وام
 چون باز پیش صدر وی از مشک الف الف
 چون کبک زیر بال وی از قیر لام لام

بر خیز که شمعست و شرابست و من و تو
آواز خروس سحری خاست ز هر سو
بر خیز که بر خاست پیاله بیکی پای
بنشین که نشسته است صراحی بدو زانو
می نوش از آن پیش که معشوقه شب را
با روز بگیرند و بپزند دو گیسو
در ساغر مینای رنگین خور و انداز
سنگی دو درین شیشه گردنده مینو
ای داده نگ آهو و بر چیده دل از من
من بر اثر چیک بسی نافه آهو
شاید بسیه کردن دلمها بده دوش
کر و سیه سیه گشته ده انگشت و دوا برو
نور شه مشرق شده محبوب من غیرت
ز اندام چو طرقلو نو در گزته طرقلو
در عشق دو شفتالوی سُرُخ تو رخ من
ز آسیب کف دست کبودست چو آلو
رفت آنکه در ایام خزان خون رزان ریخت
وز باد خزان خشک شد آن عارض خیر و
امروز زمان نیست که میزان فلک را
ملوست ز پروین چو صدف پله لؤلؤ
گوئی که طبق دار مه از خوشه پروین
می بر کشد انگور فشرده به تر ازو
بر روی طبق نارستان خفته و لرزان
کر باد خزان خشک شدش سینه و چلو

مدحت جز این چه گویم گویم که تو توئی
وز خود سخن چه رانم گویم که من منم
و له ایضاً، شعر،

دیر شد تا در برم دل زحمت تن میکشد
دوست ی بینی چگونه رنج دشمن ی کشد
هر که دل را کرد آلوده پیر این جهان
نیل بر رخسار یار از دود گنجن ی کشد
از برای آنکه تا محرم شود در دیده
توتیا خود را به پیش زخم هاون ی کشد
وز برای صحبت پشت و بر صاحب دلی
دید را دیبا به پیش نوک سوزن ی کشد
بی ریاضت هر که دل جوید ز راه ابلهی
راست چون مردی بود کرریگ روغن ی کشد

(۸۳) القاضی الامام شمس الدین منصور بن محمود الأوزجندی،

۱۰ قاضی منصور که بر لشکر هنر مظفر بود و بر سپاه حکمت فیروز در علم
طب و حکمت و نجوم از اقران و اکفاء قصب سبق ر بوده و از حکماء
عصر بر سر آمد و نظم و نثر او در اطراف شایع گشت چون انقلاب
زمانه بدید و بنظر ثاقب در احوال روزگار بنگرید صواب آن دید که
بخطا تعلقی گیرد و باردو رفت و در فن طب خود را بدیشان عرضه کرد
۲۰ و چون مرد مستجمع بود و در فنون فضل ماهر بخدمت ایشان قربتی
یافت هر چه تمامتر و موقر و محترم شد و فقر و قلت او بغنی و ثروت
بدل شد و خمول او بقبول با امراء خطا بفر و اقبال مقرون گشت و او را
قصید است در مدح تینگو که از غایت لطف و رقت در اطراف بلاد

بود از فساد و فسق مرا تیره چشم عقل
از توتیاء توبه شد آن چشم روشنم
جان میکنم ز غصه نا اهلئ جهان
وین طرفه تر که دل ز جهان برنی کنم
هم برکم چو مردان زین گنه پیر دل
زیرا که گشت فاحشه او میثم
داد از برای سود مرا توبه حق و لیک
حق را چه سود از من و از توبه کردم
با دوستان ایزد دشمن بدم ز جهل
با خود کنون ز دوستی حق چو دشمنم
بر دل زغم بروز و بشب دست از گناه
تا کی بکاھلی بشب و روز تن زغم
فی زور مردبستم و فی زارئ زنان
در راه دین دریغ که فی مرد و فی زغم
روشن کند چو صبح دل را خدای از آنک
از راه صدق این نفس سرد میزنم
در جان و دل ز شوق حق آتش زدم چنانک
تا ساق عرش نور بر آید ز روزم
خون دل ار نریزد چشم ز درد دین
بادام وار چشم نر سوزن بیازم
تا مرگ مانده بودم در خواب معصیت
بیدار اگر نکردی معبود ذو المنم
یا رب به نعمت تو ز شکر تو عاجزم
یا رب نر هیبت تو بمدح تو الکم

در گلشن حقیقت تا بنگریستم
 دنیا هی نماید موحش چو گفتم
 بر سفره قناعت نانی و نره
 خوشتر که با لثیان مرغ مسنم
 گر سر کشم ز صحبت هر سفله جای هست
 چون هست شکر و منت حق طوق گردم
 نانی و نره و یکی کنج عافیت
 ملکیت بی منازع و گنجی معینم
 زر و گهر ندارم لکن ز فضل حق
 پر چشم همچو کانم و پر دل چو معدنم
 نمکین کس نخواهم از ملک کس چو من
 در ملک پایدار قناعت ممکنم
 چون نرگم نیاید در چشم زر و سیم
 در بند کس نیام کا زاده سوسنم
 چون بنگم بحرص بدنیا بکج چشم
 انگشت در کم ز سران دیده بر کنم
 پام بدام دنیا زان روی بسته نیست
 سیرغ همتم نسزد چینه ارزم
 چون هر خری ندارم بر سر هی فسار
 دستار اگر نه بینی بر سر چو خرمنم
 پشمینه که پوشم بی منت کسی
 يك نار از آن به است ز صد خزادکم
 از زینتی ندارم منت خدایرا
 امر فضل او بزینت طاعت مزینم

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

فامّا در آخر عمر چون موی او دیدبان شیب بر عارض پیدا آورد و از شب او صبح بدمید و روز عمر او بشام رسید دست از تمتّع و تنعم دنیاوی برداشت و پای در دامن قناعت کشید و روی باحراز سعادت آخرت آورد و عمر خود را بر خدمت درویشان و اهل دل صرف کرد و بستانی که در محلت حوض امامان داشت شب و روز محطّ رحل اصحاب صفّه بودی و بائر نظر او و بزرگان دیگر آن رّوح داشت که در هیچ بستان متکلف جزوی از آن بجاصل نشدی و او را ایات و اشعار سخت مطبوعست در جدّ و این يك قصیده برهان لطف معنی و حسن فحوی کلمات او تمامست، میگوید

قصیده

دل در برم ز غصّه بجان آمد از تنم
وز دست تن بجان نخرد باز يك تنم
اندر کی گشاده شود راه حق و لیک
در بند بیشی است ز کم عقلی این تنم
حرص و طمع به ننگ فرو برده سر مرا
وز خود غرور خورده که مردی فروتم
بالم دهد خدای گراز بهر حبس تن
چون کرم پيله بند سرو پای خود تنم
چون تیغ اگر ز محنت و غم خون هی خورم
تا در تنست جان سپر از تن نیفگم
از دست حرص چون ستدم آستین چرا
گرد طمع نشیند بر پای دامنم
دارم جمال عافیت امر بی تجلسم
در کوی شکر ساکنم امر نیست مسکنم
در پای کس چو ی نخلد خار ظلم من
چون گل همیشه نازه ام ار نیست گلشنم

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

استماع افتادست تحریر افتاد، رباعی
 من گرسنه وصل تو و از هجران سیر * از جان و دل خود شدم ای جانان سیر
 جان سیری من در غم تو بس عجبست * جانم تو خوری و من شوم از جان سیر
 وله،

ه ای آنکه بزلف شام و از رخ سحری * چون شام و سحر سیه گر و پرده دری
 می طعنه زنی بمنلی مر مارا * ما مفلس از نیم که تو سیم بری
 وله،

فریاد ز چشم رهن و مرد کشت * وز بند سر زلف و شکنهء خوش
 ای تلخی کام من ز شیرین لب تو * وی شوری بخت من ز روی ترشت

۱۰ (۸۱) الامام ضیاء الدین الدوغابادی،

امیر امام ضیاء دوغابادی که با شهد و غسل کلامش شکر عسکری دوع
 خوردی و با صفاء قریحت او چشمه خورشید را تیره خواندندی ساکن
 سمرقند بود اما قند از شرم الفاظ لطیف او در بند بود و اورا رباعیات
 لطیف است و ازو قطعه روایت نکرده اند فاما رباعیهاء لطیف گفته
 ۱۵ است و ما بیتی چند از آن جمله بیاریم، میگوید
 رباعی
 دیدم دل خسته را جدا از شادی * و اندر غم تو بدست صد بیدادی
 گفتم که کجا فتاده ای مسکین * گفتا که خوشستم نو کجا افتادی
 رباعی،

با دلبر خویش گفتم ای جان جهان * گردد بیکی بوسه ری بر تو گران
 ۲۰ خندان خندان روی ز من کرد نهان * با ناز و کرشمه گفت چه کار جهان

(۸۲) الشیخ الاجل سعد الدین اسعد بن شهاب البخاری رحمه الله،

سعد الدین اسعد بن شهاب رحمه الله که شهاب ثاقب طبعش دیو جهل
 ۲۲ سوختی و اختر سعد فضلش شمع هنر افروختی اگر چه از معارف بخارا بود

قطّی و آفتاب ز نور تو وام خواست * گر رد کنی ز تو دل آن یار بشکند
 ور قدر تو بگرد فلک بر نیامدی * هم کار و بار گسید دوار بشکند
 ناهید گر نگوید مدح تو در نوا * زخمه اش بوقت زخم بر اوتار بشکند
 بی بوی خلق تو نتواند صبا بعد * کز جعد زلف یار یکی تار بشکند
 بر هر که بوی خلق تو روزی گذر کند * او آرزوی نافه تانار بشکند
 اسرار روزگار بپوشست و رای تو * هر روز مهر نامه اسرار بشکند
 تو مرکزی و چرخ جو پرکار گرد تو * یکسر اگر شود ز تو پرکار بشکند
 خاری که پای بی زره خصم تو نخست * دست زمانه خود سر آن خار بشکند
 در گرد صیت تو نرسد خوشرو صبا * سیار تیز رونه ز طیار بشکند
 بازار ظلم اگر بشود گرم در جهان * از عدل تو ستم را بازار بشکند
 از نشکند ردیف نکردم ز بهر آن * تا یاد شعر طره بهنجار بشکند
 بادا حیات ذات توجفت ثبات و عز * تا آنکه گی که طاق نگونسار بشکند
 و این رباعی که خوشترست از مزده امان بجانی و از روح دل و لذت
 جانی اوراست در صفت پیری و موسم بی تدبیری گفته است رباعی
 ۱۵ آسیب زمانه چون بروم بر زد * سنگی میانه سپوم بر زد
 مشکم بیها بخواست نفروختمش * بستد ز من و سیم بروم بر زد

(۸۰) علاء الدین فخر المذکرین الاوزجندی المعروف بزیادت،

مذکری شیرین سخن بدبیه گوی لطیفه پرداز که مذکر منبر چهار پایه فلک
 که خورشید لقب دارد بزبان شعاع پیوسته ثناء او گفتمی و قاضی اجرام
 ۲۰ که مشتری نام اوست بجان مشتری فضایل او بودی و در بلاد فرغانه که
 مسکن او بود ملوک آن زمین اورا بحسن تربیت مخصوص داشتندی و
 بنظر عنایت ملاحظه نمودندی و اگرچه سخن او در غایت علو بود فاما
 ضعیفی داشت و سخن خود بکس ندادی و چنان نبشتی که کس آنرا نتوانستی
 ۲۴ خواند بدین سبب نظم و نثر او مشهور نشد و رباعی چند از گفته‌ها او

(۷۹) الامام الاجل بهاء الدین محمد الاوشی،

مذکری خوش گوی و پیری جوان طبع و فصیحی لطیفه پرداز بود پیوسته در مخاطبه خود گفתי ای بهاء اوشی تو بهاء اوشی و هر چند نظم او مطبوع و رایق و لیکن نثر او بر نظم فایق است و جمله افاضل عصر انصاف داده اند که از وی بدیهه گوی تر کس پای بر بالای منبر نهاده است، شنیدم که وقتی بر بالای منبر از بیتی او خون روان شد بر فور گفت آری تیغ است تیغ خون ریز بود و وقتی در گریه سخن گفت تو موی نباید اگر یکتار بر موی من کف آمد چه عجب و از کمال مقری سمرقندی شنیدم که چون از هندوستان مراجعت فرمود و باوش آمد ۱۰ و منصب شیخ الاسلامی اوش او را مسلم شد در تیم بزازان تذکیر میگفت در اثنای تذکیر پای از منبر فرو نهاد در پایه دوم آمد جامه او بر کشید شد و بسبب فراخی دامن دراعه شقه از اذیالات او ظاهر میشد مقری اشارتی کرد که عورت پیوش بخود باز آمد بر فور گفت تیم بزازان است و هر کس متاعی که دارد عرضه میکند ما نیز یک دو مشتی و یک چند ۱۵ شعر دارم من یزید کرده ام، و لطایف او بسیار است، اکنون از نظم او بیتی چند ایراد کنیم از حمید الدین سجری شنیدم که برادر صاحب اجل نصیر الدین اسفزاری بود گفت برادرم قطعه فرستاد این دو بیت از نجاست و در غایت دقت و نهایت رقت است، قطعه

سر کلکت که چنگل بازست * بچه برداشت [از] آشیان غراب

۲۰ از فی کوکسار سمینت * ماند فتنه برون و شب در خواب

و در مدح ملك شهید قطب الدنيا و الدین نعمت الله بر حمته گفته است
قطعه

ای قطب آسمان که [ز سهم وز] باس تو * در روز رزم رستم خونخوار بشکند

۲۴ از شرم فیض قلزم موج کف تو * در وقت بزم بحر گهر بار بشکند

صاحب قران ملت احمد که دست چرخ
نعل سمند او زند از تاج قبصري
لفظی چو وحی منزل دیدم هزار کس
در خار خار سینه که شاید پیبری
بر خط امر تو که بماند هزار سال
گر روزگار سر نهد اینت کافری
در ملک فضل و حکمت و تنفیذ امر و نهی
بی خانم و نگین تو سلیمان دیگری
در طوق رق کشیده و آورده در لگام
اسبان دیو پیکر و ترکان چون پری
کردی ز مرگ سدی با جوج فتنه را
آری بلند پایه تر از صد سکندری
معدن نخواست که همه زر خالصی
دریا نگویند که سراسر جواهری
حق کرر گزارده باشی بر دمی
گر هیچ روی بر من بیچاره بنگری
بی خاک پای مرکب جبریل بین که کرد
از زر نظم خامه من سحر سامری
دست اجل بدامن عزم رسیده باد
گر سر بر آور ز گریبان شاعری
گر نظم این قصیده بغزین برد صبا
از شرم خوی برون زند از خاک عنصري
چون جان پاک بی خطر و جاودان بزی
در مسند جلالت و ایوان مهتری

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

وی زهره از برای متمان مصطبه
 در ساز چنگ و بربط و آئین ساغری
 بشکن قلم عطارد بر بند رخت زود
 در نظم مملکت نه مُشیر و مدبری
 هر چند در ردای کبودی چو آسمان

۵

ای ماه زرد روی سیه دل مزوری
 شیر فلک بطبع نراید مگر سگی
 گاو سپهر پیشه ندارد مگر خری
 ای سال و ماه دایهٔ هر دون و کودنی
 اے روزگار جاهل نا اهل پروری

۱۰

ای شب تو کارساز حریفان باطلی
 وی روز عزم کرده که تا پردها دری
 زین آشیان خاکی طبعم ملول شد
 ای مرغ روح وقت نیامد که بر پری
 واجب کند که در عقب باد حادثات

۱۵

ذکر دعای مجلس مخدوم خود بری
 تا دهر بر قرار بود پایدار باد
 انر رنجها مسلّم و انر فتنها بری
 اقبال شاه شرع که در بارگاه او
 ایام بندگی کند و چرخ چاکری
 معار حق و عمدهٔ اسلام سیف دین

۲۰

فهرست کامکاری و عنوان سروری
 صدر جهان که همچو خضر صیت جاو او
 آسایشی نیافت ز رخ مسافری

۲۴

صبر مرا مکش بجفا زآنکه روزِ تخر
فتوی نداد شرع بقربان لاغری
بی وصل دل فروز رخت گفتمام بسی
کس را مباد عشق [و] غریب و بی زری
گریان ز درد فرقت آن خال مشک فام
حیران ز نقش قنوت این زلف عنبری
بس شب که در نظاره گردون گذاشتم
ماندم عجب ز هیأت این چرخ چنبری
صراف آفریش گوئی نثار کرد
بر نطع چرخ صُره دینار جعفری
می گفتم ای مشبکه هر فساد و کون
در قبضه ارادت صانع مستغری
ای سقف لاجورد تو در هر شبی و روز
زیر و زیرشوی مزین این لاف برتری
ای آسمان چه کبر کنی سالها گذشت
دعوی همین که جایگو چند اختری
تا کی کشم تهور هر ناکس ای زحل
هندوی پیر فاسق مغوس پیکری
ای مشتری چو دست ستم جان من ربود
مارا چه گر تو حاکم انصاف گستری
مربخ بی خرد خود رندی مُعَرِّدست
مصرف کرده عمر بآشوب [و] داوری
ای آفتاب همچو زن نا ستوده فعل
از شرم کلام بیهنده دهر زیر چادری

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

ساعد حلم و علم سواری و این قصید که حاکی سحر حلال و نمودار آب
زلالست برهان لطف طبع و بیان فضل وافر ویست در حق مولانا صدر
صدور جهان سیف الحق و الدین میگوید

قصید

اے چهره تو نامه اسرار دلبری
وی طره تو سوره آیات ساحری
با زلف تاب داده چون شام مظلمی
با طلعت نجسته چون صبح انوری
از عارضت که می برد آب آفتاب
گه زار ماه و زهره و گه خوار مشتری
در باغ حسن خم زده زلف بنفشه وار
خوش بوی و تر و پرشکن و چابک و طری
جرعت فروده شکل طلسمات زرق و سحر
لعلت نموده معجزهای پیامبری
دیاچه عذار تو کاسد گذاشته
بازار شقه گل و اکسون شُستری
خاک کفّت عروس جهان را چو زیورست
ای شاه ملک حسن چه در بند زیوری
منسوخ شد ز نقش رخ بت مثال تو
مرسوم نقش بستن و آیین بتگری
گر آذرست قبله زردشتیان چرا
محراب ماست آن رخ میگون آذری
در عقل و جس برابر و یکسان کجا بود
صنع خدای و صنعت مافی و آذری
از پای در فتادم و از دست شد که چشم
روزی ندیدک از تو مراعات سرسری

۸

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

و معنی صفات او رُمان صدفی و گوهر ذات او بر ذرّۀ منبر چون بر اوج
شرف خود جرم خور و در مقام تذکیر چون در برج سرطان تیر شیخ الاسلام
نخشب شک بود و مرجع افاضل عرب و عجم گشته وقتی که ببخارا آمد و
سعادت خدمت او در یافته شد این رباعی از وی استماع افتاد رباعی
دل در لب تو معجزه عیسی دید * وز فرق تو تا قدم همه معنی دید
مجنون شب زلف چو زنجیر تو شد * مجنون نشود هر که چنان لیلی دید
وله، يك شب دل من صفاء گردونی داشت

وز حکمش حکمت فلاطونی داشت
کم يك شبه دولتی چنان بتوان یافت
کان يك شبه بر صد گهر افزونی داشت
و در غزالی خرگوش لب که لعل اورا الماس عین الکمال شکافته بود و
بمعجزه حسن ماه بدو نیم کرده این رباعی گفته است و این تشبیه کرده
رباعی

دانی ز چه معنی نشد ای دُرّ یتیم * لعل لب تو حجاب دندان چو سیم
۱۰ خورشید رخت نخست تیغی که بزد * بر لعل لببت فتاد و کردش بدو نیم
وله،

از چشم من ار خیال تو شاد گذشت * پس از چه قبل سبکتر از باد گذشت
هنگام گذشتنش همی گفت خرد * از دجله نگر که باز بغداد گذشت
و هو گوید در مدح سلطان علماء عصر صدر جهان رباعی
۲۰ ای نام تو وِرد نامداران جهان * خُردان درت بزرگواران جهان
نوک قلم کینه شاگردانت * فرمان ده تیغ شهریاران جهان

(۷۸) السید الاجلّ شمس الدین تاج السادة محمد بن علی الکاشانی،

از خاندان سیادت دُرّی درّی و از دودمان سعادت شمعى مَضی بر فلك
۲۴ فضل اختری و در صدف هنر گوهری در میدان نثر و نظم سواری و بر

و بزرگی روزگار ناسازگار با او نساخت و بناء حیات او را منهدم گردانید
و بسعادت شهادت رسید درین واقعهٔ هایلۀ خراسان و ما وراء النهر
بلک درین ثلمۀ عظیم که در اسلام افتاد بواسطهٔ کفار چین ازین قوی‌تر
واقعهٔ بعد از طوفان نوح دست نداده، بیت

۵ به نیک نای یکچند روزگار گذاشت * برفت و محنت و اندوه یادگار گذاشت
و آن صدر بزرگرا در دین و شریعت تصانیف مقبول است و قصهٔ
یوسف املا کردست هنوز تمام نکرده بود که آن یوسف مصرِ فضل را
در چاه وحشت انداختند و از وی استماع افتادست نظم

روزی که دست یابی بر اهل روزگار * در عاقبت نگه کن و کوتاه دار دست
۱۰ دست ستم دراز مکن این قدر بدان * کایزد در اجابتِ مظلوم در نیست
و این دو رباعی از وی شنیده آمد رباعی

شمعی است رخ خوب تو پروانه نواز
لعل تو مفرحیست دیوانه گداز
در راه توام زان نفسی نیست که هست
شب کوتاه و تو ملول و افسانه دراز
رباعی

۱۵

ای چرخ مرا ز عشق بیزاری ده * یا یار مرا پیشه کم آزاری ده
در فرقت آن خوب بد اندیش مرا * ای صبر اگر نه مرده یاری ده
و این لغز در صفت چشم هموراست و در غایت لطف و رقت است واه
۲۰ حوضی است درو آب خوش و آسوده * در حوض یکی کشتی قیر اندوده
کشتیبانی درو برنگ دوده * بر جای نشسته و جهان پیوده

(۷۷) السید الاجل مفتی العصر شمس الدین داعی الحسینی النسفی رحمه الله،

۲۲ دُری دُری از خاندان سیادت و بدری مُضی بر آسمان سعادت در هر لفظ

برده، سلطان فرمود که پیش من بازی کند این قطعه و این رباعی بر بدیهه انشا کرد و اورا پیاموخت تا در حضرت اعلی سلطان انشاد کند و قطعه این است،

گر بنگرد من نظر لطف شاه شرق
من جمله ساحران را در لعب بشکنم
گردون شود بساط و برو من چو بو العجب
زهره شود چو مهره و چون خنّه مسکم
آتش بزیر دامن هر بو العجب نهم
و آنکه بتو نمایم دو چون بیفگم
چون تیغ و نیزه شه فیروز روز جنگ
یک شخص را دو سازم دورا یکی کم

و رباعی این است
چاکر چو بلعب دست بر مهره زند * پیش تو دورا یکی یکی را دو کند
جز بند و تیغ و نیزه شاه جهان * دورا که کند یکی یکی دو که کند
وله

ای چون دل لاله چشم خونخواره ترا * چون جور جهان دل ستمکاره ترا
افتد که مرا یچاکری پذیری * آخر نبود ز چاکری چاره نرا

(۷۶) مولانا رکن الدین مسعود بن محمد امام زاده رحمه الله،

صدری که فلك فضل از وی دایر بود و صیت بزرگی او در اطراف
ربع مسکون سایر اشعار او واسطه قلاده فصاحت و مجلس وعظ
او عروس منصه بلاغت چون بر ذروه منبر شکرآب بیان از قواره
دهان بگشادی حرارت دل محروران ارادت را بدان شکرآب نسکین
دادی و چون در موقف نظر و مقام جدال قیل و قال آغاز کردی
قاضی ولایت چرخ ششم طلیسان وفار از سر انداختی و یا این فنون علم

و پیوسته بمحاوره [او] استیناس جستی و مطایبات اورا پسندیدی و وقتی
ملج سزایی را که از ندماء صدر جهان بود پاشنه بچکین بود و آب دزدیه
و ورم کرده و از زحمت بجدی ادا کرد که جراح آنرا شق کرد و پلیته نهاد،
مجد الدین عدنان و قطب الدین سرخسی و جماعتی از صدور را که در
خدمت صدر جهان بودند بعیادت او عزم افتاد و مجد الدین بر بدیهه
این قطعه بگفت و به نزدیک او فرستاد،

ای یزدگرد بزه‌گر از نسبت تو شاد
تو شاد زی از آنکه ترا نیست کس عدو
در فضل بی نظیری و در بذل بی عدیل
داده خدای جاه ترا نسبت کدو ۱۰
روزی مگر که پاشنه در کون گرفته
کز کون تو پلیته نهادن گرفته خو
آماس کرد و گفت و نرایید و نیش خورد
گفتا بسان کون شدم اکنون پلیته کو

۱۰ و میان او و [صدر جهان بن] صدر جهان سیف المله و الدین محمد عبد
العزیز که باقیست نقاری بودی و چون آن صدر بجوار رحمت آفریدگار
انتقال کرد [و] سبب آن بود که بعد از زوال عارضه خربزه خورد و
پرهیز نکرد و معالجت اطبآرا فایده نماند و قضاء محتوم نازل شد این
دو بیت از سر تأسف و تلهف خالی داعی بگفت، قطعه

۲۰ آن سبک روح همچو روح برفت * وین گران خوار همچو ریگ بماند
خربزه دوست ای دریغ برفت * خربزه خوار مرد ریگ بماند

جلال الدین پسر او که امروز در بسط ربع مسکون طیبی ازو حاذق تر
نشان می دهند در آن وقت که خُرد بود بخدمت سلطان ابراهیم
نغمه الله بر حتمه رفت و حقه بازی آموخته بود و در آن صنعت هر
۲۰ چند خُرد بود مهارتی یافته و بسبک دستی از بو العجب باز آیام دست

پیدا شدن میان مسلمانی اندرون * ترکی و رومیانه و هندی خصاها
 با قول بایزید و دم شبلی و جنید * پیدا شدن ز خلق بزیدی فعالها
 ای عالمان بی عمل دین فروش بس * مسجد بناله آمد ازین قیل و قالها
 عالم بروزگار بباغ نهال دین * از خشیت و وقار نهادی نهالها
 و اکنون برای حشمت و دام توانگری * بستند بر میان بنهور دواها
 سادات در خماری شراب و نشاط بنگ * در دست کعبتین و بیر بر حمالها
 و چمگی اصناف خلق را بیان کردست و تفاوت احوال ایشان ذکر کرده
 بدین قدر اقتصار افتاد،

(۷۵) الامام مجد الدین محمد بن عدنان سُرْحَنَکَتی رحمه الله،

۱۰. مجد الدین عدنان از افراد و امجاد گیهان بود خال مؤلف این کتاب که
 در ایام حیات آن خال تصحیف عم گرد او نمی گشت و خال سپید
 حوادث را از دیکه حال او بکمال المجواهر تربیت بر میداشت طیبی [مسیحا]
 نفس که بمدد نظر کلف از رخ ماه و اشکها از آفتاب دور کردی و جد
 او مجد الائمه سُرْحَنَکَت که از افراد ائمه بزرگ بود چنین که صدر شهید
 ۱۵ حسام الدین هرگز از خوف او شب نخفت و جد او مجد الدین محمود که
 باختر مسعود بود در علم و بزرگی مقتدای عالم شد و پدر او ضیاء الدین
 عدنان در انقلاب ایام و فترتہاء غز و ترکمان و تبدل دُول در عالم خفص
 و رفع بود و آخر الامر علّی مزمن بر نهاد او استیلا یافت و صاحب
 فراش شد و شرف الزمان مجد الدین عدنان که پسر بزرگتر او بود
 ۲۰ بجهت تداوی پدر وثاق حمید الدین طیب را ملازم گرفت و تنوع کتب
 طب کردن ساخت و چون طبعی ذکی و علی وافر حاصل داشت در مدت
 چهار سال که پدر او رنجور بود او طیبی حاذق شد چنانکه بر اطباء
 روزگار و حکماء عهد فایق آمد و صدر جهان عبد العزیز اورا بخدمت
 ۲۴ خود مخصوص گردانید و در ظلّ دولت او مرقه الحال روزگار گذاشت

میگوید من مسعود دولتیار را هجوی کرده‌ام در خواب گفتم که چه گفته گفت رباعی

چون سوزن جمله کار کون کردندت * چون سوزن جمله سرنگون کردندت
چون سوزن هر کجا که سر در کردی * حالی ز ره دگر برون کردندت
ساعتی بود از خواب در آمدم و دست نصرف نعاس از ولایت حواس
کوتاه گشت و این از نوادر ایام است و این رباعی هم از نتایج طبع
راوست، رباعی

بردی دل و کارم بزیان آوردی * وز خوی بدت مرا بجان آوردی
دل چون کمرت بسی بخود بر پیچید * از نازکئی که در میان آوردی

۱۰ (۷۴) القاضی الامام شرف الدین سید المحدثین ابو طاهر یحیی بن طاهر

بن عثمان العوفی رحمه الله،

جدّ مؤلف کتاب از بقیهٔ ائمه و علما بود و در علم حدیث و معرفت
انساب عرب و اسائی رجال و جرح و تعدیل مشار الیه و در شرح
شمال و نشر فضایل او زیادت بسطی نمی‌رود از جهت نهی تهمت ربا
۱۰ و لکن بر ظهر سفینه دیدم بخط او که این رباعی اگرچه بر صنعت هزل
است در حق یکی گفته است از اقران و امثال که خضاب میکرد
و کافور شیب را بدان تکلف با مشک شباب جنت ی نهاد،

گیرم که بجمله شب و شبگیر کنی * یا موی چو شیر خویش چون قیر کنی
با یار در حجره چو زنجیر کنی * آن خرزّه مرده را چه تدبیر کنی
۲۰ و این شعر در تقلّب احوال خلق گفته است و در تبدل ابناء زمان
پرداخته بیت

تا چند ازین تحمل بار ثقلها * وز دیدن و شنیدن هر گون محالها
۲۲ هر دم زدن ز قوّت و از عمر کم شدن * هر ساعتی زیادت گشتن و بالها

دگر ز بنده نپرسی که تا کجا باشد
غریب بیکس و رنجور غم رسیده من
بوقت خُرَمی از خانمان گسسته من
بوقت خوشدلی از دوستان بریده من
بلطف خویش بزودی خبر کم باری
ز حال آن دو جگر بند نا رسیده من

و چون این مکتوبات داعی بخارا برد و در خدمت مولانا برهان اسلام
اعذار واضح او تقریر کرد با او بسر رضا آمد و مکتوبات فرمود بخط خود
و در آن او را استدعا کرد و رباعی چند درین مجموعه از نتایج خاطر او
۱۰ ایراد کنیم، در معشوق کاژ گوید
رباعی

گر نافته دل را ز سر خیره سری * چشم نو کژی نهاد ای رشک پری
چون با دگری راست شدی نگذارم * تا یش بچشم کثر بما در نگری
رباعی

جز سوی جفا و جور ی نگرائی * جز از غم و رنج من نی آسائی
گفتند که گفته سرت بر دارم * بس دست سبک دار گرای پائی
۱۵
وله،

رنگ شفق از سرشک عنائی ماست * صبح صادق گواه بخوابی ماست
از دین بجای آب خون می بارم * وین نزد تو هم دلیل بی آبی ماست
و هم از وی شنیده شد سهل متمتع است
وله

در فرقت رویت آب رفت امر چشم
در هجر تو خون ناب رفت از چشم
دوشینه چو خون و آب نقصان پذیرفت
تا روز سفید خواب رفت از چشم

۲۰ و حکایتی عجب کرد گفت شی خفته بودم فقهی را در خواب دیدم که

صد نیز بریش آنکه بد گوید * صد کبر بکون آنکه بد بیند
و چون این فعل بکرد از بخارا رحلت کرد و بمرور رفت و از آنجا نامه
نہشت و رابہ خود را هجوی کرد کہ یکی از آن جملت اینست،
پیوستہ ز حسن خویشتنی لافی * با هرکہ بودی تنی و ہی بافی
در درج زر از غایت روزی مندی * زر میطلبی و لعل بر میبافی
و بعد از آن قمر الدین ملک آموی اورا استدعا کرد و بآموی رفت و
مدتی آنجا بود تا وقتی کہ داعی کہ مؤلف این اوراق است از مرو
مراجعت میکرد و بخارا میرفت روزی چند در آموی بخدمت او استیناس
طلبید آمد و نامہا نہشت و یکی از آن جملہ بخدمت والد قطعہ در قلم
آورده بود برین جملت،
نظم

زہ ز خاک درت توتیای دیدہ من
ز یاد نست قرار دل رمیدہ من
دہد خبر کہ پشیمانم از جدائی تو
دو پشت دست بصد گاز برگریذہ من
شود درست ز حال دلم چو در نگری ۱۵
بہ پیش جامہ تا ناف بردریذہ من
ز بار دوری تو ماہ ماہ میگذرد
کہ راستی نشود این قد خمیدہ من
ز سوز سینہ کنی یاد مرا خبر دارے
ز آب دیدہ با خون دل چکیدہ من ۲۰
نگاہ کن کہ ز ہجر تو چون پریشان گشت
نظام حال و سرکار آرمیدہ من
بسرمد خط خود چشم بندہ را در یاب
کہ بی جمال تو تیرہ است نور دیدہ من ۲۴

(۷۲) الصدر الاجلّ نظام الملة و الدین محمد بن عمر مسعود رحمه الله،

در آن درج و درّی آن برج و ثمر آن شجر و پسر آن پدر بود جوانی که
چرخ پیر در هنر چو آن جوان نیاورده بود و ایام در اثناء دوران از
ابناء خود مثل او نپورده در دقایق مشکلات فتوی بر مشایخ کبار
فایق آمده بود و در میدان فضایل بر سواران افاضل سابق و در غوامض
علوم حساب و هندسه و جبر و مقابله کس با او مقابله نتوانستی کرد و
در حلّ مشکلات اقلیدس افلاطون پیش او زبون بودی و با این چند
فضل و هنر از روزگاری نصیب و از دولت پدر نا برخوردار بود و
پیوسته ایام مشرب عیش اورا بکدورت نا مرادی مکتر داشتی و يك
۱۰ ساعت اورا در آسایش بنگذاشتی و سبب آن بود که میان برهان اسلام
و اهل او مفارقتی افتاده بود و زنی دیگر را از معارف سادات در حباله
خود آورده و آن زن را از برهان اسلام فرزندی دیگر متولد شده و
پیوسته آن زن ازین پسر پیش پدر بدها گفتی و قصدها صریح کردی
و برهان اسلام این معانی را در ضمیر جای دادی و اورا برنجاندی و
۱۵ کار بجائی رسید که ازین پسر بیزار شد و قطعه گفت درین معنی بتازی
که این دو بیت از آخر آنست،

شعر

قُولِي لِمَنْ يَرْنُو إِلَيْكَ عَنِ الرِّضَا * زَانٌ نَظَرًا بَعَيْنِ الْأَرْمَدِ
إِنْ كُنْتَ تَظْلُمُنِي بِفِعْلٍ مَذْمُومٍ * فَلَقَدْ ظَلَمْتُ لِأَجْلِكَ أَسْمَ مُحَمَّدٍ

و نظام معامز این قصدها را بی دانست آخر الامر فرصت نگاه داشت
۲۰ وقتی که برهان اسلام غایب بود و حرم او بدیهی بودند در خانه شد
و صندوقه زرینه زن پدر بدست آورد و تمامت زرینه از آنجا بیرون
گرفت و آلتی مخروط بساخت و بر آنجا این ابیات نشست،

عافل ز جناء چرخ گردنده * هر بد که ببیند آن ز خود بیند

این واقعه را اگرچه نپسندد * آن کس که بدیده خرد بیند ۲۴

تیر مژه بر کرد و بزد بر من و گفت * بار دگر ابروی مرا قوس نهی

وله، رباعی

گفتم که سپید کرده بهر کسی * رنجید نگار ازین و بگریست بسی

گفتا که ز شام زلف خود بیزارم * گر بر رخ من سپید دم زد نفسی

وله، رباعی

با ما چو سر زلف تو رائی بنهاد * جزعت بکرشمه جان بهائی بنهاد

گفتم چو دعا بدستم آئی در حال * بشکست نگار و دست و پائی بنهاد

وله، رباعی

شادی ز تو هر چند بسی نیست مرا * الا غر تو هم نفسی نیست مرا

۱۰ سبحان الله هزار دل بردی بیش * و آنکه گوئی دل کسی نیست مرا

حکیم شمس اعرج روزی بخدمت او آمد بار نیافت این قطعه بگفت و

بفرستاد، قطعه

صدر الشریعه بار ندادم به نزد خویش

زیرا که هست جان و بود جان ز بار دور

روم چو چشم بد شد و زین روی به بود

چشم بد از چنان سر و صدر کبار دور

۱۵ صدر الشریعه برهان الاسلام جواب نهشت

شمسی تراست شعر و بغل آئینان که من

باشم ازو بفصل خزان و بهار دور

۲۰ من خود عزیز بار نیم خوار بار گیر

آخر نه گاو به بود از خوار بار دور

و این مصراع آخرین مثلی است متداول در آن بلاد که گویند گاو از

کفّه دور، درو ایهام لطیف و تضمین خوب کرده است، و کمال فضل او

ازین آرایش مستغنی است فاما برای زینت کتاب دُرّی چند از سفته‌ها

۲۵ و بیستی چند از گفته‌ها و تحریر افتاد،

دل گفت هر آنچه از تو خواهد تو بد * تا خط نارد حسیب او کی برسد

وله، رباعی

جوری که برین دلش پیوست رود * زان طره جعد و نرگس مست رود
از پای رود آدی و بنده تو * روزی که ترا نه بیند از دست رود

وله، رباعی

هرگر باشد ز روی باز آمدنت * رنگی بینم ز بوی باز آمدنت
سر در خس غم همچو تذروم لیکن * پیوسته در آرزوی باز آمدنت

وله، رباعی

از مشک بگلبرگ تو بسر زنجیرست * پیش رخ تو چراغ گردون خیره است
۱۰. تو چون قلی و من چو کاغد که چین * از رفتن تو جهان من بر تیره است

وله، رباعی

ای باد سحرگه شده عبیر بار * دامن که هی روی بکوی دلدار
در طره او دلیست مارا زنهار * کان سوخته را ز ما پیرمی بسیار

وله، رباعی

۱۵. آخر صفا صبح درین کار چه دید * کو جامه خویش و پرده ما بدرید
چون گوش فلک شکر وصال تو شنید * از چشمه خورشید مرا چشم رسید

وله، رباعی

زلف تو بجور هیچو ایام چراست * چون سیم سخن ز وصل تو خام چراست
گر نرگس تو می نکند صیادی * ای پسته دهان چشم تو بادام چراست

وله، رباعی

چشم خوش تو خصم من خسته چراست * با من لب تو چو زلف تو بسته چراست
ابروی کمان مثال اندر حق من * گر نیست جفاء چرخ پیوسته چراست

وله، رباعی

۲۴. گفتم بکمان ابروی ای سرو سهی * با من چو دو زلف خود سراسر گری

تمهیت فرمود،
 رباعی
 خاقان چو بنال دولت و بخت نشست * غم بر دل دشمنان دین سخت نشست
 خاکِ قدمش دیو و پری سرمه کند * چون مردم چشم ملک بر تخت نشست
 و چون سلطان ابرهیم بجوار رحمت آفریدگار رحیم انتقال فرمود این
 رباعیات در مرثیه او فرمود،
 بیت

تا مردم دیده صُفّه و ایوان دید
 از دست بشد چو تخت بی سلطان دید
 خورشید ملوک و سایه یزدان بود
 بی سایه و خورشید جهان نتوان دید
 وله، رباعی

۱۰

بی دربان شد درِ حصارَت ای شاه
 بی تیغ رود سلاحدارت اے شاه
 شادی ندهد بار دلی را بدرت
 زان روز که بر شکست بارت ای شاه
 وله، رباعی

۱۵

بر منظر اعلاّت شها مجلس باد * بی تو دل من ز خوشدلی مفلس باد
 ای مونس چشم بنده خاکِ درِ تو * در خاکِ ترا رحمت حق مونس باد
 در مدح قلمِ ارسلان خاقان میگوید
 رباعی
 ای ملک تو شرع را کمان سختی * مر تیر ترا نشانه هر بد بختی
 پیش از تو که دید ناج بر خورشیدی * با جمع شده همه جهان بر تختی
 وله، رباعی

ترکی که بکشتن من آورد برات * در چشمه نوش دارد او آب حیات
 باران سرشک من چو بسیار آمد * بر لعل لب چون شکرش رست نبات
 وله، رباعی

۲۵ با دل گفتم عتیب او کی برسد * در بردن دل فریب او کی برسد

و شنیدم که ديه ملوك ملك اورا از ديوان مفروز فرموده بودند و از خراج و پيگار و شكار مصون و مسلم داشته وزير سمرقند در آن معنی قصدی میکرد قطعاً گفت بنده را اين سه بيت از آن قطعه بيش بر خاطر نيست و آن اينست،

۵ خسرو عالم و سلطان سلاطين جهان * ای شده بنده درگاه رفيعت که و به گشت فرمان ترا چشم گشاده بنفاد * نا که در ابروی طغرای تو افتاد گره و در آخر ميگويد

بنده را جود تو صد شهر بخواهد بخشيد

خلق در غصه که آزاد شد يك ده

۱۰ اздاد را رعایت کرده است بنده و آزاد و شهر و ده،

و اکنون طرفی از رباعیات او بیان کرده آید، در مدح سلطان ابراهيم بن الحسين رحمه الله گوید

از رای تو روی ملك پیرایه کند * کان از كف باذل تو سرمایه کند
آن چتر تو کافتاب در سایه اوست * جائست که آفتاب را سایه کند

وله

۱۵

ای حضرت تو پناه عالم گشته * بیشی کردن ز عدل تو کم گشته
در عمر تو صد محرم افزوده و باز * بر دشمن تو عمر محرم گشته

وله،

صد عمرشها در طرب و ناز گذار * تیر از جگر دشمن بد ساز گذار
فی فی تو کمان مکش بروی دشمن * این سخت کشی بدشمنان باز گذار

وله،

از بخت بگوش بنده آواز آمد * بر خیز که وقت نعمت و ناز آمد
امروز چو باز یافت خاك در شاه * پیشانی من بآب خود باز آمد
و در آن وقت که [سلطان ابراهيم] قره عین پادشاهی قلع ارسلان خان را
۲۵ ولی عهد خود کرد و بر تخت ملك سمرقند نشانند بدین رباعی اورا

او بعزّ منتسب موصول بود و شجره پدر و جدّ بثمره جهد و جدّ او مثمر دلش آسمان همت دستش دریا صفت علمش کامل کرمش شامل در حسم ماده فساد برهانش ظاهر در قلع قلعه عناد حجتش باهر در اوائل ایام جوانی که موسم بهار کامرانی بود گاه گاه از برای تفرّج و تثرّه رباعیات گنتی و شیوه ایهام و ذوالوجهین ازو منتشر گشت چون آن ابیات عذب و دل آویز بود در اطراف جهان شایع شد و نام او بر رباعیات مشهور شد و آن چندان علم و بزرگی مغرور گشت و چون ما بصدد آنیم که ابیات و اشعار صدور درین مجموع ابراد کنیم از بیان آن فضایل که ذات او بدان محیط بود عنان باز کشیدن آوئی باشد، در آن وقت که این داعی بخدمت او نعلّم میکرد پیش او ۱۰ فایق زنجشیری میخواند بهر وقت از لفظ او اقتباس کردی وقتی نامه نوشته بود بحضرت سلطان طمغاج خان و یادگار فرستاده دسته دندان ماهی و عذری نبشته به نثر بدین لفظ موجز که اگر عاقل در نگرد صد [نامه] درین يك لفظ مندرج است، نبشته بود که عذر دسته ناتمام فرستادن آنست که بندگان را دسته بدست می آید اما تیغ و بند کار پادشاهان است، و این قطعه در مدح ۱۵ سلطان ابرهیم میگوید اگر چه بحر عربست اما سخت استادانه آورده است،

قطعه غم نیارد بیش بر دلّاء ما بیداد کردن

شاد باش ای پیشه عدل تو دلّاء شاد کردن

تا سخاء تو در ایوان جهان بنهاد آشی

گشت عادت آزا از امتلا فریاد کردن

خرمن عمر حسودت چرخ اگر بر باد دادست

۲۰

چرخ را معتاد باشد شغل خرمن باد کردن

دشمنت را خدمتی نعلیم میکردم و لیکن

سخت کردن بود نتوانستمش استاد کردن

بند شاه ز آزادی و حال خویش لیکن

سخت ترسانم نشسته از چه از آزاد کردن

۲۵

(۷۱) محمد بن ابی بکر النسفی، (۷۲) ناج الدین عمر بن مسعود، ۱۶۹

يك قصیده تو مرا چه با آنك اكثر عمر ما بدین منوال مصروف است
و فنّ و شیوه ما این چندانکه خواستیم تا يك بیت بدین منوال بیاریم
خاطر ما مساحت نکرد، پس ساعتی بود غلامان در آمدند و پیش هر [يك]
یکناء اطلس و مهر زر بنهادند، حسام الدین معذرتی کرد و گفت، قطعه

گنجها بر دل خاقانی اگر عرضه کند

نه فلك ده يك آن چیز بود کو بدهد

به تجرّ نه بذل مال ستاند ز ملوک

به تواضع نه بمنّت سوی بد گو بدهد

چرخ خاید همه انگشت بدنجان که چرا

نیکمردی بیدان این همه نیرو بدهد

کار خاقانی دولاب روان را ماند

که ز یکسو بستاند بدگر سو بدهد

و وقتی بر سر نامه دیدم این قطعه بخط مولانا شرف الدین، قطعه

بخدائی که زلف خوبان را * دام دلهاء عاشقان کردست

پیش خورشید چهرهء بتان * از خم زلف سایبان کردست

باد نقاش را بنصل خزان * زرگر باغ و بوستان کردست

که ره در فراق چهره تو * چهره چون برگ در خزان کردست

بر کران دلش مدار که او * جای مهرت میان جان کردست

وله،

۲۰ دل هر نفسی ز یار نیرنگی دید * هر دم بدل صلح ازو جنگی دید

وز صبر چوبوی یار [ی] جست نیافت * در اشک گریخت کاندرو رنگی دید

(۷۲) الصدر الکبیر برهان الاسلام ناج الملة و الدین عمر بن مسعود

احمد رحمه الله،

۲۴ آسمان مجد و آفتاب احسان واسطه عقد آل برهان صدری که شرف مکسب

آبی رخست خصم تو نگذاردش فلك
تا پیکرش بهم در چون نار نشکند
چرخ از ستم بهمد تو بیزار شد چنانك
تا حشر داد و دین را بازار نشکند
هر روز تا نیاری باران عدل و جود
امر صُنَّه در تو صف بار نشکند
خوش خواب فتنه هرگز تا پاسدار اوست
بخت که باد دایم بیدار نشکند
بادا زمانه بر خط فرمانت راست رو
تا دور چرخ دایره کردار نشکند
بادی چراغ عالم تا باد رستخیز
قنديل آسمان پر انوار نشکند
تا حشر کس برین سان بر روی عدل تو
زلف سخن لطیف و بهنجار نشکند

۱۰ از بزرگی شنیدم که در آن وقت که بسفر قبله رفته بود چون بری رسید
چنین اتفاق افتاده بود که خاقانی در ری بود حسام الدین بزیارت او
رغبتی کرد و به نزدیک او شد و عمر نوقانی که استاد قرآ و داود دها
بود در خدمت او برفت و چون بمحاوره یکدیگر انسی گرفتند خاقانی
پرسید که مولانا را لقب چیست، عمر نوقانی گفت مولانا شرف الدین حسام
۲۰ که بحسام بیان حق را شرح و باطل را شرحه کند، گفت صاحب نشکند؟
مولانا سخت ازین سخن بشکست چه او در انواع علوم دینی استاد بود و
در هر فنی از آن مقتدی او را بشعر پاری نسبت کردن لایق منصب او
نبود، گفت آری در اوائل ایام جوانی و عهد شباب که مظنه نادانی باشد
خاطر بدان شیوه بیرون شده است و دیرست تا آن سنطات را استغفار
۲۵ میکنم، خاقانی گفت ای مولانا یا لبت که نمائی دیوان من تراستی و آن

شاه درست عزم که بی رزم او ملوک
 جزوی بحزم در صف پیکار نشکند
 تیمار دار شاهان کاندر پناه او
 پستی ز بار انده و تیمار نشکند
 سمار امن بر در فتنه زد او چنانک
 جز نفع صور آن در و سمار نشکند
 با روه گونه رخ او آفتاب را
 از شرم روز نیست که صد بار نشکند
 با عفو او که نیم دلیری چرخ ازوست
 هرگز دل امید گنه کار نشکند
 ای آنکه يك و شاق ترا در مقام حرب
 از ضد سپاه گونه رخسار نشکند
 گل نشکند ز شاخ ظفر نا ز رخ تو
 در دیده عدوت ستان خار نشکند
 پرواز مرغ فتح نه بیند تا ز شست
 تیرت زه کمانش بسوفار نشکند
 شاه بلند قدری و میمون جناب تو
 در قدر اوج گبید دوار نشکند
 گر مشک خواند خاک درت را فلک مرغ
 نرغ گهر بطعن خریدار نشکند
 لطف تو جبر کین جهانست و قهر تو
 جز گردن معادے جبار نشکند
 جز با زبان تیغ تو مر زلف آبر را
 بر روی حوض باد زره وار نشکند

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

يك نار نیست در همه زلفش که بوی او
 قدر هزار نافه تانار نشکند
 بیمار نار سینه یارم ولی بهر
 يك آرزوی این دل بیمار نشکند
 دلخون ناردان ویم گرچه آب او
 هرگز حرارت دل پر نار نشکند
 سیراب لعل اوست که جان و دل مرا
 زو تشنگی بخوردن بسیار نشکند
 آهو نگاه چشم وی آن مست شیرگیر
 جز جان عاقل و دل هشیار نشکند
 خون دل منست شرابی که جز بدو
 چشمش خمار غمزه خوخنوار نشکند
 ای نو بهار حسن بهاران مشو بیباغ
 تا چند روز رونق گلزار نشکند
 در جلوه گاه روی مکن زلف بیقرار
 تا پشت صبر این دل افکار نشکند
 جان ده مرا ببوسه نه از بهر من و لیک
 تا چشم جانستان ترا کار نشکند
 از زینهار خواری جزع تو باک نیست
 گر لعل آبدار تو زینهار نشکند
 یاقوت آبدار تو لعلیست کارزوش
 جز خاک پای شاه جهاندار نشکند
 طغاج خان پناه جهان رکن دین و داد
 کز چرخ آستانش بمقدار نشکند

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

در وقتی که در سمرقند سعادت خدمت او یافتیم و ازو اجازت [روایت]
احادیث شد هر بامداد آدینه [در خانه] دُرِ یتیم خاتون نوبت تذکیر عقد
کردی و شکرابِ بیان از فواره دهان بگشادی تا متعطشان پیابان ارادت
او بدان شکراب از سكرات اشتیاق خلاص یافتندی، از وی استماع
افتاد در اثناء تذکیر،
نظم

از خاك اگرچه سنبل و سوسن که بر دمد
آن زلف نیکوان بود و خدّ دلبران
از خاك اگرچه آب کئی هم روا بود
از بس که خفته اند درو ساده شکران

قطعه

چرا چنان نشوی گرسرت بدرد آید * ز بهر درد سرت دشمنان دژم گردند
چنان چه باید بودن که گرسرت ببرند * ز سر بریدن تو دوستان خرم گردند

وله، قطعه

تا توانی زندگانی آنچنان کن با همه
بشنو از من این نصیحت یاد بادا از منت
کاستینها در غم تو تر کنند از آب گرم
گر نشیند خاك نری ناگهان بر دامن

وله

و از قصاید او این قصیده مشهورست،

هرگز نگار طره بهنجار نشکند
تا بار عشق پشت خرد زار نشکند
پروین فشان نگرده چشم جهان فروز
تا نوش خنده مهر لب یار نشکند
تا نار زلف او ندهد مایه دور چرخ
بر روی روز زلف شب تار نشکند

صدر جهان حسین که از رای روشنش
 آیات مکرمت را تفسیری رود
 آن صاحب ستوده که از بهر بندگی
 اندر رکاب قدرش تقدیری رود
 هر روز بامداد بدیوان دولتش
 دایم عطارد انری تحریری رود
 تا کلاک در بنائش مقرر ساخت بر فلک
 سرگشته چون کان ز حسد تیری رود
 در عرصه چمن ز نسیم مدایحش
 همواره مشکباده بشیگیری رود
 پاینده باد تابش خورشید جاه او
 چندانکه چرخ بر سر تدویری رود

باب هفتم

در ذکر صدور علما و ائمه فضلّا و بعضی از قوایید انفاس مشایخ و این
 ۱۰ باب مشتمل است بر چهار فصل، فصل اوّل، در ذکر ائمه و علماء ما
 وراء النهر و استادان صنعت رحمهم الله الماضین و الغابین، فصل دوم،
 در ذکر افاضل خراسان و نیروز، فصل سوم، در ذکر صدور و
 افاضل عراق، فصل چهارم، در ذکر صدور و افاضل غزنین و جبال،
 فصل اوّل،

۲۰ (۷۱) الصدر الامام شرف الملة و الدين حسام الائمة محمد بن ابی بکر
 النسفی رحمة الله علیه،

شرف الدين حسام آن دریا بیان گوهر کلام که در فنون فضایل چون
 ۲۲ مردم يك فن بود و ذات او مجموع علماء عالم بود اگرچه یکنتن بود و

هر يك طرفی در قلم خواهد آمد و غرض از آوردن فصل ما تقدّم آن بود تا ذکر وزرا و صدور و کفّاء و دُهاة کرده آید چه آن جمله بفضل قوّت و قوّت فضل مُدّتی مالک از مه اقبال بودند و از زبان منادی فضل ندای اقبال شنوده و نوبت خود داشته و نقوش نام نیک بر صفحات ۵ ایام نگاشته چنانکه ابن المعتز در تهنیت وزیری و تقلّد وزارت صاحب تدبیری اشارت کرده است،

شعر

هَئَاتُ أَمَرَ الْعَالَمِينَ وَزَارَةً * وَأَتَيْتُ كُلَّ مَحَامِدٍ وَمَفَاخِرٍ
فَاعْلَمْ يَا نَكَ لَسْتُ فِيهِ بِأَوَّلٍ * وَأَعْلَمْ يَا نَكَ لَسْتُ فِيهِ بِآخِرٍ
فَاكْتُبْ يَا نَمَلَةَ الْمَكَارِمِ أَسْطُورًا *
..... ۱۰ أَبْلَى مِنْ الْعَظَمِ الرِّمِيمِ الْآخِرِ

و امروز میراث کرم و فضل و مناسب منسوب و منصب و حسب و نسب و بزرگی و بزرگواری آن صدور گذشته را مستحقّ در دور زمان و دیر زمین جز صاحب آصف تمکین و خورشید برج زین و مراعی جانب ملک و دین عین الملك الملك الوزرا ضاعف الله جلاله نیست که کفایت ۱۰ جلگئی کفّاء عجم در کفّاء دانائی او بی وزن است و بذل و کرم ابن صدور ماضی در مقابله يك ساعت کرم او عدم، بآداب و فضایل قدوّه سبحان وائل و صاحب و صابی در دیوان معاملت پیش او یکی صبی و دیگر باقل، ذات مبارکش آراینده صدور ایوان و قلم کفایتش دارنده صدر دیوان، دوات تاجدارش حسّادرا با جدار کرده و قلم کمر بندش قاصدانرا چون ۲۰ کمر در بند آورده بل هرکه چون دوات پیش او سر نهاده روزگار سرش از تن جدا کرده و هرکه چون فی پیشش کمر نبسته حلقش چون حلقه کمر بطناب عذاب روزگار خفه گشته،

قطعه

آن آصف دوم کفّ خلق عین ملک
کز وی محیط غرقه نشویر می رود

نو باقی بادی و خرم که اشک حاسدت گردون
 بروی زعفرانی پر ز خوناب جگر دارد
 وله،

صاحباً خود را بنیض مکرمت * گرد عالم داستانی کرده
 ۵ بر سرمالت ز بذل بیدریغ * نیک حافظ پاسبانی کرده
 در تن هر مرده دل عیسی صفت * امر تطفّ تازه جانی کرده
 نیکوئی با بندگان کردگار * کم کن از هرگز زیانی کرده
 آن همه بگذار فی من بنده را * پیش ازین با آب و نانی کرده
 باز چون دست مرا در مملکت * وقف پیگار جهانی کرده
 ۱۰ گرز خدمت باز گردم زی وطن * چون مرا با خان و مانی کرده
 دوستی پرسد که قرب هشت سال * خدمت صاحب قرانی کرده
 حاصل تو کو چه گویم چون مرا * در جوابش بی زبانی کرده
 و این چند رباعی او گفت،
 رباعی

می رفت تم که گوئیا جاناش نبود * جز گریه زار هیچ درمانش نبود
 ۱۵ ز آن گِرد و داع دوستان بر نامد * ببچاره دل من که دل آتش نبود

رباعی

چشم ز غم عشق تو دریاست هنوز * سودای تو در سر زدن ماست هنوز
 کردم چو قبا پیرهن از درد فراق * لیکن دل من بهر یکتاست هنوز

هر چند در اطراف خراسان و ما وراء النهر و بلاد جبال اصحاب دولت
 ۲۰ و ارباب حشمت بسیارند و اکثر و اغلب ایشان صاحب طبع نقّاد و
 صاحب ذیل فضل فامّا آنچه داعی خدمت ایشان را در یافته بود و فواید
 ایشان اقتباس کرده درین باب ایراد کرد، اکنون بانی دیگر در ذکر
 لطایف اشعار صدور و ائمه کبار که هم عالم علم بمکان ایشان معبور بود و
 ۲۴ هم خطّه فضل از بیان ایشان موفور آورده خواهد شد و از طرف شمایل

ضیاء الدین علاء الملک بو بکر بن احمد آن
 که هم علم علی خواندست و هم عدل عمر دارد
 سپهرداری که در هیجا ز هیبت بانگ کوس او
 عدورا همچو مور و مار دایم کور و کر دارد
 ۵
 مهر نهضت ز خصم ملک اقلبی بپردازد
 بلی چون رایت عالیش ارشاد ظفر دارد
 ز روی شست او تیری که بیرون جست بر دشمن
 ز پشتش بگذرد بیشک اگر پنجه سپر دارد
 ۱۰
 ز قاف قدر او غاریست اوج رفعت گردون
 ز عین رای او آییست هر نوری که خور دارد
 اگر محصول عالم را بدستش نسبتی باشد
 خرد گوید که با این خرج دخل مختصر دارد
 خداوند تو آن ذاتی که مهر و کینت اندر دل
 اگرچه اندکی باشد مجال نفع و ضرر دارد
 ۱۵
 خلافت راستی خواهی بهر کشور که ره یابد
 بلاد ساکنانش را بکسل زیر و زبر دارد
 کسی کو کردئی جوید مگر خاک کف پایت
 بجای دیده بر گیرد بجای تاج سر دارد
 درِ تو قبله حاجاتِ خلقانست و زین معنی
 ۲۰
 ترا احسان بی منت بعالم در سیر دارد
 بروز بزم تو معدن ز عشق خدمت خواهد
 که بیرون افکند هر زر که در حجر حجر دارد
 الا تا باغ هر سالی بسی ابر دریا دل
 ۲۴
 بهاران طره سُنبلِ مطری از مطر دارد

قصیده

زبان من ز شکر تو دهانی پُر شکر دارد
 که چشم من بروی تو جهانی پُر قر دارد
 تو خورشیدی بدان نسبت قباء نیلگون پوشی
 تو جوزائی بدان حُجَّت که جوزا هم کمر دارد
 شوم بر غاتفر عاشق اگر معلوم من گردد
 که زیبائی چو بالاء تو سرو غاتفر دارد
 اگر خواهی که در میدان زنی چوگان زند زهره
 ز دیده آب راحت را بزرگان گوی بر دارد
 منم مولای آن ساعت که اندر حمله با یاران
 بر انگیزی کمیت را چنان گوئی که پر دارد
 نوی تازی و عشاق ز بیم چشم بدگویان
 خداوند نگهدارش اگر جائی خطر دارد
 چو رخسارت بر افروزد فلک گوید بنامیزد
 زهی روئی بدین خوبی که آن زیبا پسر دارد
 بناگوش چو سمیت را جهانی سَنَنده شد لیکن
 از آن لذت کسی یابد که با سیم نوزر دارد
 دل بیمار در عشقت چو بسیارست با لعلت
 بگو نا شرتی سازد که او باری شکر دارد
 من مسکین ز سودای تو شبها بی خور و خوابم
 گرم باور نمی داری خیالت هم خبر دارد
 هی پرسی که در زلفت دلم دارد وطن گاهی
 مرا زو کی خیر باشد نمیدانم مگر دارد
 ازین پیشم دلی بودی کنون با خود نمی بینم
 مگر منزل بدرگاه وزیر دادگر دارد

(۶۹) مهذب الدین منصور اسفزاری، (۷۰) مجد الدین بن رشید العزیزی، ۱۵۹

زار باسفرار رسید بمجاورۀ او آسایشها یافت و از محاورۀ او راحتها دید
و بعلم و حلم او بشر و مسرت در احناء سینه و انحاء ضمیر این داعی
منتشر گشت و قصیدۀ نازی فرستاد به نزدیک این بنده که مطلع آن
اینست،

۵. مَا أَبْصَرْتُ أَيَّامَ عُمْرِي طَرَفِي * قَرَمًا كَرِيمًا كَأَلْسَدِيَدِ الْعَوْنِي

و صدر صدور جهان و دستور صاحب قران ملك الامراء و الوزراء علاء
الملك جامعی رحمه الله او را تعظیم کردی و چند كرت اشغال خطیر بر
وی عرضه کرد، اعراض نمود و قبول نکرد و از وی شنیدم كه وقتی
مخدوم من الپ غازی مرا بِجَبَّه خاصه تشریف داد بر فور این رباعی
۱۰. بگفتم،

از خلعت جبّه شد منبر اختر من * سر کرد كله ز بی كلاهی بر من
هر لحظه من زیر جبّه هر اندای * میسند كه سر زنش كند بر سر من
رباعی

زلف تو هزار دل بیک خم بسته است * وز عنبر تر سلسله در هم بسته است
۱۵. اندر گو سیمین تو آن نقطه مشک * خون دل عاشقست کر غم بسته است
و در حق علاء الملك گوید

تا معدلت کار جهان داد قرار * بشگفت هزار گل جهان را بی خار
انرا راستی مسطر عدلت امروز * سر گشته نماند در جهان جز پرکار

(۷۰) الاجل مجد الدین شرف الکتاب ابن الرشید العزیزی،

۲۰. مجد الدین رشید عزیزی از اعیان فضلاء خراسانست و در زمرة کُتّاب
عهد معدود و خط و بلاغت او مناسب یکدیگر و محاورۀ او انیس و منرّح
دلهاء محزون و در اسفرار بخدمت ملك الامراء و الوزراء علاء الملك
رحمه الله مرتسم بود و در زمرة دیگر افاضل مخروط و اشعار او مطبوعست
۲۱. و رباعیات او از لطف طبع بهره دارد و این قصیده در مدح او پردازد،

سبزه بر چشمه یاقوت لب دیدم و گفتم
 این چه نوباوه حسنست بدین زیبایی
 عقل کو حامله در هنر شد چو قلم
 در سواد خط شیرنگ تو شد سودائی
 شکرین تنگ گشادی و شکر گشت فراخ
 این بود فایده چون تنگ شکر بگشائی
 چون نگین حلقه بگویم مشو از جور دونا
 چابک آمد چو بر اندام گشت بکتائی
 چو شفق در طلبت چهره بخون اندودم
 مشک بر دامن خورشید چه ی اندائی
 گوهر چشم من از هجر تو شد دریا بار
 طرفه کاریست که آید ز گهر دریائی
 شب هجران جگر سوخته بی روز رخت
 هر دم آغاز نهد قاعده یلدائی
 بی وصال تو دلم ز انش غم سوخته شد
 هیبت افتد که برین سوخته دل بخشائی
 چشم من چند کند در هوس لعل لب
 چون سر کلک خلاوند گهر پیمائی

وله،

۲. دلدار هه گرد دل و دین گردد * و آنکه چو ببرد خویشتن بین گردد
 گفتم سخن تلخ مگو گفت خموش * آن خود چو بلب رسید شیرین گردد

(۶۹) الاجل مهذب الدین سید الکتاب منصور بن علی

الاسفزاری سلمه الله،

۳. از افاضل خراسان و اماجد روزگار بود و در آن وقت که این پُر آسف

و در قصیده مدح ملک عماد الدین کند میگوید
 از بنگه تعظیم تو با رفعت و بسطت * شش طاق کینه است سراپرده نه تو
 صاحب نظران بر رخ اعداء جلالت * بینند چو احوال رقم عیب یکی دو
 مجروح فلک را دهد الطاف تو مرهم * بیمار امل را کند اکرام تو دارو
 قهر تو کجا ترسد از مکر اعدای * خود شیر کی اندیشد از حمله آهو
 بی صیقل انصاف تو آئینه دولت * نمود بکس عکس چو آئینه زانو
 چون ی نزند مهر دم از مهر تو انجم * هر شام در آرند ز گردنش بیکسو
 طیره نشود خاطر وقاد تو هر چند * آب افکند از باد گره در خم ابرو
 هستی ز بشر لیک بانواع هنر جز * در آینه و آب نظیرت ز بشر کو
 ۱۰ و این غزل که از اعتدال هوا در موسم خورشید در حمل خوشترست او
 گفتست
 غزل

ای چشم تو بغزه برهم زده جهانی * در هر خلی ز زلفت خلق دل جوانی
 از کبری نسازی با عاشقان محرم * وز نازی نیائی نزدیک ما زمانی
 مارا یقین که چیزی باید ز تو ولیکن * ی افکنی دلم را هر لحظه در گانی
 ۱۰ گر ساعتی بخلوت بیند خرد میانت * گوید بدین نزاری یا رب بود میانی
 از آتش غمت شد بگداخته دل و تن * اکنون بلب رسیده مائیم و نیم جانی
 آشوب جور هجرت گر همچنین بماند * روزی بود که گوئی بیچاره آن فلانی

وله

ای ز صفرای فراق شد جان سودائی
 روح می بخشد لعلت گه شکر خائی
 عالمی را بیک بوسه مسیحا باید
 نا بیاورد ازو شیوه روح افزائی
 خطت آورد چلیا چو بر اطراف قمر
 دمر سر افتاد دلم را هوس ترسائی

ابر انر شعاع خنجر تو شد عقیق رنگ
 کوه از نهیب گرز گران تو یافت کوس
 شد يك دومه که بند بشورید حالتست
 زین اختر مشعبد و ایام چاپلوس
 هستش ز رنج و غم دو صفت حاصل از دونوع
 نالیدنش ز فاخته بیداری از خروس
 تا خدمت وداع کند حضرت ترا
 آمد بدرگه تو بر امید دست بوس
 رباعی

بادل که ز سوز هجر حالش تبّه است
 روزش چو شب از غایت سودا سیّه است
 گفتم که رسم بوصل او یا نرسم
 گفتا که هنوز تا قیامت پگه است

(۶۸) الامیر الاجلّ شمس الدین تاج الافاضل محمّد منوکه النسوی،

۱۵ شمس الدّین منوکه در فضل و هنر یگانه بود و در جود و کرم نشانه
 لواء فضل او بثریا رسید و غرایب نظمش در دین فلک توتیا کشید و
 در نیشابور او را با کودکی که درزی بود دل بستگی افتاده بود و او را
 در حقّ او ایات است آنچه از وی استماع افتادست اینست که میگوید،
 رباعی

۲۰ حُسْنِ تو حَسَن ز وصف افزون آمد * وز شرم تو لاله غرق در خون آمد
 گل دید که درزی بچه زان معنی * از شاخ درید جامه بیرون آمد
 و هم درین معنی میگوید
 رباعی

از رشته تو چو سوزن افسر بندد * خواهد که دو جنس را بهم بر بندد
 ۲۴ مقرّض تو در هرچه جدائی فکند * سوزن بتدارکش میان در بندد

مصنوع و معنوی و این قطعه از امام شرف الدین عنبی شنیدم در اسفزار
که از وی روایت کرد قطعه

ای خسرو ستوده که دایم های عدل * از آشیان دولت و جاه تو ی پرد
اعی بنور پرتو رای منیر تو * یک یک بنیم شب گهر تیغ بشمرد
از تف آفتاب نمونر نیامر رست * آن کس که بر سرش کرم، سایه گسترده
در روزگار دولت انصاف بخش تو * فنجیر در حوالی شیران گیا چرد
شاهانم که طبع من از بهر مدح تو * هر دم هزار دُر معالی پرورد
تو آفتاب و خاطر من کان سخن گهر * جز آفتاب گوهر و کان را که پرورد
شد مدتی که چرخ بر آید مهتری * نام ز بندگان جناب تو ی برد
وز روی فخر مردمک چشم من بحکم * هر روز جز بساط هایونت نسپرد
لیک از ره کرم بتو دارم امید آنک * روزی بیاد خاطر عالیت بگذرد
کاخر فلان که بند میمون جناب ماست * چونست یا کجاست چه دارد چه میخورد
و در خدمت خداوند زاده اختیار الدین علی روزبه مدتی میبهان بود
بوقت رفتن این قطعه بگفت،
نظم

ای پهلوان کام روا اختیار دین

۱۵

ای خلق را ز بخشش و انعام تو بیوس

خوشر بود بروز مصاف از برای رزم

در گوش تو ز صوت اغالی غریو کوس

گردون چو حمله توبه بیند باتفاق

بر حمله یلان و دلیران کند فسوس

۲۰

خون در دل عدوت بیفسرد چون بقم

شد روز او ز بیم تو هرنگ آبوس

مانند گندم ارچه ز غم سینه چاک زد

امر آسیاء چرخ نیابد هی سبوس

۲۴

جان را عنا فروده دل را جفا نموده
 بر جان کمان کشید در دل کمین نهاده
 نگاردند حقّت جان و دل بر بخدمت
 جان پیش تو نشسته دل بر سر ایستاده
 چون جان و دل عزیزی هر چند در غم تو
 جانم همی بکاهد چون رنج دل زباده
 تا در دلم سپردی جان از غمم ببردی
 دل شد سوار محنت جان شد زپا پیاده
 خدمت برش جهانی نی جهان ستانی
 شاهی که هست قدرش برتر ز فرق فرقد
 آن آفتاب بخشش وان سایه کرامت
 چون آفتاب و سایه پایسته تا قیامت
 جاه چو آفتابش بر هر که سایه بان شد
 چون آفتاب تابد در سایه سلامت
 با سایه جمالش با آفتاب قدرش
 در آفتاب و سایه صد بار شد غرامت
 با آفتاب و سایه بذل و امان او کرد
 در آفتاب تابش در سایه استقامت
 دشمن ز هول سایه تیغ چو آفتابش
 چون آفتاب و سایه آفاق شد علامت

(۶۷) الاجلّ المحترم شهاب الدین فخر الکتاب محمد بن هام رحمه الله،

شهاب هام که در فضل و بزرگی تمام بود و در بذل رشک غم در فنون
 انواع کتابت تهی نام یافته و خط او از در مشهور و لؤلؤ منظوم سبقت
 ۲۴ برده و از فضلاء خراسان بر سر آمد و او را شعرست مطبوع بغایت

دارم زبان نگاه من مدح و رای تو
 زنگار گیرد امر بنهم در زهاب تیغ
 تا چرخ میکند سپر ما را رفو
 تا خلق میزنند ز بهر ثواب تیغ
 بادا ز عون ایزد بیچون ترا سپر
 بادا بید سگال تو بر بی حساب تیغ
 بعد از آن بحضرت خوارزم رفت و شنیدم که کار او بالا گرفت و
 دیوان انشا باسم او نامزد شد و منصب او عالی گشت،
 و الدهر ذو دُولٍ یَنقُلُ فی الوری * اَبام من یَنقُلُ الإقبال
 شعر

(۶۴) الاجلّ عزیز الدین رافعی،

از رؤساء اسفراین و معارف خراسان است جوانی در هر هنر تمام و
 در هر فنّ ماهر و در شیوه سیاحت و دقایق محاسبت از اقران عهد ممتاز
 و با این همه فضایل طبعی چون آب زلال و شعری چون باد شمال داشت
 چنانکه این چند رباعی برهان این دعوی و شاهد این معنی است
 ۱۵ میگوید
 با جان جهان ز جان سخن کی گجید * آخر چه درین میان سخن کی گجید
 با کس ز دهان تنگ او هیچ مگوی * زنهار دران دهان سخن کی گجید
 رباعی

سودای تو آب زندگانی ببرد * نا دیدن تو زیب جوانی ببرد
 بی خدمت ای جان جهان نزدیکست * تا جان سبک روح گرانی ببرد

(۶۵) الاجلّ فخر الدین عزیز فرید

عزیز الدین فرید مشرف ممالك خراسان بود [و] از اعیان و امثال جهان
 ۲۲ و سر دولت و رتبت و اقبال و فخر الدین که ثمر آن شجر و فرع آن

در دست او چو تیغ بدیدم برهنه نیز
 با آنک کس نیند با آفتاب تیغ
 گفتم که تیغ از چه کشیدی چو آفتاب
 چون کس به پیش تو نکشد از قراب تیغ
 گفتا ز بهر خصم خداوند فخر دین
 در دست خود همیشه به بینم صواب تیغ
 شاه جهان حکم که بر اسپ چون نشست
 چرخش پیاده برد به پیش رکاب تیغ
 تیغ زبان او چو گهر بار گشت عقل
 میگفت شادباش زهی کامیاب تیغ
 گر بشنود ز تیر فلک وصف کلک او
 بهرام در نیام کند هم پُر آب تیغ
 ای کر زبان نست جهان بدع خراب
 آری کند همیشه جهان را خراب تیغ
 تا خصم دیو شکل ترا گم کند سپهر
 از خود همی سپر کند و از شهاب تیغ
 فی فی به نزد عقل روا کی بود که چرخ
 گیرد بدست بهر هلاک ذباب تیغ
 سازد بر ولی تو جائے درنگ بخت
 دارد سوی عدوی تو دایم شتاب تیغ
 منسوخ شد سخاوت حاتم که شد پدید
 از گوهر عطیّت تو با نصاب تیغ
 تیر سه پر بگو چه محلّ دارد و چه قدر
 جائی که بر کشد ز میان بو تراب تیغ

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

پادشاه جهان عاطفت فرمود و او را اطلاق کرد و تشریفات فاخر فرمود
[و چون] بسعادت خدمت شاه جهان مستسعد شد این رباعی بگفت، رباعی
شاهها فلک ارچه شد سراسر گردن * رخت سپهت هی کشد بر گردن
آن کس که چونیر نیست یکدل با تو * بادش چو کان همیشه زه در گردن
و او ایات جید و اشعار معنوی بسیارست فاما چون سعادت خدمت
او حاصل نشد بود بیش ازین بسمع داعی نرسید بدین اختصار افتاد،

(۶۴) الاجل نظام الدولة و الدین الحجاى الکناب،

نظام الدین دبیر که عطار در مطارذ افلاک رقم او چون قلم بخط رفی
در آن وقت که داعی در نیشاپور بود او در مدرسه اینانج تعلّم میکرد
و بجمال فضل آراسته بود و قطعه تازی گفته در مدح فخر الدین بهود (?)
ابن حامد دالی فقیه که برادر قاضی صدر الدین جندی است و قضاء
لشکر بدو منووس و این قطعه را مطلع اینست که

لِلّهِ دَرَكٌ يَا نَسِيمَ دُبُورٍ * الطُّفْ إِيْلَيْنَا مَرَّةً بِرُورٍ

و یکی از فضلالی نیشاپور قصیده گفته بود بر قافیت با و تیغ ردیف آن،
۱۵ نظام الدین جواب او بگفت و آن اینست،

دی دلبر رسید چو زد آفتاب تیغ

با روی همچو آتش و در کف چو آب تیغ

پیکان تیر غمزه چنان تیز کرده بود

کز شرم می کشید سر اندر نقاب تیغ

خورشید روی او که ببرد آب آفتاب

می زد بطنز بر سپر ماهتاب تیغ

گفتم که بوسه ده ای بت بغزه گفت

هست این سؤال را که تو کردی جواب تیغ

باب ششم، در لطایف اشعار وزرا و صدور،

که فلك بقاء دهرت ندهد * بك شربت آب جز بهرت ندهد
وقه ییوفاست دنیا هُشدار * تا در قدح جلاب زهرت ندهد
همین میگوید

شعر

هست با بجر کف او که گهر پاش سخاست
ابر تر دامن و کان خشك لب و شیدائی
چرخ با هبت او لاف علو زد گفتم
مکن ای پیر که با هبت او برنائی
آب با طبعش دعوی لطافت میکرد
عقل گفتش که زهی سرزده سودائی
صیت جودش گم پیودن این مرکز خاک
باد را گفت خهی باوه رو هر جائی
آتش نیز اثر یافت ز قهر و غضبش
زان شدش پیشه جهان سوزی و جان فرسائی

رباعی

رباعی از وی نقل کرده اند،
نته مرا دو زلف پیمان تو کرد * پر درد مرا امید درمان تو کرد
که که کرد با تو این بیدادی * هجران تو هجران تو هجران تو کرد

(۶۲) علاء المللك شرف الدین میرك

عب[د] دولتی که جود او ابر را خشك کردی و فیض کف راد او هفت
را در شش در خجالت انداختی امارت چغانیان او داشت و کارهائ
م کرد و ولایت فیروزکوه را مستخلص کرد و در ابتداء کار او را در
ن خشك خوارزم محبوس کرده بودند و مدتی مدید در آن حبس بماند
فریبتی گفت و بحضورت سلطان رسانیده عرضه داشت،
رباعی
دوشینه گیا خوردم از بی نانی * من هیچ ندارم که ز من بستانی
زندانی را بخش تا باز رهد * زندان تو از ننگ چنین زندانی

(۶۰) تاج الدین الآبی، (۶۱) عماد الدین مؤید بن احمد الاسفراینی، ۱۴۷

این مثل سابرست و نیست شگفت * گر نویسد بزر خردمندش
پیل چون در وحل فرو ماند * جز بیپلانت برون نیارندش
و این رباعیات که به نزدیک لطیف طبعان مقبولست از وی منقولست
میگوید،
رباعی

لطف تو جناء چرخ را مانع شد * حسن تو دلیل قدرت صانع شد
نه از سر عجزی که نکو نای را * از دور بدیدار تو دل قانع شد
رباعی

مپسند نگارا ز خود این جور و جفا * ناید ز رخ خوب بجز مهر و وفا
داد من مستمند دادی ورنه * أَشْكُوكَ إِلَيَّ مَنْ هُوَ حَسْبِي وَكَفَى
[در وفات یکی از عمال این رباعی را بطایبه گفته،]
رباعی

در مائمت آن قوم که خون ی بارند * مرگ تو حیات خویش ی پندارند
غمناک ازانند که تا دوزخیان * جاوید چگونه با تو صحبت دارند
و بخط او دیدم در سفینه نجیب الدین الایوردی نوشته بود
دی خواجه نجیب احمد باوردی * گفتا چو تو از باغ هنر با وردی
۱۰ اوراق سفینه مرا تزیین ده * ز آن غنچه که از گلبن طبع آوردی
بیت

(۶۱) الصدر الاجل عماد الدولة و الدین مؤید بن احمد الاسفراینی الکاتب،

عماد الدین دبیر که از افراد عهد و ایجاد دهر بود در کمال فضل و
بزرگی بدرجه که وراى آن نتوان بود و در رفعت و منزلت و علو منصب
بمکانتی که امرا و وزراء اطراف بعنایت و رعایت وی محتاج بودند و در
۲۰ قربت و اختصاص بمحضرت سلطان سکندر اورا آن منزلت مهمه شد که
هیچ کس از اقران اورا در آن قرن میسر نگشت و در اسفراین پسر
اورا دیدم که تعلیم میکرد و در آن وقت که داعی آنجا رسید روزی چند
قصیده از قصاید جمال العرب ابو العباس ایوردی پیش ابن داعی بخواند
۲۴ از وی شنیدم که از پدر خود نقل کرد،
بیت

از چشم و دل که منزل وصل تو بود دی
 امروز بی تو بارگه آب و آتش است
 از دیده چون گلاب گل از دل چرا چکد
 گر چشم و دل نه کارگه آب و آتش است
 وله ایضاً

بخدائی که ذوق توحیدش * در جهان خوشتر از شکر باشد
 که چو من دور باشم از در تو * عیشم امر زهر تلختر باشد
 گر تو صاحب دلی ز روی وفا * بایدت زین سخن اثر باشد
 در حدیث آمده است کز دل دوست * بدل دوست رهگذر باشد
 ۱۰ پیش خاك درت نثار کنم * گر بخروارها دُرَر باشد
 دل و جان پیش خدمت وصلت * تحفه سخت مختصر باشد
 این تفاخر نه بس مرا که مرا * هر کجا پای نست سر باشد
 در جفاهاست صبر خواهم کرد * سخت نیکوست صبر اگر باشد
 بندگی می کنم بطاقت خویش * نه همانا که بی اثر باشد
 قطعه

۱۵

گر زمانه وفا کند با من * عذر تنصیرهای خود خواهم
 ورنه مجرم مدان مرا زیرك * من ز تنصیر خویش آگام
 با ملکشه جهان نکرد وفا * تو چنان دان که خود ملکشام
 مهر و مه را کسوف [و] نقصانست * خود گرفتم که مهر با ماه
 ۲۰ در غم و رنج این زمانه دون * از فلك بگذرد هی آم
 وله ایضاً

راد طبعی که در غمی افتاد * جز برادران مباد پیونددش
 ز آنک گر التجا کند بلیم * نگشاید ز سعی او بندش
 که برحمت هی کند یادش * گه محکمت هی کند پندش
 ۲۵ آخر الامر چون فرو نگری * زهر باشد نهفته در قندش

دنیا که چین گرم درو شد خواجه * آخر ز چه رو غره بدو شد خواجه
باری بنگر بنای عمرت دو نفس * گر بر ناید یکی فرو شد خواجه

رباعی

آنی که رخ ز نو برنگ آبیست

در چشم من و تو صنعت قلابیست

چندانک درین آب دران بی آبیست

چندانک دران خواب درین بخیالیست

رباعی

آنها که مقیم آستان تو زیند

کی مرده شوند چون بجان تو زیند

از آب حیات خوش چنان نتوان زیست

کز آتش عشق دوستان تو زیند

رباعی

این عشق که اشک سرخ [و] رخ زرد کند

گرم بگرفت تا دم سرد کند

زین بیش تر درد خود حکایت نکند

ترسم که ز درد من دلت درد کند

(۶۰) الصدر الاجل فخر الرؤساء تاج الدین الآبی دام رفیعاً،

تاج الدین آبی از رؤساء سرخس و فضلاء خراسان است، نگارخانه

طبع او رونق خورنق شکسته و تصاویر خط موزون او از ارتنگ ننگ

داشته متاع اشعار او را در اطراف جهان بازرگانان فضایل سننه می کنند

و خریداران هنر طلب بجان می خزند و آنچه از اشعار او در حفظ است

تحریر کرده آمد، بمخدمت دوستی نویسد

ای صدر دین ز درد فراق جمال تو

چشم و دلم فرارگو آب و آتش است

فضلا و مرتفع علما بودی و اختلاط افاضل بخدمت او بسیار اتفاق افتادی،
وقتی این داعی قطعه گفته بود و در اول و آخر بیت تجنیس خطرا
رعایت کرده مطلع آن اینست،

رَمَانِي زَمَانِي بِأَلْمَصَائِبِ وَالْآسَى * وَقَدْ خَرَجْتُ حَدَّ النَّبَالِ بِبَالِي

و در خدمت او انشاد کردم گفتم مرا غزلی است اما تجنیس آخر مصراع
و آخر بیت را رعایت کرده ام استنشاد کردم فرمود

قَامَتْ قِيَامَةٌ قَلْبِي إِذْ رَأَى وَنَسَا * قَدْ هَرَّ مِنْ قَامَةٍ صَدَعُ النَّقَا وَنَيَّ
وَقَدْ لَوَى طَرْفَهُ السَّحَارَ نَمَّ رَنَا * نَحْوِي سَبَالِي وَ قَلْبِي بِأَلْهَوَى مَرَنَا
أَمُوتُ صَبْرًا وَقَدْ بِي بِأَلْفِوَامٍ حَتَّى * فَكَمْ أَكَايِدُ مِنْهُ بِأَلْفَوَى مَحَا
لَمْ أَلْفَ أَحْسَنَ مِنْهُ فِي أَلْوَرَى بَدْنَا * لَوْ كَانَ مِنِّي وَ إِنْ وَاشِيَهُ رَبَّ دَنَا
إِذَا شَكُوتُ أَرَانِي عَنَوَةً مَهْنَا * وَقَالَ مَا ذُقْتُ مِنْ كَأْسِ الْغَرَامِ هَنَا
أَوْ مَاتَ جُوعًا وَقُلْتُ الشَّهَدَ كُلَّ لَعْنَا * وَ سَامَنِي مِنْ قَبِيحِ الْخُلُقِ كُلِّ عَنَا

و او را اشعار نازی مطبوع مصنوع و فصول منور لطیف بسیارست فاما
اشعار پاری ازو بیشتر روایت نکرده اند بدین قدر اقتصار افتاد و از
۱۵ ابراد اشعار نازی او چون بصدد این نیستم عنان بیان باز کشیده آمد،

(۵۹) الصدر الاجلّ زين الدين صاعد الخبوشاني رحمة الله عليه،

صدری باذل با دل سحاب بنان شهاب بیان که در خراسان لقب حاتم
الزمانی بر قامت او چُست آمده بود و کلیدار سلطان سکندر بوده و در آن
سال که ممالک ما وراء النهر مضبوط شد و ریای دولت شهریار بر آن
۲۰ دیار خاکی گشت او رنجور شد و از بخارا اجازت مراجعت یافت و
بخبوشان آمد هم در آن موضع بجوار رحمت آفریدگار انتقال کرد و او را
ایات لطیف است آنچه از افواه رؤاة استماع افتادست ثبت افتاد، ی

رباعی

۲۲ گوید

[و نیز اوراست] شعر

لَمَّا سَبَّانِي سَمَطًا لَوْلِي نُظْمًا * مِنْ فِيهِ فِي حَقِّهِ مِنْ فِصٍّ بِأَقْوَتِ
وَلَمْ أَجِدْ قُوَّتَ رُوحِي غَيْرَ رَشْنِهِمَا * نَادَيْتُ يَا شَفْتِيهِ فِصِّيًّا قُوَّتِي
و وقتی از وی استماع افتاد که وقتی با سفراین رفته شد در اثناء راه این
رباعی اتفاق افتاد،

تا رنج درین زمانه آئین آمد * گوئی که برای من مسکین آمد
از جور سپهر سبزه وار این دل من * کوبان کوبان باسفراین آمد
سبزووار و اسفراین و کوبان سه ولایت [است] سخت نیکو نشان داده
است هر چند از راه طیبیت بیان میکرد و چنان مینمود که اورا درین معنی
۱۰ فکرتی نبودست اما سخت مطبوع افتادست و هم از وی نقل کرده اند نظم

گر دهدت روزگار دست و زبان زینهار
دست درازی مجوی چیره زبانی مکن
با همه عالم بلاف با همه خلق از گراف
هرچه بدانی مگوی هرچه توانی مکن

۱۰ و از تاج الدین وحید قاضی شنیدم در نیشاپور میگفت این دو رباعی
سید صدرالدین گفته است در اوائل ایام جوانی،
ای مهرگسل عشق تو در کینه ماست * آماجگه تیر غمت سینه ماست
حال دل مستمند پیچاره پیرس * از هجرانت که یار دیرینه ماست
رباعی

۲۰ ای از من دل سوخته بیزار شه * وی من ز غمت شکسته و زار شه
بفروخته عالم بجفا بر من و من * سودای ترا بجان خریدار شه
و در آخر عمر از شغل استیفا استعفا خواست و برادر دل بنشست و از سر
منصب برخاست و آن شغل بدر آن درج سیادت و اختر آن برج
سعادت سید اجل عماد الدین حوالت فرمودند و اورا معذور داشت و
۲۰ او شب و روز بتحریر تاریخ سلطان سکندر مشغول بود وثاق او مجمع

و در وقتی که اورا به نیشاپور برسالت فرستادند به نزدیک اتابک منکلی بیگ و او وی را محبوس و مقید کرد در حبس نامه نبشته است که آن یک نامه بر هزار دفتر ترجیع دارد و آن نامه مشهورست اما این بیتی چند که مطلع آنست نوشته آمد،

قسم

بجذائی که بذل جان اورا * پایه اولین احسانست
 کترین مایه لطف صنعش را * باد نوروز و ابر نیسانست
 که مرا در فراق خدمت تو * زندگانی و مرگ یکسانست
 از هر آسایشی که بی تو بود * خاطر و طبع من هراسانست
 ی کشم در فراق سختیها * هجر یاران بگفتن آسانست
 نه هانا که هیچ رنج دگر * که بر انسان بود برین سانست
 دل و جان در نعیم خوارزمند * وای بر تن که در خراسانست
 خوشدلی در جهان طمع کردن * هم ز سودای طبع انسانست

(۵۸) الصدر الاجل صدر الملة و الدين ملك السادات النیشابوری

رحمة الله علیه،

۱۵ سید اجل صدر الدین از معارف سادات و صدور کبار و فضلاء روزگار بود، صاحب دیوان استیفاء نیشابور بود و در فضل بغایتی که جعلگی افاضل خراسان بتقدم او اعتراف میکردند و از دریای فضل او اغتراف می نمودند و تاریخ خوارزمشاهی نبشت عبارتی که روان عتبی از خجالت یبفی در عرق غرق می شد و اورا اشعار تازی بغایت لطیف است و ۲۰ مصنوع و بند گاه گاهی بخدمت او رفتی و از وی اقتباس فوائد کردی، چند شعر تازی از وی شنید آمده است و این دو بیت در قطعه ی گوید و مثلی معروف را در آن تضمین میکند،

شعر

لَوْ كُنْتَ نَعْلًا مَا تَلَقَّاهُ عَنْ كَتَبٍ * لَمْ تَبْتَسِمْ فَرَحًا فِي هَذِهِ الدَّارِ
 أَلَسْتَ تَذَكَّرُ مَا قَدْ قِيلَ فِي مَثَلٍ * الْعَيْرُ يَضْرِبُ وَالْبِكْوَةُ فِي النَّارِ

بهر خصم ترا هست دست رس لیکن * تو خود ز ننگ بدو دست می نیلائی
 خدا یگانا آم که کردم از دل و جان * فدای خدمت تو روزگار بر نائی
 بسا که کردند این بلبلان خاطر من * بباغ مدح تو چون طوطیان شکر خائی
 فضائی که مرا هست در فنون هنر * اگر بگویم نوعی بود ز رعنائی
 ۸ مرا ز دانش من نیست حاصلی جز غم * چو بخت یار نباشد چه سود دانائی
 اگر بدانی احوال من یقین دانم * که رحمت آری و بر حال من بخشائی
 درین تموز که تا ذکر شب کئی برسد * شبان محنت من میکنند یلدائی
 ز رنج واقعه یکبار سرگرای شدم * چه باشد از بکرم سوی غنو بگرائی
 گشاده دارم دایم بمدحت تو زبان * سزد که از رخ رحمت نقاب بگشائی
 ۱۰ نتیجه سخطت چون تمام بنودی * لطیفه کرمیت وقت شد که بنوائی
 نصیب بخشش و بخشایشم بد چو ترا * بچرم بخشی نامست و بند بخشائی
 روا مدار که در سوگ من کبود کند * لباس طفلی چند این سپهر مینائی
 اگر قبول جناب ترا نشام من * چنین گرفتم آخر تو عنورا شائی
 اگر چه رد کنیم بندگیست خواهم کرد * که هم بگوئی آخر که بنده مائی
 ۱۵ چو آفتاب یقینت شود که بچرم * گر آفتاب بگل بیش ازین نیندائی
 مرا بزرگی و شغل و خطر نمی باید * به ترک جمله بگفتم مرا تویی بائی
 ز عادت تو عجب نیست رحمت از نکند * سپهر و بخت بد تیره رای بد رائی
 دغاء بخت و جفاء سپهر هم برسد * ترا سعادت بادا مرا شکیبائی
 همیشه تا که بیغا برند دلهارا * بتان یغا از راه حسن و زیبائی
 ۲۰ حسود جاه ترا جان بدست یغا باد * تویی بنوش ز دست بتان یغائی
 برید بخت دلیلت بهر کجا که روی * بشیر فتح رفیقت ز هر کجا آئی
 و قصیده دیگر میگوید هم درین معنی مطلع آن اینست،
 مطلع

تا کی ز روزگار بجانم رسد گرند * آخر ز جور چرخ و جفاء زمانه چند
 آخر چه کرده ام من بیچاره ضعیف * و آخر چه برده ام من رنجور مستمند
 ۲۵ از بهر من سپند هی سوخت روزگار * و اکنون مرا بر آتش غم سوخت چون سپند

دریغ رفت جوانی و یادگار نماند * ازو نه طاعت دینی نه مال دنیائی
 کون که موسم برنائی و جوانی رفت * فرو شوای نفس من چنانک بر نائی
 چون نیست سودی ای زندگانی از تو مرا * تو هم برو چو جوانی بشد چه ی پائی
 زهی زمانه نکردی بجای من تقصیر * تمام گشت سزد گر برین نیفزائی
 لطیفهای تو در باب من پیایی شد * توقفی کن تا یک زمان بر آسائی
 بترک یاران گفتم ز خانه دور شدم * ز پیش شاه فتادم دگر چه فرمائی
 علاء دولت و دین خسروی که طبع عقیم * ز فرّ مدحش چیرست بر سخن زائی
 خدایگان قدر قدرت قضا فرمان * که پیش او نبود چرخ را توانائی
 کمال همت او بر مثال رفعت خویش * بداد قوس فلک را محلّ طهرائی
 ۱۰ سپهر خواهد تا پای قدر او بوسد * و لیک ی نتواند ز پست بالائی
 برای خدمت او عقل جست هشیاری * برای طلعت او خواست چشم بینائی
 زهی بساط ترا بخت کرده فراشی * زهی سپاه ترا چرخ کرده صحرائی
 سحاب مکرمتی و آفتاب مملکتی * جهان مقدرتی و آسمان آلائی
 بگاه بسطت مولای بحر فیاضی * ز راه رفعت بالای چرخ اعلائی
 ۱۵ تویی که ناید ازین هفت طاق فیروزه * عریض جاه ترا نیم بند یکنائی
 زمانه چشم گشادست تا چه حکم کنی * سپهر گوش نهادست تا چه فرمائی
 اجل بعهده تو فارغ ز کیسه پردازی * فلک بدور تو ساکن ز عمر فرسائی
 بوقت بخشش گوهر به تیغ نگذاری * بوقت کوشش رُخ از سماک بر بائی
 ز دور بینی رای تو بیم آن افتاد * که بکر فکر در افتد بذل رسوائی
 ۲۰ نکرد جلوه حسن آفتاب تا نستد * ز نور رای تو منشور عالم آرائی
 بمحفل که رود ذکر طبع فیاضت * محال باشد بر قلم اسم در بائی
 چو دست تو همه سرمایه بحار بداد * چگونه بحر زند با تو لاف هتائی
 اگر چه سود نباید ز ذره خورشیدی * اگر چه خوب نباشد ز صعوه عنقائی
 اگر حسود تو جوید برابری با تو * عجب مدار که جوید ثری ثرائی
 ۲۵ ملوک بر در حکمت چگونه سر نهند * چو روزگار ترا خط دهد بولائی

وله،

اگر سنبهی با تو طریق جور سپرد
جنات گفت و بیازدت از جنون و عته
بعاقبت نظری کن بعافیت میزی
مقابله چه کنی مر سنبه را بسفه

۵

(۵۷) الصدر الاجلّ بهاء الدین محمد بن المؤید البغدادی رحمه الله،

فضل مجسم و لطف مصوّر خورشید آسمان معالی و نادره ایام و لیالی بود
با طبعی وفاد و ضمیری نقاد و خاطری متفاد و نثری مصنوع و دلگشای
و نظمی مطبوع و جان افزای و مجبوع رسالات او که موسومست بالتوشل
۱۰ الى الترسل بحریست محیط مملو بدرر معالی و سپهری بسیط مشحون بدراری
غرایب و کمال فضل او در آن پیداست که گذشتگان را در خجلت انداخته
است و آیندگان را در نگاپوی طلب افکنده و افاضل کُتاب و امانل
حُجّاب و اصحاب صنعت و ارباب حکمت را سرمایه کامل بدست داده و
برای مذکران عالی سخن ذخیره شگرف نهاده و با این غزارت فضل و
۱۵ سماحت خلق پیوسته کوفته صدمات حوادث و خسته نکبات ایام بودی،
و صاحب اجلّ شمس الدوله و الدین مسعود وقتی از وی کوفته شد بود
قصدهاء شگرف کرد تا او را بچند شهر بند کردند و او قصیده میگوید و
چون در غایت لطف بود تمامت آن ایراد کرده آمد، و قصیده این
قصیده است،

۲۰ در یغ روز جوانی و عهد برنائی * گذشت در غم دوری و رنج تنهائی
ز بس که گشتم از جور چرخ جای بجای * شدم چو هرزه روان هر دری و هر جائی
برنج هجر خرد گویدم شکبیا شو * نه دل بدید و نه جان چون کم شکببائی
ملاطم مکبید از زغم شوم شیدا * که از غریب نباشد غریب شیدائی
۲۴ ز بس که بر من بیچاره چرخ صنرا کرد * ز آه نیست دلم گر نگشت سودائی

از بحر طبع خویش گهره‌ها شب چراغ
 بهر ثنات در صدف دل نهفته‌ام
 دانی بزرگوارا کز جور روزگار
 شبها چو بخت تو نفسی من نرفته‌ام
 نا در جناب جاه و جلالت نرفته‌ام
 گردِ محن ز ساحت سینه نرفته‌ام
 دارم طمع ز لطف تو نا سفته گوهی
 زیرا بسی گهر بمدیج تو سفته‌ام

چون ملك تاج الدين رحمه الله اين قطعه بر خواند كنيزك بچه هندی بكر
 ۱۰ كه زنگيان زلف او روى روى آفتاب را طباچه غيرت مى زدند به نژديك
 او فرستاد و اين قطعه در عذر آن نشست،
 قطعه

چون بالماس طبع دُر سُنْتى * دُر ناسفته فرسندام
 قوتت ده خدای عزّ و جلّ * كه ز بى قوتى بفریادم

و چون سید بافتضاض بکارت او داد قضاء شهوت بداد و بیاقت از
 ۱۵ عقیق آن شبه شبه مهر بر داشت بحکم صغرسن و ضیق محلّ و کبر آلت
 آن كنيزك رنجور شد و هم در آن زودی فوت گشت و چون ملك تاج
 الدين را ازین حال علم شد این دو بیت به نژديك او فرستاد قطعه

علوے کافران هندی را * زود از اسلام سیر خواهی کرد
 پدرت غزو کردی از شمشیر * نو غزا هم بکیر خواهی کرد

۲۰ و سید دو بیت دیگر در جواب این قطعه بفرستاد بملك تاج الدين، نظم

وعده کرده مرا شاهان * بسخن دور و دیر نتوان کرد
 بیقین غزو کافر ماده * جز بشمیر کیر نتوان کرد

و این رباعی چند از وی نقل کرده اند، میگوید رباعی

يك ذره چو نیست در منت بستگى * منای دل ریش مرا خستگى
 ۲۵ کم کن ز جفا و جور چندانك دلم * خو باز کند امر تو باهستگى

میخواستم که خواسته بشدم نبود
 آری نه خواسته همه کس را بخواستست
 سین یافت تاج سر چو کثری دارد و الف
 بی دستگاه ماند ازیرا که راست
 و از دوستی کاه خواسته بود مدتی بگذشت و آن وعده وفا نشد، این
 قطعه در آن معنی میگوید،
 قطعه

زهی یگانه عالم که چرخ را رایت
 بگاه نرد کنایت سه ضربه داد ببرد
 ز شه مرا بکه و جَو نوبد دادی باز
 چه شد که بخت منت این سخن زیاد ببرد
 گذشت سالی و ز آن که جَوی نشد حاصل
 مگر حدیث جَو را چو کاه باد ببرد

(۵۶) السید الاجلّ ظهیر الدین تاج الکتاب السرخسی رحمه الله علیه،

کان سیادت و جان سعادت بر آسمان علوم ماه تابان و بر فلک علو
 ۱۵ خورشید رخشان مدت‌ها دیوان انشاء سلطان شهید برسم او بود، منشآت
 او مقبول فضلا و مکتوبات او پسندیده علما چنانکه نثره نثار نثر او
 سزیدی و شعری شعار شعر او شایستی و از اشعار او داعی را بیشتر سماع
 نیفتادست فاما شنیدم که بحضرت ملک کبیر تاج الدین تیران رحمه
 الله قطعه فرستاد و از وی کنیزکی بکر التماس کرده و آن قطعه اینست،
 قطعه

صدرا بذات پاک خداوند انس و جان
 کز جان و دل ثناء جلال تو گفتم
 جانم ز خار حادثه هر چند خسته بود
 لیک از نسیم لطف تو چون گل شگفتم

ی روم افسوس ازین آتش که هجرش بر فروخت

صد هزاران داغ مہجوری بدل بر ی برم

و صدر اجل فخر الدین ملک الکلام مبارک شاه از وی مسودہ اشعار او

التماس کرد و این قطعه در جواب آن بخدمت او فرستاد، قطعه

فرمودہ کہ دفتر شერთ بمن فرست * در خط مشوسر از خط فرمان نی برم

امر ترا بطوع مطیع ز جان و لیک * خرمًا ببصره زیره بکرمان نی برم

از چشم کور آب ز کوتاه دیدگی * قطره بسوی چشمہ حیوان نی برم

نور چراغ کاسنہ نیم تاب را * در آفتاب نور درفشان نی برم

گل مہرہ ایست نظم و یا سنگ ریزہ * یاقوت و لعل گیر سوی کان نی برم

انگار درج گفته من درج گوہرست * درج گہر بضاعت عثمان نی برم

بر من بدیوی ارچہ گواہی دہی بد * پای ملخ بہ پیش سلیمان نی برم

از ملک تاج الدین جو میخاھد نظم

ای خسروی کہ رخس جلال ترا سزد

طوق ستام و نعل ز برجیس و ماہ نو

در موکب تو چون بخرای دو بندہ اند

۱۰

خورشید شہسوار و سپہر پیادہ رو

در دست بندہ گاہ در بیگی دو ماندہ اند

دل روز و شب بدست جو و کاهشان گرو

فرمائے نا بنام من آخر سلاک خاص

بر کاهشان خاصہ برائی کند بچو

۲۰

ولہ

ھر کہ چون گل بزر فریفته شد * در عمل آب روی داد بیاد

دست کوتاہ باش و راست چوسرو * تا سر افراز باشی و آزاد

ولہ گر در میان سفله مرا دستگاہ نیست

از راستیم دان نہ افزون نہ کاستست

۲۵

شعر من سحرست و وه نادانی من بین که سحر
 بر گرافه سوی موسی پیبر ی برم
 او چو خورشید از بزرگی نور بر ی افکند
 من چراغ نیم مرده در برابر ی برم
 رسم ابرست این و بر من عقل میخندد چو برق
 کین چنین قطره سوی دریای اخضر ی برم
 وه چه عذری هست کان راهی بجائی ی برد
 ذره پیش آفتاب نور گستر ی برم
 او سلیمانست و من در جنب او مور حقیر
 عذر مقبولست اگر هدیه محقر میبرم
 ذکر من در حضرت سلطان بخوی باز راند
 تا بدان گردن فرازی بر فلک سر میبرم
 دست بر پشتم گرفت از تربیت تا لا جرم
 پشت زیر بار این منت چو چنبر میبرم
 چون خط جدول که از شنگرف بر کاغذ کشی
 بر رخ از خونابه خط خط همچو مسطری برم
 همچو یوسف حبس چاه جُبم از اخوان خویش
 زین سبب دیک پُر آب و دل پُر آذری برم
 گر دِ اشکم نیستان دل چون صراحی خونِ صُرف
 بر میان زَنار ترسائی چو ساغری برم
 گرچه از آزار ایشان با لب خشک آمدم
 شکر ایزد را که از شکرش زبان تری برم
 بیشتر خواهم که آرم سوی او زحمت و لیک
 خدمتی میدانم این کابرام کمتر ی برم

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

- بر سمش چون بوسه دادم نام رخسار رستم
 زیر لب در چون دریغی سست و لاغری برم
 فی که بر یک خلعت معبود مقصورست و بس
 ز اصطناعش صد هزار انعام دیگری برم
 گر مهتی بود از احسانش مکفی می روم
 و مراد می بود اسبابش میسر می برم
 میل یارانم بشکر بود و اینک بهرشان
 شعر فخر الدین براه آورد از ابدر میبرم
 اتفاق رجعت از فیروز کوه می فتد
 من بضاعت بار خوزستان و عسکر میبرم
 خستگانی را که زخم مار هجرش خورده اند
 از دم جان بخش او تریاک اکبر میبرم
 نشنگان راه عشقش را که بس دل تفته اند
 شربتی از چشمه حیوان و کثر میبرم
 یوسف دلهاست او و یک جهان یعقوب او
 بوی پیراهن سوی یعقوب غنخور میبرم
 در سخن دریای طبعش موج معنی میزند
 من بکشتیها ز مدحش دُر و گوهر میبرم
 او زبان شکرین بگشاده چون طوطی بنطق
 من طبرزدها از آن لفظ چو شکر میبرم
 هم ز رای نور بخشش هم ز خلق مشک پاش
 عالم جان هر منور هر معطر میبرم
 صد هزاران آهوی چین را بناف اندر ملان
 آن نسیم خوش کران خلق معنبر میبرم

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

باز این دل دیوانه هوا خواهد کرد
 هر لحظه بهر سوی نذا خواهد کرد
 روزی دوسه از عشق مگر آسوده است
 آنرا بیلا کنون قضا خواهد کرد

وله ایضاً،

دل در سر زلفت آرمیدن خو کرد * هر لحظه بهر سوی دویدن خو کرد
 چون موی شدم نزد منش باز فرست * اکنون که بموی بر دویدن خو کرد

(۵۵) الامیر الاجلّ ظهیر الدین [نصر] السمری السجری،

امیر نصر از امانت عصر بود و واسطه عقد نیروز و بر افاضل زمان
 ۱۰ بفنون فضایل فیروز خطّ او از خطّ دلبران عنبر زلف خوشتر و شعر
 او از لفظ معشوقان مهر پرور دلکشتر و در آن وقت که وی را از
 حضرت سیستان برسالت غور فرستادند چون بحضرت اعلیٰ غیائی رسید
 رسالت ادا کرد و بتشریفات بسیار مستظهر گشت، صدر اجلّ فخر الدین
 مبارک شاه او را بسیار دلداری کرد او شکرانه آن اکرام را بدین قطعه
 ۱۵ مقابله کرد،

از اداء شکر انعامش چنان عاجز شدم
 کین زمان صد خجالت از طبع سخنوری برم
 پیش تختش نامه اندر سر چو دهد آمدم
 طوق بر گردن ز شکرش چون کیوتری برم
 تا بتشریفم سر و تن کرد چون صبح و شفق
 سر از آن صبح و شفق بر چرخ و اختری برم
 اسپ کم فرمود کوهی دان که با رفتار او
 ننگی دارم که یاد باد صرصری برم

۲۰

۲۲

بادبان کشتیِ عمرم سری پر باد بود
کز خم پشتم سوی پستی چو لنگری رود
در نکوئی دلبرا نظم ترا اندازه نیست
لیکن اندر کسوت خطّ نکوتری رود
پرورش از خدمت شه ناصر الدّین بافتی

آفرینها بر دل آن بند پروری رود
حسن اخلاقش چو برگزینی شه گردون ز شرم
روزها شد تا که اندر زیر چادری رود
آفتاب اندر حجاب ابر پنهان ی شود
چون سخن اکنون هم از آن رای انوری رود
عود مدحش در دل مجنون من آتش گرفت

بر زبان نام دلم همواره مجهری رود
مهر گردون باد بر روی چو ماه او مدام
مهر و ماهش امر حق را نا مستثیری رود

۱۵ و این غزل که از لذّت امان و حصول امانی خوشتر است اوراست، غزل

آنکه که خواب بود ترا دل بخواب دید
در تیره شب بدیک جان آفتاب دید
جانی پُر از نشاط ترا در کنار یافت
گوشی پُر از سماع بکف بر شراب دید
فریاد از آن مقام که بیدار گشت دل
و آگاه شد که این همه دولت بخواب دید
زلفش ندید در کف و از دست روزگار
نزدیک شد که بگسلد از بس که تاب دید

و رباعیات او در اطراف جهان مشهور است و بر زبان فضلا مذکور

۲۵ از برای زینت کتاب بیتی چند تحریر کنم، رباعی

بند کاغد از کلام تو چو بیند فاضلی
 گوید اندر بند کاغد تنگ شکر می رود
 میرود چون باد نظم تو ز بس خفت چو آب
 ز آن حسود خاکسار تو در آذر می رود
 روشن و پاک و بلند شد سخن چون اختران
 تا ز طبع این سخنها بر چه اختر می رود
 با جمال خط معانی لطیف شعر تو
 چون شود دیک هم از دیده بجان در می رود
 بکر طبع تو در اقصای جهان گاه نبرد
 مردی اندازد و همواره دختر می رود
 دل بر نظم تو می آید نی باید برم
 هیچ نتوان گفت دل نزدیک دلبری می رود
 جز ترا که هر سخن گوی مراتب برده
 مرکه را اندر جهان این چرخ گوهر می رود
 تا حدیث رفتنت از گوش آمد در سرم
 از سرم بگشاده آبی کآن بر آذر می رود
 مانند خدمتکار در حبس غم هجران تو
 دل ازین غم بیخبر با تو برابری می رود
 بی دل و بی تو اگر در باغ جنت میروم
 با جزع گوئی که عاصی روز محشر می رود
 اشک من از دولت عشق تو شد یا قوت سرخ
 دولتی دیگر نگر یا قوت بر زری می رود
 از بلندی سخن فارغ شدستم کین زمان
 از سپهر چنبری سروم چو چنبری می رود

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

در ره من رنجها دیده فزون از قیاس
 ز آخر من فاقها خورده فزون از شمار
 خنک همایون من در همه کاری مرا
 رخس تهیبت بدی شولک اسفندیار
 قصه نشاید دراز دزد ببرد اسپ من
 من چو خرا ندر خلاب مانده ز غم دل فگار
 خاطرم از بند اسپ زود گشاده شود

بسته ام امید خویش در نظر شهریر
 تا که بود بر فلک هیچ ز انجم نشان
 ناکه کند بر زمین هیچ ز مردم قرار
 انجم و مردم مقیم تابع فرمانت باد
 بر غرض و کام تو چرخ فلک را مدار

و امیر اجل ظهیر الدین نصر سموری نزدیک او قطعه فرستاد وقتی که از
 حضرت سیستان برسالت آمد بود چنانکه بعد ازین تقریر کرده آید و
 ۱۰ مطلع آن اینست

از ادای شکر انعامش چنان عاجز شدم
 کین زمان صد نخلت از طبع سخنوری برم
 جواب این قطعه بفرستاد و این قطعه بجایگاه خود تمامت آورده خواهد
 شد،

۲۰ ای سخا گستر سخن پرور ظهیر دین حق
 چشمه حیوان ز لطف در عرق تری رود
 در زمین نام تو بیشک نصر اعظم می سزد
 نام برجیس فلک گر سعد اکبر می رود
 آب کوثری رود ز الفاظ تو اندر جهان
 هم بنوعی دیگر آری آب کوثری رود

غیبت سلطان ز غور گرچه بسی فتنه زاد
 هست در آن نکته معنوی و خوشگوار
 چرخ نمیدید آنک حاسد ملک تو کیست
 گشت بدو بر کنون سرّ همه آشکار
 از پس این در بین نا چه کند آسمان
 با سر هر کس که هست از تو بدل کینه دار
 طالع مسعود تو گشت بری امر نخوس
 میکند از جزو او کلّ فلک افتخار
 نهضت تو بعد ازین باشد در ین و یسر
 فتح ین بوسدت بخت مساعد یسار
 هست ترا کار ساز آنکه همه کار ازوست
 کار تو پس دیگرست با تو کسی را چه کار
 از همه چیز جهان بیک اسپ داشت
 خوب شیت گش خرام نیز نگ و راهوار
 خُرد سر و ضخّم یال گرد کفل چن بر
 سخت سُم و نرم دست گام زن و کامکار
 برق بچستن بدی پیش نگ او گران
 باد برفتن شدی در ره او شرمسار
 درگه وقفه چوکوه در دم حمله چو باد
 سوی نشیبی چو آب سوی فرازی چونار
 از بر سیمین بران پیکرش آورده رنگ
 وز تن آهن دلان هیکل او برده بار
 بوده من اورا مقیم خواجه نا مهربان
 او من دیوانه را راهبر هوشیار

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

- شاه جهان سیف دین سایه داد آفرین
 عادل عالی نسب قاهر دشمن شکار
 خسرو انجم سپاه مقبل خورشید راه
 صفدر گردون توان مُعطی دریا بسار
 هیبت او فتنه سوز خدمت او دل فروز
 دولت او بخت بخش خنجر او خصم خوار
 چرخ بدو منتهی دهر بدو مفتخر
 تاج بدو ارجمند تخت بدو بختیار
 دیده اقبال را هست ز رویش صفا
 چهره خورشید را هست ز رایش عیار
 ای شده از فرّ تو پیکر دولت سمین
 وی شده از عدل تو هیکل فتنه نزار
 مرتبه عزّ تو گشته ز نصرت بلند
 قاعده ملک تو گشته بعدل استوار
 خسرو گیهان نوی هست جهان ز آن تو
 آنک جهان آفرید کرد ترا اختیار
 حاسد نوگر ازین رنجه شود بالک نیست
 قلب نگردد بدین آنچه کند کردگار
 پیش سر تیغ تو فتنه نیاید که نیست
 حمله خورشید را سایه شب پایدار
 تیغ محرف زنی کتف چپ خصم را
 سازد بر ران راست ضربت تیغ گذار
 مرد مرتفع صفت چون دو مثلاً شود
 جز نو که داند چنین هندسه کارزار

دی ز بنفشه بسی بر دم نزدیک دوست
 تا که بیادش دم حال دل سوگوار
 گشت ز عکس رخس رنگ بنفشه چو گل
 سوگ بنفشه شکست رنگ رخ آن نگار
 بر غزل عنده لب شاخ در آمد برقص
 کرد شکوفه بنقد خرقه خود پاره پار
 مل بگل از دیر باز داشت بسی اشتیاق
 موسم گل چون رسید جانب مل گوشدار
 بی رخ گل مل مخواه بی مل گل را مبین
 کونه عمرست گل عمرش با مل گذار
 روزی و عشرتست وقت نشاط و سماع
 نوبت لهو و طرب موسم بوس و کنار
 سایه گل به کنون با بت خورشید روی
 جام طرب در میان کرده ز انده کنار
 در دل او تاب مهر در لب او آب لطف
 باغ ارم بر رخاں چنگ ارم بر کنار
 منزل لشکر همه روضه رضوان شده است
 خواه به بین روی دشت خواه بین رودبار
 خیمه هر لشکری پر ز بت قند لب
 برده بزیب و گشتی آب بت قندهار
 طبع جهان کرده خوش روی گل و دل نواز
 گوش فلک کرده کر کوس شه می گسار
 لشکر منصور شاه جمله بدان خرمند
 داده ز اقبال شاه داد همه روزگار

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

بامداد که بدست صبح در آسمان گشاده شدی و خوان سالار تقدیر این
قرص گرم خورشید را بر سبز خوان آسمان نهادی فراشان در سرای کرم
او باز کردند و خوان سالاران مواید غربا ترتیب کرده و اصناف
اضیاف علی اختلاف طبقاتهم روی بدان منبع کرم آورده همه روز از لطف
ضیافت و حسن خلق او آسایش گرفت و در حضرت سلطان سعید
غیاث الدینا والدین اسباب همه بساختی و تعریف جمله بواجبی بکردی
و ادرار و انعام فراخور حال هر کس بستدی و قصاید و رباعیات او
بلطافت و سلاست مشهور است و این قصیده در مدح ملک سیف الدین
خسرو جبال گفته است درین جا صفت اسپ میکند،
شعر

- دست صبا بر گشاد روی عروس بهار ۱۰
بر سر او چشم ابر کرد ز ژاله نثار
برق بر آورد تیغ رعد فرو کوفت کوس
سرو علم بر فراخت لشکر گل شد سوار
سوسن کین حال دید کرد بنرگس ندا
خواب چه باشد به بین نعیبه نو بهار ۱۵
نرگس گفتا که خواب گشت ضرورت مرا
می نبرد از سرم ساغری می خمار
ستر عاری گل کرد صبا باز و گفت
بلبل بیچاره را چند دهی انتظام
بس که شکوفه شکفت انجم گوئی بر بخت ۲۰
انرا کمر آسمان بر کله کوهسار
باغ چو دید آنچنان گفت نه نیکو بود
سرو قبا بی علم کوه کله زر نگار
ز آنکه بلاله گمان شعله آتش برد
شهر نیارد گذشت بر طرف لاله زار ۲۵

است و نگاه داشت عروض او بغایت دشوار میگوید شعر
حبّدا بنظی کآن شفاء جان شد * همچو راح روحش راحت جنان شد
آفتاب نوری کز طریق حاجت * یک رفیق راهش ماه آسمان شد
حور منظری خوش خوب دلکشی گش * کر کمال خوبی دلبر جهان شد
کار دل که از دل گشته بود بی جان * جان و دل شد اما جان دل ستان شد
در تنی که از تن مانده بود بی دل * ناگهان در آمد یار مهربان شد
کلّ او چو دیدم کان نمود ز اوّل * چو نش جزو کردم زادهاء کان شد
وقف از نشارش طبع بر بدایع * حالی از نگارش دیک بوستان شد
گفتمش کرائی گفت من ترا ام * گفتم از کجائی زود پیش خوان شد
۱۰ هر خطر که آمد از قضاء ایزد * در ضمیر مردان صدق کن فکان شد
دفع آن خطرا ز آسان معنی * اعدل سلاطین خسرو زمان شد
خسروی که اکنون از کمال عدلش * گرگ خون خورند بر رمه شبان شد
بر عدوی ملکش خار خشک اوّل * گشت تیز پیکان بعد از آن سنان شد
ملک رای و خان را آب داد لطفش * باز باد عفش هُلک رای و خان شد
۱۵ در زمان عدلش برستم رسیده * گشت خار خرما خاره پرنیان شد
و این قصیده برین ابیات اختصار افتاد،

المروزی رحمة الله علیه،

صدر سحاب بیان دریا بنان که فناء او محطّ رحل افاضل و مرجع و
۲۰ مآب اماتل بود مائت انعام او برای غربا نهاده بود و در سرای او بر
اصناف فضلا کشاده فیروزکوه بوسیت اکرام و انعام او کعبه زوّار و
قبله کبار شده بود یکی از کرام عادات و محاسن صفات او آن بود که بر
در سرای او دربان نبود و بر مائت کرم او میان عفاة و کفاة و صوفی
۲۴ و کوفی و کُله دار و عمامه پوش و قلندر و زرق فروش تمییز نبود هر

آفتاب سایه دار است او جهان را گاه عدل
 سخت نادر باشد الحق آفتاب سایه دار
 سایه پروردست خصمیش ز آفتاب تیغ او
 همچو سایه ز آفتاب از بهر آن جوید فرار
 از برای سایه او خاک را خدمت کند
 آفتاب اندر مسیر و آسمان اندر مدار
 انحراف بی فخر آسمان هر دم وصیت میکند
 کافتابا سایه ریاست او را سجده آم
 ور مثل صد شهریارش باشد اندر روز کین
 ز آفتاب او را بسایه کب گذارد شهریار
 همچو سایه از ها آمد همایون بر جهان
 آفتاب دولتش کاین بماندست از غبار
 پیش رای آفتاب آیینش خصم مملکت
 سایه سنگی ندارد زان چنان ماندست خوار
 ورهی خواهی قیاس شاه و خصم شاه کرد
 سایه شب را به پیش آفتاب روز دار
 گر بصورت آفتابی گردد آنکش دشمن است
 سایه اعلام منصورش بر آرد زو دمار
 تا بود تفسیر سایه و آفتاب اندر سخن
 طره گیسوی لیل و غره روی نهار
 زیور بزم تو باد و خاک روب مجلس
 آفتاب روی چرخ و سایه زلفین یار

جواب معارضه رشید الدین تاجر گوید از زبان فخر الدین مبارک شاه بر
 منوالی که در آن بحر شعر کم گفته اند اگرچه این قصیده از دایره متقنه
 ۲۵ است فائماً بر تقطیع فاعلن فعولن پیش شعر کمتر گفته اند و سخت مصنوع

نتوان کشید یا نوارد خاطر است یا موافقت طبیعت و اگر مخول است
کتاب را انحال عیب نباشد این معنی آورده شد تا خواننده ازین دقیقه
غافل نباشد و این قصیده که مزاج چشمه نسیم دارد و طراوت شمال و
روح نسیم در مدح سلطان جهان غیاث الدنیا و الدین تغیه الله برحمته
و غفرانه گفته است و در هر بیت از ابیات غزل گل و ی که راح را
رُوح رُوح خوانند و گل را قوت دل لازم داشته و در ابیات مدح در
هر بیت آفتاب و سایه مراعات کرده چه آن آفتاب سلاطین بحقیقت سایه
رحمت رب العالمین بود و این یک قصیده بر کمال فضل و علو سخن او
گواه تمام است،
شعر

ای گل و ی را برخسار و لب تو افتخار
چون گل میگون ببار آمدی گلگون ببار
شکل گل چون شکل جام و رنگی چون رنگ گل
هست گویی هر دورا از هم صفتها مستعار
باغ را بی گل کجا باشد درین هنگام قدر
جام را بی یی کجا باشد درین موسم قرار
گل بمطرب چون هی گوید که از دستم منه
ی بساقی چون هی گوید که بر دستم مدار
گل زی جوید شعاع و ی ز گل گیرد فروغ
با گل و ی عیش کن بی زحمت خار و خمار
خاصه چون سلطان اعظم گل به پیش و ی بدست
مطربان را خواند پیش و بندگان را داد بار
سایه یزدان غیاث دین و دنیا کاغذ
ز آن بیاراید چمن کز رای او دارد شعار
شهریاری کاغذ از سایه اقبال او
بر سپاه سعد و نحس اختران شد کامکار

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

خریطه بیاورد و نامه بخط فرید الدین که جواب مکتوب او نوشته بود
برون آورد، الحق خطی که ابن مُقله آنرا بر مقله نهادی و ابن البواب
بدربائی او تن در دادی، مطلع آن يك قطعه تازی بود و بیت بس
آن قطعه پاری نوشته،
قطعه

۵ آمد بپام عاشق مهور مستهام
مرغی ز آشیانه معشوق نامه نام
لنظش چو لعل منجمد از خنده هوا
خطش چو دُر منعقد از گریه غمام
پرسیدم از عطارد کین نامه زان کیست
وز اهل فضل منشی این درج در کدام
گفت آنکه مبدعان نکات براعتند
با من که خواجه همام پیش او غلام
گفتم جواب نامه نویسم بطنر گفت
اقرار تو بجز جوابست و السلام

۱۰ و چون حضرت فیروز که محط رجال و مهبط انوار فضل و افضال
شد و شعراء عالی سخن قبله حاجات خود آنرا دانستند و فضلاء سالی
مرتبت روی بدان آوردند هر چند شرف الدین فرید بفتی دیگر موسوم
بود و کمال فضل او همکنان را معلوم گاه گاه از برای امتحان طبع و تشحیذ
خاطر قصیده گفتی و بالماس بیان گوهر معنی سفتی و در بارگاه فلک پناه
۲۰ عرش و کرسی پایگاه آن قصیده بشرف احمد مشرف گشتی و این بیت
که مطلع این قصیده است و تحریر [خواهد] افتاد در ظن بند آن است
که قاضی منصور است و قصیده سخت غرا و ایاتی بغایت مطبوع در آن
قصیده ایراد کرده است و خاطر او بدان مسامحت نموده و در فصل علماء
وائمه آن قصیده آورده خواهد شد و هر دو بزرگ در يك عصر بوده اند
۲۵ و در فضل و هنر آیتی و در لطف طبع بغایتی که رقم انخال بر ایشان

اندر هر فن که باز جوی اورا * گوئی که بیامده است آن فن اورا
و صاحب دیوان انشاء سلطان سعید غیاث الدین و الدین محمد بن سام
نعمتہ اللہ برحمتہ و غفرانہ بود و مکاتباتی کہ بمواقف مقدسہ امیر المومنین
الناصر لدین اللہ الذی لا امام للمسلمین سواہ نبشته است در آن حضرت
مقدسہ آنرا شرف احما د ارزانی فرمودہ اند و باحسان و تحسین اختصاص
داده و میان او و صدر اجل جمال الدین افضل العصر [افتخار الملک
مکاتبات و مشاعرات بودہ است و وقتی کہ افتخار الملک] از شغل استیفا
معزول گشت نامہ نبشت بنزدیک او و این قطعہ در اثناء آن نامہ درج
کرد و این دُر در آن درج مدفون گردانید،
۱۰ ای فاضل زمانہ و معروف روزگار * هرگز بقصد جاہل مجہول کی شوی
در شغل ار کشید جهاندار خطّ عزل * در عزل جز بدحش مشغول کی شوی
از شغل بر وقایع معروف گر شدی * از فضل بر بدایع معزول کی شوی
افتخار الملک سہ بیت جواب این انشاء کرد و بخدمت او فرستاد، بیت
تشریف فضل تو کہ طراز مکارمست * جائی عریض داد مرا در مقام عزل
۱۵ ہر چند اہل دولت در دور روزگار * پیوستہ بدگوار شناسند جامر عزل
با ذوق سلوئی کہ رسانید قاصدت * در کام عقل تلخ نیامد فطام عزل
و ۴ شرف الدین فرید کافی راست
نظم

من آختہ قد بودم و با قوّت و چُسْت
گم گشت جوانی و دوتا گشتم و سُست
جویان جوانیست قد من بدرُسْت
مر گم شکر را بجز دوتا نتوان چُسْت

۲۰

و وقتی در نیشابور در مصاحبت سید الکتاب جمال الدین علی لاہوری
کہ صاحب دیوان انشاء ملک موید بود بساط سخن بسط کردہ بودیم، در
۲۴ اثناء آن ذکر فرید الدین کافی رفت او بغلام دولتی اشارت کرد تا

چو صاحب سخن زنده باشد سخن * بنزد همه رایگانی بود
یکی را بود طعنه در لفظ او * یکی را سخن در معانی بود
چو صاحب سخن مرد آنکه سخن * به از گوهر نغز کانی بود
زهی حالت خوب صاحب سخن * که مرگش به از زندگانی بود
و این رباعی هم او گفته است،
رباعی

گفتم خون شد دلم چو شد منزل غم * گفتا الحق همین بود حاصل غم
گفتم ریحی بکن که وقت آمد گفتم * کم گو غم دل که من ندارم دل غم
هوراست،
رباعی

ای لطف تو در خامه تقدیر هنوز * حسنت نشده تمام تصویر هنوز
۱۰ خون دل من مخور که خونی گردی * ناشسته لب چون شکر از شیر هنوز
هوراست،
رباعی

ز آن زلف که از حلقه همه زنجیرست
عمریست که بر من غم و سودا چیرست
هجران تو چون تیره بکرد آب سرم
تا بشناسم که آم ام سر تیرست
۱۵ هوراست،
رباعی

ای زلف تو زنجیر دل برده من
عشق تو دریده ناگهان پرده من
پرسید دل از دیده که این فتنه چیست
۲۰ ی گفت گری دیده که از کرده من

(۵۴) الصدر الاجل شرف الدولة و الدین سید الکتاب فرید الزمان

احمد بن محمد ابزدیار الکافی يعرف بفرید الکافی،

در فنون هنر کافی بود و با فضلی وافر وافی بجزی در هنر بی پایاب و
۲۴ قطعی در بزرگی مدار الباب،
بیت

بر بساط بارگاه و ساحت درگاه اوست
 گاه قیصر بار خواه و گاه خاقان داد خواه
 و هم اوراست در صفت اسپ،

گاه در جولان بدارد خیره نکبازا بجای
 گاه صرصر را بتگ پیشی دهد یکساله راه
 بگذرد از روی دریا بی فتوری همچو برق
 گر شبی تاری پلی سازند از موی سیاه
 در چراگه آگهی یابد چو گوش از بانگ رعد
 گر بیک فرسنگی از بادی بچسبد یک گیاه
 ۱۰ که چو و هم از گام بنوردد جهانی بی قیاس
 که چو کوه از پشت بر سازد حصاری با پناه
 هم برمنز خاطرش بجهانی از اوج فلک
 هم بنار عنکبوتش داری ار خواهی نگاه
 عرصه افلاک باید ساختن میدان او
 ۱۵ چون عنان او بگیرد دست راد پادشاه

و هوراست در صفت تیغ،

چون عروسان بیسته زیور لیک * زیور دست پادشاهانست
 آسمان رنگ پیکری که ازو * روز روشن ستاره تابانست
 خورشش آب و آتش است و لیک * آتشش زیر آب پنهانست
 ۲۰ اشک خون بارد و بخنده مدام * نازه روی و سپید دندانست
 جمله تن شد زبان که روز و غا * شاهرا مادح و ثنا خوانست
 و هوراست،

نه هر کو کلک بر دارد دیبرست * که هم کلکست دست افزار جولاه
 ز آهن آلت حجام سازند * هم از وی تیغ در دست شهنشاه
 ۲۵ و هوراست،

خداوندی شهبی گیتی ستانی * که شاهان جهانانش بندگانند
 گهی آثار او در هند بینند * گهی فرمان او در روم خوانند
 چو خصمان را ز باس او یقین شد * هم از هستی خود اندر گمانند
 گهی در خدمتش قائم چو تیر اند * گهی نالان ز بیش چون کمانند
 ندارند از جنایت مجرمان باک * اگر از رحمت و عفویش بدانند
 و هو گوید در قصیده،

آن مظفر کامکار و آن مؤید نامدار
 آن مکرم شهریار و آن مبارک پادشاه
 عالی در صدر مسند لشکری در خم زین
 آسمانی در قبا و آفتابی در کلاه
 صورت بختش چو بر تخت مبارک دید گفت
 اینست روشن رای ذات و اینست زیبا روی شاه
 آنکه حلم طبع او وقت طلوع آفتاب
 زرد رخ دارد ز خجلت کوه را مانند کاه
 آخر ماه از شعاع روی او پنهان شود
 اول مه رخ نماید سر فرو افکنده ماه
 فرط عدلش آهوان را پاسبان خواهد ز شیر
 فیض اقبالش ز سنگ خاره رویاند گیاه
 باس او گر شعله در عرصه عالم زند
 آتش فتنه بظلم رحمتش جوید پناه
 ور بداند لذت عفویش که چند و تا کجاست
 هر زمانی تازه گردد مهر جانی بر گناه
 چون بقوت پای قدرت بر سر کیوان نهاد
 گنبد آئینه گون کرد از زبان صبح آه

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

او نیز بدیہہ بی هیچ تامل و توقف گفت
 زین پیش ز ما بود اگر بخشیدن * هر بیتی را خانہ زر بخشیدن
 اکنون چودل و خزینہ پرگشت و تہی * مائیم و زبان و کبر خر بخشیدن

(۵۲) الصدر الاجلّ افتخار الملك افضل العصر جمال الدین محمد

بن نصیر رحمۃ اللہ علیہ،

قطبی بود بر فلک فضل و بزرگی و ماہی بر سپہر مجد و بزرگواری در
 کمال فضایل عدم المثل و در فنون ہنر منقطع النظیر در مضمار بلاغت
 و براعت از اقران و اکثا قصب سبق ربودہ و گوی تقدّم را بحال جای
 کمال رسانیدہ سالہا در دولت ملوک جبال قوی حال بود و از اقبال
 ۱۰ سلطان سعید با عیشی حمید روزگار گذاشت و مؤلفات او در اطراف
 جہان چون نسیم شمال مقبول و جان افزایست و منشآت او چون مشاہدہ
 کواعب و انراب دل گشای،

سَیْرُ بِهِ مَنْ لَا یَسِیرُ مُشِیرًا * وَ غَنَى بِهِ مَنْ لَا یُغْنِی مُغْنِيًا
 و مجلس آرای شہابی کہ تالیف اوست اگرچہ صغیر الحجم است فامّا متضمن
 ۱۵ فوائد بسیار است و کمال فضل و بزرگی او در آن ظاہر و پیدائی شود
 و ابیات و اشعار او شعار لطافت و فصاحت دارد و بہر دو زبان اورا
 شعر است و در ہر دو میدان سواری کردست و این غزل در تہنیت
 قدوم بہار او گفتہ است،

گل کہ شایان بادہ بود رسید * آمدن وعدہ دادہ بود رسید
 ۲۰ جنگ لالہ گذشت و لشکر گل * گرچہ پستر فتادہ بود رسید
 سرو آزادہ بہر سوسن راست * منتظر ایستادہ بود رسید
 لالہ رفت ارچہ پای در گل بود * گل اگرچہ پیادہ بود رسید
 آرزو بیش ازین بسیر مخواہ * کانچہ یزدان نہادہ بود رسید

مدح

۲۴ و ہم اوراست در مدح سلطان شہید سقی اللہ ثراہ،

الْبِلَادَ وَ رَوْحَ الْعِبَادَ وَ لَمْ شَعَتْ بِلَادُ الْهِنْدِ وَ صَحَّحَ سَيْبُهُ وَ وَشَّحَ أَعْنَاقَ
 مَنَابِرِهَا بِالْمُخْطَبِ الْمُخَبَّرَةِ بِالْقَلْبِ النَّاصِرِينَ الْإِمَامَ وَ قَسَيْبَهُ وَ أَعْجَبَ بِهِذِهِ
 الدَّوْلَةَ الْعَرَاءُ بِأَنْ صَارَتْ فِي مَيْدَانِ السِّبَاقِ مُجَلِّيًا وَ [سَائِرُ الدُّوَلِ] يَعْقُودُ
 مُطَاوَعَتَهَا مُتَحَلِّيًا وَ هَذِهِ وَفُودُ غَزَنَةَ قَدْ أَقْبَلُوا وَ الْهَرْدُ أَتَقَبَلُوا وَ أَخْبَرُوا بِأَنْ
 أَهْلَهَا قَدْ أَظْهَرُوا شِعَارَ الطَّاعَةِ وَ أَحْكَمُوا أَنْتَصَارَ التَّبَاعَةِ وَ الْيَوْمَ هَذَا
 السُّلْطَانُ فَاعْتَبِرُوا أَيُّهَا النَّاسُ مِنْ صُنْعِ اللَّهِ الْكَرِيمِ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ
 مَنْ يَشَاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ، اکنون طرفی از لطایف او بیان کرده
 آید، از لفظ او استماع افتاد [که] سه غلام ترك من که ماہرا با کلاه
 داری ایشان قباء حسن تنگ ی آمد و آفتاب را با تاب جمال ایشان
 ۱۰ از شعاع خود ننگ یک روز از شکار باز گشته بودند و هر سه برابر
 ی آمدند عقل در مشاهده این سه یگانه دو دله شد تا بکدام عشق باز
 بر فور این رباعی در پیش خاطر آمد، رباعی

میران ز شکارگه چنان ی آیند * چون ماه دو هفته هر سه بس رعنا بد
 رُخشان رُخشان بروز چونانک بشب * گوئی که نگین کمر جوزا بد
 ۱۰ و هم ازو شنیدم که خدمت ملک شهید قطب الدنیا و الدین سقی الله ثراه
 رانہ بناری که در آخر صاحب برید شده بود و بو بکر مبشر امیر حاجب
 هر دو قاصد من بودند رباعی گفتم و الحق مطبوعست و لطیف، رباعی

پیش کار تو ای مبارک ایام * وی مقبل روزگار شادی فرجام
 میسند که رانہ و مبشر باشند * کز تیغ تو صد رانہ مبشر شد نام

۲۰ حمید قہندزی گفت در آن وقت که بدہلی ی آمد بخششہا کردہ بود و در
 خزانہ نقدی نماندہ روزی شراب میخورد و مست خراب نشستہ بود،
 خواستم کہ اورا رباعی گویم مگر از انعام او نصیبی یابم این رباعی انشا
 کردم، رباعی

۲۴ ای قاعدہ دست تو زر بخشیدن * چہ زر کہ بگچہا گہر بخشیدن * * *

ناگاه کشند کسی از قصد ایشان اورا در سِرِّ اعلام داد هم از مجلس
 شراب بیرون آمد و بلسکرگاه خود پیوست و جملگی امرارا بخواند و
 بنواخت و گفت معلوم همکنان است که ولایت هندوستان را ملک شهید
 قطب الدنیا و الدین نعمت الله برحمته گشاده است و این بلاد بطریق
 ارث خداوند زاده جهان ملک معظم علاء الحق و الدین ملک ملوک
 الشرق خلد الله ملکه را می رسد و من پرورده این دولت و رضیع آن
 حضرتم تمامت هندوستان را بجهت آن شاهزاده مستصفا و مستخلص خواهم
 کرد و از تمامت امرا که در خدمت او بودند بیعت بستد و مال
 هندوستان فرو گرفت و بهراج بستد و مال آن بحاصل کرد و در تمامت
 ۱۰ بلاد هند تا باقصی ساحل بحر محیط خطبه و سکه بنام سلطان معظم ناصر
 الدنیا و الدین سلطان الشرق ملک البر و البحر خلد الله سلطانه شد و
 قاصدان او آخر ماه رمضان سنه سبع عشرة و ستمایه بحضرت اعلی رسیدند
 و از صدق بندگی او اعلام داده با تشریفات فاخر مراجعت نمودند و
 باسم ملکی اورا مشرف گردانید چون انتها بدین حضرت دارد امیدست
 ۱۵ که عن قریب تمامت بلاد هند را مستخلص گرداند و داعی دولت در
 خطبه روز عید در شهر سنه سبع عشرة و ستمایه این معانی را درج کرد
 و فصلی در معنی قهر خصمان و ضبط ولایت و موانات اقبال و دولت
 و مایلت ملوک اطراف ببندگی حضرت ناصری تضمین کرد و آن فصل
 اینست، أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا فِي هَذِهِ الشُّهُورِ وَالْأَحْوَالِ مِنْ تَقَلُّبِ الْأُمُورِ
 ۲۰ وَالْأَحْوَالِ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى جَعَلَ الْغَالِبَ مَغْلُوبًا وَالسَّالِبَ مَسْلُوبًا وَالنَّاكِبَ
 مَكْنُوبًا وَمَوَادَّ قَسَادِ الْأَعْدَاءِ مُنْقَطِعَةً وَرَايَاتِ أَوْلِيَائِهِ مُرْتَفَعَةً فَلَمَّا بَدَّلُوا
 نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْهِمْ كُفْرًا وَاحْتَلَوْا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبُورِ أَمْطَرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ شَائِبَ
 أَمْطَارِ الْأَدْبَارِ فَاقْبَلُوا صَيْدًا عَامِدِينَ وَوَلَوْ حَصِيدًا خَائِدِينَ لَمْ يَلَوْ عَدَدُهُمْ وَ
 عَدِيدُهُمْ وَجَزَعْ عَلَيْهِمْ خَوَاصُّهُمْ وَعَبِيدُهُمْ عِبْرَةً لِلظَّالِمِينَ وَتَذِكْرَةً لِلْأُولَى
 ۲۵ الْأَبْصَارِ فَهَذَا ابْنُ الْجَاجِيِّ خَرَجَ كَيْفَ دَحِ ابْنِ مُقْبِلٍ وَبَنَاتِ الدَّهْرِ مُجِبِلٌ فَتَوَخَّ

که امروز در بلاد هندوستان هیچ رائی ازو قوی تر نیست از سراین
 مملکت تا دار الملک او براند و او هفتصد پیل داشت و ده لک پیاده
 و يك لک سوار و آن استعداد که او داشت کس را نبوده است با این
 همه استعداد که او داشت تاب يك حمله او نیاورد با صد و پنجاه سوار از
 ۵ اقارب و بندگان خود تنها بروی حمله کرده چند پیل را خسته کردند و
 ایشان را منهزم و مقهور گردانید و جاجنگرا فتح کرد و چندین هزار سر
 برید غنایم حلال بیاورد و ثمره آن خدمت آن بود که او را متهم کردند
 که تو خطبه بنام خود کرده و چتر و دورباش بر گرفته و قریب بیست
 لک تنگه از وی بدین بهانه بستند و مدتی مقید و محبوس بود و آخر الامر
 ۱۰ چون ملک شمس الدین بر ملک تاج الدین یلدر ظفر یافت و او را بگرفت
 و چنان فتنی که در ضمیر او نگذشته بود بهوانات دولت او را روی داد
 صدر اجل کبیر محمد الملک رباعی انشا کرد و بنزدیک او فرستاد و آن
 رباعی اینست،

چون ملک تو شد یکی بصد بخش مرا * امید تو حق نکرد رد بخش مرا
 ۱۵ هر چند شفاعتم کسی می نکند * شکرانه این فتح بخود بخش مرا
 چون این رباعی استماع کرد او را اطلاق فرمود و تشریف داد و همچنین
 مدتی در خدمت او بماند، آخر الامر امیر دادی بداؤن او را دادند و
 در آن وقت بهراجرا که سالها بود تا نمرّد و عصیان آورده [فتح کرد و]
 بیست و پنج لک مال از قنوج بستند که در مدت ملک ملک شمس الدین
 ۲۰ هرگز کس دولت از آن ولایت بخزانه نرسانید بود، چون این خدمت با
 نام بکرد ثمره آن این بود که او را بتهمت مخالفت بار دیگر مقید کردند
 و مدتی در بند داشت آخر الامر چون یکباری خلاص یافت بهبانه آن که
 ترا بسر حشی هندوستان می فرستیم او را از پیش تخت دور کردند، چون
 بهندوستان رفت لشکرها را جمع کرد و بنارس را فتح کرد و کارهائ بسیار
 ۲۵ با نام بکرد، قصد کشتن او کردند خواستند که چنین ذاتی بی نظیر را

قطب الحق و الدین تغمّه الله برحمته حاصل شد و لیکن آن بزرگ زاده
مردی مسرف و پریشان کار بود در آن نگجید و کار خود را بزبان آورد
به هندوستان رفت و مدتها برین بگذشت و علاء الملک را وزارت مالک
غور و فیروزه کوه و امارت اسفزار دادند شمس الدین رضی از حدود
مکران و سیستان بخدمت او پیوست و خواست که هم بر آن شیوه زندگانی
کند اما زمین خراسان آن نوع حرکات بر نتابد علوفه فراخور حال او از
دیوان اطلاق میکردند و انعام و تشریف خود پیوسته بودی، چون
رکاب مبارک او از فیروزکوه باسفرار حرکت فرمود شمس الدین رضی
قصیده انشا کرد در تمهیت قدم وی که مطلع آن این بود، مطلع
۱۰ رخشند گوهری ببرکان رسید باز * رخ تازه گلبنی بگلستان رسید باز

و او ترجمه انشاد قصاید [بکس] نگذاشتی و خود هم بخواندی بیاض
بستد و قصیده را تمام فرو خواند و بر ظهر آن بیاض بی هیچ فکر و
تأمل این ابیات نبشت،
قصیده

شمس رضی ز سوی سجستان رسید باز * دین حدود پارس و مکران رسید باز
۱۵ با خط نیک در هم و الفاظ بس تباه * با نثر ژاژ و نظم پریشان رسید باز
گرچه بوقت رفتن چیزی نداشت هم * برگشت گرد عالم و عریان رسید باز
گفتی همیشه کفر و مع الکفر زندقه * معلوم من نشد که مسلمان رسید باز

(۵۱) الصدر الاجل مجد الملک بهاء الدولة و الدین علی بن احمد الحاجی،

آن علی نام عالی همت که از اوایل ایام جوانی در ارتقاء مدارج ملک و
۲۰ دولت و ارتفاع اعلام حشمت مجتهد خود مبذول فرمود تا آخر باوّلین
پایه از مراتب دولت که همت باکسب آن مصروف داشت برسد آنچه
درین ایام شهامت او کفایت شد هرگز در بلاد هند کسی نشان نداده
است و در ضمیر هیچ کس نگذشته و یکی ازین جمله فتح جاجنگرست که
۲۴ با فوجی از حشم بیک ناخن تا بساحل بحر محیط بکشید و رای جاجنگرا

اشعار آن صاحب که صاحب قران قرن خود بود ایراد کنیم، در وقتی که وزارت سیستان بوی تفویض فرمودند و عزم آن طرف کرد رباعی میگوید،

ای دوست مرا درد نواز درمان به * یکساعت دیدار تو از صد جان به
از سبب زنجندان تو يك شفتالو * نزدیک من از هزار سیستان به
و هم او فرماید،
رباعی

هر چند چو من هزار عاشق هستم * کس را نرسد دست بزلف شستنت
جز زُهره کرا زُهره که بوسد پایت * جز یاره کرا یاره که گیرد دستت
و در آن وقت که در خدمت سلطان سکندر بود در طراز با تاینگو
مصاف کردند و با حشم بسیار مردانگی کردند و آثار شهامت او ظاهر
شد و سلطان سکندر او را بستود چنین که بارها بر لفظ راند که من از
آثار تازیگان پردل تر از علاء الملک جامعی ندیدم و سرخس نامزد او
فرمود اما او را هواء اسفزار در سر بود این رباعی گفت،
رباعی

ای تیغ تو کرده بر خطا تنگ زمین * وز خون حسودت شه گلرنگ زمین
بخشای برین بند که آورد او را * صیت کرمیت هزار فرسنگ زمین
و از ثقه شنیدم که روزی قوام الملک خواجه را بآرزو در وثاق آورد چون
بازی گشت برین رباعی عذر تجشم اقدام تمهید کرد،
رباعی

گردی که براه از سم اسپ تو بخاست * گر سرمه دیده کندش چرخ رواست
مر بنده خویش را تفقد کردی * عذر قدمت هم کرمیت داند خواست

۲۰ و پسر خواجه رضی الدین مستوفی از بخارا وقتی بحضرت دهلی رفت و چون مولد و منشاء پدر او نیشابور آمده است از آنجا که کمال اعتقاد او بود در رعایت ائمه و علماء پنداشت که مگر از فرزندان استاد علماست او را اعزازی هرچه تمامتر کرد و بشیخی هرچه خویر در شهر آورد و اسباب
۲۴ او مهیا کرد و بسی جمیل او هم در مدت نزدیک او را قربت ملک عمید

(۵۰) الصاحب الکبیر علاء الملک ملک الامراء ضیاء الدولة و الدین و
الوزراء ابو بکر احمد المجامعی رحمة الله علیه،

صاحب صدری که تیغ امارت و قلم وزارت در نصرف کف و بنان او
 بود و سیرائی کشت زار امل از قطرات باران احسان او این لفظ که
 گفته اند عاش حمیداً و مات شهیداً قبائی است بر قدر دولت او برید
 و طرازی بر لباس اقبال او دوخته همگی همت او تربیت فضلا و تقویت
 علماء و دستگیری افتادگان و پامردی آزادگان بود و در نوبت امارت
 در دهلی آنچه از بذل و احسان او کرد تاریخ روزگار گشت و کرم حام
 و معن زایده و آل برمک را یک ساعته بذل او منسوخ گردانید و در آن
 ۱۰ وقت که مؤلف این مجموعه در آسفرار بحضورت او رسید الحق حضرتی
 بود که شجره فضل را در آنجا خضرتی بود ارباب علم و اصحاب هنر در
 آن دولت آسوده بودند و از حوادث ایام در مهد آسایش غنوده و
 داعی را کمال تربیت او پامردی کرد تا در خدمت او بماند و هر هفته روز
 آدینه نوبت تذکیر عقد کردی و او شرف استماع ارزانی داشتی و
 ۱۵ تشریفات و انعامات او متواتر و مترادف بودی و وقتی در خلوت
 میفرمود که مرا پیوسته آرزو آن بود که ائمه ما وراء النهر و خراسان را
 به بینم و مجلس وعظ ایشان استماع کنم تا اتفاق سفر خطا افتاد و در
 بلاساغون رفتم و هر جا که بزرگی بود بخدمت جمله تقرب کردم و تذکیر
 ایشان بشنودم و هیچ ذخیره ندارم مر آخرت را [بجز] دوستی علما و این
 ۲۰ خصلت مرا از صدر شهید پدر خود میراث است و امیدی دارم که دوستی
 ائمه دین مرا فردا دستگیر باشد ایزد سبحانه و تعالی آن ذات بی نظیر را
 غریبی رحمت و غفران گرداند و صدر وزارت و مسند دولت و متکاء
 اقبال را بفرو و شکوه وزیر الوزراء عین الملک ضاعف الله جلاله که وارث
 ۲۵ اعمار وزراء کبار است تا دامن قیامت آراسته دارد، اکنون طرفی از طرف

و هم در آن نامه نویسد و اورا استدعا کند،
 بیت
 اگر بحضرت غزنین که هست مقصد تو * روان شوی همه مقصود تو روا باشد
 ولیکن ای پسر آخر ازین لطایف مهر * به جان مادر و جان پدر کجا باشد
 و هم در جواب مفاوضه

دوست میخواست تا سواد نیاز * بر رخ این بیاض بنگارد
 شبه ز آنچه هست در دل او * از ره شرح در قلم آرد
 عقلش از آب چشم و آتش دل * داد اعلام تا یقین دارد
 کآن قلم را بسوزد اندر حال * وین ز کاغذ اثر بنگذارد

(۴۹) الصاحب الاجلّ الکرم فخر المملک مؤید الدولة و الدین ابو بکر عمر
 الترمذی رحمه الله علیه، ۱۰

کان کرم و بحر نعم و ملجأ افاضل و مقصد امثال صاحب دولتی که بین
 کان یسار او غیرت بحر محیط بود و خاطر و ضمیر منیر او بتمامت مصالح
 کئی و جزوی ملک و دولت محیط و اورا دیوان مداحی است که اکثر این
 افاضل که اسائی ایشان درین مجموعه مذکور است در مدح [او] از رگ
 ۱۰ اندیشه خون چکانید اند و در آن وقت در خدمت شمس الدنیا و الدین
 ملک الجبال وزیر بود و زیر جمله خلایق خضرت ربیع او بود و بجهت
 زینت کتاب آنچه از افواه ثقات از نتایج طبع منیر او استماع افتاده است
 در قلم آمد از اجلّ محترم منتجب الدولة و الدین کریم و مشهور خراسان
 که دُرّ آن صدف و دُرّی آن شرف است استماع افتاد، رباعی
 ۲۰ ابرا ز نوگر کسی حکایت کردی * طوفان گفنی گرنه عنایت کردی
 مقصود نوگر غرق زمین بود از آب * خود چشم من این مهم کفایت کردی
 و له ایضاً

گر همچو گل از سحاب رخ تر کنی * مانده سبز خاک منبر کنی
 ۴۰ ای کاش مرا چو سبز عمری بودی * تا هر سالی ز خاک سر بر کنی

سپهر دولت و دین شمس مملکت ناصر * که نور رایش خورشید را شعار آمد
 بچشم همت اگر در سحاب کرد نظر * قطار فیضش چون دُر شاهوار آمد
 برزم تیغش برق شهاب صولت شد * بیزم کفش ابر ستاره بار آمد
 خیال رخش يك روز در مصاف بدید * سپهر سرکش توسن بزینهار آمد
 دماغ فتنه بیدار را مهابت او * بخاصیت عوض نخر کوکنار آمد
 حسام فتحش در ضربت اعادئ ملک * بمرتبت بدل باس ذو النقار آمد

(۷۸) الصدر الاجل شهاب الدولة و الدین شرف الملک صاحب الاستیفائی،

صاحب صدری که در علم استیفا بدرجه بود که عطارد در خدمت او
 تحریر کردی و در فنون فضل بثنابتی که مشتری فصل فضل او تقریر
 نمودی و استکفافی در علم استیفا ساخته است [دستمایه است] مر جمله
 حساب را و قدوه مر جمله کتاب را و کمال فضل او در علم حساب
 بدان تالیف روشن و مبرهن می شود و اشعار و ابیات او از لطف طبع
 بهره دارد، در شکایت روزگار میگوید

هرچند کر زمانه سراسر بلیتست * وز گشت روزگار پیاپی نکایتست
 ۱۰ از فضل کردگار همه شکر و منت است * نی جای نا سپاسی و خشم و شکایتست
 در جمله رفت عمر بهره چنانکه رفت * این است اصل واقعه دیگر حکایتست
 و در وقت واقعه گوید

بخور عود می باشد درم نه * چنین باشد کسی کورا درم نه
 روا دارم اگر بی برگ باشم * تقاضاء غریبان بر درم نه
 ۲۰ دو پهلوی من از خشکی بسودست * چو آن اسپه که اورا آدرم به
 اگر گیتی بکام من نگرده * چه گوئی پرده خود بر درم نه
 و هو نویسد پسر خود امیر عمید بدر الدین سید الکتاب، بیت

نیست از بند بندگی آزاد * هیچ آزاده در غریستان
 و گر از بند بندگی آزاد * هست آزاده غریبست آن ۲۴

نا خط و نا خطاب عزیزت بدیده‌ام
در روضه مبارک رضوان بنانده‌ام

و در مدح شمس الملك امیر ناصر گفتست،

جانا جفا مکن که جنارا نه درخوریم * آن به که در زمانه وفارا پیرویم
ناکی برای وصل تو دل در فنا نهیم * ناکی ز دست هجرتو خون جگر خوریم
درماچه دیده که هی ننگری تو بیش * بگذار نا بروی تو یکبار بنگرم
چری دگر ندارم آخر چه شد که ما * بر درگه مراد تو چون حلقه بر دریم
در وصل تو ز لطف زبانیت عاجزیم * در هجر از سرشک نهانی توانگریم
از خود روا مدار که در راه عشق تو * بی رهبر وصال در آئیم و بگذریم
۱۰ ظلم فراق از ما کونه کن ار نه ما * این مظلمت بحضرت صدر جهان بریم

(۴۷) الاجل المحترم امیر حمید الدین احمد بن الحسین المستوفی الکشتائی،

حمید مستوفی که هر فاضلی که سخن او مستوفی بشنیدی مست و فاء او
شدی عارض نیسانی چون بعفود منظوم آن مستوفی ناظر گشتی از حیاء
حیاء خود در عرق غرق شدی در آن وقت که روضه جلال شمس
۱۰ الملك امیر ناصر بشکفتن گل فرزندی ناصر شد حمید الدین بر سبیل
تهنیت این ایات بخدمت او آورد، قطعه

ز شاخ طوبی رفعت گلی بیار آمد * خزان دولت اسلام را بهار آمد
بگانه دُری از بجز ذات شمس الملك * بفضل باری در سلك اختیار آمد
جمال طلعت خورشید زندگانی شد * طراز جامه اقبال روزگار آمد
۲۰ همه خلف را تاج سر جلالت شد * همه سلف را فهرست افتخار آمد
گل پیاده مدانش که از کمال شرف * کُهیست سرکش اقبال را سوار آمد
سرش بقدر اگر بر فلک رسد شاید * که رفع قاعده عمرش استوار آمد
چو بخت چهره خوش بدید گفت مگر * جمال یوسف مصری بخت بار آمد
۲۴ خجسته باد و مبارک قدوم میونش * بدانکه بهجت او ملک را مدار آمد

از تیغ طمع مفسد مُهلِك مرقم * وز تیغ حرص قاطع قاتل مسلم
ملکم ز کلّ دنیا ملک قناعتست * در عزّتم اگرچه که گم کرده خاتم
از حضرتی که جنت عدنست بر زمین * بیرون فتاده ناگه مانند آدم
خواهم که بی تلهّف یک لحظه دم زخم * بری نیاید از غم بیارسان دم
عمرم باخر آمد و هیچ آرزو نماند * جز آرزوی حضرت شاه معظم
و هوراست،

رنجور دل شکسته و حیران بماندهام

کز حضرت مبارک سلطان بماندهام

ز آن گرد من نگردد شادی که سال و ماه

در تبه من چو موسی عمران بماندهام

از دوستان مشفق و یاران مهربان

بر گوشه ز عالم نسیان بماندهام

بی مجمع ملایک اعیان نه بر مراد

اندر میان مشتی شیطان بماندهام

در صف کارزار نحوست بهر مقام

بی مغفر سعادت و خفتان بماندهام

که در هبوط عزّم و گه در صعود ذلّ

با انتشار حال پریشان بماندهام

من یوسف و لیک چو یعقوب روز و شب

در پیشگاه خانه احزان بماندهام

پیدا چو آفتابم در هر هنر و لیک

در زیر ابر عطلت پنهان بماندهام

پائی ز جای رفته و در دست اکتساب

چیزی نمانده بی سر و سامان بماندهام

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

(۷۶) الامیر العید ثقة الدین جمال الفلاسنة یوسف بن محمد الدربندی،
 بوفور فضایل مشهور و بصنوف محامد مذکور و کمال براعت و تقدّم او
 بر اصحاب صناعت مخصوص و قصر فضل و بزرگی او را بنیان مرصوص،
 در دولت خسرو ملک آسایشها دید و مناصب خطیرا متقلّد شد، آخر
 الامر چون دید که گُلِ دولت دنیا بی زحمتِ خار نیست و مُلّ لَدَتْ او
 بی محنت خمار نی،
 بیت

یک شب براد دل کسی زیست بگو * کو روز دگر بدرد نگرِ زیست بگو
 دست از اشغال سلطانی باز کشید و پای در دامن قناعت آورد و انزوا
 و عزلت را بر عزّ و دولت اختیار کرد و مقامی عالی یافت و یکی از مزارهای
 ۱۰ متبرک در خطّه لوهور تربت اوست و هر که در بند گشایش کارست
 تربت دربندی او را در آن معنی یارست و در اوایل ایّام جوانی او را
 قصایدست از مغانی غوانی خوشتر و از ایّام جوانی در نعیم و کامرانی
 دلکش تر و این چند بیت لطیف را تخلص بحضرت سلطان خسرو ملک
 کند و بغزلت خویش در اینجا اشارتی راند و رمزی بر آن دارد، شعر
 ۱۵ چون گردبادم از دل [و] با چشم پر غم * در عین رنج دایم و خوف دما دم
 حیران و دل شکسته و رنجور و ناتوان * بر اوج موج همّ و مهجور و در هم
 گویم که در هم ز هوم بلا و لیک * در هم نه ام ز محنت دینار [و] در هم
 مبرم نه ام و لیکن در هجر روزگار * موقوف حادثات قضاها مبرم
 کم ی کم بنزد کسی اختلاف از آنک * در کنج بیت احزان چون کنج بر هم
 ۲۰ پارار بصیر بودم امسال اعییم * دی گر فصیح بودم امروز ابکم
 از من هی چه خواهد چرخ ستیزه کار * کر تیر نائباناش چون قوس پر چم
 فی من عزیز مصرم و فی قیصرم نه خان * فی کسری و قبادم و فی سام و رستم
 در ملک حق تعالی بر روی این زمین * یک بنده ضعیف و کمتر ز هر کم
 ۲۴ اقدام دهر دانی بر من ز بهر چیست * داند که در طریق صیانت مقدم

ورنیز عادتست جناهات بعد ازین
 جز بندگی سید از من مدار چشم
 آن سروری که از پی فرخنده ذات او
 با اعتماد جان شد و با افتخار چشم
 هر شب گشاده چشم در ایوان فضل اوست
 این سایبان ازرق با صد هزار چشم
 چون دید آفتاب جمالش نگاه کرد
 در چشمه خور انرا نظر احتقار چشم
 ای سرور جهان ز رخ فرخ تو کرد
 در گوش عقل و جان ز شرف گوشوار چشم
 عز نسب تراست توئی شهریار نطق
 چونانک بر حواس بود شهریار چشم
 مقدار فضل تو که شناسد درین دیار
 چون مور کور دارند اهل دیار چشم
 روز کرم گذشت و کرم را بیوستان
 اندر میان سبزه کند انتظار چشم
 ما معتن شدیم بنا مردمان چنانک
 ظلمت بجای نور کند اختیار چشم
 چون مردی و مردم اندر جهان نماند
 از پلک مردمان را سازد حصار چشم
 تا هست مرسخن را جای ثبات گوش
 تا هست مر بصر را جای قرار چشم
 خرم بزی که از دل و دست تو بحر و کان
 نعمت کند توقع و دارد یسار چشم

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

گلها شدند گوئی در لعب طاق و جفت
 کاین جفت می نماید و آن طاق می کشد
 بر طاق نه هواء جهان را که در هوا
 قوس قزح ز ایوان صد طاق می کشد
 در ده می که در قدح او فروغ آن
 در شام تیره صبحی برآف می کشد
 آییست در قنینه و لیکن چو آتش است
 کز غایت فروغ باحراق می کشد
 مستی ز هوشیاری خوشتر مرا از آنک
 مستی بمدح خسرو آفاق می کشد

هوراست،

ای دیده در خزان ز جمالت بهار چشم
 دارم ز حسرت تو جو ابر بهار چشم
 از بس که از بهار جمال تو بهره یافت
 هست از سرشک رنگین چون لاله زار چشم
 ای دولب و رخ تو چو گلنار و ناردان
 دارم ز هجر تو چو کفیده انار چشم
 گریان از آن کرشمه هاروت جزع تو
 پر خواب عبهرست آن با پر خمار چشم
 بی دیدن جمال تو ای نور چشم من
 ندهد حیات زیب و نیاید بکار چشم
 خوش بود با توام صنایع ناگهان رسید
 ایام وصلهارا امر روزگار چشم
 یکبارگی جفا مکن از ما تو شرم دار
 کآخر دو چشم گردد روزی چهار چشم

نو بهار از بهر آن شه بارگاہی ساخته است
 تا دهد هر روز از جام صبحی بار گل
 چون بخواند فاخته از نغمه موزون عروض
 روزگار انشا کند در مدح شه اشعار گل
 غره فهرست شاهان تاج دین خسرو ملک
 آنکه تابان شد ز آنش گوهر شهوار گل
 نقطه پرکار دولت آنکه در اوقات بزم
 زهره بر جامش نگارد نکته اسرار گل
 بر سریر ملک تا بگرفت در کف تیغ و جام
 کند شد دندان فتنه تیز شد بازار گل
 تا بتابد در هواء آسمان انوار چرخ
 تا بماند در فضاء بوستان آثار گل
 شاهرا در بوستان زندگی همواره باد
 جام عشرت خون صہبا شاخ نہمت بار گل
 با ظفر نوشید رنگین بادہ هر بامداد
 وز طرب بغنوده از می مست و برخوردار گل

هموراست،

روزی خوشست و ابر در آفاق می کشد
 دل سوی ساقیان سمن ساق می کشد
 دستان مرغ پردہ عشاق می زند
 عشرت گرفته دامن عشاق می کشد
 چون دیدبان خوش کله این ابر سیم ریز
 نور درخش زرین مزراق می کشد
 باد صبا ز کله فیروزه گون باغ
 خندان هزار لعبت خفجاق می کشد

(۴۵) المولى الاجلّ الكبير شهاب الدولة و الدين محمد بن رشيد الرئيس

خواجه محمد رشيد از افاضل آن ديار و فضلاء نامدار بود با جاهى
عريض و فضلى مستفيض و طبعى زاینده و خاطرى در ذکا چون ابن ذکا
تابنده و خطی چون دُرِ منشور و شعری چون عقیق منظوم و از شیخ الاسلام
« رکن الملة و الدين [شنیدم که] دوستی بنزدیک او قدری گل و نرگس
فرستاد فی البدیهه این دو بیت گفت،

شاخکی چند نرگس رعنا * گلکی چند تازه [و] چیده
آن همه دیدهای بی چهره * وین همه چهرهای بی دین

لطافت این سخن و طراوت این لفظ بر حسن بیان و لطف طبع آن
۱۰ یگانه جهان گواه عدل و مخبر صادق است و وفات او در شهر سنه ثمان
و تسعین و خمسمائه اتفاق افتاد و آفتاب فضل برفتن او منکسف شد و
ماه هنر او زحمت محاق دید و این ابیات در ملک ابو الملوک سراج
الدولة و الدين خسرو ملک گفت، شعر

ساقیا در ده قدح بر لذت دیدار گل
۱۵ وز طرب رخسار خود بفروز چون رخسار گل
باده را چون آفتاب از مشرق ساغر بر آر
لهورا بنام صبح انر مطلع دیدار گل
ساقیا چون حق گل را جز بی نتوان گذارد
گل نمود از پرده رخ ی ده مخواه آزار گل
۲۰ مدح سلطان گوی تا لذت دهد بر دست تو
باده مشکین درین ایام عبیر بار گل
هر زمان از نارون قمری همی منبر کند
تا بیباغ خسروی املا کند اخبار گل
۲۲

زهی رماح تو بر فرق پادشاهی تاج
 سریر ملک چو نو تاجور نمی یابد
 زره چو جوشن ماهیست پیش نیزه تو
 امان ز خنجر تیزت سپر نمی یابد
 اگر فرشته خوانم ترا سزا باشد
 که کس نظیر تو اندر بشر نمی یابد
 سریر ملک تو در زیر گنبد اخضر
 بساط کثرت از بحر و بر نمی یابد
 چو ساخت باز نشین بدست چون ابرت
 خروس چرخش در زیر پر نمی یابد
 های حرمت تو بر جهان چو پر بکشد
 ز چنگ بازی کیکی ضرر نمی یابد

هم اوراست،

آن ماه مشک طره و آن سرو گش خرام
 بر من بیاده غم دل را کند حرام
 روشن شود چو روز شب قیروام من
 چون او بینم جلوه کند آفتاب فام
 از خرّی ندانم چون می دهد مرا
 کان دولاب چو نوش کدامست و می کدام
 چون لام الف گرفته من اورا کنار ماو
 پیراسته دو زلفک چون دال کرده لام
 او دام دل نهاده از آن زلف پر شکن
 من مرغ دل فتاده در آن زلف او بدام
 خسته کنند جانها هر دمر دو جزع او
 گوئی همی که نیغ بر آرند از نیام

- گل افر کمال بقا بهرۀ نمیدارد
مدد ز نور جمالت مگر نمی یابد
چو پُر طوطی از روی می دمَد خطِ تو
که سبزش آب جز از گلشکری یابد
ندرو حسنی و عشق تو هست آن بازی ۵
که جز به بازی دل زیر پر نی یابد
چنان حجاب تو آمد شعاع طلعت تو
که بهرۀ ز جمالت نظر نمی یابد
بزیر آینه چرخ بی شراب لب
صفاء راحت جان را صورتی یابد ۱۰
چگونه گویم وصف جمال تو مجمل
که عقل حسن ترا مختصر نمی یابد
دل ز آفت تبر دو نرگست سپری
جز آن دو سنبل لاله سپر نمی یابد
مفر نیابد دها ز غمزه نو چنانک ۱۵
عدوی شاه ز تیغش مفر نمی یابد
سراج دولت خسرو ملک که شمع فلک
ز کان شاهی چون او گهر نمی یابد
درخت عدلش هر جا که سایه گسترده
ز باد چینی روی شمر نمی یابد ۲۰
بهر مکان که بیفتد خیال هیبت او
نما عروق نبات و شجر نمی یابد
جز از حسام و ز تیرش که ابر و برق شدند
سپهر دولت شمس و قمر نمی یابد ۲۴

سوار شیرگردون را همی مانست و شد ظاهر
 چو جرم زهره و شکل مه نو گوی و چو گانش
 ز برقی بود چایکتر که ابری بود شبدیش
 ز مهری بود زیباتر که چرخ بود جولانش
 ز خطّ زمردی بر لعل او قوس قرچ پیدا
 ز چشم پیش او ابری که جز در نیست بارانش
 بزیر آن نگین لعل آید چرخ فیروزه
 اگر مهری کند فرّخ ز عالی نام سلطان

در مدح سلطان میگوید هم درین قصیده

بگیرد شپهر شاهین تذرو از قوّتِ عدلش
 بروید در دل خارا گیا از ابر احسانش
 رباید ز آسمان در حین سنانش عقده پروین
 اگر ناگه سرافرازی کند رخ چو ثعبانش
 اگر جویند در عالم ز صف مکرمت آیت
 نماید از ید بیضا چو موسی زود برهانش
 هر آن سرور که او دامن کشد از فخر برگردون
 ترا گردن اگر ننهد اجل گیرد گریبانش

قصیده

و این قصیده جواب شعر اُستاد الشعرا عمادی گوید،

دهان تنگ ترا و هم در نی یابد
 بصد فسون سخن زو گذر نی یابد
 خمیم مشک تو دها همه بسوخت چنانک
 دلی نماند کش اندر جگر نی یابد
 میان تو ز نخی چنان لطیف آمد
 که در کنار مرا ورا کمر نی یابد

در پایهٔ او چشم فلک یابد خواب
 در سایهٔ او قرار گیرد سیماب
 اکنون که چو آفتاب از شرق رسید
 بگشاد بهر جای که آبست و تراب
 راز دل لعب دید از راه صواب
 امر جود سوال آزا داد جواب
 بر خلق بخشود و جهانی بخشید
 در بزم چو بار داد با باده ناب

و این قصیده که برهان فصاحت و گواه لطافت طبع و بست در جواب

شعر

۱۰ شعر رشید میگوید،

ز ماه آن رخسار لعیست در سبب زنجانش
 ز جام آن لبش مستیست در زلف پریشانش
 لبش گر نیستی یاقوت خود بگداختی بیشک
 ز تاب مشعل رخسار چون خورشید تابانش
 دل هر شور بختی را که یابد رنج زهر غم
 شفا باشد از آن شکر که هست اندر نمکدانش

۱۵

بود پر سوسن و سنبل شود پر ضمیران و گل
 کنار مردم دیده من روی همچو بستانش
 نگردد و همرا پیدا نشانی امر دهان او
 که نقاش طبیعت کرد از بس لطف پنهانش
 چو چشم کبک چشم من ز گریه پر ز خون گردد
 چو بینم با لب پر خند چون کبکی خرامانش
 چو ماهی دیدمش دی من بر آن شب دیز در جولان

۲۰

که در ناورد کوهی بود صحن چرخ میدانش

۲۵

چون بُردۀ باز روز شد پر غراب
 دریا فلك نمود دُرهاء خوش آب
 همچون ماهی که گردد از ابر پدید
 بنود رخ آن سرو سمن زیر نقاب
 در سوسن جام کرد گلرنگ شراب
 گوئی که نمود آتشی اندر آب
 یا لعل مذاب ریخت در مروارید
 یا شعلۀ برق بود بر روی سراب
 می داد مرا زان لب نوشین بشتاب
 بر آب عنب نقل شکر از عنّاب
 از بس که بن بر رخ گل داد نیند
 چون نوگس خود کرد مرا مست و خراب
 رفت از بر من چو تیر اندر پرتاب
 بگداخت مرا چو توزی اندر مهتاب
 چون دید که گشت زلف شب باز از تاب
 مهرست و سپهر و ابر و دریا و سحاب
 از صبح چو تیغ شاه مشرق خندید
 خسرو ملك آن شاه که اورا القاب
 گردون بهزار دیک چون او بندید
 اندر صد قرن بل که افرون ز حساب
 اوراست سپهر مرکب و ماه رکاب
 بر دیو کند حمله بتیغ چو شهاب
 جائی که همای عدل او سایه کشید
 خرگوش بچسپد اندر آغوش عقاب

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

ای ستمگار بهنگام جفا و گه جور
 دلر امر رنج گرانبار مکن گو نکم
 ای میان تو چو تار قصب از باریکی
 تن زارم چو قزین زار مکن گو نکم
 ای دل اندر پی بیهوده مشو گو نشوم
 خرد و صبر خود آوار مکن گو نکم
 گر ترا صبر و خرد هر دو بهم یار شوند
 بیش فرمان چنان یار مکن گو نکم

(۴۴) الصدر الاجلّ ملك الکتاب افضل العالم جمال الدین ابو المحاسن
 یوسف بن نصر الکاتب،

۱۰.

یوسف نصر افضل عصر خود بود، چون جمال یوسفی فضل او بر
 جهانیان ظاهر شد همه مدعیان عصر چون لائحات مصر دست لاف
 ببریدند که وَقَطَعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَتَقَدَّمْنَ و براءت او معترف گشتند و قُلْنَ
 حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ بر تخت فصاحت سلطان و
 ۱۵ بر ولایت براءت قهرمان و او را بدو زبان دو دیوان است و هر قصید
 از قصاید نازئ او بمثابة است که بلاغت بو تمام بمقابله آن نا تمام است
 و اشعار ذُو الرُّمَّة و بُحْتَرِي باؤل پایه قدر آن نرسد، جزالت عرب با
 لطافت عجم فراهم آورده است و معانی دقیق با الفاظ رقیق امتزاج داده
 و از افاضل خراسان و غزنین بر سر آمده چنان عالی همت بود که جز
 ۲۰ سلطان را سزاوار مدایح خود نداشتی و اگر اشعار نازئ او بیاریم باطالت
 انجامد از شیخ الاسلام زکی يُدِیْمُ اللَّهُ بَرَکَتَهُ شنیدم که این قصید بسیط
 از بحر هزج که مخصوص است بر باعیات در مدح سلطان خسرو ملک
 ۲۲ گفته است و کس پیش از وی برین منوال نگفته است، قصید

چون دهان تو همیشه دیده بیدار من
 آن بخنده وین بگریه پر ز گوهر هست هست
 ای بهار ماه منظر وی نگار باغ چهر
 گرهی پرسی که روزی باغ و منظر هست هست
 ای رخ تو همچو خور نا چند پرسی کاین رخ
 بزمگاه پادشاه نیک در خور هست هست
 شاه مسعود آنکه گر گویند طبعش گاه جود
 مقتدا و استاد بحر اخضر هست هست
 تاج او تاج سماء و فرق فرقد گشت گشت
 رای او نور سپهر و مهر انور هست هست
 قدر او قدر خطا و خان خانان برد برد
 ملک او ملک فریدون و سکندر هست هست
 نا همیشه از میان و از کمر باشد مثل
 این یکی گر نیست گردد و آن دگر گر هست هست
 ذات او قطب جلال و کان رفعت باد باد
 نام او زین طراز و فخر منبر هست هست
 هم اوراست،

فتنها بر دلم انبار مکن گو نکم
 بارها کرده این نار مکن گو نکم
 دیده ام را چو لب خوشتن ای دیده و دل
 همه پر اولو شهر مکن گو نکم
 علم وصل مرا ای شده در حسن علم
 چون سر زلف نگونسار مکن گو نکم
 خسته غمزه غماز و با خستیم
 بسته طره طراز مکن گو نکم

بجام باده جان پرور که امروز * نشاط دل ز نوعی دیگر آمد
 گشاده رایت اقبال ناگاه * بهار خرم میمون در آمد
 بتان خوب روی بوستان را * نسیم باد گوئی آزر آمد
 گل از مهد زمرد شاد و خندان * چو روی آن نگار دلبر آمد
 رخ گل با تم باران عروس است * که دُر شاهوارش زیور آمد
 نگه کن برگ بید و غنچه گل * که هر دو باغ را چون درخور آمد
 ز بهر قهر خصم ملك سلطان * یکی پیکان و دیگر خنجر آمد
 از آن نیلوفری تیغ چو آتش * ز جان دشمنان آتش بر آمد
 که دیدست ای عجب آبی مجسم * که در وی جرم آتش مضمر آمد

(۴۲) * * * * *

۱۰

در کمال بزرگی و جمال بزرگواری از فلک آفتاب و آفتاب فلک در گذشته
 و فصاحت و بلاغت او بساط فضل سَعْبَان و حَسَّان در نوشته، چند
 کَرْت سلطان بین الدولة بهرامشاه نَعْبَهُ الله بر حتمه مسند وزارت را بدو
 منقوض گردانید و آن منصب عالی بر وی عرضه داشت، قبول نکرد و
 ۱۰ بدان التفات نمود و گفت عاقل در عواقب امور نگرد و چون بعد از
 هر عزّ شغلی ذلّ عزّی است واجب نکند خود را در معرض محافت و
 تعرّض صد هزار آفت آوردن و بسبب آن علوّ همت منصب او از فلک
 هفتم رفیع تر بود و حضرت رفیع او مقصد فضلا و مرتع علما، و او بر
 هر دو زبان قادر بود و در هر دو میدان در سواری [ماهر] تازی و
 ۲۰ پارسی اورا ملکه و این چند بیت از منشآت او مصداق این دعوی و
 برهان این معنی است، در مدح سلطان علاء الدولة مسعود بن ابراهیم
 گفت،
 نظم

مشك سنبل شكل تو بهتر ز عنبر هست هست
 لعل لؤلؤ بار تو خوشتر ز شکر هست هست

۲۴

وسعی ساعیان بخت او برگشت و اختر اقبال [او] در وبال افتاد و رایت دولت او منکوس و طالع او منخوس شد و از جور زمانه مقید و محبوس گشت و خسرو ملک او را حبس فرمود و در حبس این رباعی گفت و بخدمت او فرستاد،

۵ ای شاه مکن آنچه پیرسند از تو * روزی که تودانی که نترسند از تو
خرسند نه بملك و دولت ز خدای * من چون باشم ببند خرسند از تو
و چون ایام محنت او امتداد پذیرفت و تیر قصد اعادی بر هدف آمد و شفاعت فضل و هنر مقبول نیامد خواستند که او را هلاک کنند و آن عطارد زمین را که خاطر تیر بود چون کمان از خانه غم بر آرند و او ۱۰ آثار آن مشاهده کرد و در وقت وداع جان این بیت بر زبان راند، رباعی

از مسند عز اگرچه ناگه رفتیم * حمدًا لله که نیک آگه رفتیم
رفتند و شدند و نیز آیند و روند * ما نیز تو گفتم علی الله رفتیم
و این رباعی در بیان منانت سخن و قوت الفاظ و رقت طبع خود گفته است
رباعی

۱۵ طبع که ز لشکر هنر دارد خیل * یاقوت بن بخشد و بیجاده بکیل
دُر سختم که جان بدو دارد میل * پرورده دریاست نه آورده سیل

(۴۲) * * * * *

صاحب دیوان رسالت و صاحب اذیال بسالت دیوان خسرو شاه بجمال او آراسته و منشآت او چون چین پیراسته، فارس میدان بیان ۲۰ فارسی و سوار مضمار اشعار نازی و این چند بیت از قصیده که در مدح تاج الدولة خسرو شاه گفتست ایراد کرده آمد
شعر

مبارک ماه فروردین در آمد * نوای بلبل از گلبن بر آمد
۲۲ بخواه از دست ساقی ساغری * که روز خری را ساغر آمد

راحت جنان و آن نصایف بتمام و کمال درین بلاد و دیار کم مطالعه
افتاده است و این شعر از انشاء اوست،
نظم

ملك بر پادشا قرار گرفت * روزگار آخر اعتبار گرفت
بیج اقبال باز نشو نمود * شاخ انصاف باز بار گرفت
مدتی ملك در تزلزل بود * عاقبت بر ملك قرار گرفت
آنكه گنجی بیک سؤال بداد * و آنكه ملكی بیک سوار گرفت
عکس بزمش چو بر سپهر افتاد * خانه زهره زو نگار گرفت
صبح تیغش چو از نیام بتافت * آفتاب آسمان حصار گرفت
ملکا خسروا خداوندا * این سه نام از تو افتخار گرفت
پای ملك استوار گشت اکنون * كه ركاب تو استوار گرفت
وله ایضاً،

ای یمین تو مشرب آداب * وی یسار تو مكسب آمال
در بنانت ائمه فضلا * در بیان لطیفه افضال

(۴۱) صاحب نصر الله [بن] عبد الحمید،

۱۵ که صاحب و ابن العمید را در میدان بیان باز پس بگذاشتی و در فنون
فضایل رایت افتخار بر اوج فلک اثر بر افراشتی نظم و نثر تصرف قلم
اورا کردن نهاده و دقایق حقایق در پیش خاطر او ایستاده و توسن بیان
رام طبیعت او گشته و تا دور آخر زمان و انقراض عالم هر کس که رسالتی
نویسد یا در کتابت تنویتی کند مقتبس فواید او تواند بود چه ترجمه
۲۰ کلیله و دمنه که ساخته است دستمایه جمله کتاب و اصحاب صنعت است
و هیچ کس انگشت بر آن نهاده است و آنرا قدح نکرده و از منشآت
پارسیان هیچ تألیف آن اقبال ندیده و آن قبول نیافته و با این همه
فضل و بزرگی و علو منصب و رفعت منسوب و جمال حسب و جلال
۲۴ نسب ایام با او نساخت و حق فضل او نشناخت و بسعایت قاصدان

و اکنون هی بترسم ز آن گفته خطا
زین جرم جز دو چیز نه بینم امان خویش
و این قطعه هم اوراست در وعظ یاران و احتراز از مصاحبت
بدکرداران،
نظم

بی درستی دوستی با کس شاید داشتن
یا کسی را از گرافه دوستدار انگاشتن
اعتماد دوستی بر هر کسی مشکل بود
احتمی باشد درین معنی خطا پنداشتن
بر امید آب خوش در شوره گر چاهی کنی
آب او چون شور آید بایدش انباشتن
دوستی با جنس دار و تجریت گیر از نخست
تا بازارش نباید باز پس بگذاشتن

(۴۰) الصدر الاجلّ ظهیر الدین [و] الکتاب محمد بن علی

السمرقندی الکاتب،

۱۰ آنکه مرقد فضل او از اوج فرقد گذشته بود و زبان بیان او بساط ذکر
حسان را در نوشته سوار مرکب بلاغت و سالار موکب فصاحت بود،
مدتی صاحب دیوان انشاء قلع طغاج خان بود و اکابر آن زمان از بحار
فضایل او مغترف بودند و بتقدیم و پیشوائی او معترف و سندباد را
بحلیت عبارت تزیینی دادست و آن عروس زیبارا مشاطه قریحت او
۲۰ بخوبترین دستی بر آورده و اعراض الریاسة فی اغراض السیاسة از منشآت
اوست، بحری زاخر موج او جواهر فاخر، از ابتدای دولت جمشید ملک
تا بعهد سلطنت مخدوم خود لطایف کلام جملگی ملوک بیاورده است و
آنها شرحی زیبا بعبارتی دلربا داده و سمع الظهیر فی جمع الظنیر تألیف
۲۴ اوست و آن روضه ایست از ریاض جنان و بستان انوار و ازهار او

با ورد هر نشینم و با دود هر قرین
 با زهره هم قرانم و با مه مجاورم
 هم در جوار مشکم و هم در پناه گل
 هر مایه عییم و هر رشک عیبم
 زنجیر دل ربایم و شمشاد جان فزای
 ابر زمره نمای و بخار معنبرم
 ابا و رد هم نبردم و با عاج در لجاج
 جزارغوان نسایم و جز لاله نسپریم
 هندو نیم مجاور آن خال هندویم
 کافر نیم مرافق آن چشم کافریم
 همچون دل مخالف صاحب شکسته ام
 مانند عیش دشمن و عمرش مکدرم
 [رخ تیره سر بریده نگونسار و مشکبار
 گوئی که نوک خامه دستور کشورم]

۱۵ و از ثقه شنیدم که عید کمالی در فضل کمالی داشت و در هنر جمالی چون
 خط نبشتی دبیر فلک شرمسار شدی و چون بریط نواختی زهره از رشک
 بر فلک بقرار شدی و از ندماء سلطان سعید سبخر نغمه الله برجمته بود
 و سلطان را بدو نظری کامل، شبی در مجلس بزم سلطان مست شده بود
 و معاشرت عقار مرکب او را عفر کرده و ریح فکرت او را عافر گردانیده،
 ۲۰ سلطان فرمود که بریط بزن، از غایت مستی گفت نی زغم سلطان ازین
 معنی متغیر شده بفرمود تا او را باستخفاف از مجلس برون کردند، بامداد
 این ابیات انشا کرد و بمحضرت فرستاد،
 قطعه

امر فضله نیزد بالای بساط شاه
 آگه نبود بنده ز سود و زبان خویش

سرخ و سپید نوش لب و پاک ساعدت
 این از عقیق گنجست آن از بلور کان
 دارد همیشه پسته و بادام تو دو چیز
 این شهد و نوش دارد و آن ناوک و سنان
 جعد زره نمای تو و زلف جعد تو
 این همجو چنبر آمد و آن همجو صولجان
 گوئی که قد خصم خداوند ما شدست
 این کوژ همجو دای و آن خننه چون کان
 عدل و عطای اوست جهان را و خلق را
 این چشم را چو دیده و آن جسم را چو جان
 مایه ز طبع و حلم تو بردند یاد و خاک
 این زین سبب سبک شد و آن زان قبل گران
 جان و روان صاحب و صابی به پیش تست
 این تیره از بنانت و آن عاجز از بیان
 پاکیزه خصلت تو و فرخنده رای تو
 این را نجات ذاتست آن را ثبات کان
 هم او گفت،

زلف نگار گفت که امر قیر چنبرم
 شب صورت و شبه صفت و مشک پیکرم
 ترکیبم امر شبست و امر روزست مرکبم
 بالینم از گلست و زلاله است بستم
 یا در میان ماه بود سال و مه تم
 یا بر کران روز بود روز و شب سرم
 جنبان تر از هوایم و لرزان تر از آب
 تیره تر از خالک و همیشه بر آذرم

ز انك دارد شرم از احسان و حسنت نو بهار
 گیرد اندر سر ز میخ و سبزه چادر باد و خاك
 باد و خاك ار حلم و انصاف ترا منكر شوند
 ببند از آب و زاتش رنج منكر باد و خاك
 بر هوا و بر زمین گز مدح تو خواند کسی
 گردد از قوت سخنگوی و هنرور باد و خاك
 هم او گوید،

پیشانی و قفای تو اے ترك دلستان
 این زهره زمینست و آن ماه آسمان
 کردند روی و موی تو طیره برنگ و بوی
 این برگ لاله و گل و آن شاخ ضمیران
 روز طبیعت و شب وصلت هر آینه
 این محنت حجیم است و آن راحت جنان
 بر رفته قد و آن لب همچون عقیق نو
 این رشك نارون شد و آن رنج ناردان
 زلفین تابدار و رخ آب دامن تو
 این چون بنفشه آمد و آن همچو ارغوان
 روی تو روز وصلت و زلف تو گاه هجر
 این راحت دل آمد و آن آفت روان
 زلفین جان فراے و خط دلربای تو
 این ساده ساج [و] قیرست آن سوده مشك و بان
 رخسار و عارض تو ز خوشی و خیر
 این تازه نو بهارست آن طرفه بوستان
 گشته است روز روشن و عیش فراخ من
 این تیره چون دو زلفت و آن تنگ چون دهان

چون نشیند گرد میدان بر جبین و جعد او
 گر بینشاند شود پر مشک و عنبر باد و خاک
 موی و روی او هی دارد ز رنگ و بوی خویش
 هم معطر آب و آتش هم منور باد و خاک
 ۵ ور ز زلف و دولب و دندان او یابند اثر
 گردد از جیم و ز میم و سین مصور باد و خاک
 قدّ او را گر بدیدی خاک و باد از ابتدا
 در چین هرگز نپروردی صنوبر باد و خاک
 ۱۰ گر هوا و گرد بر زلف و لبش یابد گذر
 گردد اندر حال پر شمشاد و شکر باد و خاک
 ز آنک چون اندام او دیدست سوسن را بیاغ
 بر سر سوسن نهاد از سیم افسر باد و خاک
 ۱۵ ور زمین را پیش شاه خسروان بوسه دهد
 از لب و دندان کند پر لعل و گوهر باد و خاک
 آنک گر موجی زند بجز دلش نبود تمام
 زورق انعام او را بیل و لنگر باد و خاک
 چون خدنگ اندازد و شب‌دیز تازد روز رزم
 مهزوم گردد ز پیش شاه صفدر باد و خاک
 ۲۰ ای خداوندی که از رای تو و روی عدوت
 شد مصفا آب و آتش شد مکدر باد و خاک
 هست خصم و حاسد و بدگوی و بدخواه ترا
 در دل و چشم آب و آتش بر کف و سر باد و خاک
 بر هوا و بر زمین گر مدح تو عرضه کنند
 ۲۴ مشک بارد در زاید نا بمحشر باد و خاک

شده متابعت تو نجات را توفیق * شده مشایعت تو حیات را منشور
 نتیجه ز خلاف تو در دم کزدم * لطیفه ز وفاق تو در سر زنبور
 همه نهاد تو مجد و بمجد نا معجب * همه سرشت تو جاه و بجاه نا مغرور
 فضایل تو بر انعام طالبان موقوف * شمایل تو بر اکرام سایلان مقدور
 ۵ بزیر پایه قدر تو ساحت جنت * بزیر سایه صدر تو راحت رنجور
 ز دام کین تو نا دیده هیچکس صحت * ز جام مهر تو ناگشته هیچ کس مخبور
 بحسن سعی تو در شرع صد هزار فتوح * ز حد تیغ تو در شرک صد هزار فتور
 و این قطعه بشهاب الدین ادیب صابر نوشته،

شهاب الدین سپهر فضل صابر * فضایل هست ذات را بفرمان
 ۱۰ خرد با جان تو جسته است وصلت * هنر با طبع تو بسته است پیمان
 شعار نست عز اهل دانش * دثار نست حرز اهل ایمان
 ترا در نظر لعینها آزر * ترا در نثر حکماء لقمان
 فن مطروح را جاه تو قوت * دل مجروح را لطف تو درمان
 سخن فرمانبر طبع تو چونانک * پری فرمانبر امر سلیمان

(۳۹) امیر عمید کمال الدین جمال الکتاب کمالی البخاری،

۱۵

کمال اعجوبه دهر و نادره ما وراء النهر بود، بساحری در شاعری مشهور
 و در صباغت زر سخن چون سامری مذکور جودت الفاظ و لطف معانی
 او از اولانی پر از رحیق دلکشته این قصیده که [عقل] در حسن آن متخیّر و
 خاطر از درک او عاجز است در مدح سلطان سعید معز الدینا و الدین
 ۲۰ ابو الحارث سنجر بن ملکشاه انار الله برهانه گفته است شعر

گر زند آسیب زلف ترك من بر باد و خاک
 از خوشی با مشک و با عنبر زند سر باد و خاک
 رنگ روی و بوی مویش گر بیابد خاك و باد
 گردد از شكش قرین چین و چنبر باد و خاک

۲۴

چشم من در غمت ای گوهر دریا جمال
 گوهر افشان چو کف شاه مظفر گشته
 قطب دین اُتسز غازی که برفعت قدرش
 هست با کنگره چرخ برابر گشته
 در هنر وقت مجارات چو صاحب بوده
 در و غا روز ملاقات چو حیدر گشته
 از غبار سپهش چشم فلک کور شده
 وز صہیل فرسش گوش جهان کر گشته
 ای یک اقبال تو صد سایه طوی برده
 وی یک انگشت تو ده چشمه کوثر گشته
 نام فرخنده و القاب بزرگ بجلال
 فخر خامه شده و زینت منبر گشته
 آفتابی تو و از رایت فرخنده نو
 منہزم دشمن جاہ تو چو اختر گشته
 مملکت چون فلک و رای تو خورشید شد
 مکرمت چون عَرَض و جاہ تو جوهر گشته
 تو چو خورشید منور گہ جولان بکران
 زیر ران تو چو گردون مدور گشته
 تیغ بُرّان تو مرگیست مجسم گشته
 شخص میمون تو جانست مصور گشته

ہم اوراست،

زہی بچود تو ایام مکرمت مشہور * خہی ز جاہ تو اعلام محمدت منصور
 بہر بلاد علامات عدل تو پیدا * بہر دیار مقامات تیغ تو مذکور
 ستارہ قدر رفیع ترا شد بند * زمانہ صدر بزرگ ترا شد مأمور
 پایگاہ تو در جمع خسروان فیصر * ببارگاہ تو در صف صفدران فغفور

چرخ ذکر ترا نپوشاند * دهر عزّ ترا نفرساید
 نو ستودی مرا و مثل ترا * بتفاخر زمانه بستاید
 هرکه پیش تو یاد نظم آرد * بیقین دان که باد پیاید
 خامه من که هست بسته میان * بسته مشکلات بکشاید
 ۵ علمهائیسست بس شریف کران * طبع من يك زمان نیاساید
 جز برای ریاضت خاطر * هتم سوه نظر نگراید
 ی ندانی کمال فضل مرا * دیر عهدی ندیدم شاید
 متهم کرده مرا بحسد * از چو من کاملی حسد ناید
 نا جمال کمال من بیند * تیز بین دیده هی باید
 ۱۰ طبیعتی کردم این معاذ الله * تا ز من وحشتی نیفزاید
 و هو گفته است،

ای جهان از سر زلف تو معطر گشته
 همه آفاق ز روی تو منور گشته
 خوب چون یوسف پیغمبری و بیتو مرا
 ۱۵ دیده چون دیده یعقوب پیهر گشته
 دهن و چشم تو چون پسته و بادام شده
 زلف و بالابت چو شمشاد و صنوبر گشته
 چهره من ز فراق تو و دیده ز غمت
 معدن زر شده و موضع گوهر گشته
 ۲۰ روی تو قبله شد و از قبل دیدن تو
 بر سر کوی تو عشاق مجاور گشته
 بوده ام صاحب زهاد و کنون در عشقت
 مصحف انداخته و بنده ساغر گشته
 لب تو آب حیاتست و مرا در طلبش
 ۲۵ حال تاریکتر از حال سکندر گشته

شدست لفظ مرا بنده بی خلاف گهر
 شدست طبع مرا سخره بی گان آتش
 مراست آب بلاغت مطیع آتش طبع
 که دید آب برو گشته قهرمان آتش
 در تو شاهها محراب مدح خوان گشته است
 چنانکه باشد محراب زند خوان آتش
 بآب غربت دادم بطوع طبع رضا
 زدم ز مهر تو در جان خائن آتش
 ز حضرت تو مرا گشت آبروی قرین
 و گرچه با دل من بود هم قران آتش
 ازین سپس نهد در تنم بلا گیتی
 وزین سپس نکند در دلم مکان آتش
 خدای داند کز تو بدودمان نروم
 و گر بر آرد دودم ز دودمان آتش
 همیشه ناکه فروزد بیباغ و راغ بهار
 ز برگ لاله و از شاخ ارغوان آتش
 بر اهل عالم شاهها خدایگان بادی
 چو بر طبایع عالم خدایگان آتش
 مخالفان ترا همچو هاویه جنت
 موافقان ترا همچو ضمیران آتش

در جواب شعر ادیب صابر گوید

علمت ای صابر ابن اسماعیل * روی عالم هی بیاراید
 رتبت قدر تو پیاپی شرف * نازک مشتری هی ساید
 توئی آن کس که در بدایع نظم * مثل تو روزگار ننماید
 همه دانش ز طبع تو خیزد * همه معنی ز لفظ تو زاید

تو چرخ فغ و کان ترا چو آتش تیر
 عجب نباشد بر چرخ در کان آتش
 دهد بدست کرامات تو زمام نعیم
 دهد بدست سیاسات تو عنان آتش
 اگر تو قُدرِ عزم تو داشتی خورشید
 شدی جواهر اندر صمیم کان آتش
 هی کند ز شرر هاء خویش وقت فروغ
 بزیر پای تو بر خاک زرفشان آتش
 چو باد گشت عدو خاکسار ثا بز دش
 بزخم خنجر چون آب در روان آتش
 اگر هلاک قصب اندر آتش است بطبع
 چراست در قصب رخ نو ستان آتش
 نعوذ بالله اگر هیبت تو شعله زند
 نرقندهار بگیرد بقیروان آتش
 بهر ری که خرامد بفتح و فیروزی
 عزیمت تو که جوید ازو کران آتش
 کلیم وار کند همچو رهگذر دریا
 خلیل وار کند همچو بوستان آتش
 رسید قاعده عدل تو بدان درجه
 که پنبه را شود امروز پاسبان آتش
 اگر چه آتش دوزخ مهابتی دارد
 به پیش هیبت تو آب گردد آن آتش
 بروشنی و بلندی چو نظر پردازم
 رفیع خاطر من هست در بیان آتش

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

چو باد میگذری بر من و مرا در راه
 همی گذاری چونانک کاروان آتش
 بجوی مهر من ای نو بهار حسن که من
 بکارت آمم همچون بهرگان آتش
 منم همیشه در آتش ز اندۀ تو ولیک
 مرا ندارد با مدح شه زیان آتش
 ابو المظفر خورشید خسروان انسز
 که از صواعق خشمش کند کران آتش
 ز کف اوست بچشش نگین اثر دریا
 ز تیغ اوست بکوشش نگین نشان آتش
 از آن زبانۀ آتش بود بشکل زبان
 که از سیاست او هست ترجمان آتش
 خدایگانا از چشم و دل عدوی ترا
 نتیجه هر نفس آبت و هر زمان آتش
 رود خدنگ تو سوی مخالفان ز کمان
 چنانک سوی شیاطین ز آسمان آتش
 بجنب خاطر تو کی دهد ضیا اختر
 پیش همت تو کی شود عیان آتش
 نهاد لطف تو در دُر شاهوار صفا
 فگند جود تو در گنج شایگان آتش
 دماغ خصم تو تیره است همچو رنگ دخان
 شدست تیغ تو در ضمن آن دخان آتش
 کسی که نقص تو خواهد که بر زبان راند
 شود زبانش هان لحظه در دهان آتش

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

یگانه پرداخته، قطعه

نجر گردون محمدت محمود * زیر ابر اجل جمال نهفت
او چو جان بود و جان نمیرد و من * زنده را مرثیت ندانم گفت

(۳۸) الصدر الاجل رشید الدین ملک الکتاب محمد بن [عبد المجلیل]

الکاتب البخی المعروف بالوطواط رحمه الله،

صاحب دولتی که کمال فضل و وفور ادب او دلهاء ملوک زمان و ارباب
دولت را صید و قید خود کرده بود، بناء فضلی که مهندس خاطر او نهاد
تا انقراض عالم منهدم نخواهد شد و هر کس که در صنعت کتابت تکلیفی
تکذل نماید ... ما یتوقی واجب بیند، همه شاگرد سخن اویند و هیچ ذاتی را
۱۰ نظم و نثر در غایت کمال و نهایت متانت چنان دست نداده است که او را و
قصاید او در اطراف جهان مشهور است و مآثر آن با نور و این قصید
که بامتحان گفته است و با طبع چو آب جواب شعر ادیب صابر پرداخته
است و ردیف آتش ساخته خاک در چشم جمله باد پیمایان میزند و
میگوید، قصید

زهی فروخته حسن تو در جهان آتش ۱۵
زده مرا غم تو در میان جان آتش
اگر بر آرم از اندوه عشق تو نفسی
بگیرد از نفس من همه جهان آتش
نماند از آتش دل آب چشم و ترسم از آنک
بجای آب ز چشم شود روان آتش ۲۰
بر تراست ز بیداد در میان خارا
دل مراست ز تیمار در میان آتش
اگر به خاره در آتش نهان بود چونست
دل تو خاره و در بر مرا نهان آتش ۲۴

از اغصان منصب نشکفته بود و در شیوه کتابت مرا تهدی نیفتاده در دیوان انشا بنیابت کاری میکردم و هرچه نبشتی استاد و مخدوم من آنرا تزییف کردی و مرا برنجاندی تا روزی که معسکر منصور بظاهر مشهد طوس خیام دولت نصب کرده بودند اتفاق افتاد که مخدوم من مرا نامه فرمود و چون آنرا تحریر کردم و بخدمت او آوردم مرا سخت بسیار برنجانید و جفا گفت و آن نامه را بدرید و فرمود که بار دیگر نویس، من از غایت ضجرت و تنگ دلی بمشهد مبارک امیر المؤمنین علی [بن] موسی رضا رفتم و از روح پاک او استمداد طلبیدم و بتضرع و ابتهال در آن موقف متبرک بنالیدم و تسهیل این شیوه از حضرت صمدیت در خواستم، آفریدگار ۱۰ سبحانه و تعالی دعاء مرا اجابت گردانید و درهائ لطایف غیبی بر ضمیر من کشاده گشت و آن نامه را باز نبشتم و بخدمت مخدوم بردم، چون آنرا مطالعه کرد در آن بسیار تأمل کرد و گفت نه هانا که این انشاء تو باشد، پس احسان و تحسین ارزانی داشت و تشریفی خاصه از جامه خانه بیاوردند و در من پوشانیدند و از آن روز باز توسن بیان رام طبیعت ۱۰ من شدست بعد از آن هرچه نبشتم همه پسندیده فضلا بود و مدتی مدید دیوان رسایل سلطان سعید سنجر تغه الله برحمته را تقلد نموده در آن دولت روزگار بختی گذرانید و از صدر اجل سعد الدولة والدین مسعود بن المنتجب که در آن صدف و درئی آن شرف بود چنین شنیدم که این ابیات از پدر خود روایت کرد،

۲۰ ازین با آب تر روئی نباشد * وزین پر تاب‌تر موئی نباشد
چو رنگ خد تو رنگی نخیزد * چو بوی جعد تو بوئی نباشد
در آن خطّه که نام او بهشت است * بسان کوی تو کوئی نباشد
چو چشم من بعالم هیچ کس را * ز خوابه روان جوئی نباشد
ز عشقت در نگاہم تو دانی * که عاشق بی نگاہم نباشد
۲۵ و این دو قطعه در مرثیت دوستی گفته است و این دو بیت در تعزیت

باعزاز تمام بوطن خود باز فرستاد و آنکه گفته اند که بیک نامه کار
لشکری کفایت کند اینست و شعر از وی کم روایت کرده اند این دو
قطعه را نسبت بدو کرده اند یکی آنکه در معنی شیب و تأسف بر فوات
نعمت شباب میگوید،
نظم

۵ هی ترسیدم ای پیری که آبی نزد من روزی
نخواندم مر ترا ناخوانده زی من زحمت افکندی
کنون بیش است ترس من که روی از من بگردانی
مرا ضایع فرو مانی و ناگه رخت بر بندی
وله ایضاً،

۱۰ سگ درین روزگاری فرجام * بر چنین مهتری شرف دارد
در قلم داشتن فلاح نماند * خنک آنرا که چنگ و دف دارد
وله ایضاً،

هر چند که کار تو درین گنبد گردان * چون قد الف تاب خم و پیچ ندارد
امروز ممکن تکیه برین حرف که فردا * معلوم تو گردد که الف هیچ ندارد

۱۵ (۴۷) الصدر الاجل متعب الدین بدیع انابك الخوئی رحمه الله،

سر جریده زمره کتاب و مصحف اقبال را ذات او أم الكتاب دیران
عصر و افاضل دهر انصاف داده اند که در میدان بلاغت سواری شهم تر
از بدیع انابك جولان نکرده است و بکران سبقت را در موبک نظم و
نثر مثل او بر روی مدعیان بر نتاخته و او را در شیوه ترسل و صنعت
۲۰ کتابت چند تزییف مرغوب است یکی از آن جمله رقیة القلم است که او
ساخنه است و عبارات الکتبه که او پرداخته و تفصیل نیشاپور بر جرجان
داده، از جمله مقبول فضلاء عالم است بلکه در اطراف آفاق از کبریت
احمر و یاقوت اصغر عزیز ترست و در شهر نیشاپور رقیة القلم را مطالعه
۲۴ افتاد در آنجا گفته است که در اوایل عهد کتابت که هنوز اکام فضایل

نصیر الدین بن ابی توبه است و از قاضی شرف محمد بن عمر الکرکوی شنیدم که قاضی بَانْکُرُو از جدّ خود روایت کرد که در آن وقت که او را در بَانْکُرُو حبس کرده بودند کوتوال دوست من بود مرا منع نکردی بسر چاه او رفتی و او را تسلی دادی و آنچه بایستی از تعهد او بجای آوردی و پیوسته این ابیات گفتی و می گریستی،

بیت

از دولت و چاه اوفتادم * در سایه چاه اوفتادم
چون یوسف در غیابتِ اَجَبَّ * بی هیچ گناه اوفتادم

(۲۶) الصدر الاجلّ معین الملک الحسین بن علی الاصم الکاتب

رحمة الله علیه،

- ۱۰ معین اصمّ که طنین صیت فضایل او گوش عالم را بصم مبتلا میکرد گران [گوش] سبک روحی که در کمال فضل و غایت بزرگی بود نوک اقلام او نکایت حدّ حسام را دفع کرده و قصب قلم او در کتابت کتایب را بی زحمت رماح و سیوف منهزم گردانید، رسایل او که وسایل حصول فضایل است بر کمال بزرگی او گواهی میدهند و از علوّ سخن او آگاهی و اگر او را هیچ
- ۱۵ نامه نیست جز آن يك نامه که در جواب نفیر نامه اساری روم نبشته است تمامست و اثر آن ظاهر و آن نامه مشهور است و در کتب مسطور تعرض کتابت آن کرده نیامد، امّا سبب آن بود که رعایاء اسمید و میافارقین نفیر نامه نبشتند که قیصر روم با جماعتی ترسایان شوم برین بلاد و دیار ناختن آورده چندین هزار مسلمان را باسیر بردند و بذلّ کفر مبتلا گشتند
- ۲۰ و از عبادت ربّانی بخوک بانی افتادند، معین الملک از دیوان اعلیٰ سخبری نامه نبشت نزدیک قیصر روم که چون آن را بخواند از هیبت خواب ازو برمید و قرار او فرار پذیرفت و آرام با او مقام نکرد و ضجرت و هیبت بروی استیلاء یافت و فرمان داد تا تمامت مسلمانان را که از ولایت آمد
- ۲۴ و میافارقین آورده بودند همه را لباس دادند و توشه فرمود و جمله را

معزی و این نامه مشهور است و در آنجا در ترجمه این بیت
 أَلَا مَوْتُ يَبَاعُ فَاشْتَرِيهِ * فَهَذَا الْعَيْشُ مَا لَا خَيْرَ فِيهِ

[داد سخنوری را داده] هم در آن رساله این رباعی ایراد کرد، رباعی

در آب نشسته نشسته خلقی دارم * افکنده بزیر خویش دلتی دارم
 ۵. زبینه کسی نیست مرا در غربت * گرینده بشهر خویش خلقی دارم

و این يك رساله بر کمال فضل و براءت و تقدّم صناعت او شاهد
 عدل است و از بزرگی استماع افتاد که شبی در اثناء محاوره یکی از ندیمان
 او این ابیات که ابو نواس گفته است انشاد کرد، شعر

و [خود] أَقْبَلْتُ فِي الْقَصْرِ سَكْرِي * وَ لَكِنْ زَيْنَ السُّكْرِ الْوَقَارُ
 ۱۰. وَ هَرَّ الرَّجُلُ أَرْدَا فَا ثِقَالًا * وَ غُصْنَا فِيهِ رُمَانٌ صِفَارُ
 وَ قَدْ سَقَطَ الرِّدَا عَنْ مَنْكِيهِ * مِنْ التَّجْبِيشِ وَ اسْتَرْخَى الْأَزَارُ
 فَقُلْتُ الْوَعْدَ سَيِّدَتِي فَقَالَتْ * كَلَامُ اللَّيْلِ يَنْحَوُّ النَّهَارُ

چون استماع فرمود ساعتی تأمل کرد و این قطعه را بدین ابیات ترجمه
 فرمود و بغایت لطیف است، نظم

مست آمد پیش من در کوشک آن زیبا نگار ۱۵
 از خرد و آهستگی گفتمی که هست او هوشیار
 از سرین او نموده باد از سرین دو نل

وز بر چون عاج او انگشته سیمین دو تار
 آستینش را گرفتم در کشید از دست من
 معجزش از سرفِتاد و سُست شد بند ازار ۲۰

گفتم ای جان وعده دوشین خود را کن وفا
 گفت نشیدی کلامُ اللَّيْلِ يَنْحَوُّ النَّهَارُ

۲۲ اگرچه این قطعه را بر هر کس بندند فاما از بزرگی شنیدم که این نظم

آدم اورا خورد و گندم خلق را زان سان بخورد
کاو دو نیم و عالمی را کرد او از غم دو نیم
آنکه نامش خوار بار و زیر بارش خلق خوار
خُرد چون دندان مار و کرده شهری چون سلیم
آن زمرد بوده و خورشید اورا کرده زر
زر همه گشته صدف آگده پر دُرِ یتیم
آن صدفها پر سنان و هریکی با نیزه
تا نیارد هیچ کس گشتن بگرد آن حرم

رباعی

و این رباعی اوراست،

۱۰ اندر سفرم خیالت ای دلبر من * تا روز بُدی بهر شی غم خور من
بیداری را گماشتی بر سر من * تا باز خیال تو نیاید بر من

(۲۵) الصاحب الاجلّ نظام الملک نصیر الدولة و الدین محمود بن
ابی توبه رحمه الله علیه،

صاحبی بی نظیر بلقب نصیر ریاض فضایل از باران احسانش نصیر کان
۱۰ کرم و جود آسمان محامد و مفاخر محمود اگر صاحب عبّاد سیاحت سخن
او بشنیدی سخن سیاحت نگفتی و اگر ابن العیّد و عبد الحمید کفایت
و شہامت او بدیدندی بر خویشتن خندیدندی و روایت کرده اند که
اورا [دو] دوات بود چون در صدر دیوان بنشستی یکی دوات چوبین که
فتاوی را جواب کردی و یکی زرین بود که توقیع ملک کردی و با کمال
۲۰ حسب و علوّ نسب بغزارت فضل و براعت سخن از صدور زمان و فضلاء
گیهان در گذشته بود فامّا روزگار عادت خود با او آشکارا کرد و سیر
غیب عربک بکشاد از زمانه دست بردهاء عظیم دید و کوفته و پایمال
محن ایام شد و از پس چندان دولت و جاه در قلعهٔ بایکرو در زندان
۲۴ چاه محبوس شد و استغاثت نامه نوشت از حبس بنزدیک ارکان دولت

آمده و رنج بسیار کشیده این قصیده در مدح سلطان پرداخت و الحق هر
بیتی در مقابله دیوانی است از غایت لطف لفظ و حسن معنی، قصیده
اینست،

مست و شادان در آمد از دَرِ تِم * کرده بیجاده درج درِ بیتیم
 ۵ زیر خط زبرجدش میی * زیر زلف معنبرش صد جیم
 زیر این جیم طوبی و فردوس * زیر آن میم کوثر و نسیم
 گشتم از جیم او چو جیم دوتا * بر من از میم او جهان چون میم
 امر نسیم گل و کلاله او * گل سوری هی ربود نسیم
 چشمکانش چنانک یوسف گفت * اِنَّ رَبِّيْ يَبْکِیْدِهِنَّ عَلَیْم
 ۱۰ زلفکانش بچنگ من چون شست * من چو صیاد و او چو ماهی شیم
 گه ببوسه دمر مسیح نمود * گه بعارض نمود کف کلبم
 از پی سی و دو ستاره او * رُخ از خون چو جدول تقویم
 گفت مژده ترا که عدل ملک * کرد عالم بخلق خویش و سیم
 زان براهیم باغ گشت آتش * زین براهیم خلد گشت حجیم
 ۱۵ بی گه مانده هشت سال بهند * چون گه کار در عذاب الیم
 دل چو کانون و دیده چون آتش * کار نا مستقیم و حال سفیم
 چه کنی حال خویش را پنهان * چه زنی طبل خیره زیر گلیم
 حال خود شاهرا بگوی و مترس * و توکل علی العزیز الرحیم
 ملک تاج بخش قلعه ستان * با ظفر بو المظفر ابراهیم
 ۲۰ زخم او کوهرا دو پاره کند * عدل او موی را کند بدو نیم
 خشم او کلُّ مَنْ عَلَیْهَا قَات * عَفُوْ یُجِی الْعِظَامَ وَ هِیَ رَمِیْم
 فتح با رایش قریب و قرین * جود با [حضرتش] قدیم و مقیم
 و این چند بیت در صفت گندم گوید و بغایت لطیف است، نظم
 آنکه آدمرا برون افکند از خُلد نعیم
 صد هزاران خلق را افکند در قعر حجیم

و در سنهٔ احدی و تسعین و اربعهائۀ داعی حق را اجابت فرمود و بسرای
آخرت نقل کرد و از قصاید پارسی او وقتی قصیدهٔ مطالعت افتاده
است و بیتی چند از آن بر خاطر بود بی ترتیب و سبب این قصیده آن
بود که سلطان رضی ابراهیم قصری رفیع و سرائی بدیع بنا افکنده بود و
در آن وقت مر عید عطارا بهندوستان بشهر بند فرستاده بودند بسبب
تقلد شغلی که کرده بود و از آن معزول شده او این قصیده انشا کرد
مطلع آن در تهنیت آن بناء میمون و مقطع آن شرح حال دل محزون خود
کند میگوید

بر آورد سلطان براهیم از زر * یکی کعبه همچون براهیم آزر
۱۰ بماند بتخانۀ چین منش * بکردار ارزشنگ مانی مصور
نماز آردش کعبه هر روز و گوید * بنیت کعبه شاه الله اکبر
در اثناء آن میگوید

بهند او فتادم چو آدم ز جنت * بتأویل و تلویس بهتان منگر
نه گدم چشیده نه آورده عصیان * نه من قول ابلیس را کرده باور
۱۰ اگر گدمی بد هی جرم آدم * همه جرم من از جوی هست کمتر
بلای من آمده دانش من * چو روباه را مو و طاوس را پر
دومه شغل راندم چو کشتی بخشکی * همه سال ماندم بدریا چو لنگر
کند بر من این فضل هر روز غمزی * کشد بر من این علم هر روز لشکر
گاهی باز دارد چو مشکم بنافه * گهی خوش بسوزد چو عودم بمحمر
۲۰ و از لطایف ابیات تازی او این دو بیت که در ذمّ یاسمین میگوید بغایت
لطیف است،

إِلَيْكَ يَا سَمِينَ الْغَضَّ عَنِّي * إِلَيْكَ فَإِنَّ فِيهِ شَرَّ فَالِ
فَنَصَفْتُ مِنْهُ يَأْسُ مِنْ وَصَالِ * وَ نِصَفْتُ مِنْهُ مَيَّنَ مِنْ خِيَالِ
و در آن وقت که رایات دولت سلطان رضی ابراهیم تغهده الله بر حنّه
۲۵ بهندوستان آمد او در لوهور شهر بند بود و مدت هشت سال بر آن بر

هان روز که نام وزارت بر وی نشست رقمِ صحت از نهاد او برخاست و
بر بستر ضرورت بخت و در آن حال این دُرِ آبدار را بالمالس بیان
نظم

بسنّت،

دریغا گوهرِ فضل که در ضدم و بال آمد
بچشمِ حاسدانِ لعل همه سنگ و سفال آمد
چو کَلک اندر بنان من بدیدی خاطر نحوی
مراتب را خبر دادی که هان عزّ و جلال آمد
چو زخم تیغ من دیدی شه هندوستان در هند
بدستور از غمان گفתי که سام پور زال آمد
نماز بامدادی مر نظای را کمر بستم
نماز شام فرزند مرا نعت زوال آمد

(۲۴) العمید الاجلّ افضل العصر ابو العلا عطا بن یعقوب الکناب

المعروف بناکوک رحمة الله علیه،

عمید عطا که برین بساط جهان یکی از عطایای سپهر گردان بود عمیدی بر
۱۰ ولایت فضل والی و گوش و گردن معانی از لائى معالی او حالى، شعر
وَالِیَ یَبَیِّنُ مَتَى یُطْلَقُ اَعْنَتُهُ * یَدْعُ [خَطِیْب] اِبَادِ رَهْنِ اَفْیَادِ
و او را دو دیوانست و هر دو مقبول فضلالی عرب و عجم و متمنی اصحاب
و ارباب هم و در دیوان تازی او يك قصیده است که در نعت سیّد
المرسلین و خاتم النبیین علیه افضل الصلوات و التحیات پرداخته است بر
۲۰ منوال قصیده که اعشی انشا کرده است و این مصراع از آن قصیده
اَلَمْ تَغْتَبِضْ عَیْنَاكَ لَیْلَةَ ارْمَدَا

کافیت و مطلع قصیده خواجه عمید عطا اینست، شعر

اَعْبُدُ لِلدُّنْیَا الدِّیْنَةَ اَعْبُدَا * وَ فَضْلُ اِلٰهِي مَا جَ کَالْبَحْرِ مُزْبِدَا
عَطَاءَ حَبَانَا لَا یُحِیْطُ بِعَدِّهِ * حِسَابُ عَطَاءِ اَلْفَ عَالَمٍ مُرْدَا

و در آن وقت که حیات مستعار را وداع میکرد و نفس باز پسین در مهب
خلق او تردد میکرد در آن حالت بی حیلت این رباعی بسوز دل و درد
جان گفته است،
رباعی

من ی بروم بیا مرا سیر به بین * وین حال بصد هزار تشویر به بین
سنگی زیر و دست من از زیر به بین * وز یار بریدنی بشمشیر به بین
و چون ازین بناء فنا رخت بعالم بقا برد عیاضی در مرثیت آن کان مرتبت
این ابیات پرداخت،
شعر

مسکین علی حسن که از آن شوم کارزار
بی جرم چون حسین علی کشته گشت زار
شیری بُد او که بود ادب مرغزار او
گر کشته شد عجب نبود شیر مرغزار ۱۰

(۲۴) صاحب الکبیر قوام الملک نظام الدین ابو نصر هبة الله
الفارسی رحمه الله،

وزیری صاحب کنایت فایض درایت وافر فضل شامل بذل در دولت
سلطان رضی ابرهیم رحمه الله کاره‌اء بزرگ کرده و بفضل و کنایت معروف
و مشهور گشته، خانقاه عمد در لوهور یکی از خیرات اوست و چون بر
رأی او آن شغل ممکن گردانیدند و زمام مصالح خاص و عام در کف
کنایت و قبضه شهامت او دادند او چون آفتاب بر سمت سمای ملک
نور پاشیدن گرفت اما چون آن خورشید بحد کمال رسید بود زود در
گشت و از جهان فضل و هنر بعالم بقا رفت، بلی کار زمانه غدار
هین است،
مثنوی

دهد بستاند و عاری ندارد * بجز داد و ستد کاری ندارد
کدامین سرورا داد او بلندی * که بازش خم نداد از دردمندی ۲۲

وله ایضاً

خال ماشورهٔ سمین تو دیدم صفا * بزدَم از طرب و شادی صد نعره برو
ظن چنان بردم کرغالیهٔ سنبل خویش * بچکانید سر زلف تو يك قطره برو
و اورا طرب نامه ایست رباعیات بر حروف معجم و معروفست، وقتی در
بخارا در کتاب خانه سرنبدی این نسخهٔ در نظر آمده است و بیتی چند
از آن یاد بود نوشته آمد
رباعی

پیرامن روز قیرگون شب دارد * زیر دوشکری و دو کوبک دارد
بر سرخ گل از غالیه عقرب دارد * و از نوش دو تریاک مجرب دارد
همراست
رباعی

۱۰ بر گردن خویش بستهٔ عقد گهر * و از گوش بیاویختهٔ حلقه زر
گوئی غم عشق جلوه کرد ای دلبر * ز اشک و رخ من بگردن و گوش تودر

رباعی

بر ماه دوهفته مشک پرتاب تراست * ماشورهٔ سیم سر بعنّاب تراست

* * * * *

رباعی

ز آن می خواهم که خری را سبب است
نامش می و کیبای شادی لقب است
سرخست چو عنّاب وز آب عنب است
آبی که برخ بر آتش آرد عجب است

رباعی

۲۰ ای غالیه شوریدۀ ماشورهٔ سیم * وز غالیهٔ نو سیم را رنگ و سیم
بر رغم مرا نهادی ای دُرّ یتیم * ده تاج سیه بر سر ده ماهی شیم

رباعی

خضم تو اگر باز ندارد ز تو چنگ * صد گونه برای تو بر آمیزم رنگ
۲۵ بنشینم اگر کار بنامست و بشنگ * بر آتش چون کباب و بر تیغ چو زنگ

با پیوند والی انجاز که نام آناه بود بدو پیوندی افتاد، بیت

عشق آمد و کرد خانه خالی * بر داشته تیغ لا ابالی
و آن پیوند بند راه عافیت او شد و عاقبت سر در کار دل کرد و تیغ آن
ظالم بخون او رنگین شد و چنان هنرمند نیک سخن را چشم بد در یافت و
ماه آسمان هنر او بخسوف مبتلا شد و حدوث این حادثه در تاریخ سنه ثمان
و ستین و اربعایه بود و اشعار نازئی او بسیار است در غایت سلاست
و نهایت لطافت و درین وقت در خدمت صدر اجل کبیر تاج الملک
شرف الدولة و الدین عمدة الوزرا محمد بن حسن رفع الله قدره بودم که
دیوان شعر نازئی او که موسومست بالاحسن فی شعر علی بن الحسن
۱. مطالعه افتاده بود و از آن لطایف اقتباسی می رفت که ناگاه آفتاب جلال
صدر کبیر ملک النواب نصیر الملک طلوع کرد آن نسخه بخدمت او پیش
کشید و از آنجا بیتی چند نازی بر خاطر ماند بود در قصیده می گوید در
مدح طغرل بك، شعر

سِرْنَا وَ مِرَاةَ الزَّمَانِ بِجَالِهَا * فَلَا أَنْ قَدْ حُفَّتْ وَ صَارَتْ مُتَحَلَا
[يَحْدُ] الزَّكَاةُ فَلَا نَعُوجُ بِنَا عَلَى * طَلَلِ الْحَبِيبِ وَ لَا تُجِبِي الْهَنْزَلَا
وَ تُحَرِّكُ الْأَعْطَافَ تَشْمِيرَا بِنَا * تَتَبَّعُ الْهَلِكَ الْهَظَّافَ طُغْرُلَا
و در قطعه می گوید،

وَلَقَدْ جَذَبْتُ إِلَى عَقْرَبٍ صُدِغَهَا * قَوَّجَدْتُهَا جَرَارَةً مَجْرُورَةً
وَ كَشَفْتُ لَبْلَةً وَصَلَهَا عَنْ سَاقِهَا * فَرَأَيْتُهَا مَكَارَةً مَكْرُورَةً
۲. و از عربی بیاری می گوید،

چون تو یارا گریه یار که دید * هب روی تو نگار که دید
مشک بر برگ تازه گل که شنید * ماه بر سرو جویبار که دید
صدفی خردک از عقیق یمین * سر بسر دُر شاهوار که دید
و او فتاده نگون بر آتش تیز * زنگی سست و بی قرار که دید
۳. نرگسی نا چشیده هرگز خمر * روز و شب ماند در خماری که دید

و اورا کنیزکی ترك بود بنال نام چنانکه جمال او رشك بنان چین و فرخار
بود و دل او بسته مهر و معتكف چهر او بود لغز در معنی او گفت و
اگرچه مشهور است اما ایراد کرده آمد چه در غایت لطف و نهایت
طَرَف است، لغز

علینا نقش کن بر زر بکن حرفی ازو کمتر
پس آن لامش باخر بر بگفتم نام آن دلبر

(۲۳) الرئيس الشهيد ابو القسم علی بن الحسن بن ابی طیب الباخری
رحمة الله علیه،

رئیس علی حسن حسن خلق و عالی سخن بوده است، آسمان مجد و بزرگی
۱۰ و آفتاب آسمان فضل و بزرگواری، عرصه فصاحت او با فساحت و شیوه
دست راد او بذل و سماحت، نظر او از نظام ایام جوانی خوشتر
و نثر او از طراوت عهد شباب دل کش تر، در میدان بیان سابق و
بر فضلاء جهان فایق، در هر دو قلم در عالم علم گشته و بهر دو زبان
از فضلاء زمان قصب سبق در ربوده و برهان فضل و شاهد بزرگی او
۱۵ کتاب دُمِیَّةُ الْفَضْرِست که جمع آورده است بلغت عربی و در معنی این
تألیف داد سخن داده است و از رگ اندیشه خون چکانید هر خاطری
که سکندر وار در سواد حروف آن بیاض جولان کند همه پر در و جواهر
گردد و هر ناقد که آن نقود را بجز بر محك سواد قلب زند همه عیار آب
زر یابد و در اقبال سن شباب کاتب حضرت سلطان رکن الدین
۲۰ طغرل بك بود و در آن خدمت محلی عالی و رتبتی سالی داشت اسبابی
مهیّا و عیشی مهیا و چون ببصر ناقب و بصیرت ناقد بدید که همه
سعادتها در عزلتست که تمامت عزّ و تبه دولتست انزوا اختیار کرد و
عزلت گیرد و دست از کار بکشید و روز و شب با حریفان اهل و
۲۴ ظرفیان با فضل بمعاقرت عقار و معاشرت دلدار مشغول شد و میان او

اکنون ز من پیر چه هشیار و چه مست
این بنشین که هر دو آتش بنشست

و هم اوراست،
رباعی
تا از شب من سپید دم بر زد دم * معشوق ز شب کشید بر روز رقم
شد آمدن نگار من اکنون کم * زیرا که شب و روز نیابند بهم

(۴۱) الوزير مؤيد الملك ابو بكر بن نظام الملك،

صاحب دولتی میمون لقیّت محبوب طلعت که فرع دوحه جلال و غصن
آرومه کمال بود بر شاخ درخت جلال نهالی ازو شاداب تر نرسته و بر
دست سیادت صاحب صدری ازو مکرم تر نه نشسته بود، شعر
۱۰. فِي الْمَهْدِ يَطْفُؤُ عَنْ سَعَادَةِ جَدِّهِ * أَتَرُ الْتَبَاعِيَّةَ سَاطِعَ الْبُرْهَانِ

و در اقبال سنّ شباب و اایل ایام صبی بود که بنسیم صبا لطف طبع
او برگین فضل ازهار نظم ی شکفت و وقتی خاطرا امتحان کردی
و لطایف ابیات که نتایج قریحت پاک او بودندی از ورای ضمیر باظهار
رسانیدی، وقتی بر خازن پدر خود برانی اطلاق کرد، خازن نعل نمود
۱۰ و گفت نشان مبارک مخدوم باید، این رباعی انشا کرد و بخدمت حضرت
وزارت فرستاد، رباعی

ای رای تو بر کلّ مالک مالک * اعدای تراست کلّ شیء هالک
این بند خطی نوشت بر خازن تو * آرای بتوقع صحیح ذلک
رباعی

۲۰. دوشم بوصال خویشتن داد نوید * تا روز بدم نشسته دل پر ز امید
چون ماه فرو شد و بر آمد خورشید * بر من چو شب سیه شد آن روز سپید
رباعی

رفتم بوداگاه و کردم طلبش * ز آن پس که بسی کشید بدم تعبش
۲۴. فریاد بر آمد از لب چون رطیش * فریاد بیوسه در شکستم بلش

منتظم گشتند و این همه اثر کفایت و شہامت خواجہ نظام الملک بود کہ صاحب نیغ و قلم باتفاق در آفاق او بود و نمائی بلاد شام و جزایر را فتح کرد و چون نوبت دولت و تخت سلطنت بسطمان ملکشاہ سقی اللہ نراہ برسید آن صاحب عادل بساط عدل و نصفت در جہان بگسترده و چنانکہ در ایام دولت پدر داد جہانگیری دادہ بود در نوبت ابالت پسر قاعدہ جہاننداری را استحقاق تمام داد و تمامت ممالک روم با خراسان و عراق و ما وراء النہر مضبوط گشت و آن صاحب قران دست بذل و احسان بر کشاد و وفود مدایج فضلا بر امید مناج و عطایا بحضرت او آمدن گرفتند و ارباب ہنر باسم او دفترها ساختند و تالیفات پرداختند ۱۰ و مدایج او کہ شعرا گفتہ اند در کتاب دُمیۃ الْقَصْرِ بر علو رتبہ و سمو منقبت و شمول عدل و وفور بذل او شہود عدول اند و فراید قصاید کہ بزبان فارسی گفتہ اند و آنرا قلاید بحور محامد او ساختہ آنچہ از آن مسموع است درین مجبوعہ بجایگاہ خود آورده خواهد شد، اکنون عروس این تالیف را از دُرر رباعیاتیکہ زادہ بحر خاطر اوست زیور بندیم و بیاتی ۱۰ چند ایراد کنیم تا این مؤلف بدان مشرف گردد، رباعی

چنبر زلفی کہ ماہ در چنبر اوست * فرمان دہ روزگار فرمان بر اوست
ترسم کہ بناگاہ بریزد خونم * کین شوخ دلم بخون من یاور اوست

رباعی

ہر چند ز تو جراحت غم یام * از دست خیال باز مرہم یام
۲۰ وین طرفہ طیبی کہ چو بیدار شوم * ہر چند کہ بیش جویش کم یام
و این رباعی وقتی گفتہ است کہ کاتب تقدیر بر ورق دیباچہ روی شہاد او خط نسخ تحریر کرد و بسبب خجالت آن شہاد از خدمت او متقاعد گشت،

رباعی

من پیر شدم خط تو در ہم زد دست
بازار من و تو زین دو معنی بشکست

همه بصلح گرای و همه مدارا کن
 که از مدارا کردن ستوده گردد مرد
 اگرچه قوت داری و عدت بسیار
 بگردد صلح گرای و بگردد جنگ مگرد
 نه هرکه دارد شمشیر حرب باید رفت
 نه هرکه دارد پازهر زهر باید خورد

(۳۰) الصاحب الاجلّ قوام الدّین نظام الملک ابو علی الحسن بن علی بن
 اسحق رحمة الله علیه،

۱۰ اتفاق جمهور فضلا و اجماع زمره عفلاست که نظام الملک واسطه عقد
 دولت و درّه قلاده سلطنت آک سلجوق بود و متّجوق عمّاری رفعتش فرق
 فرقد و عیوق می سود تا صدر وزارت بکمال او آراسته شد دامن از تهی
 دل پر خواسته گشت، بزر فانی ذکر باقی خرید و بعرض زایل سعادت
 ابد حاصل کرد، گردون بسته کمر کشاده دستی چو ندید و فلک هزار
 چشم پر چشبی چون او مشاهده نکرد و خلاصه این معنی را نظم کرده
 ۱۵ آمد،

هزار سال ببايد که تا خردمندی * میان اهل کفایت نظام نام شود
 و در عهد مملکت سلطان شهید الب ارسلان رحمة الله علیه بساط دولت را
 بسط کرد و معار رأی او قصر مشید ملک و دولت را چنان اساس نهاد
 که شرف آن از شرف اوج زحل در گذشت و قاعده آن سلطنت هر روز
 ۲۰ محکم تر گشت و بمد رأی روشن خصمان ملک را باز مالید و شمشیر نافذ
 سیاست را از رقاب متعبدیان قراب ساخت و ملوک زمان و امراء نافذ
 فرمان که در مالک خوارزم و خراسان و ما وراء النهر و ترکستان و
 هند و سند و غزنه و سجستان و کرمان و مازندران و عراقین بودند
 ۲۴ جمله سر بر خط عبودیت آن حضرت نهادند و در سلك خدام آن درگاه

و مَهْنَفٍ لَدُنِ الْعَاطِفِ نَصَبِهِ * فِي حُسْنِ طَاوُسٍ يَدُورُ بِكَاسِ
عَاقَتُهُ مَهْطَفًا بَوْدَاعِنَا * لِحَسَنِ بِهِ مِنْ زِينَةٍ وَ لِبَاسِ
فَتَمَايَلَتْ أَعْطَافُهُ مُتَجَنِّرًا * فَوَقَعْتُ بِأَلْوَسْوَاسِ فِي أَلْوَسْوَاسِ

و از نظم پارسی او از بهر زینت کتاب و انتظام کلام و تزیین دفتر این
قطعه ثبت افتاد که در معنی پیری و موسم بی تدبیری گفته است و گنج
معنی در وی نهفته،
قطعه

این جوانی مرا نگر که چه گفت * گفت ای پیر من چه فرمایی
گفتم ای دوست ساعتی بنشین * گفت من رفتم و تو زود آیی
بشراب و کباب و رنگ خضاب * باز ناید گذشته برنای

۱. (۳۹) صدر الافاضل و الکتاب ابو الفتح البُستی رحمه الله،

صاحب تحسین و بلاغت و والی هنر و براعت نور حدیقه کفایت و
[نور حدیقه] درایت نظم خوب او ذوق آب حیات داشت و نثر روان
او محبوب روان بود، مدتها در دولت امراء بُست فارغ البال و مرفه الحال
زندگانی کرد و چون امیر ناصر الدین سبکدین آن شهر را بکشد و آن
۱۰ ملک را مستخلص و مستصفی کرد از صفاها آن فتح ابو الفتح بود که چون
کمال بزرگی او بدید و کفایت ذات او بدانست او را ناصر الدین برگزید
و بمجلسی عالی رسانید، اشعار نازنی او که در لطافت از آب زلال و در
سلاست از باد شمال حکایت میکند مدوّن است و عرصه فضایل بدان
مزین و او را دو دیوان است بدو زبان یکی نازی و دیگر پارسی و
۲۰ من هر دو دیده‌ام فاما چون درین بلاد دیوان شعر پارسی او موجود
نیست بیش ازین يك قطعه پارسی بر خاطر نمانده بود ایراد کرده آمد،
قطعه

یکی نصیحت من گوش دار و فرمان کن
که از نصیحت سود آن کند که فرمان کرد

نافخ صور نقش طراز جلال باد
صدر جهان حسین ابو بکر آشعری

باب ششم، در لطایف اشعار وزراء عالی رتبت و صدور سالی منزلت،
ابتداء این فصل بذکر وزرا و کفاه عجم کرده آمد و مفتتح آنرا بمحاسن
صدر دولت سلطان بین الدولة و امین الملة محمود سبکتگین انار الله
برهانه تزیین داده شد، پس بعد از بیان لطایف وزرا ذکر صدور و
علما در قلم خواهد آمد و غرر در الفاظ ایشان را نثار حضرت عالیہ
گردانید،

(۳۸) الوزير شمس الکفاة ابو القسم احمد بن الحسن رحمه الله،

۱۰ وزیر ستوده خصال و صاحبی با اقبال بود در کمال [رتبت] بزرگی مشاّر
الیه و در جلال قدر قطعی مدائر علیه، در اوایل ایام دولت سلطان بین
الدولة محمود بخراسان صاحب دیوان رسایل بود و بفصاحت قلم و سماحت
شیم از اقران و اکفا در گذشته و بدست همت بساط رفعت فلک اثیر در
نوشته در فضل بمانی که صاحب عبّادرا با او امکان عناد نبودی و
۱۵ صابی در خدمت او صبی نبودی و چون دولت سلطان بالا گرفت و کار
ملك قرار یافت اورا عارض ملك خود کرد و وقتی که عارض بود کف
او مغارض عارض بود یعنی ابر و چه جای ابرست که ابر کف دریاست
و دریا کف را با کف دریا چه نسبت توان کرد و چون ابو العباس
فضل احمد که وزیر سلطان بود در بند و زندان و رنج و احزان این
۲۰ دنیای فانی را وداع کرد و نداء اجل را سماع نوبت وزارت بابو القاسم
رسید طراوتی بروی ملك باز آورد و بدست کفایت حلقه در گوش
فلک کرد، و اورا بتازی و پارسی اییات است و اشعار نازئی او در
یثیمه الدهر مسطور است و ابو النصر عتبی ذکر او مستوفی در بینی مقرّر
۳۴ کرده و از شعر نازئی او این [سه] بیت آورده شد،
قطعه

بدریاء تفکر عقل فیاض * شده غواص معنیها مضمر
 ندا آمد سوی شمس ضمیرم * ندای دل پذیر روح پرور
 که ای مقصود موجودات شبان * که ای مقبول ابراهیم آذر
 اگر خواهی مراد هر دو عالم * که گردد مر ترا يك يك میسر
 ۵. هی خواهد خرامیدن بتحقیق * بعزم صید شاه هفت کشور
 بوجه بندگی پس زود بشتاب * چو بخت اندر رکاب شه برابر
 بهاء الدین و الدنیا ملک سام * خداوند فلک قدر ملک فر
 بدور عدلش اندر آتش و آب * مکان سازند ماهی و سمندر
 سمندرا غذا آید ز دریا * چو ماهی را مفرج گردد اخگر
 ۱. اگر بر شعلها آتش چرخ * کند عرضه نهیب آب خنجر
 چو خون اندر عروق زهر خورده * بدود اندر فسرده گردد آذر
 و اورا ایات و اشعار و قصاید و غزلیات آبدار بسیار است ولیکن آن
 در [در] صدف است و آن دراری در شرف دست هرکس بدان نرسد
 و تصرف هرکس بدان محیط نشود آنچه بر خاطر بود ایراد کرده آمد و این
 ۱۵ فصل هم بر ذکر این بزرگ ختم کرده شد ایزد سبحانه و تعالی خداوند
 خواجه جهان و دستور صاحب قران را وارث اعمار ملوک و سلاطین
 روزگار دارد و مکاره زمان ازین ساحت عز و جلال دور، قطعه

دستور شه نشان کف خلق عین ملک

صدی که هست ذات وی از نقصها بری
 آن صاحب ستوده که از دست رفت ظلم

۲۰

چون فرق چرخ سود وی از پای سروری
 خورشید همچو ذره نماید اگر زند

با رای نور زایش لاف برابری
 ای آنکه پاسبائی قصر ترا زحل

چون ماه و آفتاب بجان گشت مشتری

۲۵

قصاید است که فلاید نخور خرایدست و ما بیتی چند از هر قصیده بیاریم
تا کتاب بدان مزین گردد در قصیده ی آید که مطلع آن اینست، شعر
ز برج حمل خسرو علوی اجرام * نظر کرد زی حیز سفلی اجسام
از آن يك نظر كل اجسام سفلی * منور شده باز چون علوی اجرام
در اینجا میگوید،

مؤثر شود در زمین نور خورشید * چو عون شهنشاه در شرع و اسلام
بهاء دول شاه جمشید رتب * خداوند عالم شهنشاه دین سام
قدر قدرتی عز کمال معالی * بفرمانش راند قضا کل احکام
نهد عشرتش زخمه در دست زهره * کشد هیبتش خنجر از چنگ بهرام
۱۰ ایا خسروی کانهاء جلالت * نگجد هی هیچ در حد اوهام
ز ایام نالم بر شه و لیکن * نخستین ز طالع پس آنگه ز ایام
عطار که قسمت کند شادی از چرخ * چو زی قسم من آید از کل اقسام
چنان خامه در دست او بسته آید * که گویی که هستش مگردست در خام
کسانی بانعام شاهی غریقتند * که ایشان ندانند انعام ز انعام
۱۵ و شنیدم از ثقه که وقتی عرض مرض بجهوهر ذات او قائم گشت، ملک
بهاء الدین بعیادت او آمد، این قطعه بر بدیهه دو بیت انشا کرد، قطعه

گر يك نظر بسوی تن مانده در کنی * اشخاص را بتهنیت خصم بر کنی
از چرخ کار بند علی روزبه شود * گر يك نظر بسوی علی روز بر کنی
و در قصیده این ابیات گفتست و در صیدگاه سلطان بهاء الدین خوانده،

۲۰ چو از عکس رخ آئینه خور * ملع شد فضاء چرخ اخضر
چنان بد زیر عکس مهر گردون * چو نیلی فوطه در آب معصفر
هی شد روشن از رنگ کدورت * هواء باختر از نور خاور
چنان چون نفس نادان در تعلم * بدانند هر زمانی علم دیگر
۲۴ مرا در نعت این سقف معلق * مرا در وصف این جرم مدور

نَبَّهَ فَأَلْحَمَانُ أَلْحَمَامُ الْمَطْوُوفِ
تَحْتُ عَلَى شُرْبِ الْمَدَامِ الْمَرْوُوفِ
يَقُولُ أَصْطَبِخْ وَ أَشْرَبْ وَ أَغْنِ مِنْ الْجَوَى
رَقِيفَ قُوَادٍ بِالرَّحِيفِ [الْمُعْتَفِ]

و این دو رباعی هم از وی شنیدم که از گفته‌ها او نقل کرده اند، میگوید
رباعی

ای بر تن من نهاده باری غم تو * وی در دل من فگنه ناری غم تو
گفتی که مگر غم منت چونین کرد * آری غم تو غم تو آری غم تو
و همو گفت

۱۰ کافر بچه که عشق او دین منست * هم جان منست هم جهان بین منست
کس بنده نشد بنده خود را هرگز * این بنده بنده بودن آئین منست
و هم او گفت

از بهر هلال عید خورشید سپاه * بر بام برآمد و هی کرد نگاه
مردم بشگفت گفت سبحان الله * خورشید برآمده است می جوید ماه

(۲۷) خداوند زاده اختیار الدین روزبه الشیبانی،

۱۵

از افراد ملوک جبال و امجاد شاهان صاحب اقبال بود، نوسن بیان رام
طبیعت منقاد او و در گردن فلک سرکش طوق و داد او و جلال او در
نوبت دولت سلطان سعید سنجر انار الله برهانه در رفعت و مکان
بدرجه بود که جوزارا غاشیه بندگی او بر دوش و حلقه محبت او در
۲۰ گوش بود و این خداوند زاده اختیار الدین از گنج حکمت استظهاری تمام
بجاصل کرده بود و از فضل و هنر سرمایه بدست آورده و از نصاب
فضل نصیبی وافر داشت و از جمال علم حظی کامل، مفاخرت او بحسب
بود نه بنسب و مجالست او پیوسته با اهل ادب، شعرارا درگاه او مآب
۲۴ شده و بخت بد ارباب فضل در حضرت او در خواب گشته و او را

جستم برای فال کتابی و ناگهان
دستم بچهر گوهر سید حسن رسید
با صد زبان چگونه توان گفت شکر این
کآنچه از خدای خواسته بودم بمن رسید

۵. هم اوراست،

دیده ز جمال یار یابد * آن بهره که از بهار یابد
نی فی ز بهار کی توان یافت * هرچه آن ز جمال یار یابد
از بوی چو گلستان او دل * گل جوید لیک خار یابد
گفتم که ببند زلف را گفت * این فتنه کجا قرار یابد
روزی که جفا پرست شد یار * آن روز زمانه کار یابد
چون او نتوان بهرها یافت * هر دم چو من او هزار یابد

۱۰

(۲۵) الامیر سناء الدین ارقم الفارسی،

امیر ارقم که برقم مردی و مردی صفحہ دولت او مرقوم بود و کمال شہامت
او همه اقران و اکفارا معلوم برادر انا بک دکله که مالک فارس در تحت
۱۰ نصرف و فرمان او بود و از حد مکران تا ساحل عمان در ضبط و امکان
او، اورا ایات است اما این یک رباعی از بزرگی شنید آمد، رباعی
روی تو بطعنه برقمی خندد * لعلت بکرشمه بر گهری خندد
از شیرینی که هست گوئی لب تو * پیوسته چو پسته بر شکری خندد

(۲۶) الامیر فخر الدولة و الدین مسعود بن ابی الین الکرمانی،

۲۰ امیر مسعود که نتیجہ سپهر کود بود فارس هر دو میدان و والی هر دو
بیان، شعر تازی او از لطافت چون درآبدار و شعر پارسی او از طراوت
چون وصل دلدار و از امام هام عالم الدین کرمانی شنیدم که این دو بیت
۲۲ نازی اوراست و خلاصہ محمد او همین دو بیت تمام است، میگوید، شعر

جان در بلای تن شده رنجور و بیقرار
 تن در هوای جان شده مهجور و متحن
 بینی در آن زمان که در آید خدایگان
 چون کوه تیغ دار و چو خورشید تیغ زن
 با دشمنان خدنگش چون دیو و چون شهاب
 فی بل عدو و رمحش چون مرغ و بازن
 چون عشق نیکوان سپه شاه برقرار
 چون زلف دلبران صفِ اعداش پر شکن
 ای خسروی که از گل عدل تو ظلم هست
 همواره پای مال حوادث چو نسترن
 چون کمترین حرف ز نظر مداحیت
 دُرّی نشان نداد کس اندر همه عدن
 دشمن بمرگ خرسند از بیم تیغ تو
 نو شاد با زمانه می تاز در چمن
 قدّ و رخ هر آنکه نکو خواه جان تست
 رنگین و راست بادا چون نار و نارون
 در جمله از ثنا بدعا آمدم ز عجز
 عمرت دراز باد که کوتاه شد سخن

هم او گفته است، رباعی

۲۰ ای عقل جواهر خجل از نامه تو * مستور جهان فضل در جامه تو
 بحر هنری روان شد در و گهر * چون ریگ بیابان ز سر خامه تو

هم او گفته است رباعی

هرگز نبدم لب تو با رب روزی * با بنده تو نیست مگر لب روزی
 گیسوی تو صد روز شی کرد و لیک * رخساره تو نکرد یک شب روزی
 ۲۵ هم اوراست،

لون سپهر و صبح بچشم چنان نمود
گفتی که از بنفشه هی بردمد سن
گوئی ز مشرق آمد سیمین حواصلی
بر روی آب و بیضه زرینش در دهن
گفتم جو کرد سوی چهارم فلک شتاب
یوسف مگر بمنزل عیسی کند وطن
دامن کشان ز نور چو در روزهای بار
بر تخت پادشاهی پیغو ملك حسن
عادل حسام دولت و دین خسروی که اوست
صف دار و صف پناه و صف آشوب و صف شکن
گویا شود بفر مدبش مسیح وار
طفلی که نا رسیده بود بر لبش لبن
گر بر خلاف او پسری زاید از جهان
هم در زمانش چرخ بریسد هی کفن
در مردی و مردی نا دیگران ازو
چندان تفاوتست که از مرد نا بزن
چون عدل او و مرحمت او بعهد ما
يك كس نشان تی دهد از روم نا ختن
نور جمال عدلش بر جمله جهان
تابان چنانکه نور سپیست برین
آن روز کز درخش ستانها شود زمین
بر هر طرف چو انجم و افلاک انجمن
پر خون زمانه بینی و پُر کشته دشت و راغ
عالم ز فتنه یابی دریاء پرفتن

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

چون حسب حال یافت ادا کرد این دو بیت
 زیرا که می نیاید زین خوبتر فرار
 زین سان که در نشیب عنا اوفتاد خصم
 از بعد اینش دار بود گر بود فرار
 گه نیزه‌اء خطی برده بچانش خط
 گه تیغ‌ه‌اء هندی آورده ترک‌تاز
 تا بود خواهد از گل و مل در جهان نشان
 از چرخ زود گرد و از ایام دیر باز
 همواره باد رای تو چون گل در ابتسام
 پیوسته باد طبع تو چون مل در اهتزاز
 در مسند سلاطین بر صدر می نشین
 بر چرخ کامرانی چون ماه می گراز
 نا نصیر نُست عیش و بزرگی [و] روزگار
 دشمن کش و نشاط گزین و ولی نواز

۱۰ هم در حق او گوید و این قصیده طراز قصاید جمله شعراء جهان و
 امراء گیهاست در غایت لطافت است،
 قصیده

خندید صبح چون دهن بار سیم تن
 او خنده زد بمن بر و من در گریستن
 خورشید نور صبح بچشم چنان نمود
 گوئی یشت بار رخ خود بخون من
 و آنکه بخون من رخ خود شسته آن نگار
 بر کرد سرز شقه فیروزه پیرهن
 مانند شمع سوزان در آبدان روان
 یا چون درست زری در نیلگون لکن

از دشمن ار چو کوره یلک دم خلاف بینی
 از گرز پیل پیکر ساکن کُش چو سندان
 بر دشمن تو خندد گردون چو مرد عاقل
 بر هزلهای جُتی بر ژاژه‌ها صَبَّان
 عمر تو باد چندان تا طُرّه‌ها مشکین
 بر گرد گوی سیمین جولان کند چو چوگان
 و این قصیده در حق خُسرِ خود طغاکان مرغینان گوید،
 فرمان نافذ او بر حکما دلیل
 دست تصرف او بر ملکها دراز
 خاقان حسام دین حسن بن علی که هست
 از جمله جهان بهمه چیز بی نیاز
 این شکر لازمست که بکشد ناگهان
 ایام آنچه در دل افلاک بود راز
 در خاک بارگاه رفیعش چو بنگری
 شکل جبین شاهان بینی که نماز
 در دل عدوش را که چو سیرست پر محن
 غمهای جان شیرین ده توست چون پیاز
 چون زفتی زمانه بچشم سخا بدید
 خط در کشید در ورق عاجزان آرز
 شاهان خداپگانا آتی که در خوراست
 بر آستین ملک علمای تو طراز
 بر چرخ جاه نست بزرگی بلند قدر
 در دهر ملک نست دیارے غریب ساز
 هر چند در قصاید مدح و ثناء تو
 می بود طبع بنده ز تضمین در احتراز

روزی بخواند آخر راوی بصوت دلکش
 این قصهء مارا در بارگاه سلطان
 احمد جلال دنیا سلطان که گفت عالم
 تا هست دور گردان مائیم و عهد و پیمان
 گر دشمنی بیایی اندر زمانه خود
 از تو بما نمودن وز ما نفاذ فرمان
 بر دشمنانش دایم از بیم جان نماید
 هم موی همچو سوزن هم پوست همچو زندان
 تیر شهاب شکش چون رفت سوی دشمن
 چه سود از آن پس اورا بازی دو چو شیطان
 چون عزم تیر کرد او گر شست رستم آمد
 با چرخ زال شکش ز آن پس چه سود دستان
 زود آکه دید خواهم از سعی بخت فرخ
 مأمور امر سلطان ایران ستان و نوران
 روزی کز آب خنجر روی هوا نماید
 بر فرق شیر مردان چون قطرهاے باران
 عقل از تن دلیران گم گشته یابی آن دم
 چون دل ز مرد بیدل چون جان ز عشق جانان
 بر تیغ پر ز گوهر لרزان از آن نماید
 خون عدو جاهش چون لاله در گلستان
 بر اسپ چون بدیدش با رخ گفت گردون
 دیدم پس محمد موسی و طور و ثعبان
 ای کدخدای عالم از دست دُر فشانت
 در عهد دولت تو پیدا شدست احسان

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

او شاهی بود که هم قوت فضل داشت و هم فضل قوت آسانی بر زمین
و آفتابی در زین، اشعار او مدوّن است و دیوان شعر او با صغر جم
چون مردم دیک عزیز و چون دیک مردم گرای و اگر تمامت اشعار
او نقل کرده شود از غرض کتاب باز مانیم، بعضی از طُرَفِ او ایراد
کرده آمد،
شعر

ای راحت دل و جان ای آفتاب خوابان
ای جان نواز چون دل ای دل گداز چون جان
ای آهوی نگارین دارد شب دو زلفت
هم ماه زیر دامن هم مشک در گریبان
طبعم بوصف حسنت چون لفظ نو گهر پاش
حالم ز عشق رویت چون زلف تو پریشان
بیم زوال دارم انرا آفتاب رویت
از سایه تن خود ز آنم همیشه ترسان
وصل خرد ربایت چون دولتست کم یاب
هجر جفا نمایت چون محنتست ارزان
رویت بخواب دیدم ماهی به پیش انجم
قدّت بیاغ دیدم سروی میان بستان
گر صد هزار دیده باشد چو آسمان
چون ابر جمله باشد در هجر تو دُر افشان
يك دل دو جرع شوخت نستاند هرگز از کس
کان را دو لعل نوشت صد جان نداد تاوان
باشد خیال رویت هخانه با دو چشم
بر وے هی بترسم از بیم موج طوفان
سر در جهان نهادم انرا آرزوی رویت
چون عشق و حسن مارا پیدا نبود پایان

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

دیده و بمحاورهٔ او مستسعد نا شده و این کمال کرم و غایت سخن دانی
و هنر پروری است که از اثر بر مؤثر استدلال گیرد و از سخن بر هنر
مرد واقف شود، و او را ایات است سخت مطبوع و لطیف و این رباعی
معروفست که چون در حضرت سلطان نکش نغمه الله بر حننه حساد او را
تخلیط کردند و عزم پادشاهانه بر گرفتن او مصمم شد مجتسسانرا فرستاد
تا سر او پیش تخت آرند اموال خطیر مر آن جماعت را تکلف کرد و
گفت مرا زنده بخدمت برید اگر فرمان سیاست بنفاد رساند فرمان او
بر جان روانست موکلان مال بستند و او را بخدمت آوردند و آن
سلطان جشنی عظیم داشت چون چشم او بر کبود جامه افتاد خواست
۱۰ که موکلان را سیاستی کند که در انفاذ فرمان تأخیری کرده بودند، کبود
جامه رباعی انشا کرد و نشست و بمحضرت فرستاد
رباعی

من خاك نو در چشم خردی آم * عذرت نه یکی نه ده که صدی آم
سرخواستۀ بدست کس نتوان داد * می آم و برگردن خود می آم
پادشاه رقم عفو بر جریمهٔ جریمه او کشید و او را بخود نزدیک گردانید
۱۰ و بوس بر سرو روی او داد و تمامت آن مجلس خانه و بنگاه بدو بخشید،
و ایات او بسیار است اما آنچه حالی بر طبع بود [ایراد کرده آمد] می
گوید در حق غلام ترك خود،
رباعی

ترکی که برخ درد مرا درمانست * او را دل من همیشه در فرمانست
بخیرۀ امش بزر بصد جان ارزد * جانی که بزر توان خرید ارزانست
۲۰ و هم او راست،

منم که چون بغضب زی فلک نگاه کنم * جمال طلعت خورشید را تبهانم
کبود جامه ام آری ولی بتیغ کبود * رخ عدورا از خون دل سیاه کنم

(۳۴) الملك المعظم پیغو ملک،

۲۴ در نوبت ایالت او اهل مرغینان و کاشان با عیشی تن آسان بودند و

با دل گفتم دهی فراموش کن
دل گفت دلی ز جان فراموش که دید
و در معنی شکار سلطان غیاث الدین و الدین تغه الله برحمته میگوید
رباعی

هر روز چنین شاهانه کاری میکن * بر چهره ایام نگاری میکن
بر تخت بخوری شرابی میخور * در باغ بخوشدلی شکاری میکن

(۲۴) المعظم نصرة الدين كبود جامه،

که اگر گوشه چشم بخشم بر فلک کبود پوش سرخ کردی روی روز سیاه
شدی و اگر همت او عزم ضبط ملکی کردی از کواکب نو مراقبش سپاه
آمدی و وقتی در اثناء دور و سیر مؤلف این مجموع بحضورت او رسید
در شهرک نو و بنده صاحب رقعہ بود که قطاع طریق اسپان و قاش
برده بودند و بنده پیاده مانده چون بشهر نو رسیدم چون چرخ کهن
خواستم که بحضورت او پناه طلب خود صبح و شام او بصبح و غبوق
مشغول بود و از صبح تا رواح با صبحا به مغارله و معاقله می گذشت و
البته فرصت نمی شد که دانشمند او را ببیند و داعی بی برگ و مستعجل یک
رباعی انشا افتاد و بخندمت او فرستاده شد و آن این بود که رباعی
ای شاه بیدل بحر و کانی دگری * در قالب ملک و عدل جانی دگری
ز آن روی کبود جامه می خواندنت * کر رفعت و قدر آسانی دگری
چون این رباعی را بخواند احسان و تحسین ارزانی فرمود و گفت فرصت
تذکیر شمردن ندارم مالمس چیست مارا اعلام ده، داعی این یک بیت فرو
نپشت

هر چند که بر بساط شطرنج هنر * امروز شهم پیاده [می باید] رفت
در حال بفرمود تا اسپی ننگ بسته بخانقاه آورد و تسلیم کرد و بمواعید
۲۴ بسیار مستظهر گردانید، داعی هم از آنجا سوار شده رحلت کرد او را نا

و در آن وقت که مؤلف این ترتیب بسجستان بود امیر ناصر الدین برحمت
ایزدی پیوسته و ولی عهد او ملک یمین الدین بهرام شاه بود که این
ساعت ممالک سجستان در ضبط اوست و مآثر ناصر الدین عثمان [بسیارست]
از امام ادیب رشید الدین تاج الادبا عبد المجید شنیدم که وقتی در هری
زن مطربه زاهد نام در مجلس انس او حاضر بود طوطی سخنی که چون
شکر از پسته روان کردی تربیت قوت روان کردی و چون ده فندق را
برای مدد قول و غزل در عمل آوردی غارت گری عقل انس و جان
کردی، آن امیر این رباعی در حق او گفته و این بدیهه انشا کرد، رباعی
چشم و رخ تو بدلیری استادند * انگشتان در طرب بکشادند
۱۰ ای زاهد زاهدان ز چنگ خوش تو * چون نرگس نومست و خراب افتادند
بیش ازین نیفتاده است از اشعار او بدین اختصار کرده آمد،

(۳۲) الملك المعظم تاج [الدین] نمران شاه،

شاهزاده و گوهر آزاده هم نسبتی عالی و هم کرمی متوالی داشت و با علو
نسب و سمو حسب شعری که شعری شعار آن سزیدی و نثره نثار آن
۱۵ شایستی خال جمال کمال او آمده بود و اشعار آبدار او بسیارست و
تمامت بر خاطر نبود فاما رباعی چند در قلم آمد، رباعی
لرزان تم از باد ستیز غم تست * سوزان دلم از آتش تیز غم تست
مگنار بتا که خاک خواری گیرد * صحرای دلم که آب خیز غم تست
هم اوراست، رباعی
۲۰ آبا بینم بخدمت یاری در * خود را بشروع خوشترین کاری در
یکبار دگر نشسته با هم دو بدو * بی هیچ سوم بچار دیواری در
و هم او گوید،

هرگر چو منی عاشق و مدهوش که دید
آزاد چو بنده حلقه در گوش که دید

از آن تخت شاهانه بگذاشتم * که از بخت وارون ستوه آمدم
ز پیروزه گون چرخ فیروزی * ندیدم پیروز کوه آمدم
هم اوراست، رباعی

پیوسته غمت مرا مشوش دارد
عیش خوش من عشقی تو ناخوش دارد
بر آتش چهره زلف جعدت گوئی
انر بهر دله نعل در آتش دارد

هم اوراست، رباعی
مجنون گشتم ز عشقت ای زیبا یار * زنجیرم زن ز آن سر زلفین چو مار
از خویش چو بیگانه شدم در غم تو * آن زلف چو زنجیر ز من باز مدار

(۲۱) الامیر ناصر الدین عثمان بن حرب السجری،

امیر ناصر که ریاض اقبال بمکان او ناصر بود و دین دولت بروی وی
ناظر پسر ملك تاج الدین حرب که از عدل شامل او باز با تیهو صلح
کرده بود و آتش در جوار پنبه قرار گرفته ملکی حلیم کریم ملك دنیارا
او وسیلت حصول ملك عقی ساخته بود و در تجمّل پادشاهی بناء ملاهی
و مناهی را تمام بر انداخته، شعر

فَلَا هُوَ فِي الدُّنْيَا مُضِيعٌ نَصِيبُهُ * وَ لَا عَرَضُ الدُّنْيَا عَنِ الْآلِئِينَ شَاغِلُهُ

و او را بیست پسر بود و ولی عهد او در آن عهد امیر ناصر الدین عثمان
بود جان مردی و کان مردی و آثار او بسیارست و یکی از آن جمله فتح
۲۰ ترشیز است که یک نهضت صد هزار ملحد جاحدرا بدوزخ فرستاد و
پیش از و کسی را آن میسر نشده بود و چون بدار الملك سیستان آمد
هرکس بر تهنیت این فتح اشعار گفتند و یک بیت از قطعه که از برای
او امام شرف الدین فرهی گفته است ایراد کرده آمد، بیت

۲۴ چنان کر نو شادست حزب محمد * روان محمد ازین حرب شادست

و چشم بخت او از غبار حدثان خیره شد دختر کاشغری که از مغنیات
خاصه بود و در تحریک انامل و تمزیج آهنگ زهره زهرا در مقام خجالت
نشانیدی و چون زلف چنگ بچنگ آوردی زاهد قبه شمشرا از عشق
روی بروی کردی در مرثیت این پادشاه رباعی گفته است در غایت
لطافتست و در نهایت سلاست می گوید،
رباعی

از مرگ تو ای شاه سیه شد روزم * بی روی تو دیدگان خود بر دوزم
تیغ تو کجاست ای دریغا تا من * خون ریختن از دینک بدو آموزم
ایزد سبانه و تعالی این شاه لطیف طبع را غریق غفران گرداناد و صاحب
صاحب قران دستور سلطان نشان را از مکاره زمان و احداث جهان در
۱۰ ضمان و امان عصمت خود دارد بحق محمد و آله الامجاد،

(۲۰) ملك علیشاه بن السلطان نکش،

شاهزاده خوب صورت نیک سیرت علی نام عالی همت که آتش شمشیر
آبدارش بهرام را چون سپید می سوخت و شعله سنان او قرص آفتاب را
همچون مشعله ماه می افروخت ازین معالی هیچ باقی نبود اما شجره جد و
۱۰ درخت کوشش سخت او بر دولت و بخت بار نیاورده بسیار در
گریز و آویز عمر گذرانید بسی بکوشید و بعاقبت در حدود فیروز کوه
در زیر خاک شد اورا ابیات لطیف است در آن وقت که از خوف
شیران جلادت توأمان از گرگان بنگ آهو بگریخت و بمأمن حضرت فیروز
کوه آمد این رباعی در آن وقت گفته است
رباعی

۲۰ بر من چو همه نوبت غم میگذرد
شاده بزم چو بخت کم میگذرد
آن روز که بود دولت آن روز گذشت
و امروز که محنت است هم میگذرد

گر ز نان سیر نی گردد این هم نوعیست
 کاشکی میشودی این جلب از حمدان سیر
 خسرو شرق درین واقعه فریادم رس
 ز آن که شد خاطرم از فکرت بی پایان سیر
 بطریق کرم نقد بده نان چندانک
 ی خورد قرب دو سال این جلب حیران سیر

چون این قطعه در حضرت ملك طغانشاه عرضه داشت او دواتی و قلی
 خواست و بر ظهر مسوده بنوشت،
 رباعی

حاشا که زنت را چو تو ما سیر کنیم * یا کام دل میسرش دیر کنیم
 ۱۰ تو پای برون نه از میان تا وی را * از هر دو بدستوری تو سیر کنیم
 رباعی

گل دوش بهنگام سحر خاسته بود * خود را چو عروس نو بیاراسته بود
 مشتی زر ریزه ریزه در کف کرده * زو نیز مگر که یار زر خواسته بود
 هم اوراست در فصد،
 رباعی

۱۵ دی چون خبر فصد تو اندر دادند * بر جان و دلم بار دگر بنهادند
 دست تو چو چشم من مگر عاشق بود * بر چهره تو که خون ازو بکشادند
 هم او گفته است،
 رباعی

با چشم لبش بطعنه گفت ای سرمست
 با لب چشمش خصومتی در پیوست
 زلفش بصواب دید ایشان بر خاست
 ۲۰ تا بر روی تو نگونسر آخر بنشست

و او را ابیات و اشعار بسیار است و با ملك ناج الدین نمران مشاعره
 کرده اند و ابیات ایشان شهرتی دارد و چون آن پادشاه داعی حق را سماع
 ۲۴ و ملك دنیارا وداع کرده و آفتاب جمال او بکسوف زوال تیره گشت

و غلامی داشت سنجو نام این رباعی لغز در نام او گفتست، رباعی
آن بت که شدم از غم رویش بستوه * و از شکوه من نداشت او هیچ شکوه
در ماندن شدم ز غم بگفتم نامش * دندان و قد من است بر دامن کوه

(۱۹) ملك طغانشه بن محمد المؤید،

ه شاهی که قواعد فضل و اساس هنر بایام هایون او استحکام یافت و سرو
جوبیار ریاست که بذبول جور انحنای پذیرفته بود بروزگار مبارک او سر
افراشت، اخلاق حمید و فهرست اعمال پسندید و آثار محمود و بر
صحایف اعمال سر دفتر مناقب ستوده و با این همه مکت و دولت او را
شعری بوده است عذب و دلاویز طرب انگیز و ابیات او مشهورست و
۱۰ میان او و میان ملك تاج الدین نمران مکاتبات و مشاعرانست اما از
لطایف طبع او یکی آنست که کافی خراسان که او را کافک خوانند او را
قطعه گفت و از وی نان خواست و این قطعه در غایت لطافت است
میکوید،
قطعه

خسرو تیغ تو مانند اجل شد که قهر
۱۵ که نگردد شکر پر گهرش از جان سیر
گر سر هوش بر تیغ گهردارت را
جان به بیند شکم خاک شود از جان سیر
بند را زی زنگی با شکی چون دهلی
جفت افتاده که هرگز نشود از نان سیر
۲۰ گفتم ای دول چنین معده نگردد هرگز
جز بصابون و شخار و نمک [و] اشتهان سیر
معدۀ را که درو سنگ هی بگذارد
۲۲ کی توان کرد چنین معده چنان آسان سیر

حاضر بود، خدمت کرد و اجازت خواست که اگر فرمان بود تقریر کرده آید که پیش از آن که بگوئی اختلاف میان این جماعت در آن است که مراد ازین حدّادین آهنگرانست یا معنی دیگر، باری بهمه حال آهنگران نیست، پس بنده گفت قول ابو بکرست رضی الله عنه چون این آیت نازل شد *لَوْ أَحَاطَ لِلْبَشَرِ، عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ*، ابو الأشدّ که از منکران عرب و متکبران بی ادب بود گفت انا اکئی ثمانية عشر فاکنونی کُلّکم واحداً گفت از آن نوزده زبانیه که بر در دوزخ باشند من هژده را کفایت کنم شما بجملة عرب یکی را کفایت کنید، چون امیر المؤمنین و خلیفه رسول ربّ العالمین ابو بکر رضی الله عنه این سخن بشنید بر زبان راند *لَا يُقَاسُ إِلَّا بِالْأَيْكَةِ بِالْحَدَّادِينَ* یعنی ملائکه معصوم را با دربانان عهد قیاس نتوان کرد و حدّاد بواب را خوانند از بهر آنکه معنی حدّ منع است و بواب مانع است مردم را از در آمدن سرای و چون این فصل تقریر افتاده بر آن إحماد ارزانی داشت و الطاف پادشاهانه فرمود و روزی جمال الدین رشید که دبیر خاصّ او بود بجهت کج نکین که خواهر این پادشاه در حکم او بود عنایت نامه نوشته بودند در اثناء آن نبشته که خواهر داند کج نکین که بعزّ قرابت مخصوص است چون بحضرت او آورد کاتب را برنجانید و گفت ندانی که شوهر خواهر قرابت نبود برو و این را باز بنویس و خواست که آنرا بدّارند، بنده بهاء الدین امیر عمید را گفت فرمان باشد که بنده آنرا در نظر آرد، ببنده داد کرد بکشیدم و الف را ۲۰ از قرابت حاکم کردم قرابت شد، پادشاه احسان و تحسین ارزانی فرمود و دیوان انشا بر اسم بنده کرد و مدّتی در خدمت او بماندم، و این شاهزاده را ایات و اشعار بسیارست و امّا یبّتی چند از آن او درین مجموعه بیارم، در حکمت این رباعی گفته است

ما و تو که هم نمونه پرکاریم * سرگرچه دو کرده ایم یک جان داریم
 ۲۵ چون نقطه نهاده ایم بر دایره پای * تا آخر کار سر بهم باز آیم

دستم چو سحاب آمد و این طرفه که دید
ابری که بیک قطره جهان کرد خراب

(۱۸) السلطان الشہید نصرة الدنيا و الدين قلم ارسلان خاقان عثمان

بن ابرہیم سقی اللہ ثراہ،

۵ شاهزادہ بود کہ کمال رأفت الہی شکل نور ماہرا در خندہ او ترکیب کردہ
بود و سلطان ملاحث مشک سیاه خال را بر عارض رنگین او ترتیب دادہ
با جمال یوسفی و ملک سلیمانی با بذل و فضل حیدری و حلم و اسم عثمانی
در رجب سنہ سبع و تسعین و خمسائہ مؤلف این کتاب بسمرقند رفتہ بود
و سلطان طمغاچخان ابراہیم سقی اللہ ثراہ در حیوۃ بود و خال بندہ شرف
۱۰ الزمان مجد الدین عدنان در سلك خدمت آن پادشاہ مخروط و پسر او
جلال الدین ملک الاطبّا صدر الحکما مسعود در خدمت این شاہزادہ
مرتب و ظن آنست کہ در آن وقت این پادشاہزادہ در سنّ چہارہ
سالگی یا پانزدہ سالگی بیش ازین نبود و جملہ سواران میدان مردی انصاف
دادہ بودند کہ کس گوی بہ از وی نمیزند و در سواری از وی چست تر
۱۵ نیست و خطّ او بمثابتی بود کہ ابن مقلہ مقلہ برای مطالعہ آن در باختی
و ابن البوّاب خود را از ابواب دیوان فضایل او شناختی و ولی عہد پدر
بود در ملک سمرقند و بندہ را بدو وسيلت در خدمت او اختلاط افتاد
یکی آن بود کہ روزی در حضرت او میان دو کس از افاضل سخن رفت
او از استاد خود بہاء الدین امیر عمید پرسید کہ کدام بزرگترست ازین
۲۰ دو گفت فلان را با فلان چہ نسبت لَا يُقَاسُ الْهَلَاكَةُ بِالْحَدَادِينَ، پادشاہ
پرسید کہ این سخن چہ بود، گفت ملائکہ را باہنگران چہ نسبت گفت
این چہ سخن باشد کہ با حدّاد نسبت ندارد با فہّاد و قرّاد ہم نسبت
ندارند، ہانا امیر عمید را این معنی معلوم نبود و سبب این مثل بسع او
۲۴ نرسیدہ در آن اندیشہ بماند و در آن مجلس از ہر کسی پرسید، بندہ آنجا

قهر اعدای و برآیادی و جهانگیری هرگز از ابتداء عالم تا این غایت
کس نشان ندادست و در هیچ تاریخ مشاهده کرده نیامده و در آن وقت
که قمر دولت هلال و شجر سلطنت نهال بود اوایل ایام اقبال و عنفوان
جوانی عز و جلال هر کس را هوس مقاومت و تمنی مکافحت در ضمیر
متمکن بود هندو خان که در مردی رستمرا بزلی بر نگرفتی و در کرم بحر
محیطرا جدولی شمردی در خراسان جمعیتی کرد و حشی گرد آورد و
خواست که خراسان بدست فرو گیرد و نسابور را که دارالملک پدر او
بود مستخلص گرداند بنزدیک این پادشاه این رباعی نبشت، رباعی

گفتار ترا خنجر بُران مارا * کاشانه ترا مرکب و میدان مارا
۱۰ خواهی که خصومت ز میان بر خیزد * خوارزم ترا شها خراسان مارا
سلطان سکندر جواب فرموده است، رباعی

ای جان عم این غم ره سودا گیرد * وین پند نه در تو ونه در ما گیرد
تا قبضه شمشیر که پالاید خون * تا آتش اقبال که بالا گیرد
اگر عاقل درین يك بیت تأمل کند هزار دیوان شعر و هزار دفتر حکمت
۱۰ در يك بیت آخر این رباعی مندرج ببند، کمال بزرگی این پادشاه اگرچه
بجدی است که فکر را امکان اندیشه مقام قدر او نیست فاما برای زینت
کتاب این يك رباعی از سخنان او آورده شد و در شهر نیشابور در دیه
شبنان [؟ شبرقان] که در اطراف جهان موضعی ازان خوشتر کم نشان
داده اند باغی است ملک خداوند ملکه ترکان دامت ملکها در آنجا بخط
۲۰ این پادشاه رباعی دیدم نبشته و جماعتی از ارکان دولت حکایت کردند
که این خط پادشاهست اما معلوم نیست که گفته اوست یا از آن دیگری
باری سخن پادشاهانه است، رباعی

چون دید فلک نماندش قوت و تاب
اندر کف من تیغ چو يك قطره آب

وای چرخ اگر بجمله بیرون نکم * گاوتو از آن خرمن خرمن باشم
و اورا ایات لطیف بسیار است اما این قدر بر خاطر بود ایراد
کرده آمد،

(۱۶) السلطان المعظم جلال الدنيا و الدين قلی طغاجان ابراهیم بن

الحسین نغمه الله برحمته،

سلطان سمرقند ... ف لفظ او غیرت شکر و قند پادشاهی بود که کمال
حلم او خالت در دیده جبال راسخ میزد و با وقار او جرم زمین سبکسار
مینمود، اغلب و اکثر قوت او از اجرت کتابت قرآن بود پیوسته مصحف
نوشتی بخطی چون در منشور و آنرا بمجهولی دادی تا بفروختی و قوت خود
از آن ساختی و در آن وقت که بر تخت ملک سمرقند نشست از اطراف
و جوانب فتنه‌ها بر خاسته بود، امام شمس الدین ولوالجی اورا رباعی
گفت،

شاهی که ازو شیر فلک را بیم است

خسرو فرو رستم دل [و] جم تعظیم است

اے دیو رستم رو که سلیمان آمد

وای آتش فتنه هین که ابراهیم است

او در اوایل جوانی گاه گاه رباعیات انشا کردی و این رباعی از گفته‌ها

اوست،

ای روی ترا ز حسن بازارچه * در من نگر از چشم کرم پارچه
در یاب که تری کند از خون جگر * هجران تو از هر مژه دستارچه

(۱۷) السلطان الاعظم علاء الدنيا و الدين اسکندر الثاني محمد [بن]

السلطان تکش اعلی الله شانه،

پادشاهی که مآثر و محامد شهر یاری او ناسخ رسمهای ملوک ماضی و سلاطین
غابرست و آنچه این پادشاه جهان پناه را میسر شدست از ضبط اقالیم و

(۱۴) السلطان نکش بن ارسلان، (۱۵) السلطان الشہید طغرل، ۴۱

درگاه او مزاحمت نمودند و خزاین از بذل کم آمدن بود، در مقام حیرت
این رباعی پادشاهانه بر زبان راند

در زین سخا نشست دامن کردن * گر کوه زرسرست پست دامن کردن
لیکن چو خزانه که می باید نیست * از نیست چگونه هست دامن کردن

(۱۵) السلطان الشہید طغرل سقی الله ثراه،

سلطان ممالک آفاق و خسرو تمامت عراق پادشاهی که توسن ایام رام زین
امکان او بود و ابلق روزگار مرتاض حکم و فرمان او چون بر سریر
مملکت استقرار یافت دانست که دولت معشوقی بی وفاست و عمر حریفی
گریز پاست خواست که [داد] از روزگار بستاند و آن اندک حیاتی
۱۰ مستعار را بخوشی و خوری گذراند روی بتعاطی [عقار] آورد و شب و
روز با شاهدان تیرانداز [بادام] تیغ زن غمزہ [زرہ] پوش زلف شکر فروش
لب بعشرت و تماشا مشغول شد بزم را بر رزم اختیار کرد لا جرم اختلال
در کار پادشاهی پدید آمد و سلك دولت از نظام بگسست و اناك قزل
ارسلان که از بنده زادگان او بود بروی برون آمد و او را مقید گردانید
۱۵ و ملك فرو گرفت، در آن حالت این رباعی در نظم آورده است سخت
مطبوع و لطیف است میگوید،
رباعی

در بند غم گرہ کشایا مپسند * وین کاهش جاہ جان فزایا مپسند
وز بندہ و بندہ زادہ چندین ظلم * بر خواجہ خویشتن خدایا مپسند
و در آن وقت کہ ملك مؤید بحرب او رفت و ناگاہ بسر او رسید و او را
۲۰ اعلام دادند بر فور بسلاح دار اشارت کرد و گفت،
رباعی
آن جوشن من بیار تا در پوشم * کین کار مرا فساد هم در کوشم
تا در تنم است جان و سر بردوشم * من ملك عراق را بسر نفروشم
و در وقت استخلاص بلاد ارمن و ازان گفت،
رباعی

۲۴ ای دل بہوای ارمن ارمن باشم * بیرون نکم ز دل حزن زن باشم

از موسم یاسمین چه خیزد،

از بزرگی شنیدم که چون سلطان سعید سنجر را آن نکبت پیش آمد و
 ملک و دولت او را چشم رسید و آفتاب اقبال چون بسبت کمال رسید
 بود در گشت و ماه سلطنت چون باوج رفعت رسید بود روی بحضیض
 و بال نهاد در بند غُزَن شبنم مناجاتی کرد که الهی مرا از تمنّی دنیائی هیچ
 باقی نماند است جز سه آرزو، یکی آنست که بهر طریق که باشد با بهر گ
 یا بحیات از دست این جماعت مرا خلاص دهی که تجرّع جام مذلت بر
 من سخت ی آید، دیگر آنکه مرا بدار الملک مرو برسانی تا اگر مرغ روح
 قصد مطار سدره کند قفص کالبد هم در دولت خانه مرو بماند، سیم
 ۱۰ آنکه سلیمان شاه را که برادر زاده منست و پیوسته طالب این مکت
 بوده است از دولت پادشاهی بر خوررداری ندی، هر سه دعاء او باجابت
 پیوسته، نوبت امارت سلیمان شاه بود که ترکان او را بند کردند و در
 قید آوردند بدان محنت در ماند، از طبع راست بهره داشت، این رباعی
 در آن حالت میگوید،

۱۰ از دست تبه کاری این مشتی رند * در کام حیات ماست چون حنظل قند
 ای ایزد بی نیاز آخر میسند * دیوان همه آزاد [و] سلیمان در بند

(۱۴) السلطان المعظم علاء الدین و الدین نکش بن ارسلان تغّیّک الله برحمته،

سلطان نکش پادشاهی حلیم و رحیم بود، لطف طبع او از آفتاب تابان
 ظاهرتر است هم در مقام بزم غیثی سایل و هم در موقف رزم لیثی صایل
 ۲۰ و از شهاب الدین مسعود شنیدم در حضرت خوارزم که در اوایل ایام
 دولت و مبادئ عهد مملکت که هنوز ازهار مرادات در چمن سلطنت از
 اکام تخی تمام بیرون نیامد و اشجار حصول مقاصد بلواغ شمول دولت
 بارور نشد آن شاه صواب کار بر صوب خطا نهضتی فرموده و در آن
 ۲۴ سفر خزانه را ببذل و خطر تمام پرداخت و چون مستحقان و سایلان بر

علاء الدین حسین بن الحسین * اجل یاریگر نوک سنام
که بادا موج زن گرد سپاه * که باقی باد ملک خاندانم
همه عالم بگردم چون سکندر * بهر کشور شهری دیگر نشانم
چو بر گلگون دولت بر نشینم * یکی باشد زمین و آسمانم
و در آخر این قصیده میگوید

بدان بودم که هم از اوج غزنین * بتیغ تیز جوی خون برانم
و لیکن گند پیرانند و طفلان * شفاعت میکند بخت جوانم
بخشیدم بدیشان جان ایشان * که بادا جانیشان پیوند جانم
و در آن وقت که سلطان سعید سنجر بن ملکشاه نغمه الله بر حمله لشکر کشید
۱۰ و با او مصاف کرد و لشکر او را شکست و او را اسیر گرفت و بحضرت
خود آورد و چون خدمت کرد و تراب جناب اعلی ببوسید رقت پادشاهانه
و رأفت ملکانه در کار آمد تا رقم عفو بر جراید جرایم او کشید و او را
بنیض عنایت مخصوص گردانید و هم آن شب بشرف حرینی مشرف شد و
چون شاه سنجر ظریفی او در مقام حرینی بدید او را يك طبق مروارید و
۱۵ جواهر بخشید او بر بدیهه این رباعی انشا کرد،
رباعی
بگرفت و نکشت شه مراد در صف کین * با آنکه بدم گشتنی از روی یقین
اکنون بطبق میدهدم در ثمن * بخشایش و بخشیش چنان است و چنین
و اشعار او از غایت لطافت شهرتی دارد در اطراف بلاد هند و دیار
غربی اما بدین قدر اقتصار افتاد،

۲۰ (۱۲) السلطان جلال الدین سلیمان بن سلطان محمد السلجوقی،

سلطان سلیمان شاه برادر زاده سلطان سعید سنجر بن ملکشاه بود، شاهزاده
بکمال جمال و جمال کمال و گلی ذات او بر چمن سلطنت از رحمت خار
قبایج برسته اگرچه در چمن ملک نرگی شگفته بود اما چون گل کوتاه
۲۴ عمر افتاده بود مدت ملک او چون ایام یاسمین کوتاه بود، مصراع

آن معشوق زهره رخ هی داشت امید * کان خوبی و این عشق بماند جاوید
از گردش چرخ و سیر ماه و خورشید * او سببت سبز کرد و من موی سپید
و این دو بیت هم از نتایج فکر اوست،
بر ران جهان نشان فرمان منست * در گوش فلک حلقه بیان منست
با این همه سلطنت که امروز مراست * تحصیل رضاء دوست ایمان منست

(۱۲) السلطان علاء الدین ملک الجبال المحسن بن المحسن

العبّاسی الغوری رحمه الله علیه،

سلطان علاء الدین ملکی قادر بود و پادشاهی قاهر، تاب تیغ آبدار او
تاب ذناب احداث را کند میکرد و شیر فلک از هیبت طبايعه قهرا و
۱۰ ناخن از پنجه بر می کند، بهرام چون تأثیر انتقام او میدید شمشیر در نیام
میکرد و در زیر حجاب سحاب پنهان می شد و او را اشعار پادشاهانه است
و لطایف ملکانه و شعر او مدوّن است و دیوان او و دیوان سلطان انسر
در يك جلد در کتاب خانه سردو آبدار سمرقند مطالعه افتادست و
در آن وقت که از برای انتقام سلطان سوری لشکر بسوی غزنین راند و
۱۵ آن شهر معظم را بگرفت و خصمان را مهور کرد خواست که انتقام استخفافی
که در حق سلطان سوری کرده بودند بکشد و کینه آن باز خواهد، والی
خون ریز نیز شور انگیز تیغ را حکم فرمود و باران بلا بر سر آن قوم فرو
بارانید فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ خَلَقَ بَانَواع شکجه چندان رنجه
داشت که برگرا بارزوی جستند و گور را در خاکهای تولیدند خیل
۲۰ خیل شباروز ایشانرا تعذیب فرمود و سیاست کرد تا آخر یکباری رقی
و رچی در دل او آمد و مثال داد تا آنرا تسهیلی گفتند و بیش مر آن
طایفه را نرنجانیید و در اثناء آن حال قصید مفارخی انشا کرد این ابیات
از آنجاست،

شعر

جهان داند که من شاه جهانم * چراغ دوده عبّاسیانم

خاست نا برون رود، شاه فرمود که کجا میروی، گفتم میروم تا گل و ساغر آرم، گفت بنشین که تو مارا هم گل و هم ساغر یعنی بتحصیف، هرکه از لطف طبع بهره دارد داند که این سخن چه لطیف طبعانه است و آن پادشاه را اشعار است و وقتی در حق رشید الدین وطواط گفته است و عذر آن خواسته که کسی اورا بقرع نسبت کرده بود میگوید، رباعی

از فضل سرت بر آسمان می ساید * ز آن بر سر تو موی همی بر ناید
مارا سر تو چو دیده در می باید * بر دیده اگر موی نباشد شاید

و در آن وقت که در حضرت سلطان سعید معز الدین و الدین سلطان سنجر نغمه الله بر حتمه اورا تخلیط کردند و او از خوف جان اثر عصیان ظاهر کرد و از خدمت درگاه تقاعد نمود و در خوارزم بنشست سلطان سعید سنجر فرمان داد تا بنزدیک او مثالی نویسند و اورا تخوف کنند و در اثناء آن فرموده بود که اگر در آمدن بحضرت و حضور بساط خدمت و ایستادن در موقف وقوف طاعت توقفی نماید عنان بکران دولت بر آن سمت معطوف فرمائیم و رسم سیاست در باب او باقامت رسانیم او در آن معنی این قطعه میگوید،

اگر باد پایست بکران شاه * کُهیّت مرا پای هم لنگ نیست
چو او آید اینجا من آنجا روم * خدای جهان را جهان ننگ نیست
ملك شهریار است و شاه جهان * گریز از چنین پادشا ننگ نیست
و این قطعه غرّا که شارح علو رتب و حاکم کمال دولت اوست هم از غرر گفته و درر سفته طبع آن پادشاه است، نظم

ز آن بد نکم که خیر محضم * ز آن بذل کم که بحر و کانم
شکر ایزد را که خصم امروز * پیرست و ضعیف و من جوانم
و این يك رباعی هم از پرتو شمع ضمیر و شعاع آفتاب طبع منیر اوست،

۲۴ میگوید بیت

و شاگرد عزم او شرف قصر جلال از شرف اوج زحل میگذرانید و چون
 سریر خوارزم بیکان او جلال گرفت و آن مملکت بر سایر اقالیم بواسطه
 عدل شامل و بذل کامل او مفاخرت نمودن ساخت ارباب فضل را
 بنواخت و متاع هنرا خریداری کرد و امام رشید الدین و طواط که
 صاحب دیوان انشاء او بود در سلك خدمت او مزمن شد و اکثر اوقات
 آن پادشاه بمجاورت او استیناس طلبیدی و بمجاورت او رغبت کردی و
 با نتایج طبع که او در لباس خط بر نظر آن پادشاه عرضه کردی عشق
 باختی، و محاورات ایشان بسیار است در حضرت خوارزم از عماد الدین
 دبیر شنیدم که شبی در فصل زمستان که روزگار ناسازگار در شربت
 ۱۰ عیش ایام مردان کافور رباحی برف نعیه کرده بود و لشکر سرما از مکن
 بلغار ناخن آورده سلطان انسر مجلس عشرتی ترتیب فرموده بود و خلوتی
 بسته و در آن صمیم دی که کمر سیم بر میان و شاقان بناتی بسته بودند
 و از نایزه نار دانهای بجای شکر نبات بر روی آورده در چنین موسی از
 گنج شایگانی سلطنت کنی کرده بود و روز پر زرد گشته را بندیمی سیم عذاران
 ۱۵ عنبر زلف سرخ روی گردانید باحضر رشید الدین کاتب مثال داد، چون
 رشید الدین در آمد تابخانه بود در آتش دان ترکی آتش افروخته بودند
 و مرغ مسنن میگردانیدند و صحن مجلس بطبقه آب و امرو و انواع
 ثمار مشحون و ساقیان سیم ساق چون لؤلؤ مکنون، القصه آن مجلس صفت
 بهشت داشت و قوله تعالی و فاکهة مہا یختیرون و لحم طیر مہا یشتہون و
 ۲۰ حور عین کامثال اللؤلؤ المکنون، سلطان فرمود که رشید مرغ میخوری یا
 آبی، گفت مرغابی، چون ساعتی دیر شراب نوش کردند و تا وقت
 غروب حموت شفق بر مشاهده شاهدان اعل رخ سر سیاه خورد مجلس
 خالی شد و اثر حرارتی در رگ و پی پدید آمد و هنگام آن آمد که
 مستان شاهد بازی کنند و با شاهد بازی کنند، رشید الدین دانست که
 ۲۵ وقت آنست که گرانی ببرد تا شاه با سبک روحان ساعتی تماشا کند، بر

بازی بودی و صابی در حضرت او بوقت اظهار آثار دانش صبی نمودی

و این دو بیت تازی در ضنت خمر گفته است، شعر

أَمَّا تَرَى الْخَمْرَ مِثْلَ الشَّمْسِ فِي قَدَحٍ * كَالْبَدْرِ فَوْقَ بَيْدِ كَالْغَيْثِ إِذْ صَابَتْ
فَالْكَأْسُ كَأَفْوَرَةٍ لِكَيْهَاجِهَا * وَالْخَمْرُ بِأَقْوَتِ لِكَيْهَاجِهَا ذَابَتْ

و از قصیده ربیعی که در وصف آثار طبیعی گفته است این ابیات بر

خاطر بود نوشته آمد، نظم

آمد بهار خرم و فرخنده روزگار

و آراست مشک باد جهانرا بهشت و آرا

باران بهمنی همه یاقوت گشت و درّ

و آزار ابر گشت همه درّ آبدار

صحرا ز لاله و گل زرد و سپید و سرخ

گوئی بر آب عکس ستاره است بی شمار

صلصل بغلغل اندر با بلبل از نشاط

قمری سرود گوی شده بر سر چنار

من یار فاخته شده اندر فراق دوست

او نزد یار خویش مرا هجر یار یار

(۱۱) السلطان المعظم علاء الدین انسز بن محمد تغه الله برحمته،

سلطان انسز از غرایب چرخ اخضر و از عجایب بساط اغبر بودست،

پادشاهی کرم طبع لطیف خلق عالی همت وافی ثروت دریا بنان کوه تران

۲۰ فلك امکان شاهی که خورشید فلك فضل از آسمان هدایت بنیض عنایت

در محیط عقل و معدن فضل او یاقوت رُمان عدل و لعل بدخشان

دانش می پرورید و ماه هدایت از سحاب عنایت قطرات الطاف ربانی را

در سینه صدف بحر ضمیر او لولو شهرار میگردانید و استاد حزم او اساس

۲۴ دولت [و] جهاننداری در عرصه مملکت کامکاری راسخ و ثابت میگردانید

جِباہ با جاہان بودست شاهی کہ مالک جهان بعدل او مباحات مینہود
و زمین بیکان او بر آسمان مفاخرت میکرد در مدت بیست سال کہ پای
بر دست پادشاهی نہادہ بود و زمام تَمَلْک اَیام و تصرف مصالح خاص و
عام در قبضہ رعایت و اہتمام خود آورده و جناح معدلت بر سر جہانیان
مبسوط گردانید و اطراف مالک خراسان و عراق را مضبوط کردہ ہم از
راہ ارث و ہم از طریق اکتساب خلائی عالم در کف رعایت و حفظ و
حمایت او آسودہ بودند و بر بستر فراغت غنودہ و خاقان ترک و قیصر
روم از خلاف او پرهیز میکردند و دم وفاق او می زدند و رای ہند
رای بندگی او مصمم میکرد چنانکہ رئیس شہید علی بن الحسن الباخری
۱۰ درین معنی نطقی زدہ است و این بیت در مدح او گفتہ،

خاقان علم و کوس ملکشاہ کشد * فغفور بساط شاہ بر ماہ کشد
چیال سراپردہ و خرگاہ کشد * قیصر بستورگاہ در گاہ کشد
و از شیخ الاسلام زکی المللہ و الدین صفیۃ الزہاد قدوة العباد ابن احمد
اللہوری ادام اللہ برکات اَیامہ شنیدم کہ آن پادشاہ بزرگوار را طبع شعر
۱۵ بودہ است و گاہ گاہ آیات آبدار می گفتہ است و یک رباعی روایت کرد
و بنک یاد گرفت و اکنون تالیف را بذکر آن پادشاہ جمالی دادہ می آید
و بطراز لطایف خاطر او کالی افزودہ می شود اینست رباعی، رباعی
بوسی زد یار دوش بر دیدہ من * او رفت و از آن بماند تر دیدہ من
ز آن داد برین دیدہ نگارینم بوس * کو چہرہ خویش دید در دیدہ من

۲۰ (۱۰) الامیر ابو الفتح عبد الکرم بن احمد الحاتمی الهروی،

حاتمی کہ حاتم عہد و حائی ارباب جہد بود بر عوام ولایت ہرات را می
[و] ارباب فضل و ہنرا مراعی افضل کُتّاب عہد و اکمل ارباب فضل
بود با خطی چون در مکنون و نغلی چون زرّ موزون و او فارس ہر دو
۲۴ میدان و والی ہر دو بیان بود اشعار صاحب در مقابلہ اشعار تازی او

(۸) الامیر بزرجمهر قسیم بن ابراهیم ابو منصور القایفی

در نوبت دولت آل ناصر ریاض امارت و بساتین فضل بدو ناصر بود
و دیده امل ارباب هنر بوی ناظر، دُرر صدف طبع او بهر دو بیان مقبول
است و غرر بکر فکر او در هر دو لغت منقول و [ابو] منصور ثعالی
رحمة الله علیه یتیمه را بذکر او تربیتی داده است و از نتایج طبع و نسیج
خاطر او این دو بیت در صیغت نازی و لغت حجازی آورده، شعر

رَأَيْتُكَ تَبْغِي بِسُوءِ الصَّنِيعِ * نِنَاءَ جَبِيلًا فَسُوءُ عَلِيكََا

و تغسل قبل الضیوف الیدین * کانتک تغسل مثم یدیکا

و اما از شعر پاریی او این ابیات آورده شد از قصیده که در مدح
۱۰ سلطان بین الدولة و امین الملة محمود سبکتگین انار الله برهانه گفته است
اخیار کرده آمد و اگر تمامت قصیده ایرادی افتد باطالت می انجامد، نظم

جهان از طلعت سلطان اعظم * نگار اندر نگار اندر نگارست

ز نعل مرکبانش از شرق تا غرب * غبار اندر غبار اندر غبارست

ز لاله کوهرا وز گل چمن را * نثار اندر نثار اندر نثارست

۱۰ و هم اوراست در صفت پسته گفته،

آن پسته سرکشاده را بین * آورده بدست بر بصد ناز

چونانک دهان ماهی خُرد * آنکه که کند ز تشنگی باز

و هم او گفته است و دُرر سفته،

در میان سرای آن مهتر * که همه فخر ما بخدمت اوست

۲۰ دیگ روئین پر آب پنداری * دیده عاشقست در دل دوست

(۹) السلطان المعظم ملکشاه بن الب ارسلان بن جفر بن میکائیل سلجوق

رحمة الله علیه،

۲۲ حضرت ملکشاه ملجاء افاضل و کعبه امثال و مُقْبِل شفا شاهان و معفر

ای آنکه نداری خبری از هنر من
 خواهی که بدانی که نیم نعمت پرورد
 اسپ آر و کند آر کتاب آر و کان آر
 شعر و قلم و بربط و شطرنج و ی و نرد
 و ازین قطعه کمال منصب و رفعت قدر او معلوم می توان کرد و چیزی
 از شعر تازی امیر المومنین علی کرم الله وجهه اقتصاب کرده است آنجا
 که میگوید،
 سَلَى عَنْ سِرِّي سَهْيٍ وَ قَوْسِي * وَ رُحِي وَ الْمِلْمَةِ وَ الْقَضَا
 و هم او گوید،

نه نکبتی نه بلائی نه محنت است مرا
 که روزگارم نوش است و زندگانی قند
 و لیک آنکه خداوند چون تو یافت کریم
 ازو بنعمت بسیار کی شود خرسند
 هم وی گفته است،

اگر از دل حصار شاید کرد * جز دل من نورا حصار میاد
 مهربانیت را شماری نیست * زندگانیت را شمار مباد
 هم از اقتصاب خاطر اوست در صفت شراب،

ز آن باده که چون بقدر آمد او زخم
 یاقوت زو حجر شد و بجاده زو شرر
 بیرون جام بینی از نور او نشان
 چون در میان ابر تنگ اندرون قمر
 هم او گفت در صفت برف،

بهوا در نگر که لشکر برف * چون کند اندرو هی پرواز
 راست همچون کبوتران سپید * راه گم کردگان ز هیبت باز

بود و هر که کمال البلاغه که رسایل اوست مطالعه کرده باشد داند که حدّ فضل او ناگجا باشد و با آنکه فضل همه فضلا سخره بیان او بودست در کرم چنان کشاده بنان بود که فضلاء عالم متاع فضل بدر او می بردند و بار دانش در حضرت او می کشادند و قاضی القضاة ابو بشر الفضل بن محمد اندجانی میگوید در مدح او،

حَسْبِيَ اللَّهُ فِي الْأُمُورِ نَصِيرًا * ثُمَّ حَسْبِيَ الْأُمُورُ شَسُّ الْمَعَالِي
مَا لِإِنْيَالِهِ مِثَالٌ وَ هَذَا * لَقِيتُ مِثْلَهُ فَنَقِيتُ الْمِثَالِي
فَبَعَالٍ مُشْتَقَّةٌ مِنْ مَعَانٍ * وَ مَعَانٍ مُشْتَقَّةٌ مِنْ مَعَالِي

و امیر کیکاوس که از آن شجره طاهره ثمره ظاهره بود در زیرکی و بزرگواری
۱۰ افتدا پیدر خود میکرد و در تربیت افاضل و تقویت امثال از امراء زمان
و کبار روزگار قصب سبّی می ربود و اورا شعرهاست در لطافت آب
زلال و در طراوت باد شمال و از ابیات او يك رباعی انشا کرده آمد،
رباعی

تا دور شدی شدستم ای روی چو ماه
اندیشه فزون و صبر کم حال تباه
تن چون فی و بر چونیل و رخساره چو کاه
انگشت بلب گوش بدر دیده براه

۱۵

(۷) الامیر ابو الحسن علی بن الیاس الاغاجی البخاری،

اغاجی امیری بود ممدوح شعرا و محمود فضلا، فضلی وافر و بذلی متوانر
۲۰ بسنان بیان حلقه مشکلات فضایل را کشاده و در مضمار شهامت از اقران
قصب سبّی ربوده بود و در آن عهد دقیقی شاعر بر ولایت بیان امارت
داشته و هر دو معاصر یکدیگر بودند الا آنکه دقیقی شاعری مادم بود
و اغاجی امیری ممدوح و از اشعار او آنچه خاطر بندگان را مسامحت نموده
۲۴ آورده شد، میگوید

بیت

بیاضی که بر سر آن مکتوب بود این بیت نازی بنوشت،
 لا نعصین شمس العلی قابوسا * فمن عصی قابوس یلقی بوسا
 تجنّی بدین لطیفی و لفظی بدین پاکیزگی و درین يك خط تمامت غرض
 خود را شرح فرموده و او را شعر پارسی است بغایت لطیف و کمال قدر
 ۵ او ازین يك قطعه که گفته است واضح و لایح میشود،
 کار جهان سراسر آست یا نیاز * من پیش دل بیارم از و نیاز را
 من بیست چیز را ز جهان برگزیده‌ام * تا هم بدان گذارم عمر دراز را
 شعر و سرود و رود و وی خوشگوار را * شطرنج و نرد و صیدگه و یوز و باز را
 میدان و گوی و بارگه و رزم و بزم را * اسب و سلاح و جود و دعا و نماز را
 ۱۰ از راه انصاف اگر کسی درین قطعه بنگرد بر کمال علو ادب و وفور
 فضل و حسن اعتقاد و بمن همت این امیر بزرگوار و قوفی یابد و همو
 میگوید،
 شعر

شش چیز دران زلف تو دارد مغدن
 پیچ و گره و بند و خم و ناب و شکن
 شش چیز دگر نگر و طنشان دل من
 ۱۵ عشق و غم و درد و کرم و تیار و حزن
 رباعی

گل شاه نشاط آمد و وی میر طرب
 زان روی بدین دو وی کم عیش طلب
 خواهی که درین بدانی ای ماه سبب
 ۲۰ گل رنگ رخت دارد و وی طعم دولب

(۶) الامیر کیکاوس بن شمس المعالی قابوس رحمة الله علیه،

ذکر امیر شمس المعالی پیش ازین در قلم آمد و آنچه رفت غیضی بود از
 ۲۴ فیضی و قطره از دریائی چه امیر قابوس دریا دل ابر دست کان احسان

این دو بیت در صفت نرگس خود گفته،
 چرا باده نیاری ماه رویا * که بی صبر نتوان بر قلی بر
 بنرگس ننگری تا چون شگفتست * چو روی جام بر سیمین طبقی بر
 و هو در صفت نرگس گوید،
 آن گلی کش ساق از میناء سبز * بر سرش بر سیم و زر آمیخته
 ناخن حورست گویی گرد گرد * دیده باز از میانش انگیزه
 و این دو رباعی هو گفته،
 يك شهرهی فسون و رنگ آمیزند * تا بر من و بر تو رستخیز انگیزند
 با ما بجدیت عشق ما چه ستیزند * هر مرغی را پشای خویش آویزند
 ۱۰ دلدار منا ترا صدف خواهم کرد * آخر بدارات بكف خواهم کرد

(۵) الامیر شمس المعالی قابوس بن وشمگیر سقی الله ثراه،

امیر قابوس که شهاب قایس مقتبس انوار رأی منیر او بود و شمس المعالی
 که خورشید آسمان خوشه چین خرمن ماه ضمیر او فضلاء روزگار و
 مردان روزگار از تیغ زبان و زبان تیغ او سر بخط آورده کرم و مروت
 ۱۵ با زکا و فطنت در ذات مبارك او جمع آمد،

لَيْسَ مِنَ اللَّهِ بِمُسْتَكْرِ * أَنْ يَجْمَعَ الْعَالَمُ فِي وَاحِدٍ

و رسائل نازی و قصاید عربی که او پرداخته است دیباجه دفتر فضایل
 است و مشاعرات او با استاد ابو بکر خوارزمی مشهور و در بیتة الدهر
 مستوفی ذکر آورده و گویند وقتی دو امیر از امراء دولت او بروی
 ۲۰ عصیان ظاهر کردند و رخس تنزد در معرکه تیز راندند، دبیرا فرمود
 تا نزدیک ایشان مثالی نویسد و وعظی و نصیحتی کند تا بطاعت گرايند
 و رقبه در رقبه اطاعت آرند، دبیر مکتوب در قلم آورده بود و دراز کشید
 ۲۲ و اظطاب نموده چون بر نظر او عرضه داشت دولت و قلم خواست و بر

وَقَدْ نَشَرْتُ أَيْدِيَ الْجَنُوبِ مَطَارًا * فَاحْمَرُّ فِي أَيْدِي وَ أَخْضَرُ مُيَاضٍ
يُضْرَرُهَا قَوْسُ السَّحَابِ بِأَصْنَرٍ * عَلَى الْجَوِّ دَكْنَاهُ الْخَوَاشِي عَلَى الْأَرْضِ
كَأَذْيَالِ خُودٍ أَقْبَلْتُ فِي عَذَائِرٍ * مُصْبَغَةٍ وَ الْبَعْضُ أَقْصَرُ مِنْ بَعْضِ

این ابیات بامیر طاهر بن الفضل رسید هر بیتی را بنظم ترجمه کرد به
° پارسی و آن اینست،

آن ساقی مه روی صبحی بر من خورده
وز خواب دو چشمش چو دوتا نرگس خورم
و آن جام می اندر کف او همچو ستاره
نا خورده یکی جام و دگر داده دمام
و آن میخ [جنو] بی چو یکی مطرب خور بود
دامن بزمین بر زده همچون شب ادهم
بر بسته هوا چون کمری قوس قزح را
از اصر و از احمر و از ایض معلم
گوئی که دوسه پیرهن است از دوسه گونه
وز دامن هریک ز دگر نار یکی کم

و هم اوراست در غزل میگوید،

شعر

دل تنگ دارد بدان چشم تنگ * خداوند دیبای فیروزه رنگ
بچشم گوزنست و رفتار کبک * بکشتی چو گور است و کبر پلنگ
سخن گفتنش تلخ و شیرین دولب * چنانک از میان دو شکر شرنگ
کمان دو ابروش و آن غمزا * یکایک بدل بر چو تیر خدنگ
بدان ماند آن بت که خون مرا * کشیدست بر بور نازیش تنگ
یکی فال گیرم و شاید بدان * که گیتی بیک سان ندارد درنگ

و گویند اورا اسپی بود سیاه نازی که با باد بازی کردی،

نظم

چو سب بود و هرگه که بشتافتی * بتگ روز بگذشته در یافتی

تو رفته و آمده مرا بیتو جان
تو در خاکی و من در آتش بی تو

(۴) الامیر ابو المظفر طاهر بن الفضل بن محمد محتاج الجغانی،

امراء چغانیان در آن عهد نامدار بودند و این امیر ابو المظفر نادره عهد و یگانه عصر خود بودست و در دولت و مکت پای بر فرق فرقد نهاده و در رفعت و قوت کمر از میان جوزا کشاده و جد او ابو بکر محمد مظفر محتاج بود که در امارت خود اگر بفلك اشارت کردی از دور خود باز ایستادی و اگر بر آتش و آب حکم کردی از اغراق و احراق ممتنع شدندی و تم او امیر عالم ابو علی احمد مظفر رحمه الله که جهان علم و مکان حلم بود کان محامد و اختر آسمان مناقب و ذکر این خاندان معظم در تاریخ ناصری مسطورست و در سایر تواریخ مذکور، امیر طاهر با فضلی ظاهر وافر بود هم بر ممالک چغانیان ملک و هم در ولایت هنر و بیان سلطان بود وفات او در سنه سبع و سبعین و ثلثائة اتفاق افتاد ایزد سبحانه و تعالی صاحب قران خداوند خواجه جهان عین الملک ملک ملوک الوزرارا وارث اعمار دارد اورا اشعار لطیف آبدارست اما آنچه این مجموعه احتمال کند آنست که در فقاغ لغزی میگوید در غایت سلاست و لطافت و دقت معنی و رقت فحوی، شعر

لعبتی سبز چهر تنگ دهان * بفزاید نشاط پیر و جوان
معجز سر چو زان برهنه کنی * خشم گیرد کف افکند ز دهان
ور بخوای ورا که بوسه زنی * او بخندد ترا کند گریان
و امیر سیف الدوله ابو الحسن علی بن عبد الله احمد رحمه الله این قطعه نازی انشا کرده است در صفت قوس قرح، شعر

و ساقی صبح للصبح دَعَوُهُ * فقام و فی آجفائه سنه الغبض
یَطُوف بِكَلَسَاتِ الْعَفَارِ كَخَبَرِهَا * فَمِنْ بَيْنِ مُسْتَعِصِ عَلَيْنَا وَ مُنْقِصِ ۲۴

برای تهنیت بحضرت باز آمد و روزی چند آنجا مقام کرد و سلطان را بار دیگر عزیمت غزو هند مصمم گشت در سنهٔ تسع و اربعه امیر سیف الدوله محمدرضا نایب غزنه کرد و خود بیماری بامضاء آن عزیمت مشغول شد و در اثناء این حال حرم او که مخدّره خدر عفاف بود قاید قضارا ه بقدم رضا استقبال کرد و کاتب او علی حسن تعزیت نامهٔ نبشت بنزدیک او و این قصیدهٔ نازی که در دقت معانی و رقت الفاظ مثل او کم تواند بود ایراد کرد و بیتی چند از آن قصیده آورده شد،

شعر

خُلِفَتْ وَحِيدًا لَا تُشَارِكُ وَارِثًا
حَيَوةَ قُرُونٍ قَائِمًا شَاوًا أَقْرَانِ
وَأَصْبَحْتَ وَثَرًا مُعْجِزًا أَنْ تَكُونَ فِي
خِلَالِ لَهَا شَعْعٌ فَكَيْفَ يَسْبِغَانِ
لَقَدْ دَلَّنَا كُلَّ الدَّلَالَةِ فَقَدْ مَنَ
فَقَدْتُ عَلَى مُلْكٍ بَرَادٍ وَ سُلْطَانِ
تَعَوَّلَهَا دُنْيَا غَدَتْ صَرَّةً لَهَا
فَلَمْ تَأَلْ مِنْ كَيْدٍ وَ بَغْيٍ وَ عُدْوَانِ
بَغْتٌ مِنْكَ أَنْ تَصْنُو لَهَا وَحْدَهَا كَمَا
صَفَتْ لَكَ عَنْ أَخْتَانِ سُوءٍ وَ أَخْدَانِ

و این قصیده نوزده بیت است و هر بیتی متضمن معنی دقیق لطیف و چون این شاهزاده خبر فوت آن گوهر آزاده بشنید و آواز نای بسج آن شاه مراعی رسید از باد این خبر خالک بر سر کرد و بانس دل و آب دیده بنوحه و زاری شروع نمود و نأسف و تلهّف بسیار خورد و در مرثیت او این بیت ازو نقل کرده اند،

بیت

ای حال دل خسته مشوّش بی تو
عیش خوش من شدست ناخوش بی تو

و در آن وقت که جزه باز نفس مطمئنه این شاه جنابیدن دوالِ سرّ
اِرْجِی را منتظر شد و نزدیک آمد که بدار الملک آخرت خرامد و عجز و
اضطرار خود مشاهده کرد بر خود باین ابیات نوحه گری بنیاد کرد، بیت
ز بیم نیخ جهانگیر و گرز قلعه کشای * جهان مستر من شد چو تن مسخر رای
گاهی بعز و بدولت هی نشستیم شاد * گهی ز حرص هی رفتی ز جای بجای
بسی تفاخر کردم که من کسی هستم * کنون برابر بینم هی امیر و گدای
اگر دو کله پوسید بر کشتی ز دو گور * سر امیر که داند ز کله کترای
هزار قلعه کشادم بیک اشارت دست * بسی مصاف شکستم بیک فشردن پای
چو مرگ ناختن آورد هیچ سود نکرد * بقا بقاء خداست و ملک ملک خدای

۱۰ (۳) الامیر ابو محمد بن یمن الدولة و امین الملة نَعْبَهُ الله برحمته

ثمَّ اَنْ شَجَر و پرنو آن قمر و قطر آن سحاب و سطر آن کتاب بود، شعر
اِنَّ السَّرِيَّ هُوَ السَّرِيَّ بِنَفْسِهِ * وَ اَبْنُ السَّرِيَّ اِذَا سَرَا اَسْرَاهُمَا
و در ایام کودکی از اقران و امثال خود بکمال درایت و شهامت امتیاز
یافت چون روزگار بدست حسن تربیت قباء بقاء نشو و نما بر قید جدّ
۱۵ او بُرید و باد صبا بقوت مزاج دُرَاعَهُ تَزَعُزَع صبا در سر وجود
مبارک او انداخت دولت آستین آمال خود در دامن اقبال او بست
و جهان حصول اغراض خود در نواصی اعمال او شناخت و سلطان
یمن الدولة حق بنوّت اورا رعایت فرمود و از خدیر امیر ابو منصور
فریغونی که والی جوزجان بود و لطف و کرم او اُنس جان انس و جان
۲۰ مخدّره را در حکم او آورد ولایت جوزجان و آن نواحی تمام باقطاع او
فرمود و ابو محمد المحسین بن مهران را بکفایت امور و محافظت مصالح او
نصب کرد و چون سلطان یمن الدولة در اثناء فتوح قنوج بکشاد و زا
۲۲ بر یمن و تا بر یسار بدار الملک غزنه باز آمد امیر سیف الدولة محمد

احاطت یافت و امر و نهی او بر تر و خشک گیتی شامل و نافذ شد
چون آسمان بر زمین قادر شد و چون آفتاب بتیغ همه جهان گرفت و با
آنک همت عالی او بر اظهار آثار حق و اعلاء اعلام اسلام موقوف بودست
تا بمدد همت او چندین هزار بیت خانه مساجد و صوامع عبادات موحدان
گشت و اکثر و اغلب بلاد هند فتح کرده اوست و آثار او در آن بلاد
و دیار واضح و لایح با این همه مشاغل از تربیت علما و امثال هیچ دقیقه
اهمال نکردی و بمحاورت ایشان رغبت صادق داشتی و بمحاورت ایشان
استیناس جُستی و شعرارا صِلاتِ فاخر و جوایز سنی فرمودی تا لا جرم
هر يك بقدر وسع و طاقت خود ذکر جمیل و نام نیکِ او را مخلد
۱۰ گردانیدند و بنظم و نثر نازی و پارسی در محامد و مآثر او دفترها ساختند
و ابو منصور محمد بن عبد الجبار العتبی در تاریخ او مبنی پرداخت الحق
کتابی که غرایب بیان و روایع کلمات آن در لطافت آب زلال و طراوت
باد شمالست دُرر و غرر الفاظ آن آرایشِ نَحورِ حور شاید و مطالعهُ مطالع
و مقاطع آن آسایش دل صدور بود و فردوسی بامید انعام او شاهنامه
۱۵ ساخته شصت هزار بیت و رفعت درجه و علو شان او زیادت از
آنست که درین مجموعه تعرض بیان آن توان کرد و غرض از تقریر این
فصول آنست که او را طبع شعر بوده است و روایت کرده اند که کبیرکی
داشت گلستان نام که ماه آسمان حلقه بگوش او بود و حور جنان
غاشیه بر دوش او، سلطانِ مبین الدولة و الدین را بمشاهدت او استیناسی تمام
۲۰ و بمغازله او رغبتی بر کمال چون بباد خزان وفات و فوات آن گلستان
بر خاک ریخت و ازان شاه نقل کردند او جزع بسیار کرد و این سه
بیت در مرثیه پرداخت،
قطعه

تا تو ای ماه زیر خاک شدی * خاک را بر سپهر فضل آمد
دل جزع کرد گفتم ای دل صبر * این قضا از خدای عدل آمد
۲۵ آدم از خاک بود خاکی شد * هر که زو زاد باز اصل آمد

کوشش انسانی مفید نیست، قوله تعالى، لَا رَادَّ لِقَضَائِهِ وَلَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ
بِفَعْلُ اللَّهِ مَا يَشَاءُ وَيَحْكُمُ مَا يُرِيدُ و از ملوک آل سامان از هیچ کس
شعر روایت نکرده‌اند جز از وی و اشعار او مطبوع است و پادشاهانه
و در آن وقت که در بخارا بر تخت ملک نشست از اطراف خصمان بر
خاسته بودند و ارکان دولت او تمام نفور شده شب و روز در بر اسب
بودی و لباس او قباى زندیجی بود و اکثر عمر او در گریختن و آویختن
بسر شد، روزی جماعتی از ندما او را گفتند که ای پادشاه چرا ملابس
خوب نسازی و اسباب ملای که یکی از امارات پادشاهی است نبرداری
او این قطعه که آثار مردی از معانی آن ظاهر و لایح است انشا کرد، نظم

گویند مرا چون سَلَبِ خوب نسازی ۱۰

ماوی گه آراسته و فرش ملون

با نعره گردان چکنم لحن مغنی

با پویه اسپان چکنم مجلس گلشن

جوش می و نوش لب ساقی بجه کارست

جوشیدن خون باید بر عیبه جوشن ۱۵

اسپست و سلاحست مرا بزمگه و باغ

تیرست و کمانست مرا لاله و سوسن

و در شکایت فلک غدار و سپهر مکار این دو بیت از نهان خانه قریح

بعرصه بیاض فرستاد و این نَفْثَةُ الْمُصْذُورِ پرداخت، بیت

۲۰ ای بدیدن کبود خود نه کبود * آتش از طبع و در نهایش دود

وای دو گوش تو کر مادر زاد * با تو ام گری و عتاب چه سود

(۲) السلطان عیبن الدَّولَة و امین المَلَّة محمود بن سبکتگین انارالله برهانه،

پادشاهی بود که جراید جهاننداری بمکارم و مفاخر او معنون گشت و لباس

۲۴ مجد و بزرگواری بمناقب و مآثر او مطرر شد دایره وار بر مرکز اقالیم جهان

پادشاهی نهادست يك فصل در اشعار ملوک و سلاطین که هرکس از برای تشخیز خاطر و امتحان طبع بهر وقت بدیهه گنتی و حسبی پرداختی ایراد خواهیم کرد نه بدان سبب که ایشان را در سلک شعرا توان آورد و لکن تا دفتر بالفاظ ایشان مزین شود چه گفته اند کَلَامُ الْمُلُوكِ مُلُوكُ الْكَلَامِ
 سخن پادشاه پادشاه سخنها باشد از آنکه هرچه پادشاه گوید باملاء الهام ربّانی باشد چنانک نقل کرده اند أَهْلُ الدُّوَلِ مُلْهُمُونُ بدین سبب این فصل را غره چهره این تألیف ساخته آمد،

باب پنجم، در لطایف اشعار ملوک کبار و سلاطین نامدار،

ابتداء این فصل از ملوک آل سامان کنیم که ایشان در تاریخ سابق اند
 ۱۰ و ایشان نه پادشاه بوده اند و مدّت امارت و سلطنت ایشان هشتاد و هفت سال و سه ماه بود، ولایت خراسان و ما وراء النهر در نوبت عدل ایشان عظیم ساکن و آمن بود و ایشان ملوک عالم پرور و عدل گستر بوده اند و نام نیک را خریداری کرده اند و اسائی آن نه پادشاه که دوازده برج افلاک ده یازده رفعت بحضرت ایشان میگراردی درین يك رباعی
 ۱۵ درج کرده اند تا ارباب تواریخ را حفظ آن آسان تر بود و یادداشت دشوار نیاید،
 رباعی

نه تن بودند ز آل سامان مذکور * گشته بامارت خراسان مشهور
 اسمعیلی و احمدی و نصری * دونوح و دوعبد الملک و دومنصور

(۱) الامیر منصور بن نوح بن منصور السّامانی،

۲۰ و آخرین دولت بر امیر منصور اسماعیل بن نوح بن منصور السامانی ختم شد اگرچه جوان بود امّا دولت پیر گشته بود در اُمور ملک آل سامان سامان نماند و جان ملک برقی رسید و در اوّل عهد سلطان بین الدولة محمود بود بارها بر دست خصمان گرفتار شد و باز خلاص یافت بسیار
 ۲۴ بکشید تا ملک پدر بدست آورد امّا با قضای آسمانی و تقدیر یزدانی

بیان را بدست عبارت و استعارت یافتن آغاز کردند و بقلم زبان صور معانی را
چهره کشائی پیش گرفتند و در کارخانه قریحمت نقش بندی دیباء سخن
زیبا انباز کردند و در آن وقت که رایت دولت مأمون رضی الله عنه که
از خلفاء بنی العباس بحلم و حیا و جود و سخا و وقار و وفا مستثنی بوده
است بهر و آمد در سنه ثلث و تسعین و مائه در شهر مرو خواجه زاده
بود نام عباس با فضلی بی قیاس در علم شعر اورا مهارتی کامل و در
دقایق هر دو لغت اورا بصارتی شامل در مدح امیر المؤمنین مأمون پارسی
شعری گفته بود و مطلع آن قصیده اینست،

ای رسانیده بدولت فرقی خود تا فرقدین
گسترانیده بجود و فضل در عالم یدین ۱۰
مر خلافت را تو شایسته چو مردم دیده را
دین یزدان را تو بایسته چو رخ را هر دو عین

و در اثناء این قصیده میگوید،

کس برین منوال پیش از من چنین شعری نگفت
مر زبان پارسی را هست تا این نوع بین ۱۵
لیک زان گفتم من این مدحت ترا تا این لغت
گیرد از مدح و ثناء حضرت تو زیب و زین

چون این قصیده در حضرت خلافت روایت کردند امیر المؤمنین اورا
بنواخت و هزار دینار عین مر و پرا صلت فرمود و بمزید عنایت و عاطفت
مخصوص گردانید و چون فضلا آن بدیدند هر کس طبیعت برو برگهاشت
و بقلم بیان بر صفحه زمان نقش فضلی نگاشت، بعد از وی کس شعر
پارسی نگفت تا در نوبت آل طاهر و آل لیث شاعری چند معدود
خاستند و چون نوبت دولت آل سامان در آمد رایت سخن بالا گرفت و
شعراء بزرگ پیدا آمدند و بساط فضایل را بسیط کردند و عالم نظم را
۲۵ نضای دادند و شاعری را شعار ساختند و چون تقریر افتاد که بناء شعر

۳. باب چهارم، در معنی آنکه اوّل کس شعر پارسی که گفت،

مندفع گشت جماعتی از اقربا و خواصّ حضرت بخدمت او آمدند و گفتند که ای پادشاه ایام جوانی موسم کامرانی است و آنرا بتنهایی گذرانیدن وجهی ندارد آب چشمه حیات در قدح عزوبت عذوبت ندهد اجازت فرمای تا بجهت تو مُخدره را از افران و اکنا طلب کنیم و آن درّه خریدن ه نا خریدن را با جوهر ذات مبارک تو در سلك ازدواج کشیم، او درین معنی قطعه میگوید که این دو بیت خلاصه این معنی است، شعر

بِرُؤُوسِ تَرْوِیجِی مِّنَ الْكُفْرِ طَلَبًا * وَ مَا لِي مِّنْ جِنْسِ الْمُلُوكِ عَدِلُ
أَرَى أَنَّ مِثْلِي كَالْمَحَالِ وَجُودُهُ * وَ لَيْسَ إِلَى نَيْلِ الْمَحَالِ سَبِيلُ

و این دو بیت دیگر هم از اشعار آبدار اوست و میگوید، شعر

۱۰. قُلْتُ لَهُ لَمَّا نَظَرْتُ جُودَهُ * كَأَنَّكَ لَمْ تَسْعَ بِصَوَلَاتِ بَهْرَامِ
فَإِنِّي تَحَايِی مُلْكُ فَارِسَ كُلِّهِ * وَ مَا خَيْرُ مُلْكٍ لَا يَكُونُ لَهُ حَايِی

وقتی آن پادشاه در مقام نشاط و موقف انبساط این چند کلمه موزون بلفظ راند، شعر

منم آن شیر گله منم آن پیل یله * نام من بهرام گور و گنیمت بو جبهله

۱۵ پس اوّل کسی که سخن پارسی را منظوم گفت او بود و در عهد پرویز نواء خسروانی که آنرا بارید در صوّت آورده است بسیارست فاما از وزن شعر و قافیت و مراعات نظایر آن دورست بدان سبب تعرض بیان آن کرده نیامد تا نوبت بدور آخر زمان رسید و آفتاب ملت حنیفی و دین محمدی سایه بر دیار عجم انداخت و لطیف طبعان فرّس را با فضلاء عرب اتفاق محاوره پدید آمد و از انوار فضایل ایشان اقتباس کردند و بر اسالیب لغت عرب وقوف گرفتند و اشعار مطبوع آبدار حفظ کردند و بغور آن فرو رفتند و بر دقایق بحور و دوائر آن اطلاع یافتند و تقطیع و قافیه و ردف و روی و ایضا و سناد و آرکان و فواصل بیاموختند و هم بر آن ۲۰ منوال نساج فضایی که نتایج طبع ایشان بود بافتن گرفتند و زلف مسلسل

است و اساس این شیوه او افکنده و بعد از او اولاد او از رگ اندیشه خون چکانیدند تا کلمات عذب آن چکان از خلوت گاه ضمیر بعرضه بیاض آوردند و جواهر زواهر فضایل را در سلك نظم کشیدند که جهان فضل نظای و عالم هنر قوای گرفت و اشعار متقدمان در قصص و مغازی برین معنی ناطق است و بقدمت این نوع هنر شاهد چنانک اشعار عادیان و جرّه‌یمنان و امثال آن و اگر درین اوراق تعرض بیان آن کنیم باطالت انجامد و غرض مانند و این [تدوین] اشعار فرس است نه جمع اشعار عرب پس بدین قدر اختصار کرده آمد و الله الموفق،

باب چهارم، در معنی آنکه اوّل کس شعر پارسی که گفت،

۱۰. ببايد دانست که اوّل کسی که شعر پارسی گفت بهرام گور بود که بهرام آسمان هنگام مقاتلت بر جویبار رزم او چون بید از باد لرزان بودی و جایی که دلال شمشیر او در روز بازار معرکه ارواح را من یزید کردی متاع حیات عظیم ارزان، در آن وقت که نکباء نکبت او وزیدن گرفت و از ملک مرو را انزعاجی افتاد از راه ضرورت ببادیه رفت و نشو و نماء او در میان اعراب اتفاق افتاد و بر دقایق لغت عرب واقف و عارف گشت و گویند در عهد کودکی ذکی عظیم بود طبعی نقاد و ذهنی وقاد و نظمی سریع و خاطری مطیع داشت و با این وسایل و فضایل در خصم شکنی و دشمن فکگی بر مردان جهان فسوس کردی رستم دستان پیش او داستان مردی خود نیارستی زد و اسفندیار روئین تن در مقابله او چون ۲۰ اسفند بر آتش بقرار بودی و او را شعر نازی است بغایت بلیغ و اشعار او مدوّن است و بنده در کتاب خانه سربل بازارچه بخارا دیوان او دیده است و در مطالعه آورده است و از آنجا اشعار نوشته و یاد گرفته از آن جمله این است که چون بید اعراب بفارس شد آمد و بر سر بر ۲۴ مملکت استقرار یافت و رایت دولت او مرتفع شد و مواد زحمت اعلا

فاحش در احوال عالم ظاهر شد و گل زیباء لطیف سیارا بدست موکل
 بی محابای خار باز دادند و آب صافی دریای دل شور را شور گردانیدند،
 پس از مکه به هندوستان آمد و حال مطالعه کرد و فرزند عزیز خود
 هابیل را کشته یافت، آتش در دلش زبانه زدن گرفت و آب از دیده او
 روان گشت و بر فوات آن دُرّ عصمت بگوهر خوش آب اشک رخساره را
 در زیور گرفت و بزبان درد نوحه‌ها دل سوز کرد و این ابیات را لباس
 نظم پوشانید و بدین اشعار بر فرزند خود نوحه کرد،

تَغَيَّرَتِ الْبِلَادُ وَ مَنْ عَلَيْهَا * وَ وَجَهُ الْأَرْضِ مُغَيَّرَ قَيْحِ
 تَغَيَّرَ كُلُّ طَعْمٍ وَ كُلُّ لَوْنٍ * وَ قَلَّ بَشَاشَةُ الْوَجْهِ الْصَّبِيحِ

- ۱۰ و اگرچه بعضی از ائمه تفاسیر این قول را رد کرده‌اند و گفته که روا نبود
 که هیچ پیغمبر بر منوال بیان نسج نظم بافد از جهت آنکه سید المرسلین
 محمد بن عبد الله صلوات الله و سلامه را از شعر منع کرده‌اند و این در
 بروی بسته چنانکه زبان قرآن بیان میکند قوله عَزَّ مِنْ قَائِلٍ وَ مَا عَلَيْهِ
 الْيَعْرَ و در مناهای جمله انبیاء متساوی باشند اما در بعضی روایات آمده
 ۱۵ است که آن شعر آدم علیه السلام گفته است و در تأویلات امام السّنة
 عالم الهدی ابو منصور مانریدی آورده‌است که آدم علیه السلام به شیث
 وصیت فرمود که این سخنانرا نگاه دار و اولاد خود را بمحافظت آن وصیت
 کن تا بعد از من اولاد و احفاد تو این را میخوانند و بر مظلومی هابیل
 و درد دل او میگیرند و شیث علیه السلام آن صحیفه را که متضمن سی
 ۲۰ لطیفه بود نگاه میداشت تا نوبت وراثت بیعرب بن قحطان برسد که پدر
 عرب و بَدْرُ فَلَکِ ادب بود و اوّل کسی بود که بخطّ عرب کتابت کرد
 و بر دقایق لغت سُرّیائی و عبرانی وقوفی تمام داشت و خاطر او بمواسات
 ابیات و اشعار پیوسته انقیاد می نمود آن وصیت را که پدر اوّل بنثر
 پیرداخته بود بزبان سُرّیائی بنظم عربی ترجمه کرد تا حفظ آن آسان تر
 ۲۵ باشد، پس اگر قول اوّل ثابت است بناء آن علم اوّل پدر بشر نهاده

کلك ی کشند واسطه عقد مفاخر صدور غابر و وزراء اوّل و آخرست
صاحب دولتی که اگر نظام الملک با این همه انتظام در آخیا بودی در
صفت خدام ابستادی و اگر صاحب عباد با این استبداد جام فنا ننوشید
بودی در عباد انتظام یافتی لا جرم دهاء عالمیان بهواء و ولاء این حضرت
منطق است و زبانها جهانیان بشنا و دعاء این دولت منطقی، قطعه

دوش از زبان چرخ شنیدم که ای خدای
اقبال را مقارن این پادشاه دار
در مسند وزارت این عین ملک را
پیوسته از قضاء اذی در پناه دار
یا رب تو مر حسین ابو بکر را مدام
از کلّ حادثات زمانه نگاه دار

۱۰

باب سیوم در معنی آنک اوّل شعر که گفت،

بدانکه ارباب صفت را اختلافست که اوّل کسی که سخن منظوم گفت که
بود، میمون بن مهران از عبد الله عباس رضی الله عنهما روایت میکند
۱۰ نخست کسی که در سخن را در سلك نظم کشید آدم صفی و خلیفه وفی
بود صلوات الله و سلامه علیه و سبب آن بود که چون قایل از قبول
امر حقّ اعراض نمود و بنیان نهاد هابیل را بدست تخریب پست کرد و
این اوّل خونی بود که بنا حقّ بر زمین ریخته شد و در آن وقت آدم بمکه
بود هوای جهان متغیّر شد و چشمه صاف روزگار مکدر گشت و غباری
۲۰ تیره صناء هوارا پوشید کرد و بر درختان میوه دار زحمت خار جگر خوار
ظاهر گشت و پیش از آن شاهد گل بی زحمت رقیب خار جمال چون
نگار آشکاری کرد زهومت در آنها پدید آمد و حشیان صحرا که با جنس
انس انس داشتند از ایشان متنفر گشتند آدم علیه السلام گفت مگر
۲۴ واقعه حادث شد و حادثه واقع گشت که احوال جهان متغیّر شد و تفاوتی

يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لَكِنْ لَا يَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ یعنی لا بفهمون تسبیحهم، همچنین هر ذاتی را جوهریست و اطلاق اسم جوهر بر سایر فلذات و احجار جایز بود چنانکه روا بود که گویند جوهر مس و جوهر آبگینه و جوهر برنج و غیر آن اما چون در و یاقوت فاضلترین جواهر و شریفترین انواع خود آمدند نام این مطلق بدیشان دادند تا آن در یتیم را که نتیجه رحیق مخنوم پپاله لاله‌است و فرزند خلف مادر ژاله مطلق جوهر خواندند و یاقوت آبدار را که قوت جان اکابر و احرار است و اولو لالا از غیرت رنگ او دل افکار هم جوهر لقب دادند و همچنین در لغت عرب همه چوهارا عود خوانند و خلاف نیست که اطلاق این اسم بر خلاف بید جایز است ۱۰ فاما مطلق این اسم بدان سیاه روی خوش بوی سخت دل نرم کردن دادند که چون از وطن بیشه بواسطه تبر و تیشه آواره شود و از مسکن هندوستان بعرستان افتد همدی طلبید و رفیقی جوید که با او نفسی زند شکر شیرین روی را با عود خوش بوی اتفاق ملاقاتی افتد هر دو در خلوتخانه بجمهر نفسی خوش زند اثر آن نفس مشام عالمیان را معطر کند ۱۵ اشارت بدان دارد که رسول علیه السلام بیان فرموده است که اِنِّي لَأَجِدُ نَفْسَ الرَّحْمَنِ مِنْ قَبْلِ اَلَيْمِنْ چون او از جمله چوبها بفضیلت بوی خوش اختصاص یافته اطلاق این اسم بر وی جایز داشتند و مطلق این نام او را دادند، پس شعر شریف‌ترین انواع فضل آمد و خود از راه معنی گوئی آب حیانتست که بعد از فوات ذات سبب بقاء اسم است که ثانی ۲۰ حیات فانی است برین سبب مطلق این اسم بدو دادند و این نام را عنوان نامه مفاخر این نوع گردانیدند و اگر شعرا را هیچ فضیلت نیست جز آنکه جلوه گری جلال صدر ایوان جمال و ماه آسمان کمال و یگانه بشر و دوم مطر و سیوم شمس و قمر صاحب کبیر عالم عادل مؤید مظفر منصور مجاهد عین الملك ملك الوزراء است ضاعف الله جلاله تمامست ۲۵ هر جواهر فاخر که خاطر فضلاء عصر در مدایح این دولت در سلک

این صاحب قران جهان مہبط من و سلوی است از هوس عشق مدایح
 او خواطر سقیم را نظر صحیح و طبع مُعَوَّج را سیر مستقیم پدید آمد، مشتری
 دیگر بار طیلسان برافکند و مریخ سر بنهاد نیز آسمان از برای تحریر دیوان
 مدایح او قلم فقط میکند زبان آیام این ابیات را ورد خود ساخت و این
 دعا را فاتحت و خاتمت سورۃ اخلاص گردانید
 نظم

تا فلک گردان بود دستور عین الملک باد
 دیه ملک جهان را نور عین الملک باد
 چون بنای ظلم از وائی عدلش شد خراب
 تا بود قصر سما معمور عین الملک باد
 رای پرش چون غم کار مالک میخورد
 دایم از بخت جوان مسرور عین الملک باد

۱۰

باب دوم در معنی شعر،

از طریق لغت ببايد دانست که شعرا معنی علم است یعنی دانش یعنی
 دانشی که ارباب فطنت بدان چیزی فهم کنند و ادراک این طبقه بدان
 ۱۵ محیط شود و معنی شاعر عالم بود یعنی دانا که معانی دقیق را ادراک کند
 و معنی دقیق آنکه فکرت او در زیر پرده ضمیر خیال بازیاء لطیف نماید
 و علم عمومی دارد و شعر خصوصی زیرا که هرکس که چیزی ادراک کند
 و معنی دقیق را در باید او را شاعر نشاید خواند و اطلاق این لفظ بر
 وی خطا بود الا آنکه هر چیزی که در نوع خود فاضل تر بود و
 ۲۰ بزیادت شوق اختصاصی دارد اسم آن نوع بدان جنس دهند چنانکه
 معنی فقه فهم بود اما چون دانستن احکام شریعت که اشرف انواع علوم
 بود آن نوع را مطلق فقه خوانند و آنکه در آن شیوه خوضی و شروعی نمود
 او را فقیه گفتند اگرچه اطلاق اسم فقه در مطلق فهم آمده است و بیان
 ۲۴ قرآن از آن عبارت کرده است قوله عَزَّ مِنْ قَائِلٍ وَ إِنَّ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا

جلوه داده است و میگوید، شعر

از آن چندان نعم این جهانی * که ماند از آل ساسان و آل سامان
ثناء رود کب ماندست و مدحت * نوای باربد ماندست و دستان
و ابو سعید منصور محمد عاصی که معصم قریحتم او بیارۀ فضل مزین بود
و آسمان هنر بتاب آفتاب بیان او روشن بزبان تازی و لغت حجازی

درین معنی نفسی زده است و جرسی جنبانید میگوید، شعر

لَصَحْنُكُمْ يَا مُلُوكَ الْأَرْضِ لَا تَدْعُوا * كَسَبَ الْهَكَامُ بِالْإِحْسَانِ وَالْجُودِ
وَأَنْفَقُوا الْبَيْضَ فِي حَيْدٍ وَفِي شَرَفٍ * لَا يَنْتَهِي بِاخْتِلَافِ الْبَيْضِ وَالْأَسْوَدِ
هَذِي خَزَائِنُ مَحْمُودٍ قَدْ أَنْتَهَبَتْ * وَلَا أَنْتَهَابَ لَنَا فِي ذِكْرِ مَحْمُودِ

۱۰ نظای عروضی سمرقندی ترجمۀ این ابیات معنوی بر صیغت منوی میکند
و میگوید،

بسا جائی که محمودش بنا کرد * که از رفعت ہی با مه مرا کرد
نه بینی زان همه يك خشت بر پای * ثناء عنصری ماندست بر جای

و امروز درین دور صاحب قرانی قرین که بضاعت فضل را در حضرت

۱۵ او رواجی است و ارباب هنرا بکمال تربیت او انبهاجی شعر

فَتَى يَشْتَرِي حُسْنَ الثَّنَاءِ بِهَلِكِهِ * وَ يَعْلَمُ أَنَّ الدَّائِرَاتِ تَدُورُ

ذات کرم و خلق عظیم خداوند خواجه جهان و دستور صاحب قران
مبارک مشیر هایون وزیر عین الملک ملک الوزراء ضاعف الله جلاله است
صاحب قرانی که تا پای بر دست وزارت نهاد پای هنر بدست انداز
۲۰ مخبر زمن از جای نشد هرکه در دایرۀ خدمت گارش جای یافت مرکز
دائرۀ اقبال گشت صلاح ممالك عالم بعد از فساد و رواج متاع هنر بعد
از کساد در طلوع خورشید این دولت بود، إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ يُرَادُ، دار علم
۲۲ که از اطلال زینب و سلمی خراب تر بود امروز بمدد عدل و احسان

آنکه نقش طراز لباس جلال او این بود که وَ مَا عَلَمَاهُ اللَّشَعْرَ وَ مَا يَنْبَغِي لَهُ شعر حَسَن شندست و بر استماع آن احسان و تحسین ارزانی فرموده و بر آن دعاء خیر گفته و روایت کرده‌اند که بر لفظ مبارك نبوی نیز رفته است و وقتی در مقام مفاخرت بیان فرموده

أَنَا أَلْبِي لَا كَذِبٌ * أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ

و مسطور است که وقتی شعر طَرَفَهُ عَبدی بر سیل مثل بر زبان راند

سَتُبْدِي لَكَ الْآيَاتُ مَا كُنْتَ جَاهِلًا * وَ يَأْتِيكَ مَنْ لَمْ تَزُودْ بِالْأَخْبَارِ

عایشه رضی الله عنها گفت یا رسول الله آن قابل چنین نگفته است چنین

گفته است، وَ يَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تَزُودْ، و از راه عروض و بحر و

۱۰ تقطیع این چنین می باید، سید رُسُل بر زبان مبارك راند که إِيَّيْ لَسْتُ بِشَاعِرٍ من شاعر نیستم و مرا بدان نفرموده‌اند و آن در بر من نکشاده

و از صحابه کبار و مهاجرین و انصار اشعار بسیار نقل کرده‌اند که دُرَر

حکمر با بدست بیان در سلك نظم کشیده اند و ملوک کامل قدر نافذ امر

و صدور ساری رای شامل بذل این سرمایه را خریداری کرده‌اند و برای

۱۰ غرض ذکر باقی مال فانی را ببدل این متاع سره بذل فرموده لا جرم سالها

شد تا ارواح ایشان در مرقد جنت استراحت کرده‌است و نام نیک ایشان

از صفحات آیام معونی شود چنانکه این شاعر عزیز عرض این معنی را در

نظم آورده است و در لباس عربیه عرض کرده،

أَوَلَا شُهُودُ الْجُودِ أَنْكَرَ سَامِعٌ * مَا قَالَهُ حَسَّانٌ فِي غَمَّانِ

و تَرَى نَسَاءَ الرُّودِ كَيْ مَحَلَّدَا * مِنْ كُلِّ مَا جَعَلَتْ بَنُو سَامَانَ

نظم

آن خسروان که نام نکو کسب کرده‌اند رفتند و یادگار از ایشان جز آن نماند

نوشین روان اگرچه فراوانش گنج بود جز نام نیک از پس نوشین روان نماند

۲۴ و ابو شریف احمد علی مجلّدی جرجانی عروس این معنی را بر منصفه نمودار

بهین گلی که ازو بشکند مرا اینست * که بند خوانم خود را و سرورا آزاد
 گهی لقب نهم آشفته زنگی را حور * گهی خطاب کنم باز سفله را راد
 و اکثر شعرای زمان رخسار بیان خود را بدود طبع تیره و چشم فضل و
 فصاحت را بغبار وقاحت خیره ی گردانند اگر دُرُسْتِ مغرِبِ ماه را بر
 ۵ طرف کمر جوزا بینند کیسه طمع بر دوزند و اگر قرص گرم آفتاب را بر
 سبز خوان فلک در نظر آرند کام بدو خوش کنند، علی الجملة هر کس
 بیان آبدار یک طرف را رعایت میکردند و میان ایشان مجلس در تجاذب
 مانده بود، ابو محمد خازن که مقالید خزاین هنر در قبضه بیان او بود
 با خود گفت ما اگرچه از هر هنری نصیبی و از هر علی نصابی داریم و
 ۱۰ در هر کوئی حجره و از هر نوئی بوی حاصل کرده ایم از نحو و لغت و
 تفسیر قرآن و مشکلات احادیث و دقایق امثال و غیر آن اما این جمله
 فضایل و سیلت حصول اغراض ما غی آید قربت ملوک و وزرا و
 مقارنت صدور و کبرا مارا بواسطه ابیات آبدار و اشعار دلغریب است
 که بهر وقتی بدیهه اتفاق می افتد تا خاطر بمواسات حبیبی مسامحت می
 ۱۵ نماید راضی نباید شد که بیک بار رقم قبیح بر چهره این شیوه کشند،
 زبان بر کشاد و گفت الشَّعْرُ أَحْسَنُ الْأَشْيَاءِ لِأَنَّ الْكَذِبَ لَوْ أَمْتَرَجَ بِالشَّعْرِ
 لَغَلَبَ حُسْنُ الشَّعْرِ عَلَى قُبْحِ الْكَذِبِ حَتَّى قِيلَ أَحْسَنُ الشَّعْرِ أَمِينُهُ وَأَعَذُّهُ
 أَكْذَبُهُ، گفت شعر از همه چیزها بهتر است از بهر آنکه دروغ با هر چیزی
 که بیامیزد زشتی دروغ رخسار آن معنی را بی فروغ کند اما اگر مس
 ۲۰ کذب را با زر نظم امتزاجی دهند و در کوره قریحیت زیرکان تالی یابد
 مس هم رنگ زر شود و حسن شعر بر قبح کذب راجع آید، پس اکسیری
 که مس دروغ را زر خالص لطیف گرداند او را چه قدح توان کرد، جمله
 حاضران انصاف دادند و بمتانت این دلیل اعتراف نمودند و خود از
 راه حقیقت هیچ کس از افراد عالم زهد و اطواد جهان ورع شعرا انکار
 ۲۵ نکرده اند، سید المرسلین و خاتم النبیین علیه الصلوة والسلام و التَّحِيَّةُ با

تَحَمَّلْتُ عَيْبًا دُونَهُ يَعْجِزُ الْحَرْفُ،

بیت

میدار ازین سخن نهان هر کلمه * کارزد بیها هزار جان هر کلمه
 شاید که ز عشق این سخن فخر کند * عیسی بقلب ناشی آن هر کلمه
 سخن چشمه حیوانیست که صفاء او همیشه از ظلمات دوات ی تابد و
 خضر نظم و نثر ازو حیوة ی یابد چون سکندر قلم که ذوالفرقین است
 طالب او ی شود از ظلمات دوات هم دُر و گوهری آرد جنسی ازوی
 خوب رویان کشاده موی اند که آنرا نظم گویند و طبایع شاهد
 بازان مختلف است بعضی با فراخ چشمان عجمی نژاد نثر سازند و طایفه
 ۱۰ با ترکان تنگ چشم نظم عشق بازند، نظم مطربی نگارین است که نوای
 راست او هم موزون بود، نثر هزار دستانیست که عشاق شام و عراق را
 در وقت صبح پرده راهوی سماع کند اما بسته وزن نباشد و بیشتر حکما
 نظم را بر نثر ترجیح نهاده اند، استاد رشیدی میگوید
 بیت

سخن گرچه مشور نیکو بود * چو منظوم گردد نیکوتر شود
 ۱۵ بگوهر هی ننگری ز آزمون * که بی رشته چو نست و با رشته چون

و در لطایف حکایات آورده اند که شی در مجلس صاحب [ابن] عبّاد
 جماعتی از افاضل انام حاضر بودند و هریک از سحاب بیان باران لطایف
 ی باریدند و داد فضل ی دادند، در اثناء محاورت ایشان در فُحیح و حُسن
 شعر سخن رفت و طایفه ندما که حاضر بودند دو فریق شدند بعضی
 ۲۰ طرف حُسن گرفتند و بعضی ضد آن قوی گفتند شعر شعاری مذموم است
 و شاعر در همه اوقات بهمه احوال ملوم از بهر آنکه اکثر و اغلب اشعار
 یا در مدح است یا در نسیب و بناء هر دو بر اکاذیب فاحش و دروغهای
 صریح است چنانکه ظهیر فاریابی درین معنی نطقی زده است، شعر

۲۴ کمینه پایه من شاعریست خود بنگر * که چند گونه کشیدم ز دست او بیداد

فصل،

هر چند این تجاسر و بی ادبی حدّ بند نبود که خزانۀ کتب عالی را از
شکرپاشان قریحمت خدمت شکرریزی توان کرد یا بر سر آستین بندگان
این دولت از شرابخانۀ فکرت گلاب سخن تواند افشاند اما با اعتماد کرم
صاحبی بدین خدمت قیام نمود شکّ نیست که درین شیوه در طبقات
شعرای عرب چند تألیف ساخته اند و چند تصنیف پرداخته چون طبقات
ابن سلام و طبقات ابن قتیبۀ و طبقات ابن المعتزّ و تیمۀ الدهر که ابو
منصور ثعالی ساخته است و دُمیۀ القصر که تاج الرؤساء الحسین بن علی
الباخرزی پرداخته و زینة الزمان که شمس الدین محمد اندخودی تألیف
کرده و لکن در طبقات شعرای عجم هیچ تألیف مشاهده نیافتاده است و
هیچ مجموعه در نظر نیامده رجا فسیح است و زبان امل فصیح که بفرّه
و عین دولت این صاحب صاحب قران این تألیف بدان جمله رحمان یابد
و بمدد اقبال او بعزّ قبول افاضل عالم برسد ایزد سبحانه و تعالی این
حضرت عالی را و مهبط معالی را مطلع خورشید اقبال و محطّ رجال و فود
عزّ و جلال دارد و عین الکمال ازین دولت که عین کمال است مکشوف
و نوايب زمان ازین درگاه با جاه مصروف دارد و یرحم الله عبداً
قال آمیناً،

باب اوّل در فضیلت شعر و شاعری،

بر عتلاء عالم کون و فساد [واضح و آشکار باد که] سخن که آفریدگار جلّ
جلاله و عمّ نواله از جمله حیوانات جنس انس را بدان مخصوص گردانیده
است و تاج فضیلت بدان وسیلت بر سر ایشان نهاده که سخن لقب
ناش عیسی است یعنی کلمه ایست که قالب قلب را روح ی بخشد حرف
عماری دار غوائی معانی است از آنست که در لغت بختیان را حرف
مصرع گویند،

قیامت دست بلا بدامن آن نرسد و تا آخر دور روزگار از دست تعرض شب روان زوال مأمون باشد در طبقات شعراء عجم این مجموعه پرداخت و عرایس ابکار افکار فضلاء هر عصر را بر خاطب کریم طبیعت وقاد و بصیرت نقاد ملک الوزراء عرض داده و این سکه تمام عیار را بهر مدایح حضرت کریم او بر آورد و نقش طراز این نسج و چیز مآثر این دولت را ساخت و این مجموعه را لباب الالباب نام نهاد و اصول او مشتمل است بر دوازده باب برین تنصیل،

باب اول، در فضیلت شعر و شاعری،

۱. باب دوم، در معنی شعر از طریق لغت،

باب سیوم، در معنی اول کسی که شعر گفت،

باب چهارم، در معنی اول شعر پارسی که گفت،

باب پنجم، در لطایف اشعار سلاطین و ملوک و امراء،

باب ششم، در لطایف اشعار وزراء و صدور و کفایه،

۱۵ باب هفتم، در لطایف اشعار ائمه و علماء و صدور و فضلاء،

باب هشتم، در لطایف اشعار شعراء آل طاهر و آل لیث و آل سامان

و این طبقه اول اند،

باب نهم، در طبقات شعرای آل ناصر و این طبقه دوم اند،

باب دهم، در طبقات شعرای آل سلجوق تا آخر عهد سلطان سعید و

۲۰ این طبقه سیوم بوده اند،

باب یازدهم، در ذکر شعرای این قرن که بعد از عهد دولت سنجر بوده اند

تا این عهد،

باب دوازدهم، در لطایف اشعار صدور و شعرا و افاضل که بدین

۲۴ حضرت موسوم اند،

بدست آوردند اختیار بعضی سیاحت بر نثر بود اختیار جمعی سیاحت
بحر نظم اگرچه بیش از آن جماعت بازرگانان در دریای نظم ی رفتند اما
نهنگانِ خَطَرِ الشُّعْرَاءِ يَتَّبِعُهُمُ الْفَاؤُونُ سفینه هدایت ایشان را ی شکستند
آن جماعت که سرمایه از خزانه قُرآن برگرفته بودند بدرقه إِلَّا الَّذِينَ
آمَنُوا با خود بردند مثال جزم إِنَّ مِنَ الشُّعْرِ لِحِكْمَةٌ از دیوان رسالت
بستند و عنایت نامه الشُّعْرُ أَشْرَفُ مَا يُؤَلَّفُ جَوازِ الشُّعْرَاءِ اُمَرَاءُ اَلْكَلَامِ
وخط تعریفِ الشُّعْرِ دِيَوَانُ اَلْعَرَبِ و عنوانِ اَلْأَدَبِ بجاصل کردند لا جرم
تجارت ایشان مَرَّج آمد و بر آن متاع نقد پی بدل نام نیک و احدونه
جَمیل سود کردند پس خالقی در سلوک این طریق دو صنف اصحاب قلم

مثنوی

۱۰

قوی همه جامعان معنی * دل شان همه جا معان معنی

جمعی همه سالکان دولت * جانشان همه سال کانی دولت

جمعی مَادِحَانِ لطیف طبع که از بجزر بجزر برای نثار قدم اکابر و صدور
دُرِّ مفاخر برون گرفتند تا گردن و گوش ایام بدان لائی معالی حالی شد
۱۰ و طایفه مَدْوَحَانِ که زر چو آتش در بهاء اشعار آبدار بذل فرمودند و
بمالی فانی ذکر باقی را خریداری کردند و ببذل وافر در اقتنای محامد و
مفاخر سعی نمودند و دُرِّ مقاصد ایشانرا دست جوهری نظم در سلك
انتظام کشید و حصول غرض هر دو صنف بوسیله این فضیلت متعلق بود،
پس کلّ طباع سلیم و اذهان مستقیم را بدین شبهه میلانی تمام و رغبتی کامل
۲۰ ظاهر است و برین کلمه همگی ارباب ذوق را اتفاق کلمه، چون خادم دعا
و ناشر ثنا محمد عَوْنِی روی از همه جهان گردانید و بهبه جهان آورده است
یعنی حضرت رفیع و درگاه فلک پناه عرش پایگاه سلطان و زرای مشرق
صاحب قران جهان مکارم اخلاق مَدَّ الله ظلال جلاله و بشرف دست
بوس او از دست هوس خلاص یافته خواست که حضرت عالیها هم از
۲۵ شیوه صناعت و سرمایه بضاعت خود خدمتی کند و تحفه آرد که تا دامن

کشتی را در مضار دریا روان کرد و چنانکه عرصه جهان را منقسم گردانید
 بدو قسم [یکی بر و یکی بحر عالم ادبیات را نیز منقسم گردانید بدو قسم] یکی
 نظم و یکی نثر قراح کشاده قراح نثر را نیز نسقی هست که سواران قراح
 درین صحرا هرچند یکران بیان را بتازند پایش در سنگلاخ ایضا و شایگان
 ۵ نیاید نظم تر آبدار را بجز تمثیل می توان کرد که هرچه در بحر نیست خود
 نظم نیست خزانه لائی و جواهر غیب را درین دریا مدفون کرده و کلید
 آن خزانه بدست شعرا داده چنانکه سید رسل علیه السلام و الصلوة و
 النخبة بیان فرموده است إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى خَزَائِنَ نَحْتِ الْعَرْشِ مَفَاتِيحُهَا أَلْسِنَةُ
 الشُّعْرَاءِ، اگرچه سفر دریا سبب حصول منافع است و لکن ضرب
 ۱۰ خطر آن بر نفع راجع است لا جرم عقلا از سفر دریا که سبب حصول
 منافع است احتراز کنند ازین بود که سید رسل صلوات الله و سلامه
 علیه که عاقلترین کل موجودات بود بسفر این دریا رغبت نکرد قوله
 عَزَّ مِنْ فَائِلٍ وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يَنْبَغِي لَهُ دَوْرُهُ خَلْقٍ فِي
 دریا بی ساحل نظم غریق بودند رسول علیه السلام در نگرید گنت دریا
 ۱۵ جای نهنگان نخوت طبیعت است گرد آن دریا نگشت با مجبور عروض
 آشنا نشد از حاصل نفود و عروضی که متاع آن مجبور بود اعراض کرد
 فصحاء عرب بقصاید سبعیات مفاخرت و مباحات میکردند آن قصاید را
 قلاید مجور فضایل و محامد خود ساخته بودند و آن الفاظ جزل را اگرچه
 بر صیغت هزل بود بآب زر نوشته بر در کعبه آویخته اما چون سبع
 ۲۰ المثانی نازل شد سبعیات را آبروی نماند سبع شعر کساد پذیرفت ابیات
 و اشعاری که از ابیات اشعار برون آمد بود اگرچه شعار فصاحت داشت
 اما بیان قرآن خط نسخ در آن کشید و عجز آن طائفه در ایراد مثلی قرآن
 هنگام تحدی محقق گشت معلّم علمه اَلْبَيَانُ فصحاء عرب را اقسام بلاغت
 تلقین فرمود و مقتبسان انوار فواید از مواید عواید او استظاری تمام
 ۲۵ یافتند بازرگانان جهان فصاحت از گنج خانه لَا رَبَّ فِيهِ مَابَهُ هِدَايَتِ

اگر نداند قدرت کسی ترا چه زیان

ضرر نباشد خورشید را ز چشم ضریر

دیگر خاصیت ترازو آنست که در وقت وزن آن سرکه کم [باشد] بحکم نصّ
 مِنْ تَوَاضَعِ اللَّهِ رَفَعَهُ اللَّهُ آفریدگار در قدر و رفعت اوئی افزایش ترازو را دو
 ه کته شرط باشد و میان هر دو کته تساوی واجب کمال رأفت الهی میزان
 امکان و ترازوی احسان را بصدر کبیر بهاء الملک تاج الدولة و الدین
 عمدة الوزراء قدوة صدور العالم المحسن ابن الصاحب الکبیر العالم العادل
 شرف الملک رضی الدولة و الدین ابی بکر یدیم الله جلّاله و رحم اسلافه
 الکبار تمام گردانید و سر سرّ هر دو برادر خورشید فرّ فلک منصب عرش
 ۱۰ منقبت را با یکدیگر تساوی ارزانی داشت تا خلاق عالم نقود آرزو برین
 دو کته ترازوی احسان بری کشید و بمدد عنایت و تربیت ایشان بهبه
 مطالب و امانی ی رسند،
 شعر

أَبْنَاءَ طَلْحَةَ طَابُوا بِاللَّيْلِ كَرَمًا * قَدْ شَرَفَ اللَّهُ بِالْعِلْمَاءِ مُحْتَدَهُمُ
 صَغِيرُهُمْ لِكَبِيرٍ فِي أَفْتِنَاءٍ عَلَى * مَنْ تَلَقَّ مِنْهُمْ نَقْلٌ لَأَقِيْتُ سَيِّدَهُمُ

۱۰ ایزد سبحانه و تعالی این حضرت وزارت را همواره از وزر خلاق نگاه
 دارد و مکاره از این ساحت عزّ و جلال بعید و اقبال و دولت متواتر
 و بر مزید و یرحم الله عبداً قال امیناً،

فصل

آفریدگار عزّ و علا تبارک و تعالی چون عرض ارض را بیافرید و مراکب
 ۲۰ خاک بر مناکب نهاد و از برای انبساط اولاد آدم این بساط زمین را محلّ
 سکونت و قرار ساخت و بجهت آن تا این خلیفه زادگان جَعَلَکُمْ خَلَائِفَ
 فِی الْأَرْضِ شادروان باشند این شادروان سفلی را چنان بسیط و عریض
 ترتیب فرمود و این عالم برای نفع بنی آدم مستقیم گردانید بدو قسم یک
 ۲۱ قسم برّ و یک قسم بحر دریا را چو خشکی مستقرّ بنی آدم گردانید و جواد

همچو لطف صاحب صاحب قران تصویر او
 نزد اهل عقل و دل با جان برابر آمده
 آصف ایام عین الملک فخر الدین که هست
 قدر او از مرکز افلاک برتر آمده
 قدوة دوران حسین آن صاحبی کر عز و جاه
 ماه را خاک درش اورنگ و افسر آمده

و دیگر چشمه را بتازی هم عین خوانند ذات شریف آن صاحب صدر عالی
 قدر عین الحیوة اقبال است مشرب عذب حصول آمالست سالکان
 ظلمات محن [آب] زندگانی ازین چشمه ی برند افاضل ادبا جانها سیل
 ۱۰ میکنند تا بدین چشمه سلسبیل رسند و از خاک حضرت این صدر آب
 روی ابد بدست آرند تا دامن قیامت این چشمه نیک از چشم بد مصون
 باد و ترازوی این اقبال از چشم گردان زوال مأمون، آری ترازورا هم
 عین خوانند این معنی بر ذات شریف لایق تری افتد از آنک ترازو
 چون مقلوب کنی وزارت بود لطف الهی حضرت وزارت وزن خلائی
 ۱۵ گردانیده که بار عدل و داد اینجا سخته ی شود،
 شعر

فَلَوْ جُعِلَ الْمَعْتَلُ هَاءَ وَ رَحِمُوا * لَكَانَ عَلَى كُلِّ الْأَنَامِ لَكُمْ حَتْمًا

قطعه

تو آن وزیری کانصاف پادشاه جهان
 بحکم نست منور زهی ستوده وزیر
 هر آنکه جز تو کسی را وزیر پندارد
 جلال و قدر تو واجب کند برو نغزیر
 نوئی سزای وزارت بلی بکس نرسد
 گزافه دولت و الله بالعباد نصیر
 هنوز از دهنش بوی شیر می آید
 که ساخت رای تو و مملکت چو شکر و شیر

۲۰

۲۵

نمایش چون عصای پسر عمران ماحی سحرِ ظلم آمد از آنکه فرع دوحه
 ابو موسی است آصف سلیمان ثانی است اگرچه نسبت بصاحب دولت لَقَدْ
 أُوتِيتَ مِزْمَارًا مِنْ مِزْمَارِ آلِ دَاوُدَ درست میکند در ایام عدل او ضعفا
 در ظلال امان شادمانند و اقویا در ریاض امانی خرامان صحن [عالم] از
 نشر مکارم اخلاقش چون بازار عطّاران ناشر مطاوی بوی مشک و عرصه
 دولت از صفرا و بیضاء نقود معرفتش چون رشته صرافان با سیم تر و
 زر خشک روز معانی بین همت عالیش عید نوروز و منتهیان خطّه غیبی
 در مکتب جلال او نوآموز با وفور تیغِ او شراب غالب آلتِ ازاله
 عقول او نتواند شد و با کمالِ تحفظِ او سراب خالب آلتِ غرور
 ۱۰. نتواند داد بیت

رنگ یا قوت بآب او بستست * از تغیر بدان سبب رستست
 بر روی مُلک دیده بصیرست و در دیده دولت مردی قریر از آن در
 مردی چون مردم دیک بر سر آمده است که عین ملک است و عین را در
 لغت معانی بسیارست چشم را بتازی عین خوانند آری دیدبان قلعه عقل
 ۱۰ است صاحب خطّه سواد دماغ است سخت کمانیست که دستِ تصرف
 گان بدو نا رسیده نیر مژگان بی وجود خصی از جعبه ر
 دلها با جهان برابر گشته از غایت لطف با عقل متساوی آمده، قطعه

مردم دیک نگر چون روح در خور آمده

بارها از زیر موج اشک بر سر آمده

دوربینی بین که چون نزدیک گردد غم بدو

چون عروس شادمان در دُرّ و گوهر آمده

آن بهشتی لعبت میمون لفارا روز و شب

منزل و مأوی نگر در آب کوثر آمده

چون مشعبد هندوی زنگی مزاجست او بین

دست لعبت هر زمان از رنگ دیگر آمده

آغازند، نژادان چمن دست مالش پیش کعبین حقّه نسیم دارند شطرنجیان
 بستان نهند از هجر جمال بادام چمن تلختر از دهان صفرائیان
 شود از مفارقت بنفشه چهره باغ سیاهتر از روی سودائیان آید صباغان
 بستان که همه لاجورد و زنگار بکار میبرند خم زریخرا سر برکشایند و
 زرد رویان باغ که قوت از ساده رخسار سرخ داشتند بعثت یرقان
 صراوی گرفتار گردند کمال طبیعت هاون لاله را سرزیر کند و سرمه روشنائی
 که بجهت چشم نرگس ی ساخت بر خاک ریزد
 بیت

این نقش بهارست قرارش نبود دیر

آن دولت خواجه است که بس دیر قرارست

- ۱۰ آن منعقدی که بتأثیر شعاع آفتاب رنگ آتش گیرد و باثر حرارت آتش
 آب شود اصلی ندارد در زیر آئینه آتش آب رنگ سبی گل اقبالی که
 بر چمن کمال بی زحمت خار نقصان جمال داده است و نسیم رواج مکرم
 اوبی خار منت بمشام جان جهانیان رسیده ذات شریف و عنصر لطیف
 خداوند خواجه جهان و دستور صاحب قران و صاحب سلطان و آصف
 ۱۵ سلیمان مکان صاحب اجل کبیر عالم عادل مؤید مظنّر منصور مجاهد عین
 الملك فخر الدولة و الدین عماد الاسلام و المسلمین ظهیر الملوك و السلاطین
 اکرم العالم اشرف بنی آدم البارِع ذرّوة المجد و الکرم المشار الیه فی محاسن
 الشیم فرع دوحه الجلال غصن آرومة الکمال غرّة وجه الزمان قرّة عین
 الاعیان دُرّة تاج الفخر هادی منهاج المجد ذو الفضائل و السعادات صاحب
 ۲۰ الرأی و الکملات مبارک مشیر هابون وزیر ملک الوزرا اُلغ قُتلغ اعظم
 خواجه جهان الحسین ابن الصاحب الاجلّ الکبیر العادل شرف الملك
 رضی الدولة و الدین ابی بکر الاشعری مدّ الله ظلال جلاله است صاحب
 قرانی که ذات خورشید صفات او خار دیده اهل بدعتست و گل زرد
 خورشید پیوسته در خار خار قبول آنحضرت اشعری نسبتی که چون بشعار
 ۲۵ وزارت بر آمد قدرش چون شَعْر از اَوْج شَعْری بر سر آمد قلم ثعبان

بستان سرائی و ای بلبل تو چه دستان سرائی، ای گل اگر معشوق توئی
 بلبل چرا چون معشوقان بی وفا لابه گری میکند و ای بلبل اگر عاشق
 توئی گل چرا چون عاشقان مهجور جامه دری میکند، بلبل گنت من مقرّی
 ام که چون محنه خاتون گل را که آن را خاتون خوانند بشاد روان رواج
 ۵ بدست هبوب برگیرند سرهنگان اوراق با دو [هزار] سپاهی سرتیز خار
 گرد برگرد محنه درگیرند و من در پیش محنه مقرّی وار نظایر بی نظیر آغاز
 کنم با خود مطربی ام که چون قُفْ بِ پُر شراب بیجاده گون که آنرا قبه
 گل خوانند در مجلس این باغ گردان شود و حریفان هزار رنگ ریاحین
 در آن بزم يك رنگ گردند من بشنیدن بوئی و دیدن روئی چون مستان
 ۱۰ هزار دستان نوای بی نوائی زخم و چون عاشقان مفلس غزل سرائی کنم، ای
 گل ترا باری چه افتاده است که عالم چمن را نورانی کرده و چون صبح
 پیراهن چاک زده از کوتاهی عمری نالی چرا چندین سوزش زر در جگر
 داری از دریدگی پیرهن شکایت میکنی چرا چندین سوزن سرتیز خار را بی
 کار رها کردی، وقت آب روی نست در آن کوش که آبی بروی بلبل
 ۱۵ باز آری عهد حسن نست چنین عهدی با او باقامت رسانی بیت

جهان بدست تو حسنت چو باز داد وفاکن

جفا مکن که همیشه جهان چنین بنماید

گل گفت برین درد خنده من منگر که گریه بسیار در پیش دارم، اگر
 روزی چند در صحن چمن برنگ خود آب آتش ببرم اما بعاقبت در
 ۲۰ مجلس کوره آتش آم بجواید برد، نظم

با باغ چو در میان نهد گل خرده * بینند زلاله زنده دل مرده

گل گرچه باؤل آب آتش ببرد * آتش بینی باخر آبش برده

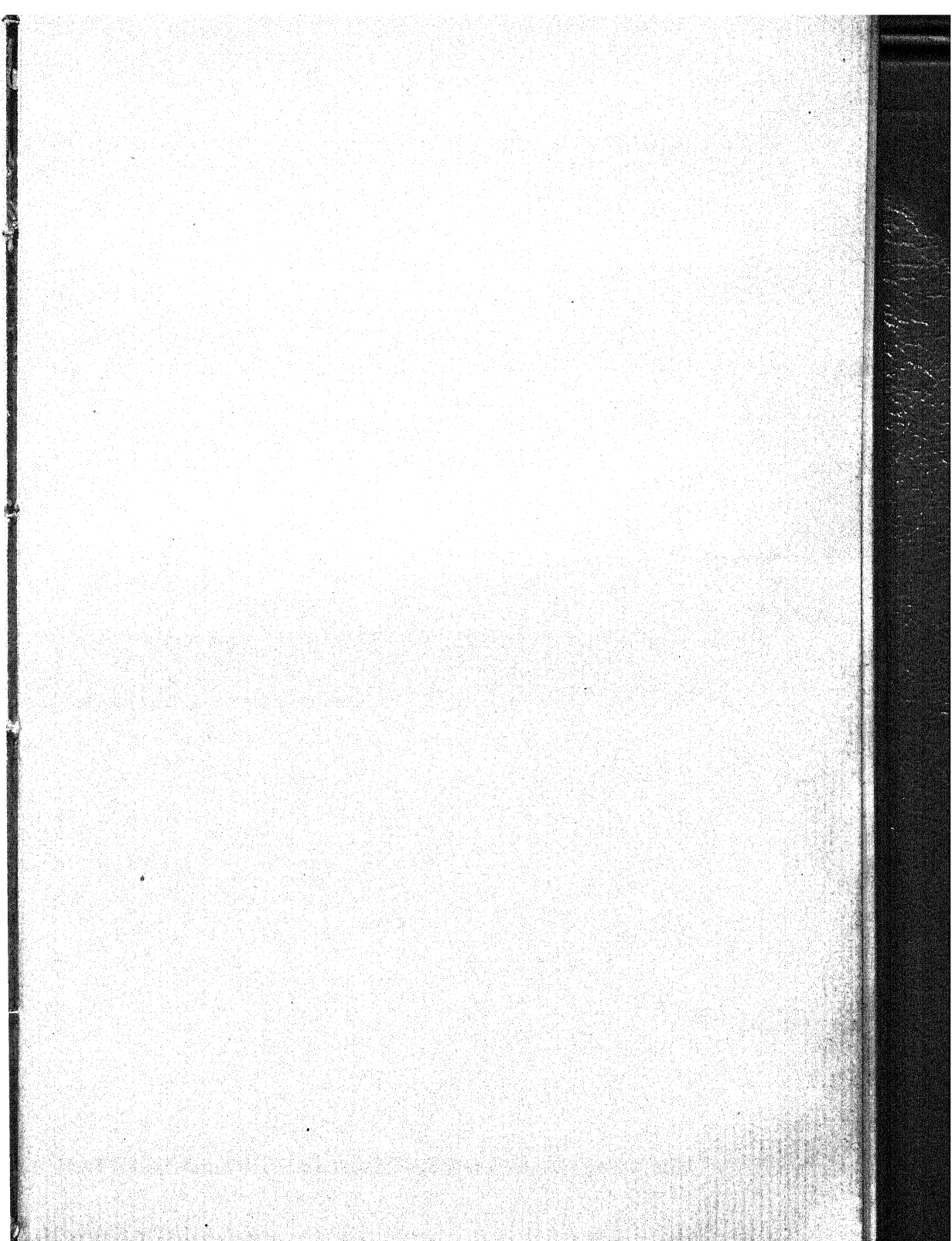
این ساعت در فصل خریف سرگشتگان باغ مُعَرَّق نامه زوال نامیه
 ۲۴ خواندن گیرند و شاخهء شکوفه که سیم خامی انداختند [پژمر] بدن

بسم الله الرحمن الرحيم

دُرّ توحید که از صدفِ معرفتش جوهریان فصاحت [بضاعت] کردند
 [و] حاصلِ اعترافِ بلغا آن بودی که قوله تعالی لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا
 بر جامهٔ کَوْنِ رنگِ فساد نماند زیرا که شرع او ظهور آمد
 ۵ [و] در بازار [با] رواج حقیقت کساد نماند چون او را وقت ظهور آمد، صد
 هزار درود و آفرین بی شمار از زبانِ ما و خزانهٔ رحمتِ آفریدگار نثارِ
 روضهٔ مقدّسِ مطهرِ او باد و امدادِ رضوانِ متصلِ روانِ بارانِ او که
 کواکبِ آسمانِ هدایت بودند، محرّراتِ این فصول و مقرّراتِ این وصولِ محمدِ
 محمد عَوْفِي اصلح الله شأنه و صانه عما شأنه میگوید که اتفاقِ جلوهٔ این
 ۱۰ عرایسِ آبکار و شگفتنِ این انوار و ازهار در چمنِ لطایفِ اشعار بفضلِ
 بهار بود و نقشِ بندِ فکرت در کارگاهِ طبیعت این صُورِ لطایفِ را وقتی
 چهره میکشاد که خسرو سیّارگان و شاه ستارگان بمحملِ حملِ خرامیده بود
 و نقّاشِ چابکِ دستِ صبا بی وسپلتِ خامه و پرکار بر کار گشته و بی مؤنت
 شنگرف و زنگار نگارهای شگرفِ باظهاری رسانید شعاعِ آفتاب از تخوم
 ۱۵ زمینِ نجومِ نباتِ شکرین را بر روی زمینِ ی کنشید عروسِ گل در هودجِ
 زمردینِ غنچه قصدِ تماشای بستان و هوسِ نوای هزار دستان میکرد، شعر

سَقَى بِالْخَلِیْصَاءِ أَطْلَالَهَا * سَحَابُ شَهْرَنْ أَذْيَالَهَا

کُلّی لعل چون بارانِ آبدار از اثرِ خورشیدِ قدرتِ جبار در معدنِ زمین
 منعقد گشته خطیبِ بلبل بر منبرِ اغصانِ بهزار نوا مدح و ثناء صاحبِ
 ۲۰ صاحبِ قران و دستورِ سلطانِ نشانِ عَيْنُ الْمَلِكِ مَلِكُ الْوُزَرَاءِ صَاغَفَ اللَّهُ
 جَلَالَه گشته دها در جوش و بلبلان در خروشِ آمدنِ فکرتِ زبان دان
 ۲۲ بیانِ بی عبارت با گل و بلبل گرم در گفتار شد که ای گل از کدام

ایران بدانند که مستشرقین فرنگ در باره زبان و ادبیات چه زحمتهای میکشند و ایشان خود چگونه در خواب راحت رفته‌اند، و نیز تشکر و امتنان دارم از جناب مستر اِلِس نائب رئیس شعبه شرقی از کتابخانه بریتش میوزیوم که در تسهیل اسباب تعاضی کتب برای بنده بسیار همراهی نمودند، مستر اِلِس در ادبیات اسلامی لا سیّما در معرفت کتب و مصنفین آن عدم التّظیر است و مخصوصاً درین فنّ کم کسی باحاطه و تبحر او دین میشود،

محمد بن عبد الوهّاب قزوینی،

لندن ۱۰ ربیع الاول ۱۳۲۴

مطابق ۵ و ۱۹۰۶ مسیحی

انتهت المقتدمة

و بیشتر حکایات آن درین مجموع مسطور است» و این کتاب ظاهراً از میان رفته باشد ولی اغلب حکایات آن در جوامع الحکایات مندرج است، و معلوم نیست که این ترجمه کتاب الفرّج بعد الشّدّة للحسین بن اسعد ابن الحسین المؤیّدی الدهستانی که اکنون بدست است مقدم بوده است بر ترجمه مصنف یا مؤخر از آن زیرا که معلوم نیست مترجم در چه عصر میزیسته است،

این است آنچه ما علی العجالة توانستیم از اطلاعات راجعه بترجمه حال مصنف فراهم آریم و یقین است اگر کسی تبعی کاملتر نماید و مخصوصاً جوامع الحکایات را بیش ازین معلومات بدست خواهد آورد، و در ختام کلام از فرائض ذمه انسانیت این بند است که تشکرات قلبی خود را از جناب پرفسرادوارد برون معلّم السنه شرقیه در دار الفنون کبیرج از مالک انگلستان که برگردن بند حقوق بی پایان و ایادی بیکران دارند بتقدیم رسانیم هر چند نصی از عهد عشری از اعشار آن نتوانم،

له ایادی الیّ سابقه * اعد منها ولا اعددها

الحقّ جنابش در استجماع مکارم اخلاق طاق است و در استکمال فنون فضایل یگانه آفاق اگر راه محاسن صفاتش پویی لا تری فیهِ اَمّاً و لا عوج و اگر از فضل و دانشش سخن گوئی حَدِثْ عَنِ الْبَحْرِ و لا حَرَجْ در احیاء علوم و آداب شرق لا سیما آثار صنایع عجم بهیچگونه خودداری ندارد و از بذل مال و نفس درین راه دریغ جایز نشمارد هم واحدش این است و شغل شاغلش همین مؤلفاتش درین مواضع در اقطار عالم دایر است و در حکم مثل سایر و تا کنون قریب چهل تألیف از کتاب و رساله و ترجمه متون عربیه و فارسیه و ترکیه از فلهش صادر گشته و اینجا موقع تعداد و شرح آنها نیست ان شاء الله در موضعی دیگر شرح حالی مبسوط از ایشان و از مؤلفات ایشان نوشته خواهد شد تا اهل

است که در هیچ کتابی دیگر بدست نتوان آورد و این کتاب در اطراف عالم مشهور است و نسخ متعدده از آن در کتابخانه‌های اروپا موجود است و تا سنه الف هجری هر کس عوفی را می شناخته و نای از او برده است بواسطه همین کتاب بوده است مثلاً تاریخ گردید حمد الله مستوفی که در سنه ۷۳۰ تألیف شد و آثار الوزراء سیف الدین عقیلی که در سنه ۸۸۳ و نگارستان قاضی احمد غنّاری که در سنه ۹۵۹ و جهان آرای هو که در سنه ۹۷۱ و مرآة الأدوار مصلح الدین لاری که در سنه ۹۷۴ تألیف شده اند همه ایشان بمناسبت جوامع الحکایات بوده است که نای از عوفی برده اند و قبل از هفت اقلیم که تاریخ تألیفش سنه ۱۰۰۳ است هیچکس را علی العجالة نمی شناسیم که نام لباب الألباب را برده یا از وجود آن خبر داشته باشد مگر بزم ارا که در سنه ۱۰۰۰ تألیف شد و چنانکه گفتیم تمام لباب الألباب را بدون تصرف استنساخ کرده و بخود نسبت داده است، باری از همت ملال ناپذیر پرفسر برون امید چنان است که جوامع الحکایات نیز مانند لباب الألباب بحلیه طبع آراسته گردد و باحیای این کتاب برگردن کافه فارسی زبانان خصوصاً فضلاء ایران حقّ تازه و متّی بی اندازه نهند، و جوامع الحکایات چهار جلد است و هر جلدی بیست و پنج باب که مجموع صد باب میشود و هر جلدی باندازه يك جلد لباب الألباب یا اندکی کوچکتر است،

یکی دیگر از تألیف مصنف ترجمه کتاب الفرج بعد الشدة است للفاضی ابی علی المحسن بن علی بن محمد بن داود التّوخی المتوفی سنه ۲۸۴ چنانکه خود در باب هفتم از قسم چهارم جوامع الحکایات در حکایت کسانی که بورطه محنت در ماندند و باتفاق حسن خلاص یافتند میگوید ^(۱) «و قاضی محسن تنوخی کتاب الفرج بعد الشدة تألیف کرده است اندرین معنی و آن کتابی مرغوب است و مؤلف آن کتاب را بلغت، پارسی ترجمه کرده است

دولتشاهرا بکشت و این واقعه در سنه ۶۲۸ بوده است^(۱) بنا برین معلوم میشود که تألیف جوامع الحکایات در حدود سنه ۶۲۰ بوده، و ازین بیعد اطلاعی از احوال مصنف و اینکه چقدر دیگر در حیات بوده نداریم^(۲)؛

کتاب جوامع الحکایات و لوامع الروایات^(۳) یکی از کتب بسیار مهمی است که در زبان فارسی تألیف شد و متضمن بسی فوائد تاریخی و ادبی

(۱) طبقات ناصری ص ۱۶۲-۱۶۳، ۱۷۴، ترجمه راورنی بانگیزی ص ۶۲۶ و Add. 20,189, ff. 175a, 178b, 179b، اگرچه در طبع کلکته ص ۱۷۴ تاریخ این واقعه را سنه ۶۲۷ نوشته ولی در اکثر نسخ خطی و در ترجمه راورنی سنه ۶۲۸ مضبوط است،

(۲) درین آخر ترجمه فقره آیه را هر چند ربطی بترجمه حال مصنف ندارد ولی بملاحظه غرابت آن بی مناسبت نیست که ذکر کنیم و آن این است که مصنف در ضمن سفرهای بحری خود وقتی قطب نما (Boussole) که ملاحان برای هدایت راه کشتی رانی بکار می برده اند دیک بوده است و شاید این اول مرتبه است که ذکر قطب نما در کتب مسلمین شده باشد، در جوامع الحکایات در باب بیستم از قسم چهارم در ذکر اشیاء عجایب گوید «مؤلف این مجموع میگوید که وقتی من در دریا نشسته بودم ناگاه بادی صعب از مکن امر غیب برخاست و ابری سیاه روی هوارا پوشید و افواج امواج مترام و متلاطم گشت و دریا در جوش آمد و اهل کشتی در خروش آمدند و معلّم که دلیل بود راه غلط کرد در حال آهنگ محووف برون آورد بر هیأت ماهی و آنرا در طاسی آب انداخت و بگردانید و بر سمت قبله (یعنی جنوب) ساکن میشد و دلیل بر آن سمت رفتن گرفت و بعد ازان تعریف آن حال کرد و گفتند که خاصیت سنگ مغناطیس است که چون او را بقوت در آهن مالی چنانکه اثر او بر آهن بماند آن آهن جز بر سمت قبله نایستد و چون این معنی امتحان کردم چنان بود و کیفیت این خدای داند و هیچ عاقل بر سر آن نرسد» (جوامع الحکایات (Or. 2076, f. 78a

(۳) علاوه بر آنکه جمیع با لوامع دلالت میکند که این کلمه «جوامع» است نه جامع (چنانکه غلط مشهور است) در اصح و اقدم نسخ محفوظه در مکتبه بریطانیّه همه جا با کمال وضوح «جوامع» نوشته شده است، و حاجی خلیفه (۲: ۵۱۰) هردو کلمه را بصیغه مفرد خواند و اسم کتاب را جامع الحکایات و لامع الروایات نوشته و آن سهو واضح است،

جمله کسانی که در حصن بکر محصور بودند عوفی بود و وی از جانب ناصر الدین قباچه بتألیف جوامع الحکایات مأمور بود و بعد از فتح بکر و هلاک ناصر الدین آنرا بنام وزیر التمش نظام الملک محمد بن ابی سعد الحنیدی نمود چنانکه خود در دیباچه جوامع الحکایات بعد از تفصیل محاصره بکر و فتح آن بدست نظام الملک جنیدی گوید «و در این احوال مؤلف این مجموعه در آن حصار محصور بود و قرین محن نا محصور و از قبل ملک ناصر الدین بتألیف این حکایات و ترتیب این روایات مأمور مهندس فکرت بنای این را تمهید داده بود اما شرفات او نشیدی نیافته بود که ناگاه کنگره قصر حیات ناصری برلزال زوال گرفتار شد و این مجموع نا مرتب و این ابواب نا مهذب یماند تا شی همت بر اتمام آن مقصور گشت و اقبال صاحب صاحب قران در گوش من فرو خواند که در اتمام این کتاب فوائد بسیار است اشارت اقبال را تبع کرده شد و جواهر حکایات پراکنده در سلك انتظام کشید آمد و از آن عقدی ترتیب افتاد که قلاعه بر جید دولت نظام الملکی سلطان الوزراء ضاعف الله قدره و نند امره تواند بود الخ»^(۱)

ازین تاریخ یعنی سنه ۶۲۵ بعد مصنف در دهلی اقامت داشته و در ملازمت شمس الدین التمش و نظام الملک جنیدی بسر می برده است و آخرین واقعه که در جوامع الحکایات بدان اشاره میکند حکایت خروج ملک اختیار الدین دولتشاه بلکا بن حسام الدین (= غیاث الدین) عوض خلجی است که والی لکهنوتی بود و بر شمس الدین التمش عصیان آورد و سر از طاعت او باز زد التمش بطرف لکهنوتی لشکر کشید و

حفظ حیات شخصی چندان محل اعتنا ندانسته باقرار خودش در هان روزاول که اچره محاصره کردند از اچه بیرون آمد بملازمان التمش پیوست و مورد عواطف ملوکانه گردید و مانند عوفی بههرای ناصر الدین قباچه بجهن بگر نرفت و خود را دوچار زحمت بیفائد نمود، (طبقات ناصری ص ۱۴۴، ۱۷۳-۱۷۴)

(۱) جوامع الحکایات Or. 280, f. 5b-6a ; Add. 16,802, f. 4a-b

حصن بکر فرستاد در ماه جمادی الأولى اچه و در ماه جمادی الآخرة حصن بکر مفتوح گردید^(۱) ناصر الدین قباچه از حصار بکر در قلعه رفت خزائن و اموال خود را با پسرش علاء الدین بهرامشاه بخدمت التمش فرستاد و التماس عفو نمود التمش فرمان داد که خود بخدمت آید ناصر الدین قباچه ننگ این مذلت را بر خود نپسندید و مرگ را بر چنین حیات ترجیح داده در شب شنبه ۱۹ جمادی الآخرة سنه ۶۳۵ از قلعه بکر خود را در رود سند انداخت^(۲) و شعله حیات خود را بآب منطفی ساخت، بعد از فوت او اموال و بقایای حشم او بخدمت شمس الدین التمش پیوستند^(۳) و تمام بلاد سند و مولتان در تحت تصرف او درآمد، از

بزرگ در دولت او کرد که کتب تواریح و مخصوصاً طبقات ناصری بدان ناطق است و بعد از التمش وزیر پسرش رکن الدین فیروز شاه (سنه ۶۴۲-۶۴۴) گردید و چون اعیان مملکت بر فیروز شاه بشوریدند نظام الملک نیز بمخالفان پیوست و بعد از گرفتاری فیروزشاه و جلوس خواهرش سلطان رضیه بنت التمش نظام الملک با سایر امراء مخالفین بسطنت او موافقت نمودند تا آنکه بلطائف الحیل سلطان رضیه بعضی از بزرگان امراء مخالف را با خود متحد ساخت باقی بگریختند از جمله نظام الملک بود سواران سلطان رضیه ایشان را تعاقب نمودند بعضی بدست آه مقتول شدند و نظام الملک بکوه بردار (یا سرمور بردار؟) رفته بعد از مدتی هانجا وفات یافت پس وفات او بین سنه ۶۴۴-۶۴۷ که مدت سلطنت سلطان رضیه است واقع شده است، (طبقات ناصری، مواضع مختلفه) و از جوامع الحکایات که در آخر هر بابی اسم او را با تعجید و تعریف ذکر میکند بر می آید که لقب او قوام الدین است نه کمال الدین چنانکه راورثی در ترجمه طبقات ناصری ص ۶۴۴ حاشیه ۱ می نویسد و نیز نام پدرش ابو سعد است چنانکه از وزن غروضی او در اشعار و از قافیه آوردنش با دعد واضح میشود نه ابو سعید چنانکه راورثی و ربو و دیگران نوشته اند

(۱) طبقات ناصری ص ۱۴۴، (۲) جوامع الحکایات Or. 236 f. 5b

(۳) از جمله کسانی که از دستگاه ناصر الدین قباچه بخدمت شمس الدین التمش پیوستند قاضی منهاج الدین ابو عمرو عثمان بن سراج الدین محمد بن عثمان بن ابراهیم ابن عبد الخالق الموزجانی صاحب طبقات ناصری است که یکسال قبل از آن باچه آه بود و از قبل ناصر الدین قباچه قضاء لشکر پسرش علاء الدین بهرامشاه و تدریس مدرسه فیروزی اچه باو محوّل شده بود وی وفا و حسن عهد را در مقابل

و در فتنه مغول بسیاری از اکابر و اشراف خراسان و غور و غزنه بخدمت او پیوستند و او از همه ایشان نگاهداری نمود و در حق همگان انعام و اکرام وافر فرمود^(۱) و ما عوفی را در سنه ۶۱۷ در ملازمت او می بینیم^(۲) و معلوم نیست کی بدین درگاه متصل گردیده است در هر حال وی تا سنه ۶۲۵ در آچه^(۳) مقر ناصر الدین قباچه بسر برد و درین مدت لباب الالباب را بنام وزیر او عین الملک فخر الدین المحسین بن شرف الملک رضی الدین ابی بکر الأشعری^(۴) تصنیف نمود،

و در سنه ۶۲۵ سلطان شمس الدین التتیش^(۵) که او نیز از مالیک غوری و مؤسس سلسله سلاطین شمسیه دهلی است بقصد محاربه با ناصر الدین قباچه بسند لشکر کشید و اچرا محاصره نمود ناصر الدین قباچه بواسطه مال بینی و دور اندیشی که داشت اموال و خزائن و حشم خود را بخصن بکر^(۶) فرستاد و خود نیز در حصن بکر متحصن گردید شمس الدین التتیش بمحاصره آچه مشغول شد و وزیر خود نظام الملک جندی را^(۷) بمحاصره

(۱) طبقات ناصری ص ۱۴۲، (۲) ص ۱۱۵، (۳) آچه بضم هزه و سکون جیم فارسی و هاء هندی که با حرف ماقبل ییک صوت تلفظ میشود بدون فصل بحرکت شهری است در صوبه بهاولپور در ایالت پنجاب در ساحل شرقی رود پنجاب بمسافت هشتاد میل از جنوب غربی مولتان و چهل میل از شمال شرقی مصب حالبه رود پنجاب در رود سند، (W. W. Hunter, Imperial Gazetteer of India, vol. XIII, p. 400)

(۴) برای ترجمه مختصری از حال او رجوع کنید به ص ۲۸۹

(۵) رجوع کنید بطبقات ناصری ص ۱۶۵-۱۷۹، سلطنت او از سنه ۶۰۷ تا ۶۴۴ می باشد، (۶) در نسخه Or. 4392 که اصح نسخ جمیع الحکایات است در چندین موضع بهین هیأت یعنی بکر بنشدید کاف نوشته و املائی معروف این کلمه بکر است با هاء هندی که با باء ییک صوت تلفظ میشود بدون فصل بحرکی بین باء و هاء، و آن قلعه ایست حصین بر روی تخته سنگی در وسط رود سند (که عوفی از آن بجزر پنج آب تعبیر میکنند) ما بین شهر سکر و زهری در صوبه شکار پور در سند که اکنون تابع حکومت بی است، (W. W. Hunter, Imperial Gazetteer of India, vol. III, p. 130)

(۷) نظام الملک قوام الدین محمد بن ابی سعد الجندی ابتدا وزیر سلطان شمس الدین التتیش (سنه ۶۰۷-۶۴۴) بود و کارهای

اثناء این دور و سیر قطاع الطريق اسبان و امتعه او را برده بودند و او پیاده و بی برگ مانده بود چون بشهر نو که شهری بوده است ما بین استراباد و خوارزم^(۱) رسیدی خواست که بخدمت نصرة الدین شاه کبود جامه^(۲) رسد ممکن نیست چه شب و روز نصرة الدین بمغازله ملاح و معافرة افداح راح میگذشت عوفی این رباعی را بخدمت او فرستاد

ای شاه ببذل بحر و کافی دگری * در قالب ملک و عدل جانی دگری
زان روی کبود جامه میخواندند * کز رفعت و قدر آسانی دگری
چون این رباعی را بخواند تحسین بسیار نموده پیغام داد که فرصت استماع وعظ و تذکیر ندارم مانمیس چیست عوفی در جواب این بیت را فرستاد
هرچند که بر بساط شطرنج هنر * امروز شهم پیاده میباید رفت

در حال اسی با ساخت و براق بنزد عوفی فرستاد عوفی از هانجا سوار شد از پی کار خود رفت،^(۳)

چنانکه گفتیم مصنف تا بعد از سنه ۶۰۷ در بلاد خراسان بوده است و بعد از آن گویا در اوایل انتشار خروج مغول که هرکس میتوانسته است از ما وراء النهر و خراسان هجرت میکرده عوفی نیز خود را ببلاد سند انداخته بخدمت ناصر الدین قباچه پیوست و در پناه او از شعله آن آتش عالم سوز در امان ماند، ناصر الدین قباچه از مالیک سلطان شهاب الدین (= معز الدین) غوری بود و از سنه ۶۰۲ تا سنه ۶۲۵ در بلاد سند و مولتان سلطنت نمود و وی یکی از اجواد و انجاد عالم بوده است

بخطا نمود و مابین خوارزمشاه و تاتنگو سردار فرا خطا در طراز جنگی عظیم واقع شد و تاتنگو شکست خورده اسیر گردید (ص ۳۲۱-۳۲۲) و چون این حرب در سنه ۶۰۷ است واضح است که بودن مصنف در اسنزار در خدمت ضیاء الدین ابو بکر جامعی ناچار بعد از سنه مذکوره میباشد

(۱) ص ۲۰۴، (۲) برای ترجمه حال او رجوع کنید به ص ۵۱-۵۲، ۲۰۴،

(۳) ص ۵۱

بود اما کتابی در خواصّ اشیاء خال او مجد الدّین عدنان تألیف کرده بود آن را در قلم آورده بود و معانی آن ضبط کرده گفت معنی بیت مقصود آن است که در ولایت ثبت سنگی است از انواع مغناطیس که آنرا حجر الباهیت^(۱) خوانند و آن سنگی است در غایت لون و صفا و روشنی و ضیا و خاصّیت او آنکه هر که او را بیند در خند آید و البتّه خند خود را نگاه نتواند داشت تا آنگاه که ببرد و اگر چه او محبوب شود همچنان می خندد و چنین گویند که اگر مردمان بتّی آن سنگ را بیند البتّه آن خند در ایشان حادث نشود و اگر غریبی بیند برو خند افتد و این خاصّیت او را جز با غریبان نیست و منصور تقریر این معنی کرده است و متعرّض آن شد، چون بند این فصل تقریر کرد آن را پسندید و سبب مکانست مؤلف کتاب شد»،

و چنان معلوم میشود که مدت اقامت او در دربار سلطان نصرة الدّین عثمان چندان طولی نکشید است و بزودی در حدود سنه ۶۰۰ از ما وراء النهر ببلاد خراسان هجرت نموده است چه می بینیم که در سنه ۶۰۰ در نسا بوده است^(۲) و بعد از آن سالهای طویل در بلاد مختلفه خراسان و سیستان و خوارزم که اسماء آنها سابقاً مذکور شد سفر میکرده است و از فوائد ادبی و مادی علماء و امراء آن بلاد بهر مند میگردد، در سنه ۶۰۳ او را در نیشابور^(۳) می بینیم و بعد از سنه ۶۰۷ در اسفزار^(۴)، و وقتی در

(۱) رجوع کنید بعجائب المخلوقات للفریقی طبع ووستنیفلد ص ۲۱۱-۲۱۲،

(۲) جلد دوم ص ۴۵، (۳) جوامع الحکایات (Or. 267, f. 93b)، (۴) در

ص ۱۱۱ در ترجمه علاء الملک ضیاء الدّین ابریکر احمد الحامی میگوید «در آن وقت که مؤلف این مجموعه در اسفزار بمحضرت او رسید داعی را کمال تربیت او پامردی کرد تا در خدمت او بماند وقتی در خلوت میفرمود که مرا پیوسته آرزو آن بود که اثنه ما وراء النهر و خراسان را بینم و مجلس وعظ ایشان را استماع کنم تا اتفاق سفر خطا افتاد و در بلاساغون رفتم آنخ» و مقصود وی از سفر خطا چنانکه از عبارات بعد معلوم میشود سفری است که در رکاب سلطان محمد خوارزمشاه

بیان نمود که مراد از حدّاد دربان است چون این آیه عَلَیْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ (یعنی دربانان دوزخ نوزده تن اند) نازل شد یکی از کدّار عرب بیاران خود گفت که این نقلی نیست من کار هیچ تن از ایشان را کفایت کم شما همه کار یکتن را بسازید ابوبکر چون این بشنید گفت لَا یُقَاسُ الْهَلَاکَةُ بِالْحَدَّادِینَ یعنی ملائکه را با دربانان این دنیا قیاس نتوان نمود و حدّاد بمعنی دربان است و از آنگاه باز این کلمه مَثَل گردید است، این بیان مطبوع طبع شاهزاده افتاد و موجب مزید تقرّب مصنف گردید، دیگر آنکه وقتی یکی از دیران قلج ارسلان مذکور در باره کج نکین که داماد وی بود بخواهر سفارشنامه نوشته بود و در اثناء آن نوشته «کج نکین که بعزّ قرابت مخصوص است» شاهزاده دیررا برنجانید و گفت ندانی که شوهر خواهر قرابت نیست و خواست که نامه را بدرّ عوفی که در آن مجلس بود التماس نمود تا آن نامه را ببیند چون بدست او دادند کارد بکشید و الف قرابت را حکّ نموده قرابت شد شاهزاده را این لطف اصلاح بغایت مستحسن افتاده بر مکانیت عوفی بیفزود و دیوان انشاء خود را بدو منوّض فرمود^(۱)، دیگر آنکه در جوامع المحکایات گوید^(۲) «وقتی جماعتی از شعرا و ندما در خدمت سلطان نصره الدّین عثمان ارسلان خان نشسته بودند و مؤلف کتاب محبّد عوفی در خدمت ایشان بود و یکی از ندما شعر منصور منطقی^(۳) روایت میکرد تا بدین بیت رسید که گفته است

بسان مرد ایرانی بتبّت * بباغ اندر گلی بشگفت خندان
سلطان فرمود که تخصیص ایرانی بخند در تبّت از فائذ خالی نتواند بود
و هرکس در آن بقوّت طبع کلمه بگفتند بند اگرچه بخدمت قریب العهد

(۱) رجوع کنید به ص ۴۴-۴۵، (۲) از روی مجموع این سه نسخه تصحیح شد

است (۳) Add. 16,862, f. 378a, Add. 7672, f. 229a, Or. 2676, f. 80a

شعرا آل بویه و خواص صاحب بن عبّاد است، رجوع کنید بجلد دوم ص ۱۶-۱۸،

کشته شد و مصنف در بخارا خدمت او تلمذ نموده، دیگر شیخ مجد الدین شرف بن المؤید البغدادی^(۱) عارف مشهور و از کبار تلامذه شیخ نجم الدین کبری است که عوفی در خوارزم بخدمت او رسیده و بعضی از اشعار او را بلا واسطه از او استماع نموده،

ظاهراً عوفی بعد از اتمام تحصیلات خود در بخارا اولین سفری که بخارج نموده بقصد انجفاع بمرقند بوده است در سنه ۵۹۷^(۲) و دلیل برین آن است که در همین سال نیز یعنی ۵۹۷ هجری یبیم که در بخارا بوده است^(۳) و در مرقند بواسطه آنکه خال وی مجد الدین محمد بن عدنان از خواص ملازمان پادشاه قلیج ضیاع خان ابراهیم بوده است او بخدمت پسرش قلیج ارسلان خاقان نصره الدین عثمان بن ابراهیم^(۴) مشهور بسلطان السلاطین که در آن وقت ولیعهد بوده است تقرب جسته و دیوان انشاء شاهزاده بدو محول گردید. مصنف را با این شاهزاده محاضراتی است، از جمله وقتی در مجلس شاهزاده گفتگو ازین مثل معروف شد که لَا يُقَاسُ إِلَهًا لَكَ إِلَّا بِأَهْلِهِ وَ هُمُ أَهْلُ مَجْلِسِ حُدَّادِينَ یعنی آهنگران فرض میکردند و شاهزاده نمی پسندید و میگفت ملائکه چنانکه با حداد نسبت ندارد با فئاد و قراد نیز نسبت ندارد وجه تخصیص بحداد چیست عوفی

باب الألباب ۱۸۱: ۱-۱۸۲، جوامع انعکایات، Or. 236, f. 243b، ابن الأثیر جلد ۱۲: ۲۶۰، جهانگشای جویفی Or. 155, f. 9a، طبقات ناصری Add. 26, 189, f. 130b، رجوع کنید باب الألباب ۱: ۲۴۰-۲۴۱، ۳۴۹-۳۵۰، تاریخ گریه طبع پاریس ص ۴۹۲ و Add. 22, 693, f. 230a، نجات الانس جای طبع کلکته ص ۴۸۷-۴۹۲، هفت اقلیم Or. 203, f. 404a-b، سفینه الأولیاء محمد دارا شکوه Or. 224, f. 98a، ریاض العارفین طبع طهران ص ۱۴۱،^(۲) لباب الألباب ۱: ۴۴۰،^(۳) لباب الألباب ۲: ۴۹۱،^(۴) وی آخرین سلاطین خانیة ماوراء النهر است و از حدود سنه ۶۰۰ تا سنه ۶۰۹ در ماوراء النهر سلطنت نمود و پای نخش مرقند بود و در سنه ۶۰۹ بدست سلطان محمد خوارزمشاه کشته شد و خانواده خانیة منقرض گردید، رجوع کنید به ص ۴۴-۴۶، ۴۰۲، ابن الأثیر ۱۲: ۱۷۸، جهانگشا Or. 155, f. 137a، جهان آرا Or. 141, f. 134b

الحسین^(۱) ما قبل آخرین از ملوک خانیّه ماوراء النهر مغرط و از اطباء خاصّه او بوده است

نیز معلوم میشود که مصنف در بخارا متولد گشته و دورهٔ اوّلین تحصیلات خود را در آنجا با تمام رسانیده بعد از آن در طلب علم و ملاقات مشایخ از بخارا سفر کرده و غالب بلاد ما وراء النهر و خراسان و بعضی از بلاد هندوستان را از قبیل سمرقند و آموی و خوارزم و مرو و نیشابور و هرات و اسفزار و اسفراین و شهر نو و سجستان و فره و غزنین و لوهور و کبایت و نهر واله و دهلی بقدم سیاحت پیوده و بخدمت علماء و فضلاء هر سر زمین رسیده و از بسیاری از ایشان اجازهٔ روایت احادیث حاصل نموده است و در ضمن همواره بشغل تذکیر و وعظ قیام می نموده است و بدین وسیله بخدمت ملوک عصر و امراء وقت تقرب جسته و از فوائد دنیاوی ایشان محظوظ و برخوردار میگردد،

علماء و مشایخی که عوفی خدمت ایشان رسیده یا اقتباس فوائد از ایشان نموده جمعی کثیرند و ذکر همهٔ ایشان متضمن فائده نیست از مشاهیر ایشان یکی امام برهان الأسلام تاج الدین عمر بن مسعود بن احمد^(۲) از معارف آل برهان است که مصنف در بخارا در نزد او بعضی تحصیلات ابتدائی نموده، دیگر امام رکن الدین مسعود بن محمد امام زاده از مشاهیر علماء ما وراء النهر است^(۳) که در سنهٔ ۶۱۷ در وقت فتح بخارا بدست مغول

f. 269 a نقل میکند و این نسخه ظاهراً از میان رفته است، صاحب فهرست کاتبخانه لندن ج ۳ ص ۹ سهواً «خطای نامه» را که سفر نامه ایست بچین تألیف سید علی اکبر ملقب بخطائی و بنام سلطان سلیم خان (سنهٔ ۹۱۸-۹۲۶) تألیف نموده است همین کتاب دانسته و آن سهو واضح است و منشأ سهو جهل بعصر مجد الدین بن عدنان بوده است، دیگر از تألیفات وی کمالی است در «خواص اشياء» که قطعهٔ از آن را نیز مصنف در جوامع الکتابات Add. 16,862, f. 378 a نقل بمعنی میکند،

(۱) برای ترجمهٔ حال او رجوع کنید باباب الألباب ۱: ۴۲، ۲۰۰-۲۰۱،

(۲) رجوع کنید باباب الألباب ۱: ۱۶۹-۱۷۴، ۳۴۵-۳۴۶، (۳) رجوع کنید

المُجَنِّدِي) بر صحنه انشاء نگاشت»،^(۱) محمد قاسم بن هندوشاه استرآبادی در تاریخ فرشته تقریباً عین همین عبارت را تکرار میکند^(۲)، و بالأخره مرحوم رضا قلیخان در مجمع النصحاء ترجمه بسیار مختصری با بعضی از اشعار او مذکور داشته، اما آنچه اطلاعات راجعه بترجمه حال او از لباب الألباب و جوامع الحکایات که تألیف دیگر عوفی است استنباط میشود از قرار ذیل است:

اولاً معلوم میشود که مصنف از اولاد عبد الرحمن بن عوف از مشاهیر صحابه حضرت رسول است و همین جهت است که او را «عوفی» میخوانند، در جوامع الحکایات گوید^(۳) «چون امیر المؤمنین عمر را رضی الله عنه وفات رسید صحابه جمع شدند و اختلاف میان ایشان قائم شد و نزدیک بود که فتنه پدید آید آنگاه عبد الرحمن بن عوف که جدّ اعلای مؤلف این تألیف و محرّر این تصنیف است سخن آغاز کرد الخ» و در موضعی دیگر گوید^(۴) «آورده اند که عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه که جدّ مؤلف کتاب بود روزی بخدمت رسول صلعم آمد و از توانگری خود بنالید الخ»، و دیگر معلوم میشود که جدّ مصنف الفاضی الامام شرف الدین سید المحدثین ابو طاهر یحیی بن طاهر بن عثمان العوفی از مشاهیر علماء ما وراء النهر بوده است و در علم حدیث و معرفت انساب عرب و اسامی رجال و جرح و تعدیل مشار الیه بالبنان بوده^(۵)، و خال مصنف سید الحکماء ملک الأطباء شرف الزمان مجد الدین محمد بن ضیاء الدین عدنان السرخستی^(۶) در سلك خدمت سلطان قلیج طغاجخان ابراهیم بن

(۱) حبیب الدیر طبع بیئی جزو چهارم از جلد دوم ص ۱۶۴، (۲) تاریخ فرشته

طبع بیئی ۱۱۷: ۱ (۳) جوامع الحکایات (Or. 230, f. 93b) (Or. 4392 f. 84a)

(۴) ایضاً، (Or. 2673 f. 146a)، (۵) لباب الألباب ۱: ۱۷۸-۱۷۹، (۶) برای

ترجمه حال او رجوع کنید بآداب الألباب ۱: ۱۷۹-۱۸۱، ۲۳۲، از تألیفات او یکی تاریخ ملوک ترکستان است که بنام قلیج طغاجخان ابراهیم مذکور تألیف نموده (حاجی خلیفه ۲: ۱۲۲، ۱۲۷) و قطعه از آن را مصنف در جوامع الحکایات Add. 16,802

ترجمه مصنف

نور الدین^(۱) محمد بن محمد^(۲) بن یحیی^(۳) بن طاهر بن عثمان العوفی البخاری^(۴) الحنفی^(۵) از فضلاء اواخر قرن ششم و اوایل قرن هفتم هجری بوده است، ترجمه حالی کافی و مبسوط ازو بدست نیامد اولین کسی که ذکرى ازو می نماید ظاهراً حمد الله مستوفی است که تقریباً يك قرن بعد ازو میزیسته در آخر تاریخ گریک در فصل مخصوص بعلاء گوید «محمد ابن^(۶) العوفی لقبه نور الدین صاحب جامع الحکایات^(۷) در اوّل فترت مغول در گذشت»،^(۸) بعد ازو غیاث الدین خواندمیر در حبیب السیر ذکرى ازو نموده گوید «و از جمله افاضل نور الدین محمد العوفی در عهد سلطان شمس الدین ایلتیش در دهلی اقامت داشت و کتاب جامع الحکایات بنام آن وزیر صافی ضمیر (یعنی نظام الملک محمد بن ابی سعد

(۱) رجوع کنید بتاریخ گریک نسخه برینش میوزم Add. 22,693, f. 238a و نگارستان فاضی احمد غفاری Add. 26,286, f. 3a و تاریخ جهان آرا له ایضاً Or. 141, f. 118b و حبیب السیر طبع بمبئی سنه ۱۲۷۴ جزو چهارم از جلد دوم ص ۱۶۴ و تاریخ فرشته طبع بمبئی ۱۱۷:۱، ولی تاریخ مرآة الأدوار نصلح الدین محمد اللاری Add. 7650 f. 3b و حاجی خلیفه ۵۱۰:۲ لقب اورا جمال الدین می نویسند و آن سهواست ظاهراً،

(۲) رجوع کنید بلباب الألیاب ۱:۱ و جوامع الحکایات Or. 4392, f. 87a

(۳) رجوع کنید بلباب الألیاب ۱:۱ که میگوید جد مؤلف کتاب است و صحت این نسبت مبتنی است بر آنکه مراد وی از جد جدّ قریب یعنی پدر پدر او باشد چنانکه ظاهر همین است،^(۴) «مؤلف کتاب محمد بن محمد عوفی بخاری میگوید که وفی در نیساپور تذکیر میگفم الخ» جوامع الحکایات Or. 4392 f. 87a

(۵) از تضعیف جوامع الحکایات حنفی بودن او یقین می پیوندد علاوه بر آنکه شعبه حنفی مذهب عامّه ماوراء النهر است عموماً و اهل بخارا خصوصاً،^(۶) کذا! و ظاهراً کلمه ابن زائد است،^(۷) کذا! و صیح جوامع الحکایات است چنانکه

یابد،^(۸) تاریخ گریک Add. 22,693, f. 238a

عطف مغایب بر متکلم وحده:

سبزه بر چشمه یاقوت لبث دیدم و گفتم
این چه نوباوه حسن است بدین زیبائی
(ص ۱۵۸) یعنی گفتم،

از پای در فتام و از دست شد که چشم
روزی ندید از نو مراعات سرسری
(ص ۱۸۴) یعنی شدم،

«تنگستی جهان فراخ را بر من تنگ کرد و کار بدرجه رسید که
ازاری بفروختم و بنان بداد عزم کردم که بانجماع روم و در روستاها
چنانکه اثبه دیگر دق میکند» (ص ۲۱۰) یعنی بدادم و میکنم،
عطف مغایب بر متکلم مع الغیر:

«آن اسیران اگر برین جمله که فرمودم باوطان خویش نرسانند هرچه
بر لفظ مبارک راندم و بقلم آورد و بنوشت جمله بجای آرم» (ص ۲۱۷)
یعنی آوردم و بنوشتیم،
عطف مغایب بر مفرد مخاطب:

دادی بوصل وعده و آنکه بطنز گفتم
چیزی که کس نیافت تو از من مدار چشم
(ص ۲۱۵) یعنی گفتمی،

عطف مفرد مغایب بر جمع مغایب:
«اورا بتهت مخالفت بار دیگر مقید کردند و مدتی در بند داشت»
(ص ۱۱۴) یعنی بداشتند،

اکنون چیزی که باقی است ترجمه حال مصنف است و آن اگرچه در
دیباجه جلد ثانی این کتاب مرقوم گشته است ولی مناسب آن است که
در اینجا نیز باعاده آن پردازیم پس گوئیم

طرف دیگر در ص ۵۰ میگوید «مَلِكٌ بَيْنَ الدِّينِ بهرامشاه که این ساعت مالک سجستان در ضبط اوست» و چون مدت حکمرانی بَيْنَ الدِّينِ بهرامشاه بن ناج الدِّين حرب در سیستان از سنه ۶۱۲ تا ۶۱۸ بوده است^(۱) پس معلوم میشود که تألیف کتاب مؤخر از سنه ۶۱۸ نیز نبوده است، اشکالی که هست در ص ۴۳ سلطان علاء الدِّين محمد خوارزمشاهرا اینطور دعا میکند «اعلی الله شأنه» و واضح است که وفات محمد خوارزمشاه در سنه ۶۱۷ است ولی باید دانست که در آن سنوات بواسطه تلاطم امواج فتن در تمام مالک اسلامیّه بسبب فتنه مغول تا مدتهای مدید بعد از وفات سلطان محمد خوارزمشاه حال وی باغلب مردم مشتبه بود و کس نمیدانست کجاست و زنده است یا مرده ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه گوید تا هفت سال بعد از مرگ او غالب مردم بقیه داشتند که زنده است و متواری است و البته عوفی نیز مثل سایر مردم بهمین اعتقاد بوده است بنابراین دعاء به «اعلی الله شأنه» دلیل بر زنده بودن او نمیشود،

لباب الألباب مانند تذکره الأولیاء شیخ عطّار که تقریباً مقارن یکدیگر تألیف شده اند حاوی بعضی خصایص نحوی و صرفی و بعضی اسالیب و اصطلاحات قدیمه که قابل ذکر باشد نیست فقط چیزی را که مناسب میدانیم در اینجا نظر قراء را بدان جلب نمائیم این يك اسلوب غریب است که در جوامع الحکایات و المعجم فی معاییر اشعار العجم^(۲) (که آنها نیز مقارن یکدیگر تألیف شده اند) بسیار مستعمل است ولی اکنون بکلی مهجور است و آن این است که هرگاه فعلی معطوف باشد بر فعل دیگر و معطوف علیه متکلم وحده یا متکلم مع الغیر یا مفرد مخاطب یا جمع مخاطب یا جمع مغایب باشد غالباً معطوف را اگرچه فاعلش با معطوف علیه در معنی یکی است در لفظ بصورت مفرد مغایب می آورند، و اینک چند مثال:

(۱) طبقات ناصری Add. 20,189, f. 118a-b (۲) لشمس الدِّين محمد بن القیس که کمی بعد از سنه ۶۲۷ تألیف شده است (ربو، ذیل فهرست نسخ فارسی ص ۱۲۴)

لباب الألباب اگرچه در ترجمه احوال شعراء غالباً معلوماتی مفید بدست نمیدهد و مخصوصاً سنه وفات را که اهمّ مواضع تراجم رجال است در اکثر اوقات جهلاً او غفلاً ذکر نمیکند و همّ واحد او استعمال استعارات سجع و تشبیهات بارد و تسبیحات متکلف ثقیل و جناسات متصنّع مستکره است که از وراء آنها هیچ معنی بچنگ خواننده نیاید و نیز منتخبانی که از اشعار شعراء میدهد بسیاری از اوقات اشعار متوسط بلکه اشعار ردی ایشان است بطوری که از روی این منتخبات نمیتوان بسبك و اسلوب شاعر مجتوئ عنه پی برد با وجود هم اینها این کتاب از حیث نظر تاریخی و ادبی اهمیتی بس عظیم دارد و چنانکه غلامعلی خان آزاد در مقدمه خزانه عامره گوید «جمع تذکره نویسندگان متأخر در تخریر احوال شعراء اقدم القدماء عیال اویند» و در حقیقت اگر لباب الألباب بدست ما نرسید بود تراجم جماعتی کثیر بل اکثر از شعراء متقدمین بکلی از میان رفته بود و الآن ابداً اسی و رسی از ایشان باقی نماند بود ملاحظه بکنید تذکره دولتشاه را که بگمان خویش اولین تذکره ایست که نوشته شده است و مقایسه کنید آنرا با لباب الألباب خواهید دید که اغلب شعراء متقدمین بخصوص معاصرین صفاریه و سامانیّه و غزنویّه که تراجم ایشان در لباب مذکور است بکلی از دولتشاه فوت شده است و حتی اسم ایشان را نیز نشنیده بوده است که بطور استطراد نای از ایشان ببرد و تراجم آنها را نیز که ذکر نموده است غالباً طرف وثوق نیست و مشوب است بحکایات بی مأخذ و افسانهها و اکاذیب و مجعولات و نحو آن، باری هر چه در باب اہمیت و قدر لباب الألباب بگوئیم باز حقّ آنرا ادا نتوانیم نمود و همین قدر برای اشاره اجمالی کافی است

اما تاریخ تالیف لباب الألباب ظاهراً در سنه ۶۱۸ است بجهت اینکه در ص ۱۱۵ دو مرتبه ذکر سنه ۶۱۷ را میکند بخوی که تقریباً یقین میشود که سال ۶۱۷ سال حاضر نبوده بلکه از سنوات ماضیه بوده است، و از

مناقب الشعراء حقیقه تذکره شعرا بوده است دولتشاه این تناقض واضحرا بین قول و فعل خود مرتکب نمی شده است و شاید مناقب الشعراء عبارت بوده است از بعضی حکایات ادبی راجع بمحاضرات و مشاعرات شعراء و منتخباتی از اشعار ایشان و الله اعلم بحقیقه الامر، و اما چهار مقاله نضای عروضی (که اکنون بنفقه اوقاف مستر گب و بتصحیح ابن ضعیف در مطبعه الهلال در قاهره در تحت طبع است) اگرچه مقاله دوم آن ترجمه حال چند نفر از مشاهیر شعرا را متضمن است ولی بدیهی است که غرض مؤلف نوشتن تراجم احوال و آننگهی تراجم شعراء بخصوص نبوده است بلکه موضوع چهار مقاله دستور العمل رفتار چهار طایفه از خواص پادشاه است یعنی دبیر و شاعر و منجم و طبیب بنابراین میتوانیم بگوئیم که اولین کتابی که در ترجمه احوال شعراء فارسی بدست ما رسیده است همین لباب الالباب است لا غیر،

الشعرارای برد (طبع) پرفسر برون، ص ۵۸ ولی پرفسر برون در فهرست اسماء کتب دولتشاه دو موضعا حواله داده اند، در هر صورت اعتقاد ایشان آن است که مناقب الشعراء تا زمان حاجی خلیفه موجود بوده و حاجی خلیفه آنرا دیده بوده است و در کشف الظنون که بعد از سنه ۱۰۴۵ تألیف شد اسم آنرا می برد و بنده احتمال قوی میدهم که مستند حاجی خلیفه همان ذکر اوست در دولتشاه و رسم حاجی خلیفه در هر کتابی که خود بلا واسطه آنرا دیده باشد آن است که عبارت ابتدای آن کتاب و ترتیب ابواب و فصول آنرا بطور اجمال ذکر میکند و کتبی را که خود بنفسه ندیده بلکه اسماء آنها را از کتب دیگر انقضا کرده است فقط اشاره بسم کتاب و اسم مصنف اگر معلوم باشد میکند و میگرد و عین عبارت او در باب مناقب الشعراء این است «مناقب الشعراء فارسی لای طاهر الخاتونی المتوفی سنه ...» اشاره بفارسی بودن آن نیز بمناسبت فخره ایست که دولتشاه از آن نقل میکند که با عربی بودن کتاب تا اندازه منافات دارد بنابراین فقط دلیلی که ما بدست داریم برای صحت وجود چنین کتابی از تألیف ابو طاهر خاتونی منحصر است، باینکه یک مرتبه ذکر او در تذکره دولتشاه شده است و گمان میکنم این دلیل کافی باشد برای یقین بصحت نسبت، و عدم توثق و قلّت تحقیق و مسامحه در نقل دولتشاه زیاده از آن است که محتاج بیان باشد و الله اعلم بحقیقه الحال،

هجری میزیسته است و دیگر چهار مقاله لنظام الدین احمد بن عمر بن علی النظمی العروسی السمرقندی که در حدود سنه ۵۰۰ تألیف شده است ولی هیچکدام ازین دو تألیف را نمیتوان حقیقه از قبیل تذکره الشعراء یعنی مصطلح یعنی کتابی که مقصود اصلی مؤلف آن ترجمه احوال شعرا باشد شمرد اما مناقب الشعراء اگرچه ظاهراً از میان رفته است و نمیدانیم موضوع آن چه بوده ولی قریب یقین است که تذکره شعراء نبوده بدلیل اینکه دولتشاه (که لباب الالباب را ندیک بوده است و از وجود آن نیز اطلاع نداشته و درین شکی نیست) در مقدمه تذکره خود ادعا میکند که تاریخ و تذکره و حالات شعراء فارسی را هیچ آفریده از فضلا ضبط ننموده با وجود آنکه خود او یکی دو موضع^(۱) از مناقب الشعراء نقل می نماید و اگر

براحة الصدور و آیه السرور لابی بکر محمد بن علی الراوندی ترجمه و تلخیص پرفسر برون در روزنامه انجمن هامبورگ آسیائی سال ۱۹۰۲ ص ۶۰۰، و لغات اسدی ص ۴۱ که لقب اورا موفی الدین مینویسد و المعجم فی معایر اشعار العجم Or. 2814, ff. 54a, و 119b, etc. و جامع التواریخ Add. 7628, f. 248b و بالأخره در مجمع الفصحاء ج ۱ ص ۶۶ که اسم اورا کمال الدین مینویسد، و عباد کاتب از تألیفات او کتابی می شمرد موسوم به تنزیر الوزير الزیر المختبر که در مثالب نصیرالملک بن مؤیدالملک ابن نظام الملک وزیر سلطان محمد بن ملکشاه تألیف نموده است (ص ۸۹)، و ابو بکر راوندی در راحة الصدور میگوید «شکارنامه» سلطان ملکشاهرا بخط او دیدم (ص ۵۹۸)، و اگر بقول دولتشاه اعتماد کنیم یکی از تألیف او مناقب الشعراء است که مذکور خواهد شد و دیگر تاریخ آل سلجوق که چندین مرتبه دولتشاه از آن نقل کرده است و از يك موضع آن (ص ۷۶-۷۷) برمی آید که ابو طاهر خاتونی تا عهد سلطان مسعود بن محمد بن ملکشاه (سنه ۵۲۹-۵۴۷) در حیات بوده است و بر فرض صحت این امر لابد وفات ابو طاهر خاتونی قبل از سنه ۵۴۲ که سال وفات انوشروان بن خالد وزیر است باید واقع شده باشد چه انوشروان بن خالد در کتاب فنور زمان الصدور و صدور زمان الفنور که تاریخ سلجوقیه عباد کاتب تکمیل و تعریب آن است در حق ابو طاهر خاتونی میگوید «و لم یزل منذ نشأ و الى آخر عمره صدراً کبیراً الخ»، و از سیاق کلام ظاهر است که این عبارت از انوشروان است نه از عباد کاتب یا بنداری،

(۱) من هرچه نقص کردم بیشتر از يك موضع نیافتم که دولتشاه اسم مناقب

نبود تا از هیأت نوشتن کلمات و از روی نسخه بدلهای نسخه برلین حدسی در قراءت بعضی کلمات مشکوکه القراءه بتوان زد ولی چون بزم آرا تقریباً عین متن عوفی را بدون نصرف (مگر در مواضعی که عوفی بشخصیات خود اشاره میکند) نگاه داشته است بسیاری از مواضع که بدون وجود بزم آرا تصحیح محال بود تصحیح گردید و ما بقی مواضع نیز بیک مظان و ماخذ دیگر تصحیح شد تا آنکه بدین صورت حالیه از کار درآمد و میتوان گفت که این جلد اول پیرانب از جلد ثانی مصحح تر است و در ضمن تصحیح متن هر جا که بعضی توضیحات و اطلاعات از کتب دیگر بدست میآمد بطور اختصار در حاشیه نمونه می نوشتیم پس از اتمام طبع متن برفسر برون مصلحت چنان دیدند که آن حواشی نیز علیحده در آخر کتاب طبع شود تا باعث توفیر وقتی برای قراء محترم باشد و بیش آن مقدار وقت که ما در تفحص و تفتیش صرف کردم ایشان صرف نکنند

تا باندازه اهیئت نسخه این کتاب که اعتر من الکبریت الأحمر است معلوم شد و اما اهیئت اصل این تألیف در آن است که آن قدیمترین تذکره ایست که در ترجمه احوال شعراء فارسی نوشته شده است یا بعبارت اصح و احسن قدیمترین تذکره ایست که بدست ما رسیده است، دو کتاب دیگر شبیه بتذکره میدانیم که قبل از لباب الألباب تألیف شده است یکی مناقب الشعراء لابی طاهر الخاتونی^(۱) که در اواخر پنجم و اوایل قرن ششم

(۱) موفق الدوله ابو طاهر الخاتونی از اجله صدور و کبار رجال دولت سلجوقیه و از مشاهیر شعرا و ادباء عصر خود بوده در تاریخ سلجوقیه لعاد الدین الکاتب الاصفهانی مکرر ذکر او شده است و از آنجا ظاهراً چنان استنباط میشود (ص ۱۰۵-۱۱۲) که او را خاتونی بدان جهت میگفته اند که مستوفی گوهر خاتون زوجه سلطان محمد بن ملکشاه (سنه ۴۹۸-۵۱۱) بوده است و فروینی در آثار الیلاد ص ۲۵۹ میگوید که وی کتابخانه معتبری در ساره بنا نهاده است و ازین بر می آید که از اهل ساره بوده است و بسیاری از اشعار او را عاد الدین کاتب تعریب نموده است و بعضی دیگر از اشعار او منفرق در مواضع دیگر یافت میشود مانند تاریخ سلجوقیه مسهبی

راه در تصحیح نمونها فقط بمطابق وجود بعضی از تراجم شعرا و اشعار ایشان از قبیل سایر تذکرها که از عوفی نقل میکنند چون هفت اقلیم امین احمد رازی و ریاض الشعراء علیقلی خان واله داغستانی و خزانه عامره غلامعلی خان آزاد بلگرامی و میخانه حسن بن لطف الله الطهرانی و مجمع النصفاء مرحوم رضاقلیخان و غیرها و نیز دواوین شعرائی که بدست است و سایر کتب توارخ و ادب که اسماء آنها در تعلیقات آخر این کتاب مذکور است رجوع نموده بیکطوری متن را مصححی نمودم تا پس از تصحیح پنج جزوه که تقریباً با واسطه کتاب رسیده بودم در ضمن تفحص در تذکریهای محفوظ در کتابخانه بریتیش میوزیم در لندن تذکره یافتم موسوم به «بزم آرای» للسیّد علی بن محمود الحسینی منضّم تراجم احوال شعراء فارسی از اقدم ازمنه تا عصر خویش و آنرا در سنه ۱۰۰۰ تألیف کرده است و تقریباً تمام لباب الألباب عوفی را بی کم و زیاد استنساخ نموده است مگر در بعضی موارد که اندکی متن عوفی را اختصار نموده و چنینی نماید که اصلاً از وجود کتابی در دنیا با اسم لباب الألباب اطلاع نداشته است چه در دیباچه کتاب تذکریهای را که پیش از بزم آرای تألیف شده است یکی تذکره دولتشاهای شمرده و دیگری تذکره سام میرزا بن شاه اسمعیل صفوی معروف بخته سایی را و اصلاً از لباب الألباب بیچاره عوفی که از اول تا آخر حتی دیباچه و مقدمه آنرا استنساخ نموده امی نی برد، باری ازین اکتشاف بسیار خوشحال شدم و در حقیقت مانند اکتشاف نسخه ثالثی از لباب الألباب بود و اگرچه احتمال قوی می رود که نسخه که صاحب بزم آرا در دست داشته است عین یکی ازین دو نسخه موجوده در اروپا یا منقول عنه یا منقول از یکی از آنها بوده است چه در بسیاری از مواضع که نمونها غلط داشت بزم آرا نیز عین همان غلط را داشت ولی با وجود این فوق العاده کمک بتصحیح متن نمود بجهت اینکه جز نمونهای چاپی هیچ چیز در پیش بند نبود و نسخه خط پرفسر برون نیز در دست من

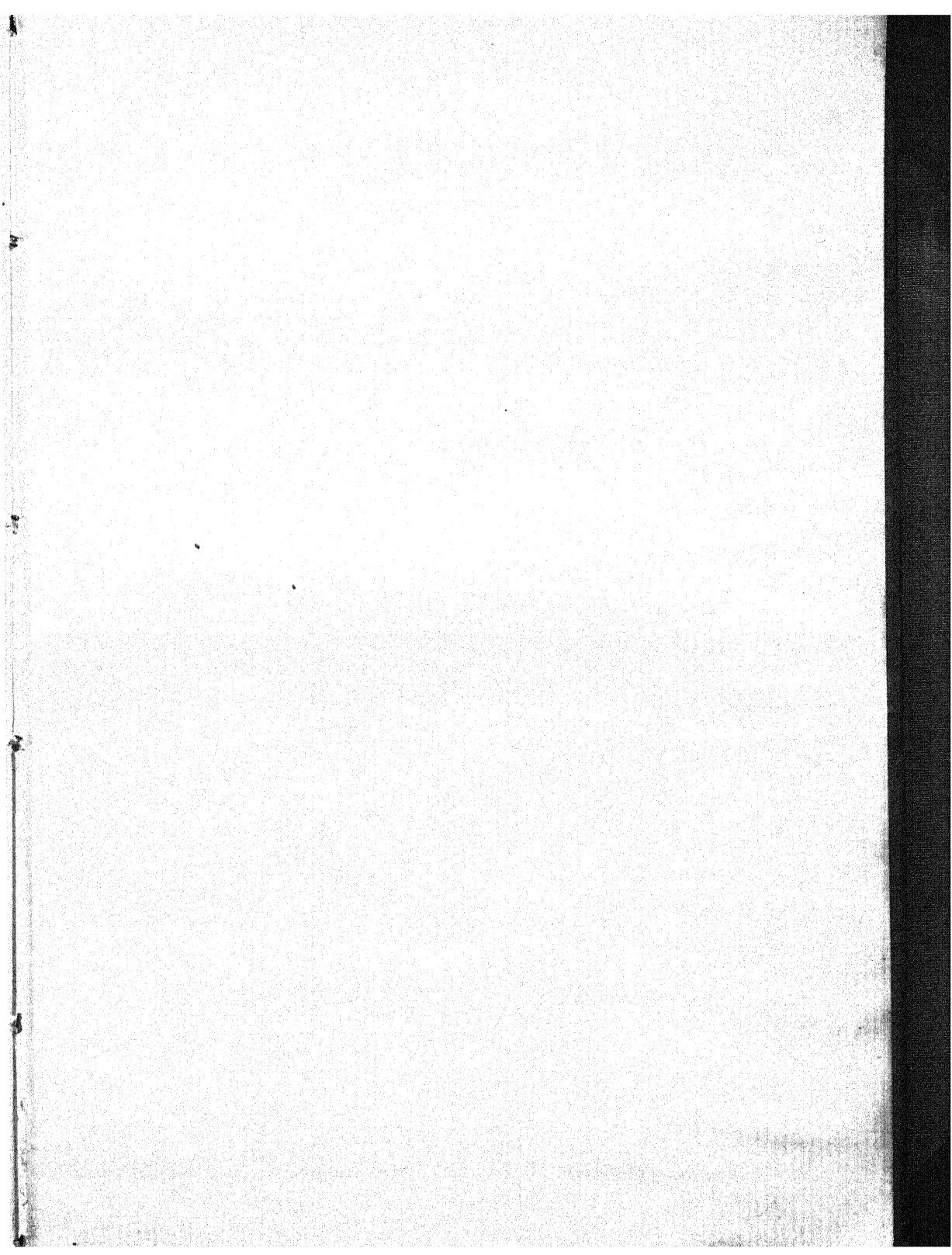
آن میگذرد و در عرض این مدت جز پیش زمره قلبی از تذکره نویسان بعامة فضلاء و ادباء مجهول بوده و بطوری نادر و کمیاب بوده است که الآن چنانکه گفتیم جز دو نسخه از آن در تمام اروپا بلکه در تمام دنیا موجود نیست بهت پرفسر برون جانی تازه بقالبش در آمد و از بیم تلف و انعدام نسخه آن بالکلیه از روی زمین که همیشه از انقلابات ایام وقوع اینگونه حوادث محتمل است خصوصا در صورتیکه نسخه تا بدین درجه نادر باشد مصون ماند و اعتقاد پرفسر برون آن است که اقلاً يك نسخه دیگر ازین کتاب باید در ایران موجود باشد (یا موجود بوده است) بجهت اینکه مرحوم رضا قلیخان در کتاب مجمع النصحاء که یکی از نفایس کمی است که درین قرن اخیر در ایران تألیف شده است بسیاری از اوقات از لباب الالباب نقل می نماید و از قرائن احوال بیقین می پیوند که خود آن مرحوم لباب الالباب را در دست داشته است و بلا واسطه از آن نقل می نموده، و در دو سال پیش که بنده بلندن آمدم و پرفسر برون امر تصحیح نمونههای^(۱) جلد اول این کتاب را (غیر از سه جزء اول) بعهد بنده محول فرمودند از طهران از جناب آقای ذکاء الملک رئیس دار الترجمة هابیونی که با خانواده مرحوم رضا قلیخان خصوصیت نامه دارند استدعا نمودم که اگر ممکن است این کتاب را (بر فرض وجود نسخه آن) از ایشان برای ما بعاریت بطلبند یا آنکه در طهران يك نسخه از روی آن بنویسند بعد از مدتی طویل جواب دادند که چنین نسخه در کتابخانه ما نیست و امید است که این جواب فقط عذر باشد برای بیرون ندادن کتاب و اگر خدای نخواستہ حقیقت باشد و اصل کتاب از دست ایشان بیرون رفته است تأسف بر آن نهایت ندارد، باری پس از مایوسی ازین

(۱) مقصود از نمونه جزوه ایست مطبوع که مطایعه پیش مصحح می فرستد و مصحح بعد از تصحیح پس میفرستد و اذن بطبع میدهـد و غالباً برای کال دقت در تصحیح يك نمونه اکثراً نمیکنند بلکه ناچار و ثالثاً نمونه میگیرند،

مقدمه

بسمه تعالی

اول کسی که نظر مستشرقین اروپا را بجانب این کتاب نفیس عزیز الوجود جلب نمود مستر نتانیل بلند بود در مقاله که بعنوان «قدیمترین تذکره شعراء فارسی تألیف محمد عوفی و بعضی تألیف دیگر از قبیل تذکره الشعراء» در روزنامه انجمن هایونی آسیائی مطبوعه لندن در سال ۱۸۴۶ مسیحی درج نمود و بعد از پنجاه سال تقریباً ازین مقدمه جناب پرفسر ادوارد برون انگلیسی معلم السنه شرقیه در دار الفنون کبرج از مالک محروسه انگلستان بعد از طبع تذکره دولتشاه که جلد اول سلسله «متون تاریخی فارسی» است که خودشان بنای آنرا نهاده اند بخیال افتادند که اقدام بطبع لباب الالباب نمایند و آنرا نیز جزء سلسله مذکوره قرار دهند، پس بتفصیلی که در دیباچه انگلیسی جلد دوم این کتاب مذکور است عین همان نسخه لباب الالباب را که در تصرف مستر بلند بوده (و الان در منچستر است) با زحمت بسیار از مالک جدید آن بعاریت خواستند و نسخه دیگری را ازین کتاب که در کتابخانه هیونی برلین محفوظ است نیز برخصت رئیس کتابخانه بامانت گرفته از روی این دو نسخه که ظاهراً فقط نسخی است که از لباب الالباب در اروپا موجود است این کتاب را بخط خودشان استنساخ نموده بطبعه فرستادند و جلد دوم آن در سه سال قبل در سنه ۱۹۰۲ مسیحی بحلیه طبع آراسته شد و اینک جلد اول آن مکمل و مصحح و محشی از طبع بیرون آمد و ادباء و فضلاء فارسی زبان و طلاب زبان فارسی را در فرنگستان ارمغانی بل گنج شایگانی در پیش نهاده شد و این کتاب که تا کنون بیش از هفتصد سال از زمان تألیف

النصف الأول

من

كتاب

لَيْتِكَ يَا أَلَيْبِكُ

از تصنيف

محمد عوفى

که در اوایل قرن سابع هجرى نوشته شد
و حالاً بتاریخ ۱۳۲۴ هجرى مطابق ۱۹۰۶ میلادى
بستغى و اهتمام و تصحیح

افغان آباد

ادوات رزق و رفاه انگلیس

مدرس السنه شرقیه در دار الفنون کهنه
در ممالک محروسه انگلستان

بزیور طبع آرمسته گردید

وسبقه

من قبل النصف الثانی

طبع فی مطبعه بزیل فی مدینه لیدن
وهی من مدائن ممالک الفلندک المحروسه